

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİ
(1923-1938)

Doktora Tezi

Müşerref AVCI

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİ
(1923-1938)

Doktora Tezi

Müşerref AVCI

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Oğuz AYTEPE

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİ
(1923-1938)

Doktora Tezi

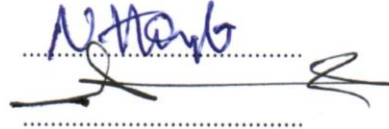
Tez Danışmanı: Prof.Dr.Oğuz AYTEPE

Tez Jürisi Üyeleri

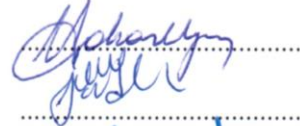
Adı ve Soyadı

İmzası

Prof.Dr.Necdet HAYTA (Başkan)

Prof.Dr.Oğuz AYTEPE (Danışman)

Prof.Dr.Hakan UZUN

Doç.Dr.İrem SOYDAL

Doç.Dr.Necdet AYSA

Tez Sınavı Tarihi 08.08.2017.....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bir toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimi, o toplumun eğitim seviyesiyle doğru orantılıdır. Bu yadsınamaz gerçeğin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra diğer kültürel kurumlarla birlikte Türk toplumunda köklü bir geçmişe sahip olan kütüphanelere de önem verilmiştir. Bu kapsamda, Batı tarzında modern kütüphane binaları ve kütüphanecilik anlayışı inşa edilmeye çalışılmış, çıkarılan kanunlarla da hukuki altyapı oluşturulmuştur. Böylece Cumhuriyet'in ilanından önce Türk-Müslüman topluluğunun vakıf kütüphane geleneği ile kurulan kütüphaneler, Atatürk Dönemi'nde modern ve evrensel bir kimlik kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Atatürk Dönemi olarak adlandırabileceğimiz 1923-1938 yıllarını içine alan 15 yıllık süreçte Türkiye'de kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetlerini incelemek ve kütüphanelerin Türk toplumunun eğitim-kültür seviyesinin yükseltilmesine olan etkilerini tespit etmektir. Çalışma kapsamında birinci el kaynaklar olarak değerlendirebileceğimiz arşiv belgeleri öncelikli olmak üzere, literatüre girmiş olan kaynaklar taranmış ve o dönemde kütüphanecilik faaliyetlerine büyük önem atfedildiği sonucuna varılmıştır.

Atatürk Dönemi'nde bu alanda gerçekleştirilen faaliyetleri; Harf Devrimi öncesi ve sonrası olarak iki dönem halinde değerlendirmek doğru bir tasnif şekli olacaktır. Harf Devrimi öncesinde, kütüphaneler zengin ve çok değerli İslam yazmalarının denetim altına alınarak korunması ve gelecek nesillere aktarılması; Harf Devrimi sonrasında ise Latin harfleriyle yazılan/basılan eserler vasıtasıyla halkın bilinçlendirilmesi, kültür seviyesinin yükseltilmesi ve aydınlanması görevini üstlenmişlerdir. Böylece Atatürk Dönemi'nde kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nde halkın okuma-yazma oranını yükseltmede ve ülkenin kültürel gelişiminde önemli aktörlerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kütüphane, kütüphanecilik faaliyetleri, Atatürk Dönemi, Osmanlı Dönemi, kültürel gelişim.

ABSTRACT

Social, economic and cultural development of a society is directly related with its educational level. After the foundation of the Republic of Turkey, great importance was given to all cultural institutions, including the libraries which date back to old times in Turkish society, under the guidance of Mustafa Kemal Atatürk who was aware of this undeniable fact. In this connection, studies were made to establish modern buildings to be used as libraries together with a western type of librarianship concept, and the legal infrastructure required for this purpose was formed with the laws introduced. Thus, the libraries which were established as institutions supported by foundations according to traditions of the Turkish Muslim society in the Ottoman Period that is before the Proclamation of Turkish Republic, earned a modern and universal identity in Atatürk Period.

The aim of this study is to review the libraries and librarianship activities in the era covering the fifteen years between 1923 and 1938 which we can call Atatürk Period and the effects of these libraries upon the improvement of the educational and cultural level of the Turkish society. The sources that took part in literature, primarily the archives which can be evaluated as first hand resources, have been reviewed; and it is concluded that the activities of librarianship were attached great importance in this period.

Classifying the activities related with the libraries in Atatürk Period under two topics as the activities taken place before the Alphabet Reform and the activities taken place after the Alphabet Reform would be logical. While the libraries mainly worked on examining, maintaining and protecting the very precious Islamic manuscripts to transfer them to the coming generations during the period before the Alphabet Reform, they focused on enlightening the people and improving their cultural levels through the works written/printed in Latin alphabet during the period after the Alphabet Reform. As a consequence, the libraries and librarianship activities in Atatürk Period became one of the most important actors in increasing the rate of literacy of public in the newly-established Turkish Republic and in cultural improvement of the country.

Key Words: Library, librarianship activities, Atatürk Period, Ottoman Period, cultural improvement.

ÖNSÖZ

Uzun bir geçmişe sahip olan Türk kütüphaneleri Osmanlı Dönemi'nde gelişme göstererek vakıf kültürünün önemli bir parçasını meydana getirmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batı'da gerçekleşen matbaa, aydınlanma hareketleri gibi gelişmelere geç kalınması, kütüphanelerdeki kitap sayısının Batı'daki kütüphanelere oranla giderek azalmasına neden olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde başkent ağırlıklı olmak üzere çok sayıda kütüphane kurulmasına rağmen kütüphanecilik faaliyetlerinin belli kurallara göre yapılamaması, kütüphanecilik alanında eğitilmiş kütüphanecilerin bulunmaması kütüphanecilik faaliyetlerinin gerçek anlamda yapılmadığını göstermektedir. Kütüphanecilik faaliyetlerine temel olacak yasal düzenlemeler, kütüphaneciliğin bir meslek olarak görülüp kütüphaneci yetiştirmek üzere yurt dışına öğrenci göndermek ve bu çalışmaları yapan kurumlar oluşturmak Atatürk Dönemi'nde gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Bu çerçevede bilgi ve kültürün aktarımında önemli aktörlerden biri olan kütüphaneler, eğitim ve kültür kurumları arasında kabul edilerek yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

Bu çalışmanın merkezinde Atatürk Dönemi'nde, O'nun öncülüğünde kurulan kütüphaneler ile kütüphanecilik faaliyetlerinin yürütülmesi için yapılan çalışmaların Türk toplumunun sosyo-kültürel gelişimine etkileri yer almıştır. Böylelikle amaç, 1923-1938 yılları arasında, dönemin siyasi gücünün toplumsal birer kurum olan kütüphanelere bakış açısını ve kütüphanecilik faaliyetlerinin geçirdiği evrimi, arşiv belgeleri ve resmi yazışmalardan örneklerle ortaya koymak, Atatürk'ün bu konuda yapılan çalışmalara yaptığı katkı ve desteğinin yanı sıra Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeniden yapılanma çalışmalarında kütüphanelere ne şekilde yer verilmiş olduğunu gözler önüne sermektir. Ancak yapılan literatür taraması sonucunda; 1923-1938 yıllarını kapsayacak şekilde eğitim, dil ve tarih gibi alanlarda çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen; Türk halkının bilgi ve kültür seviyesini artırarak milli bir bilinç oluşmasında katkısı olan kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetlerine aynı ölçüde eğilinmediği tespit edilmiştir. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalar, genellikle tek tek kütüphane türleri, kütüphanelerdeki teknolojik programlar ve illerdeki kütüphaneler üzerinde yoğunlaşmış ve daha çok günümüz kütüphanelerini içermiştir. Yine konu ile ilgili olarak bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların ya dönem aralığı uzun tutulduğu için özellikle "*Atatürk Dönemi*" olarak derinlemesine incelenmediği

ya da makale düzeyinde kaldığı görülmüştür. Makaleler ise son derece dar kapsamlıdır. Bu nedenle tezin tasnifi konusunda zorluk çekilmiştir. Bu çalışmada; kütüphane, kütüphanecilik, halkevleri, kültür gibi kavramlar sıkça kullanılmıştır. Bu kavramlarla ilgili Osmanlı Dönemi (1299-1919), Milli Mücadele Dönemi (1919-1923), Atatürk Dönemi (1923-1938) gibi zaman dilimleri temel alınarak tanımlamalar yapılmıştır.

Kuramsal tartışmaya tezin giriş kısmında yer verilmiş, Osmanlı Dönemi'nde okuma-yazma oranı, yayınlanmış kitap sayısı, halkın okumaya teşviki için neler yapıldığı belirlenmiştir. Sonraki bölümlerde ise Atatürk Dönemi'nde kütüphanelerle ilgili alınan kararlar/kanunlar araştırılmış, kütüphanelerin verimli olabilmesi için kütüphanecilikle ilgili atılan adımlar ve bunların sonuçları değerlendirilerek halkın kültür seviyesinin Cumhuriyet'le birlikte hangi oranda yükseldiği tartışılmıştır. Konu ile ilgili kavramlar arasındaki ilişkiler, bu kavram ve terimlerin çeşitli dönemlerdeki anlamları, kullanış biçimlerine de yer verilmiştir. Örneğin, kitaplık-kütüphane kavramları arasındaki fark açıklanarak, çalışmada kullanılacak ifadelerin bir karışıklığa yol açması engellenmeye çalışılmıştır.

Yapılan çalışmada Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu süre içerisinde, ülkenin kalkınması amacıyla her alanda olduğu gibi kütüphanelerle ilgili önemli kararların da bizzat kendi imzası ile alındığının tespit edilmiş olması, O'nun kütüphanelere verdiği önemi göstermesi açısından oldukça değerlidir.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar fikir ve desteklerini esirgemeyen, bana yol gösteren, büyük titizlikle eksik ve yanlışlarımı düzelten değerli hocam Prof.Dr.Oğuz AYTEPE'ye, görüşleriyle tezin daha iyi hale gelmesinde katkıları bulunan jüri üyeleri Prof.Dr.Necdet HAYTA, Prof.Dr.Mesut ÇAPA, Prof.Dr.Hakan UZUN, Doç.Dr.Necdet AYSAL ve özellikle Doç.Dr.İrem SOYDAL'a, büyük bir sabırla ilgi ve anlayışlarını her an hissettiğim başta annem olmak üzere tüm aileme ve tez hazırlanırken başından sonuna her aşamasında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen sevgili arkadaşım Zeynel LEVENT'e katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANELERİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. OSMANLI DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANELER	27
1.1.1. Vakıf Kütüphaneleri	29
1.1.1.1. Medrese Kütüphaneleri	38
1.1.1.2. Cami Kütüphaneleri	41
1.1.1.3. Okul Kütüphaneleri	43
1.1.1.4. Tekke, Zaviye ve Türbe Kütüphaneleri	45
1.1.1.5. Müstakil Kütüphaneler	47
1.1.2. Saray Kütüphaneleri	50
1.2. OSMANLI DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANELERLE İLGİLİ ÇIKARILAN YASALAR	54
1.2.1. Matbuat Nizamnamesi ve İlk Derleme Yasası Çalışmaları	56
1.2.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi	58
1.2.3. Kütüphanelerin Sureti İdaresi Hakkındaki Talimname	60
1.3. OSMANLI DÖNEMİ'NDE MİLLİ KÜTÜPHANE KURMA ÇALIŞMALARI	61
1.3.1. Kütüphane-i Umumi Osmani'nin Kurulması	62

1.3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Milli Kütüphane Kurulmasına Yönelik Sosyo-Kültürel Politikaları	66
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİN YASAL ALTYAPISI VE KÜTÜPHANECİLİĞİN GELİŞİMİ KONUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİ ETKİLEYEN YASAL DÜZENLEMELER	82
2.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu	83
2.1.2. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu.....	87
2.1.3. Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun	94
2.1.4. Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu.....	99
2.1.5. Maarif Teşkilatına Dair Kanun.....	103
2.2. KÜTÜPHANECİLİĞİN GELİŞİMİ KONUSUNDA TÜRK VE YABANCI BİLİM ADAMLARININ ÇALIŞMALARI	106
2.2.1. Yabancı Bilim Adamlarının/Aydınlarının Kütüphanecilik Konusundaki Çalışmaları	107
2.2.1.1. John Dewey'in Hazırladığı Rapor	108
2.2.1.2. Beryl Parker'ın Hazırladığı Rapor.....	111
2.2.1.3. Albert Malche'nin Hazırladığı Rapor.....	112
2.2.1.4. Amerikan Heyeti Raporu.....	123
2.2.1.5. Hellmuth Ritter'in Hazırladığı Rapor.....	125
2.2.1.6. Joseph Stummvoll'un Kütüphane Kurması İçin Davet Edilmesi	
2.2.2. Türk Bilim Adamlarının Kütüphanecilik Konusunda Çalışmaları, Kütüphanecilik Eğitimi İçin Yurt dışına Öğrenci Gönderilmesi.....	132

2.2.2.1. Kütüphaneciliğin Geliştirilmesi Konusunda Yapılan Çalışmalar	134
2.2.2.1.1. Celal Esat Arseven'in Kütüphanecilik Konusunda Hazırladığı Kitabı	135
2.2.2.1.2. Hamit Zübeyr Koşay'ın Hazırladığı Rapor.....	136
2.2.2.2. Kütüphanecilik Eğitimi İçin Yurt dışına Öğrenci Gönderilmesi	140
2.2.2.2.1. Hasan Fehmi Ethem Karatay'ın Yurt dışına Gönderilmesi	142
2.2.2.2.2. Adnan Ötügen'in Yurt dışına Gönderilmesi	146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE KURULAN KÜTÜPHANELER, KÜTÜPHANECİLİK ALANINDA FAALİYETTE BULUNAN KURUMLAR VE KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ

3.1. ATATÜRK'ÜN KİTAP SEVGİSİ VE KÜTÜPHANESİ.....	150
3.1.1. Atatürk'ün Okuma Sevgisi	151
3.1.2. Atatürk'ün Özel Kütüphanesi.....	158
3.1.3. Atatürk'ün Kütüphane Ziyaretleri	164
3.2. ATATÜRK DÖNEMİ'NDE KURULAN KÜTÜPHANELER	168
3.2.1. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi	172
3.2.2. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi	174
3.2.3. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	178
3.2.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi.....	180
3.2.5. Türk Ocakları Kütüphanesi	184
3.2.6. Halkevleri Kütüphaneleri	192
3.2.7. Milli Kütüphane Kurma Girişimleri.....	210

3.3. KÜTÜPHANECİLİK ALANINDA FAALİYETTE BULUNAN KURUMLAR	214
3.3.1. Maarif Vekâleti Hars (Kültür) Dairesi Müdürlüğü	214
3.3.2. Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü	221
3.4. ATATÜRK DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİN TÜRK TOPLUMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	224
SONUÇ	230
KAYNAKÇA	239
EKLER	265
ÖZGEÇMİŞ	307

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
a.g.t.	: Adı geçen tez
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATAZB	: Atatürk Koleksiyonu
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
s.	: Sayfa
İSH	: İstiklal Harbi Koleksiyonu
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
OTAM	: Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDTC	: Türk Dili Tetkik Cemiyeti
TKDB	: Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTTC	: Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti

GİRİŞ

Atatürk Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetleri konulu tezde ilk olarak kütüphaneciliğin tanımı yapılarak dünyada gelişmesi, hangi coğrafyada, ne zaman ortaya çıktığı kısaca anlatılmış, sonrasında ise Türklerdeki kütüphaneciliğin gelişiminden ve Osmanlı Dönemi'nde matbaa ve kitap basımı, II. Abdülhamit Dönemi'nde sansürün Osmanlı Dönemi'ndeki kütüphanecilik faaliyetlerini nasıl etkilediğinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda Atatürk Dönemi'ndeki kütüphanecilik faaliyetlerinin Türkiye'deki günümüz kütüphaneciliğinin temellerini teşkil ettiği bilgisinden hareketle tezin önemi, amacı, kuramsal arka planı, araştırmada izlenen yol ve yöntemi belirlenmiştir.

Bilgi ve düşüncenin ilk olarak kaydedildiği tabletlerle birlikte yazılı kayıtların kullanılmaya başlandığı günden itibaren tarih ve kütüphane kavramlarının birbirine bağlı oldukları görülmektedir. Kütüphanelerin tarihi, kitabın tarihi ile birlikte gelişim gösterdiğinden, insan belleğindeki yazı denilen simgelere döküp kitap (tablet, papirüs, parşömen ve kâğıdın icadından sonra kitap) kavramını meydana getirdikten sonra, bu kitapların saklanıp korunarak depolanması ve düzenlenmesi gerekmiştir. Bu gereklilik sonucu ortaya çıkan kütüphanelerin amacı da depolamak, düzenlemek ve gereksinimi olanlara ulaştırmak şeklinde özetlenmiştir. İrfan Çakın'ın da belirttiği gibi kütüphanecilik bilimi teorisyenlerinden Jesse H. Shera, Chicago Üniversitesi profesörlerinden Platt'ın hava, su, yiyecek ve barınak olarak tanımlanan insanoğlunun geleneksel gereksinimlerine beşincisinin eklendiğini ve bunun da bilgi olduğunu belirtmektedir.¹

Kütüphanenin tanımı, çeşitli kaynaklarda özü aynı olsa da farklı şekillerde yapılmıştır. Kütüphane terimi Türk Ansiklopedisinde; “*Arapça ‘kütüb=kitaplar’ ve Farsça ‘hane=ev’. Kitapların bulunduğu salon veya bina, kitaplık*”² olarak tanımlanırken İslam Ansiklopedisinde ise “*(kutubhana); Türkçede kullanılan bir kelime (fars kitaphana ve arap matkaba) olup, hükümdarlar veya hususi şahıslar tarafından, âlimler, bazen de hususi bir tarikat menfaatine veya hususi tetkikler için*

¹ İrfan Çakın, “*Kütüphanenin Toplumsal Konumu ve İşlevleri*”, **TKDB**, Cilt: 35, Sayı: 1 (1986), s. 9-10.

² Cahit Kavcar, “*Kütüphane*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 22, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1975, s. 435.

kurulup, vakıf haline sokulan umumi kütüphaneler manasına gelir.”³ diye tanımlanmıştır.

Türk ve İslam Ansiklopedisi’ndeki tanımlar kütüphaneyi kitaplık olarak ya da vakıf halinde tanımladığı için kütüphane tanımı için yetersiz kalmaktadırlar. Yabancı kaynaklara baktığımızda ise Webster’in dünyaca ünlü sözlüğünde kütüphanenin tanımı şu şekilde verilmiştir: “Genellikle belli bir düzene göre ve satış amaçlı değil de kullanım amaçlı olarak muhafaza edilen kitaplara, el yazmalarına, müzik kayıtlarına ve zaman zaman sanat materyaline (resimler veya müzik kayıtları) tahsis edilmiş oda, binanın bir bölümü ya da bölümleri veya binanın kendisi.”⁴ Bu tanımда özellikle kütüphane ile kitapçı arasındaki farkın da belirtilmesi dikkat çekicidir.⁵

Kütüphanecilik konusunda otorite olduğu dünyaca kabul edilen Amerikan Kütüphaneciler Derneği’nin “Kütüphanecilik Terimleri Sözlüğü”nde ise “Araştırma, müracaat ve okumak için idare ve organize edilen kitap vb. materyalin meydana getirdiği koleksiyona kütüphane denir.”⁶ diyerek günümüz kütüphaneleri için yeterli sayılabilecek, kısa ve öz bir tanım kullanılmıştır.

³ F. Krenkow, “Kütüphane”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 1126.

⁴ **Webster’s Third International Dictionary**, Merriam Company, Massachusetts, USA, 1965, s. 1304.

⁵ Yapılan araştırmada, kütüphaneler ile arşiv ve kitaplık kavramlarının sıkça karıştırıldığına rastlanmıştır. Kütüphaneler, edebi eser koleksiyonu ve bunların muhafaza edildiği mekânlar olup; devletin, idari ve ticari kurumlarının yazılı belgelerinin muhafaza edildiği yerler ise arşivlerdir. Bkz. Horst Blanck, **Antikçağda Kitap**, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s. 148. Yine yukarıda bahsettiğimiz Türk Ansiklopedisinde yapılan tanımda da kitaplık olarak geçen terim ile aslında kütüphane kastedilmektedir. Kitapçı dükkanlarının dahi kütüphane diye anılması Şemseddin Sami’yi isyan ettirmiştir. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî’de sahhâf’ı şöyle tanımlamaktadır: “*kitap alıp satan adam, kitapçı...*[*Kitapçı dükkânlarına ‘kütüphane’ nâmını vermek lisânı alt üst eder galatât-ı câhilânedendir.*]” Bkz. Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 639. Yine kütüphane tanımında da “*günümüzde kitapçılar cehelesi dükkânlarına ‘kütüphane’ nâmını vererek bu ismi sû-i istimâl etmektedir.*” diyen Sami’nin, kitapçı, sahaf, kütüphane tanımlarının karıştırılmasına büyük tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Bkz. **a.g.e.**, s. 886. Kitapçılara kütüphane denilmesi Osmanlı Dönemi’nde yaygın olarak kullanılmıştır. Bazı kitapçıların isimlerine baktığımızda kütüphane adıyla kurulmuş olduklarını görmekteyiz. Örneğin, İzmir’deki Hacı Hafız Sabri Efendi’nin Kemeraltı’ndaki kitabevinin adı “*Hürriyet Kütüphanesi*”, Ragıbzâde Biraderlerin İzmir’deki kitap dükkânının adı da yine “*İslam Kütüphanesi*”dir. İslam Kütüphanesi daha sonra isim değiştirerek “*Yavuz Kütüphanesi*” adı altında varlığını Cumhuriyet’ten sonra da sürdürmüştür. Atatürk, Soyadı Kanunu’ndan sonra Ragıbzade ailesine “*Kitapçı*” soyadını vermiştir. Bkz. Erkan Serçe, **İzmir’de Kitapçılık 1839-1928**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002, s. 64-66.

⁶ **Glossary of Library Terms**, American Library Association, Chicago, 1943.

Antikçağda kütüphane kavramından ne anlaşıldığını 2. yüzyılda Romalı gramerci Festus'un "*De Verborum Significatu*" (Kelimelerin Anlamları Üzerine) adlı büyük sözlüğünde yer verdiği şu tanımda görmekteyiz: "*Yunanlılarda olduğu gibi bizde de çok sayıda kitaba ve bu kitapların muhafaza edildiği yere kütüphane denir.*" Antikçağda yapılan bu tanımda bile hem çok sayıda kitabı hem de bunların konulduğu mekânı ifade eden ve bugün de kullanılan bir sözcük olduğunu görmekteyiz. Romalıların Yunanlılardan aldığı "*bybliotheke*" sözcüğünün etimolojisine göre de sözcüğün ilk anlamı "*kitap kutusu*"dur.⁷

Bütün bu tanımların ışığında kütüphanenin tarihteki asıl görevinin, sahip bulunduğu bilgi, düşünce ve sanat eserlerinin kullanıcı diye adlandırılan kitlenin yararına sunulmasını sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Toplama ve saklama işlemleri ile de bu görevin kolaylaşmasına yardımcı olunmaktadır. Bu durumda kütüphane kavramını tarihte gösterdikleri varlık çerçevesinde kısaca, kitapların toplandığı, korunduğu ve özellikle yararlanmaya sunulduğu yer olarak tanımlayabiliriz.⁸ İnsanoğlunun yazının icadından bu yana, bilgi, görgü ve tecrübesini gelecek kuşaklara aktarmada gösterdiği başarıyı düşünecek olursak, kütüphanelerin kitapları toplayarak, koruyarak ve yararlanmaya sunarak uygarlığa çok büyük katkısı olduğunu daha iyi anlamaktayız.⁹

Kütüphaneler ilkçağdan itibaren çeşitli medeniyetlerde hep var olmuştur. Dünya uygarlığının beşiği sayılan Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da, büyük kütüphaneler kurulmuştur. Sümerler tarafından yazının bulunması sonucunda "*bilginin kayıt altına alınması ve diğer insanlara kullanılması*" gerçeği ilkçağda kütüphaneleri tarihin bir parçası haline getirmiştir.¹⁰ Bilinen en eski kütüphaneler, kil tabletlerden meydana gelen Asur-Babil kültür çevresine aittir ve bunların en tanınmış M.Ö. 626'dan kalma Ninova, Asurbanipal Kütüphanesi'dir. Tapınaklara bitişik olan eski Yunan kütüphanelerinin en tanınmışları da İskenderiye, Bergama ve Efes'te

⁷ Blanck, a.g.e., s. 148.

⁸ Necmeddin Sefercioğlu, **Arayış: Kütüphanecilik ve Kütüphaneler Üzerine Görüşler ve Düşünceler**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999, s. 1.

⁹ Osman Ersoy, "*Cumhuriyet Döneminde Kütüphanecilik*", **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılğan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998, s. 373.

¹⁰ Zehra Taşkın, "*İlkçağ Uygarlıklarında Kitap ve Kütüphane: Efes Celsus Kütüphanesi*", **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 25, Sayı: 1 (2011), s. 86-96.

bulunanlardır.¹¹ Bunlar gibi daha birçok eski kütüphanenin kuruldukları yerler bir zamanlar Osmanlı toprakları içindeyken Bergama, Efes gibi önemli tarihi kütüphanelerin kalıntıları bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindedir.

Yunan eskiçağının en önemli kütüphanesi I. Ptolemaios Soter tarafından İskenderiye’de kurulan İskenderiye Kütüphanesi (Bibliotheca Alexandrina-Museion)’dir.¹² Arhionos’a göre, Büyük İskender, Olympos tapınaklarından uzakta Mareotis Gölü ile deniz arasındaki bölgede Musa’lara¹³ ithaf edilecek ve en önemlisi kendi adını taşıyacak bir kütüphane yapılması emrini vermiştir.¹⁴ İskender’in Mısır’daki varisleri olan ilk üç Makedonya kralı, imparatorluk hırsının verdiği heyecanla İskender’in emirlerini yerine getirip, tarihi ve etkisi bugüne kadar gelen muazzam bir miras olarak bir kurum yaratmışlardır. Bu miras bu yüzyılın sonlarında yapılan restorasyonuyla hayatta kalmayı sürdüren İskenderiye Kütüphanesi’dir.¹⁵

Ptolemaios, araştırma enstitüsü olan İskenderiye Kütüphanesi’nin genişletilmesine çok önem vermiştir.¹⁶ Amacı, tüm dönemlerin ve tüm halkların eserlerini bir araya toplamak ve yabancı dildeki eserleri Yunancaya çevirmektir.¹⁷ İskenderiye Kütüphanesi’nde Kallimakhos’un zamanına gelindiğinde kütüphane bünyesinde çok yönlü çalışmalar içeren 400.000’in üzerinde karma parşömen tomarı ile 90.000 tane de tekli parşömen tomarı vardır.¹⁸ 490.000 kitap o dönem için rekor bir sayıdır.

¹¹ Kavcar, *a.g.m.*, s. 435.

¹² Blanck, *a.g.e.*, s. 154.

¹³ Musa: Yunanca “*mousa*”, Latince “*musa*” olarak adlandırılan esin perileridir.

¹⁴ J.R.Hamilton, **Alexander the Great**, University of Pittsburgh Press, 1974, s. 149.

¹⁵ Edward A. Parsons, “*The Alexandrian Library*”, **Cambridge Journals**, Vol: 3, Issue: 3-4 (1953), s. 217-218.

¹⁶ Kütüphane envanterinin çoğaltılması için çok sert yöntemler de uygulanmıştır. İskenderiye limanına demir atan gemiler sistematik bir kitap taramasından geçirildikten sonra, bulunan kitaplar yeterince ilgi çekiciyse, bu kitaplara anında el konularak kitabın sahibi hızlıca hazırlanmış bir kopyayla teselli edilmiştir. Bu şekilde kütüphanelere ulaşan kitaplara ayrılan özel bir bölüm bile ayrılmıştır: “*Gemilerden*”. Bkz.Blanck, *a.g.e.*, s. 155. Clifford D. Conner, “*Halkın Bilim Tarihi*” kitabında gemilerden alınan kitaplardan dolayı büyük bir tez ileri sürerek İskenderiye Kütüphanesi’nin içerdiği pek çok bilginin çalıntı olduğunu ifade etmektedir. Bkz.Clifford D. Conner, **Halkın Bilim Tarihi**, (Çev.) Zeynep Çiftçi Kanburoğlu, TÜBİTAK, Ankara, 2012, s. 166.

¹⁷ Blanck, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁸ Roy Macleod, **İskenderiye Kütüphanesi: Antik Dünya’nın Öğrenim Merkezi**, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 18-19.

642 yılında şehir fethedildikten sonra Halife Ömer'in emriyle İskenderiye Kütüphanesi'nin Araplar tarafından yıkıldığı söylenmesine rağmen ünlü tarihçi Bernard Lewis, Theodosius-I ve Justinianos adlı Rum imparatorların yalnızca Hristiyanlığı yaymak amacıyla şiddetli tedbirler aldıklarını, bu tedbirlerin etkisiyle ruhbanların değerli eserleri yıkıp tahrip ettiğini, bundan İskenderiye Kütüphanesi'nin de nasibini aldığını, Hicretten yaklaşık 200 yıl önce (391 yılında), İskenderiye piskoposu Theophilus'un liderliğindeki ruhbanlar tarafından Serapium Mabedi ve bitişiğindeki kütüphanenin de yerle bir edildiğini söylemektedir.¹⁹ Antik yazının hemen tüm eserlerini içeren bu devasa koleksiyonun antikçağın en önemli şahsiyetlerinden biri olan Iulius Caesar yüzünden çıkan bir yangına kurban gittiği de yaygın bir görüştür.²⁰

Antikçağdan itibaren Batılı kaynakların Küçük Asya diye bahsettiği Anadolu'da da dünyanın en eski ve görkemli kütüphaneleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlilerinden biri, İskenderiye Kütüphanesi'nden sonraki en önemli Helen Kütüphanesi olan Bergama (Pergamon) Kütüphanesi'dir. O dönemler rakip olan İskenderiye Kütüphanesi'nin aksine Bergama Kütüphanesi'nden geniş bir bilim ve edebiyat çevresinin yararlanması öngörülmüştür.²¹

Anadolu'da yer alan bir diğer büyük kütüphane Papa Agapetus döneminde (535-536) SS. Giovanni e Paolo kilisesinin yanındaki Selçuk'ta kurulmuştur. Bu binanın kalıntıları halen mevcuttur. Roma'nın Asya eyaletinin başkenti Efes (Ephesos)'te bulunan ve en iyi korunmuş antik kütüphanelerden biri sayılan Selçuk Kütüphanesi, Efes 2. yüzyılda parlak dönemini yaşarken özel bir bağış sonucu kurulmuştur.²² İskenderiye ve Bergama'dan sonra dünyanın en eski ve en büyük kütüphanesi olarak anılan Selçuk (Celsus) Kütüphanesi, Anadolu'daki medeniyetin ne kadar gelişmiş olduğunu anlatacak örneklerden biridir.²³

¹⁹ Bernard Lewis, *"The Arab Destruction of the Library of Alexandria: Anatomy of a Myth"*, **What happened to the ancient Library of Alexandria?**, (Ed.) Mostafa El-Abbadi and Omnia Mounir Fathallah, Brill Academic Publishers, Leiden, 2008, s. 213-218.

²⁰ Blanck, **a.g.e.**, s. 163.

²¹ **a.g.e.**, s. 163-164.

²² **a.g.e.**, s. 185-192.

²³ Mehmet İ. Tunay, *"Efes Celsus Kütüphanesi"*, **TKDB**, Cilt: 19, Sayı: 3 (1970), s. 186.

Hellenistik dönemde kütüphaneler sahipleri için o kadar değerli olmuştur ki, bunları kendilerinden sonra gelen varislerine miras olarak bırakabildikleri gibi Selçuk'ta olduğu gibi kütüphanenin içinde, arka duvarın altındaki mezar odasında Selçuk'un büyük lahti dahi yer almıştır.²⁴

Roma döneminde de yazınsal üretime Yunanistan'dan asırlarca sonra başlanmasına rağmen kütüphaneler hep önemli olmuştur. Örneğin Cicero'nun hayattaki en önemli işi kütüphaneleri olmuş ve özellikle de Atticus'a yazdığı mektuplarında kütüphanelerinden sık sık bahsetmiştir. Bir kütüphanenin, kültürlü “*grand seigneur*”ler için bile taşradaki villalarının ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülürse, Romalı imparatorların büyük malikâneleri için çok daha önemli olması kaçınılmazdır. Roma dönemi mimarisinde göze çarpan bir unsur İmparator Augustus döneminde faaliyet göstermiş olan mimar ve yazar Vitruvius'un lüks bir Roma evi tasarlariken mutlaka kütüphaneyi de göz önünde bulundurmasıdır. Kimi zenginin, sırf entelektüel olduğu izlenimini uyandırmak için evine hatırı sayılır bir kütüphane kurması, ancak bu kitapların bir tanesini bile eline almamış olması ise yazarlar için zengin bir alay malzemesi oluşturmuştur.²⁵

Antikçağda bile kütüphanelerin kurulmaya başlamasından itibaren bu kadar çok sayıda kitabın düzenlenmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Kitap seçimi sırasında izlenen ölçütler için ilk kez M.Ö. 2. yüzyılda Bergamalı alim Artemon “*Kitap Koleksiyonculuğu Üzerine*” ve “*Kitaplardan Yararlanma Üzerine*” adlı yazılarında ele almış, 2. yüzyılda Bybloslu Herrenios Philon bu konuyu “*Kitap Seçimi ve Alımı Üzerine*” adlı büyük eserinde ayrıntılarıyla işlemiştir. Muhtemelen kütüphanecilik alanındaki ilk örnek olan bu eserlerden hiçbirisi bugüne ulaşamamıştır. Yine Caesar tarafından Roma'nın ilk kamu kütüphanesini kurmakla görevlendirilen Varro, kaybolan eseri “*De Bibliothecis*” de kütüphanelerle ilgili konuları işlemiştir.²⁶

²⁴ Blanck, a.g.e., s. 193.

²⁵ a.g.e., s. 170-175.

²⁶ Atina'daki Pantainos kütüphanesinin Traianus döneminden kalma yazıtında iki paragraf kütüphane idaresiyle ilgilidir. Yazıtta şöyle yazmaktadır: “*Hiçbir kitap dışarıya verilmeyecektir, zira buna yemin ettik. Kütüphane birinci saatten altıncı saate kadar açık olacaktır.*” Kütüphane personeli dışarıya kitap ödünç vermeyeceğine dair yemin etmek zorunda kalmışsa bunun nedeni olarak kitapların kaybolduğu düşünülebilir. Bkz. a.g.e., s. 236-244.

Eskiçağdan itibaren Anadolu ve Anadolu'nun batısında kütüphanelere büyük önem verilirken Anadolu'nun doğusunda da İslam kütüphanelerinin ne kadar değerli olduğunu bilmekteyiz. Müslümanlar, Kur'an'ın “Oku” emrinin gereğini yerine getirmek istercesine, kitap ve kütüphaneye ayrı bir önem vermişler, kitap sevgisini özel ve genel kütüphaneler kurarak göstermişlerdir. Özellikle İslam halifeleri, hükümdarları, din ve devlet adamları, İslam düşünürleri ve bilim adamları tarafından sayısız kütüphane kurulmuştur.²⁷ İslam ülkelerinin kütüphaneleri başlangıçta hükümdarlar veya özel kişiler tarafından kurulmuş, sonradan vakıf durumuna sokularak genel kütüphaneler haline getirilmişlerdir. Aynı zamanda bir tarikat çevresinin yararlanması için de kütüphaneler düzenlenmiştir. Daha sonraları telif eser sayısı, bunlara ilgi duyan meraklılar çoğalarak çeşitli kitap koleksiyonları meydana getirilmiştir.²⁸

İslam aleminde ilk kütüphanelerin, Kur'an-ı Kerim ve hadis etrafında yoğun bir telif faaliyetinin başladığı Emeviler döneminde birer okul olarak da görev yapan mescitlerde ortaya çıktığı sanılmaktadır.²⁹ İlk genel kütüphanelerin cami ve medreselerde kurulmalarının nedeni camilerde cemaatin yararlanabileceği dini kitapların olması ve medreseler gibi bir okul görevi yapan camilere gelen halk için genel bir kütüphane hizmeti sunulmasıdır.

Harun-ür-Reşid tarafından Bağdat'ta kurulan ve Abbasiler devrinde bir süre ilmi faaliyetlerin merkezi haline gelen Beytülhikme, Batılılara bile örnek olmuştur. Çeşitli dillerden tercüme faaliyetlerinin yürütüldüğü bu araştırma merkezinde zengin bir kütüphane de bulunmaktadır. Bundan dolayı bazı kaynaklarda Beytülhikme'den “*Hizanetü'l-hikme*” ve “*Hizanetü kütübi'l-hikme*” şeklinde de söz edilmektedir. Kaynaklarda Harun-ür-Reşid'in kitap temini için özellikle Bizans'a karşı düzenlediği seferlerden bahsedilmektedir.³⁰ En verimli devri olan Halife Memun zamanında da Bizans'tan getirtilen yazmalarla kütüphane zenginleştirilmiştir.³¹ O dönemler

²⁷ Orhan Öcal, **Kitabın Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971, s. 269.

²⁸ Kavcar, *a.g.m.*, s. 435.

²⁹ İsmail E.Erünsal, “*Kütüphane*”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 27, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2003, s. 11.

³⁰ Erünsal, *a.g.m.*, s. 11.

³¹ Öcal, **a.g.e.**, s. 270.

Bağdat'ta 36 kütüphane olduğu söylenmektedir. Ancak kütüphaneler, şehrin 1258'de Moğollar tarafından yağma edilmesi sırasında tahrip edilmiştir.³²

Hristiyan, Yunan ve Suriyelilerin etkisi altında kalan Pers kültürü en yüksek seviyesine 6. yüzyılda Nuşirevan (531-579) zamanında erişmiştir. Onun kahramanlıklarla dolu saltanatı Pers edebiyatını yeniden canlandırmış ve İran'a Yunan felsefe ve ilmini sokmuştur. Böylece Ortaçağ Doğu Kütüphanelerinin bu devirde kurulmaya başlandığı söylenebilir.³³

Fevkalade geniş bilgiye sahip olmakla ün kazanan II. Hakem'in Kurtuba'da kurduğu kütüphanesinde de 400.000-600.000 arasında eser bulunduğu ve bunlardan bazılarının bizzat Halife tarafından kataloğa geçirildiği söylenmektedir.³⁴

Yukarıda saydığımız bütün İslam kütüphaneleri Müslümanlar arasındaki iç savaşlar, Mağribilerle Hristiyan prensler arasındaki mücadeleler³⁵ ve özellikle Moğol istilasının sonucunda yok olmuştur. Moğol hükümdarlarından ise sadece Timur, fethettiği ülkelerden birçok kitabı toplayarak başkenti Semerkand'da büyük bir kütüphane yaptırmıştır.³⁶

İslam dünyasında en eski kütüphane kurucuları ve kitapseverler arasında Türkler de şerefli bir yere sahiptir. Bunlar arasında 9. yüzyılda Feth ibn Hakan ibn Gartuc, damadı Ahmed ibn Tulun ve 10. yüzyılda ise Ebu Bekr es-Sûlî'yi saymak mümkündür.³⁷

Türklerde ilk kütüphanelerin kuruluşuna dair kayıtlara Orta Asya'da Uygur Türkleri tarihinde rastlanmaktadır.³⁸ Tun-Huang şehri yakınlarında bulunan Bin Buda Mağara Tapınağı'ndaki dörtgen planlı bir oda, bazı araştırmacılar tarafından ilk Türk

³² Osman Ersoy, "İslam Kütüphaneleri", **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılgan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998, s. 514.

³³ S.K.Padover, "Muslim Libraries", **The Medieval Library**, (Ed.) J.W.Thompson, University of Chicago Press, New York, Hafner, 1957, s. 347-372.

³⁴ Ersoy, "İslam Kütüphaneleri", s. 522-524.

³⁵ a.g.m., s. 525.

³⁶ E.G.Browne, **Literary History of Persia**, T.F.Unwin, London, 1902, s. 12.

³⁷ Aydın Sayılı, **Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 17.

³⁸ Uygur kütüphanelerinden zamanımıza kalan 30.000 kadar yazma eser Karahoço ve Turfan kazılarında Batılıların eline geçmiştir. Bunlardan bir kısmı bugün Berlin Devlet kütüphanesindedir. Bkz. Müjgan Cumbur, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", **TKDB**, Cilt: 12, Sayı: 3-4 (1963), s. 105.

kütüphanesi olarak kabul edilmektedir. Uygurca, Çince, Göktürkçe ve bölgedeki diğer dillerde yazılmış binlerce kitap barındıran odanın kapısı 9. yüzyılda içindeki emsalsiz değerdeki kitap hazinesini düşmanlardan korumak amacıyla örülmüştür.³⁹

Gazneliler Dönemi'nin en meşhur kütüphanesi ise Gazneli Mahmut'un büyük saray kütüphanesidir.⁴⁰ Sultan Mesut'un kurduğu kütüphane küçük olmasına rağmen değerli kitaplarıyla ün yapmıştır. Daha sonra bu kitaplar Buhara'ya taşınmıştır.⁴¹

Anadolu'nun bir Türk ve İslam yurdu haline gelmesinin ilk adımını 11. yüzyılda atan Selçuklular yaklaşık 100 yıl sonra Anadolu'dan Türkiye olarak söz edilmesi ve Anadolu'nun İslam kültürüyle tanışması sonucunu doğurmuştur.⁴² Büyük Selçuklu Devleti zamanında Konya'da Vezir Altunapa tarafından 1201 tarihinde İplikçi Medresesi'nde kurulan kütüphane, ilk Selçuklu kütüphanesi olarak kabul edilmektedir.⁴³ Bu kütüphanenin haricinde Merv'de 10 tane kütüphane vardır. Selçuklular Dönemi medrese, hastane, kütüphane, kervansaray gibi önemli kurumların Abbasi mirasından Anadolu'ya taşınması yönünden önemlidir.⁴⁴

Büyük Selçuklular'da “*beytü'l-hikme, hizânetü'l-kütüb, hıżânetü'l-hikme, dârü'l-hikme, dârü'l-ilim ve dârü'l-kütüb*” adlarıyla kütüphaneler kurulmuştur. Kurulan bu kütüphaneler genellikle büyük şehirlerde cami, mescit, medrese gibi eğitim ve ibadet kurumları ile evler içerisinde yer almıştır. Bu kütüphanelerin dermelerinde⁴⁵ hemen her türlü konuda kitap bulunmaktadır. Bu kütüphaneleri kuranlar (vâkıf) ilk dönemlerde kitaplarını yararlanmak isteyenler için vakfetmişler medreselerdeki müderris ve talebeler için gereksinim duydukları kitapları

³⁹ M.Sami Bayraktar, “*Türk Kütüphane Mimarisi*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 388.

⁴⁰ Cunbur, *a.g.m.*, s. 106.

⁴¹ Öcal, *a.g.e.*, s. 270.

⁴² “*Eğitim ve Bilim*”, **Anadolu'da İslam ve Kültür Medeniyeti**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 133.

⁴³ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 388.

⁴⁴ “*Eğitim ve Bilim*”, s. 133.

⁴⁵ Derme (collection): Bir kişi veya kurum tarafından ortak bir fiziki veya elektronik ortamda bir araya getirilmiş, erişim kolaylığı açısından aynı sistematik düzen içerisinde sınıflandırılmış belgeler topluluğu. Bkz. **Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü**, (Haz.) H.Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 15.

sağlamışlardır. Kıraat⁴⁶ gibi kitaplarla ilgili faaliyetlerin de yürütüldüğü kütüphanelerde ayrıca, müzakere ve münazara amaçlı toplantılar düzenlenmiştir.⁴⁷

Selçuklu hükümdarlarından Melikşah ve Alparslan'ın ünlü veziri Nizamülmülk'ün Bağdat ve Nişabur'da kendi adına Nizamiye Medresesi içinde kurduğu kütüphane çok meşhurdur. Nizamülmülk bu medreselere yalnız devrin en değerli hocalarını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda çok değerli yazmalara sahip kütüphaneler de kurmuştur.⁴⁸ Nizamiye Medresesindeki bu kütüphane 600.000 cilde yaklaşan büyük bir koleksiyona sahiptir.⁴⁹ Nizamülmülk'ün Bağdat'ta kurduğu medrese ve kütüphane kendisinden sonrakilere de öncülük etmiştir. Böylece İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde birçok medrese kurularak bunların çoğunda kütüphaneler oluşturulmuştur.⁵⁰

Anadolu Selçuklularında beylikler bilim adamlarını korumuş ve değer vermişlerdir. Bu dönemde bilimsel faaliyetlerin yürütüldüğü Sivas, Tokat, Amasya, Konya gibi kültür merkezlerinde kurulan medreselerin hepsinde kışlık dershaneler, müderris odalarının yanı sıra mutlaka kütüphaneler kurulmuş, Anadolu Beyleri de bu bu faaliyetleri maddi ve manevi olarak desteklemişlerdir.⁵¹

Birçok İslam büyüğü ve bilginleri de kurmuş oldukları kütüphanelerini cami ve medreselere devretmişlerdir. Halkın hizmetine açık bu kültür ocaklarından yararlanma şekli ve koşulları ise bizzat kurumları yaptıranlar tarafından saptanmıştır. Ayrıca kütüphaneleri kuranlar, bunların devamını sağlamak için vakıflar meydana

⁴⁶ Kıraathane okuma evi anlamına gelmektedir. Kanuni döneminde kahvehaneler de kıraathane olarak faaliyet göstermiştir. Devlet sohbeti yapılmasının önlenmesi için kıraathanelerde okuma faaliyetlerinin başlatıldığı söylenmektedir. Bu dönemden sonra kahvehanelerde edebi faaliyetler artmıştır. Tanzimat döneminden sonra ise Avrupa'da açılan kulüpler ve okuma salonlarının örnek alınmasıyla kıraathanelerin sayısı gittikçe artmıştır. Camilerin bekleme salonu olarak görülen kahvehanelerde çok çeşitli edebi faaliyetler yapılmış, şiirler okunmuş, dinsel içerikli eserler okunup müzikler icra edilmiştir. Bkz. M.Cengiz Yıldız, *"Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 635-637.

⁴⁷ Hakan Anameriç, *"Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi"*, **OTAM Dergisi**, No: 19 (2006), s. 56.

⁴⁸ Cunbur, *a.g.m.*, s. 108.

⁴⁹ Yağmur Say, *"Türk Tıp Kurumları"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 337.

⁵⁰ Erünsal, *a.g.m.*, s. 12.

⁵¹ Esin Kahya, *"Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 541-542.

getirmişlerdir. Bu sistem İlhanlılardan Anadolu Selçuklularına ve onlardan da Osmanlılara geçmiştir.⁵²

Osmanlılardan önce Türk kütüphaneleri bu gelişmeleri yaşarken ortaçağda Batı'da kurulan kütüphanelerin bir kültür kuruluşu olarak köklü değişikliklere uğradığı görülmektedir. Dinin etkisi kütüphanelerde de kendini göstermiş ve bunun sonucu olarak kütüphaneler genellikle kilise ve manastırlarda kurulmuştur. Daha çok İtalya'da görülen manastır kütüphane sistemi İtalya'dan diğer ülkelere yayılmıştır. Bu devrin kütüphaneleriyle ün yapmış manastırları arasında özellikle Almanya'da Sankt Galen, Reichenau, Regensburg Tegernsee; İtalya'da Monte Cassino; Fransa'da Corbie, Fleury; İngiltere'de Cambridge, Canterbury, Durham, York manastırları gelmektedir.⁵³ Ancak bu kütüphanelerdeki toplam kitap sayısı çoğunlukla 1000'i aşmamıştır. 13. yüzyılda Roma Papalık Kütüphanesi'nde 500 kadar kitap vardır. Bazı yerlerde kitaplar büyük salonlarda zincirlerle rahleye bağlı olarak tutulmuştur. Zincirli kütüphanelerden bazıları bugün müze olarak kullanılmaktadır.⁵⁴ Bu da bize Batı'da ortaçağda bilginin nasıl bir baskı ve kısıtlamaya uğradığını göstermektedir.

Ortaçağın sonlarına gelindiğinde Batı'da yeni düşüncüler sonucunda ilk üniversitelerle birlikte, ilk üniversite kütüphaneleri kurulmuştur. Bunlar arasında İtalya'da Bologna, Fransa'da Sorbonne, İngiltere'de Oxford, Almanya'da Prag üniversiteleri sayılabilir. Yine bu çağda Avrupa'da ilk hükümdar kütüphaneleri ortaya çıkmıştır. Bunlar Harun-ür-Reşid'e ve diğer İslam hükümdarlarına ait kütüphanelerin taklit edilmesiyle meydana gelmiştir.⁵⁵

1455'te Gutenberg'in ilk kitap basımını gerçekleştirmesi,⁵⁶ kitap ve kütüphane tarihi için bir devrim olmuştur. Kitapların elle yazıldığı ve çoğaltıldığı dönemlerde bilginin üretilmesi, yayılması ve yararlanmaya sunulması yerel ve sınırlı olmuş, bir

⁵² Öcal, **a.g.e.**, s. 272.

⁵³ **a.g.e.**, s. 264.

⁵⁴ Kavcar, *a.g.m.*, s. 435.

⁵⁵ Öcal, **a.g.e.**, s. 265.

⁵⁶ Alman bir kuyumcu olan Johann Gutenberg, 1436'da metin sayfaları üretebilen bir makine tasarlamaya başlamış; ancak basım işi başarılı olmamıştır. 1440 yılına kadar Gutenberg, matbaanın temellerini kurmuş, onbeş yıl sonra ise 1455'te ilk kez matbaayı kullanıp Batı'da ilk kitap olarak İncil'i basmıştır. Bkz. Albert Kapr, **Johann Gutenberg: The Man and His Invention**, Scholar Press, England, 1996.

yapıttan fazlaca çoğaltılmadığı için başka ülkelere bu eserin ulaşması zorlaşmış, öteki ülkelerin bilginleri buluşu zamanında öğrenemediği için ise bilimsel çalışmalar, buluşlar matbaadan önce çok ağır ilerlemiştir. Ancak matbaanın bulunması, Batı’da eğitim ve öğretimde gerek nicelik ve gerekse nitelik yönünden belki de yeni bir çağın açılmasına neden olmuştur.⁵⁷

Matbaacılığın Avrupa’da hızla yayılıp gelişmesi, kitap için yepyeni bir gelişme devresinin başlangıcı olmuştur. Her şeyden önce kitap çok ucuzlamış, dolayısıyla çoğaltılarak geniş halk kitlelerinin malı haline gelmiştir.⁵⁸ De Solla Price, “*Science since Babylon*” adlı kitabında; “*O güne kadar ufak, ayrıcalıklı elit bir grubun elinde olan öğrenim dünyası, birden sıradan insanların erişimine açık bir hale gelmeye başladı.*”⁵⁹ diyerek kitabın artık halka mal olmaya başladığını ifade etmiştir. Bu durum batıl inançların yıkılmasını, siyasal ve toplumsal yeni bir devrin doğmasını sağlayarak Rönesans hareketinin yayılmasına neden olmuştur.⁶⁰

Rönesansın bilim, sanat, düşünce ve duyuşlarda yarattığı özgür ve hümanist hava, kütüphaneler için de yepyeni bir devrin başlamasına neden olmuştur. Matbaa sayesinde sadece bilim kitapları değil popüler kitaplar da basılmaya başlayınca üniversitelerdeki akademisyen ve öğrenciler ile halk arasındaki derin uçuruma bir köprü vasıtası olarak kütüphaneler devreye girmiştir. Kitap toplamak, manastır ve kiliselerin sınırını aşp, geniş halk topluluklarının da alışkanlıkları arasına girmiştir. Bu durum daha geniş halk topluluklarının okuma, araştırma ve gerçekleri öğrenme

⁵⁷ Aslında matbaa ilk olarak Uzak Doğu’da keşfedilmiştir. Klişe basım sanatı Uzakdoğu’da 8. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır. 11. yüzyılın ortalarında ise yine müteharrik harfli matbaa kullanılmıştır. Bkz. Osman Ersoy, “*Türkiye’ye Matbaanın Girişi*”, **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılgan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998, s. 416. Kâğıt üzerine ilk baskıyı yapan ülkeler, Çin ve Kore olmuştur. Bildiğimiz ilk baskı, Budizm’in Japonya’da yayılmasını sağlayan İmparatoriçe Shotoku devrine aittir. Kore’de ise matbaa 1403 yılından itibaren kullanılmıştır. Bu matbaada daha önce kullanılan tahta, pişmiş kil ve porselen yerine bronz harfler kullanılmıştır. Ancak Kore’den sonra Çin ve Japonya’da da kullanılan bronz harfli matbaa sürekli olmamıştır. Uzak Doğu alfabelerinin ideografik (İdeografi: Sözlere veya düşünceleri sesleri gösteren harflerle değil çeşitli işaret veya simgelerle yazma sistemi. Bkz. Büyük Türkçe Sözlük) oluşu klişe baskının gelişmesine; buna karşılık matbaanın zamanla kaybolmasına sebep olmuştur. Nihayet Johann Gutenberg madeni harfler döküp, baskı usulünü de geliştirerek müteharrik harflerle baskı sanatını, yani matbaayı bulmuştur. Bkz. Öcal, **a.g.e.**, s. 135-136.

⁵⁸ **a.g.e.**, s. 137.

⁵⁹ Derek J.de Solla Price, **Science since Babylon**, Yale University Press, New Haven, CT, 1962, s.51.

⁶⁰ Öcal, **a.g.e.**, s. 137.

isteğini kamçılıyarak halka açık çok sayıda genel kütüphanelerin kurulmasını gerektirmiştir. Bunlardan Floransa'daki "*Laurenziana*" adlı kütüphane çok ünlüdür. Yine Vatikan Kütüphanesi ile ilk devlet kütüphanesi olan "*Nationale Bibliothèque*" bu dönemde kurulmuştur. O günden bugüne, halkın bu ihtiyacını karşılamak amacıyla devlet, kurum ve kişiler de genel kütüphaneler kurmuşlardır. Bu devrede eski Yunan, Roma, Bizans ve Doğu yazmaları büyük bir çabayla toplanmaya başlamıştır. Kütüphane kurmak yaygınlaşarak her ulus, kendi olanak, gelenek ve ihtiyaçlarına uygun kütüphaneler ve kütüphanecilik sistemleri meydana getirmiştir. Böylece koleksiyonları milyonları aşan dev kütüphaneler ortaya çıkmıştır.⁶¹

19. yüzyılda Batı'da kütüphane ve kütüphanecilik kavramları da hızla gelişmeye başlamıştır. Eski kütüphaneler, koleksiyonları ve yönetimleri bakımından kütüphaneden çok müzeye benzerken bu yüzyılda önemli gelişmeler ve düzenlemeler olmuştur. Birçok kütüphanenin fihristleri düzenlenmiş, kütüphaneden yararlanma kolaylıkları sağlanmış, yayınların derleme işlemleri gerçekleştirilmeye başlamıştır. Devletin basılan bütün yayınların belli bir sayısını alarak kütüphanelerde toplamasına ilişkin kararların ilki 1536'da Paris Krallık Kütüphanesi için Fransa'da uygulanmıştır. Fransız Devrimi ve kamulaştırmalarla 19. yüzyıl sonlarında eski kitap hazineleri devlet kütüphanelerinde toplanmış, böylece hem kitapların hem de bunlardan yararlananların sayısı artmıştır. Reform hareketlerinden sonra da manastır kütüphanelerinin yerini şehir kütüphaneleri almış, daha sonraları bunlardan da devlet kütüphaneleri ve milli kütüphaneler doğmuştur. Millet kavramının ortaya çıkışı ile milli kütüphane türü meydana gelirken demokrasi ile birlikte Amerika'da yeni bir kütüphane tipi olan halk kütüphaneleri ortaya çıkmış ve hızla yayılıp gelişmiştir. Bugün eğitim ve toplumsal hizmet bakımından halk kütüphaneleri, okullardan sonra en etkili kurumlardır. Halk kütüphaneleri halkın genel eğitimine yardım etmek, okulda verilen öğretimi tamamlamakla görevli kuruluşlar haline gelirken okul kütüphaneleri ise okul eğitim ve öğretimini desteklemek amacını gütmüştür. En son ortaya çıkan ve hızla gelişen bir kütüphane türü de belli bir ilim alanının yayınlarını toplayan özel araştırma (ihtisas) kütüphaneleridir.⁶²

⁶¹ a.g.e., s. 265-266.

⁶² Kavcar, a.g.m., s. 435-436. Özel kütüphaneler arasında en ilgi çekici olan ise 1928 yılında Virginia Woolf'un Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ne kadın olduğu gerekçesiyle alınmadığında, buna tepki

19. yüzyılda çeşitli kütüphaneler kurulunca bunların yönetim, işleyiş ve idamesi için kütüphanecilik faaliyetleri de geliştirilmiştir. 19. yüzyıla kadar kütüphanecilik bir ihtisas alanı değil, bir ek görev olarak ve genellikle edebiyatçılar tarafından amatörce yürütülürken bu yüzyıldan sonra kütüphane hizmetleri, asıl görevi kütüphanecilik olan meslek elemanlarına verilmeye başlanmıştır. Böylelikle de bir meslek olan kütüphanecilik doğmuş ve dünyanın her tarafında kütüphanecilik okulları açılmaya başlamıştır. 1829 yılında Paris'teki "*Ecoles de Chartes*", arşiv okulu olarak kurulmasına rağmen kütüphanecilik alanındaki okulların ilki sayılabilir. 1887'de Amerika'da Colombia'daki "*School of Library Education*" doğrudan kütüphanecilik alanındaki ilk kütüphanecilik okulu olurken, 1893'te Almanya'da, 1919 yılında da Londra'da ilk kütüphanecilik okulları açılmıştır.⁶³ Türkiye'de ise Fehmi Ethem Karatay 1925 yılında ilk kütüphanecilik kursunu düzenlemiş; ancak ilk kütüphanecilik okulu 1953-1954 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) kütüphanecilik enstitüsünün kurulmasıyla gerçekleştirebilmiştir.⁶⁴

Görüldüğü üzere eskiçağlardan itibaren gerek Doğu gerekse Batı medeniyetleri kitaba ve kütüphaneye çok önem vermişlerdir. Önce Batı'dan Doğu'ya geçen Helen'in kültürel mirası daha sonra Emevilerle tekrar Batı'ya geçmiştir. Ortaçağda İslam kütüphaneleri büyük ilim ve öğretim kaynağı iken Batı'da manastırlara hapsedilmiştir. 17. yüzyıldan itibaren matbaanın bulunması, Rönesans ve Reform gibi aydınlanmalar sonucu Batı'da kütüphaneler kültür yuvaları haline gelmiştir. Böylece Batı'da kitap sayısının gün geçtikçe artması sonucu kütüphanelerin geniş halk kitleleri tarafından

olarak kendine ait bir kütüphane kavramı olarak kadın kütüphanelerini kurmasıdır. Aslında ortaçağda Batı'da soylu kadınlar ve hatta orta sınıftan bazı kadınların elyazması ya da basılı kitaplara, bazen de kütüphanelere sahip oldukları bilinmektedir. Özellikle 7. yüzyılda Batı'da kadın manastırlarında önemli artış görülmesiyle beraber manastır kütüphaneleri zenginleşerek buralar birer eğitim ve öğrenim merkezi olmuştur. Osmanlı'da da Virginia Woolf'un Cambridge kütüphanesinden kovulmasından çok önce, kadınların sosyal yaşamdan dışlanmaları sonucunda kütüphanelere alınmamlarını protesto etmek için 1913'te kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği)'nin üyelerinden birisi olan ve kadın-erkek eşitsizliği, kadının eğitimsizliği gibi konularda mücadele başlatan kadınlardan Cazibe Hakkı Hanım'ın kadınlara açık bir kütüphane kurma girişiminde bulunduğu da bilinmektedir. Bkz. Fatmagül Berktaş, "*Kadın Kütüphaneleri: Kadın Hareketinin Kalıcı Belleği*", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 184 (2009), s. 69-71. Ayrıca bkz. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 57-58.

⁶³ Kavcar, a.g.m., s. 436.

⁶⁴ Yaşar Tonta, "*Kütüphanecilik ve Bilgibilim Eğitiminde Gelişmeler ve Program Değişiklikleri*", **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 26, Sayı: 2 (2012), s. 243-244.

kullanımları 17. yüzyılda başlarken matbaanın Osmanlı Devleti'ne geç girmesi sonucu kitap basılamamasına neden olmuş ve halkın binlerce kitapla buluşması yaklaşık 300 yıl gecikmiştir.

Matbaanın bulunuşu Batı'da çok önemli etkilere neden olurken Türkler daha çok el yazması kitaplara önem vermiş; ancak buna rağmen basılı kitaplara da yabancı kalmamışlardır. Bulunuşundan kısa bir süre sonra matbaa Osmanlı Devleti'ne de girmiştir. Erkan Serçe'nin A.K.Offenberg'den aktardığına göre, muhtemelen 1492'de İspanya'dan İstanbul'a gelen Yahudi mültecilerin arasında olan David ve Samuel Ibn Nahmias, İstanbul'da ilk matbaayı kurmuşlar ve hemen ertesi yıl 1493'te Jacob Ben Aşer'in "*Arba'ah Turim*"⁶⁵ adlı eserinin basımını gerçekleştirmişlerdir. Bu kitap sadece İstanbul'da değil, Yakın Doğu'da basılan ilk kitap olarak da kabul edilmektedir.⁶⁶ II. Beyazıt ve I. Selim zamanında da İstanbul ve Selanik'te kitap basımı yapılmasına rağmen matbaa bu yıllarda sadece Gayrimüslimlerin ilgi alanı içinde kalmıştır.⁶⁷ İstanbul'daki bu ilk matbaayı, yine Museviler tarafından 1510'da Selanik'te, 1554'de Edirne'de, 1563'te Filistin'in Safet şehrinde, 1605'te Şam'da ve 1658'de İzmir'de kurulan matbaalar izlemiştir.⁶⁸

⁶⁵ Arba'ah Turim (Kanun Şifresinin Dört Emri); Osmanlı Devleti'nde basılan ilk kitaptır. 1493 yılında İstanbul'daki Yahudi matbaasında basılan ve bir hukuk kitabı olan kitap, yaklaşık 800 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. Kemal Beydilli, "*Matbaa*", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 28, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2003, s. 106.

⁶⁶ Serçe, **a.g.e.**, s. 2.

⁶⁷ Yasemin Doğaner ve Tuncer Yılmaz, "*Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı*", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 825.

⁶⁸ Serçe, **a.g.e.**, s. 2. Türkiye'de matbaanın azınlıklar tarafından kullanıldığı tarihler çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde verilmiştir. Osman Ersoy ve Erkan Serçe, İstanbul'da ilk matbaanın tarihini İspanya'dan göçe zorlanan Yahudilerin Gutenberg'in ünlü 42 satırlık İncil'in basım tarihi olan 1456 tarihinden 38 yıl sonra 1494 olarak vermektedir. Ermenilerin 1565 yılında, Rumların ise 17. yüzyılda İstanbul matbaalarında eserler bastıklarını söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ersoy, "*Türkiye'ye Matbaanın Girişi*", s. 417. İsmail Doğan ise matbaanın Batı'da 1455 yılında kullanılmaya başlandığını; Osmanlılarda ise bu tarihten 272 yıl sonra ancak 1727'de dolaşıma, yazılı kültürün hizmetine girdiğini söylemiştir. Osmanlı'nın "*Milel-i Gayr-i Müslime*" olarak tanımlanan unsurları olan Yahudilerin 1488'de, Ermenilerin 1567'de, Rumların da ilk matbaanın bulunduğu tarih olan 1455'de matbaadan Osmanlı'dan çok daha önce yararlanmaya başladıklarını söyleyerek diğer yazarlardan farklı tarihler vermiştir. Bkz. İsmail Doğan, "*Cumhuriyetin Devraldığı Eğitim Mirası*", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 665.

Osmanlı devlet yöneticileri, Arap harfli kitap basmamak ve kışkırtıcı yayında bulunmamak koşuluyla azınlıkların basım ve yayım çalışmalarına pek fazla karışmamışlardır. Bunun sonucu olarak da Gayrimüslimler Batı kültürünü daha yakından izleme olanağı bulmuşlardır.⁶⁹

Türkiye'ye matbaanın girişi matbaanın bulunuşundan yaklaşık 40 yıl sonra olmasına rağmen ilk Türk matbaası, ilk kitabı 1729'da, yani Avrupa'dan yaklaşık 275 yıl sonra basabilmiştir. Bu gecikmenin nedenleri üzerinde pek çok düşünce ileri sürülmüştür; dinsel karşı çıkış, İstanbul'daki hattatların işlerini kaybedeceği korkusu, Türk toplumsal geleneğine özgü lonca sınırlamaları,⁷⁰ toplumun hazır olmaması.⁷¹ Osmanlı'da ilk Türk matbaasının kurulduğu yıllarda bile kâğıt fabrikasının olmaması, Avrupa'dan kâğıt getirme tekelinin azınlıkların elinde olması, matbaa için teknik görevlilerin olmayışı gibi sebepler de matbaanın gecikmesinin nedenleri arasında gösterilmektedir. Geç gelişinin çeşitli sebepleri olmakla birlikte asıl nedenin okuma-yazmaya duyulan ihtiyacın azlığı olduğu da bir gerçektir.⁷²

⁶⁹ Basım ve yayım yasağı ile ilgili olarak II. Beyazıt'ın bir yasaklaması olduğu ileri sürülmüşse de kanıtlanamamıştır. Ancak II. Mustafa zamanında (1693-1703) sahte İncil basımı dolayısıyla bir fermanla matbaacılık yasaklanmıştır. Bkz. Serçe, **a.g.e.**, s. 2.

⁷⁰ Matbaa kurulduktan sonra bile Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini yenilemeyişi ve matbaaya karşı gösterilen tepki, kitaba karşı zihniyet yapılanmasından değil, loncalardan kaynaklanmıştır. Hattatların tabutun içine yazı malzemelerini koyarak meşhur İstanbul yürüyüşünü yapmaları, aslında meslek kuruluşunun elini kolunu bağlayan yeni teknoloji karşısındaki çaresizliği göstermesi açısından önemlidir. Bu durum toplumun sosyolojik yapısından kaynaklanan ve sanayi toplumuna geçişi engelleyen sebeplerdir. Bkz. Mustafa Ruhi Şirin, "*Kitap Kültürüne Dair*", **Kütüphaneciliğimiz Üzerine Görüşler**, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, s. 114. Selim Nüzhet Gerçek, hattatların yürüyüşüyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "*Hattatlar kâğıt ve kalemleri alet ve edevatı, kitabeti bir tabuta koyarak bir cenaze alayı tertip etmek teşebbüsleriyle biraz patırtı ve birçok dedikoduya sebebiyet verdikleri halde sonraları sükunet buldular. O zaman en çok lazım olan ve en çok okunan kitapların esasen tabedilmemeleri takarrür ettiğinden onlar yine yazmakta devam edeceklerini anladılar.*" Bkz. Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası**, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1939, s. 59. Gerçek, bir makalesinde de; matbaanın uzun yıllar yazma eserlerle yan yana yürümesinin matbaanın ilk yıllarda rolünü tam olarak yerine getirmediğini gösterdiğini söylemektedir. O dönemlerde uzunca süre Osmanlı'da yaşamış olan Fransız sefareti ve tercüman olan Galland, Türklerin basma kitaptan çok yazma kitabı tercih ettiklerini hayretle karşılamış ve şöyle demiştir: "*Türklerin matbu kitaptan zevk almadıklarını sözüme ilave etmeliyim. Basma kitabın okunmasının daha kolay olduğunu kabul etmekle beraber, işlek olmayan bir yazıyla yazılmış bile olsa Türkler yazma kitapları en iyi basmalara tercih ediyorlar.*" Bkz. Selim Nüzhet Gerçek, "*Yazma Kitap, Basma Kitap*", **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt: 2, Sayı: 11 (1965), s. 93.

⁷¹ Serçe, **a.g.e.**, s. 3.

⁷² Doğaner ve Yılmaz, **a.g.m.**, s. 825.

Nedeni ne olursa olsun matbaadaki bu gecikme, medreselerin Selçuklu'dan gelen müfredat içeriğinin çağın gereksinmelerine uygun olarak değiştirilmemesi, okur-yazar kitlenin yeni bilgi ve görgülerle tanışması olanağını sınırlandıran etkisi nedeniyle yüzyıllar boyu Osmanlı eğitim yaşamının bir eksikliği olmuştur. Aynı şekilde bu gecikme eğitimin yaygınlaştırılmasına olanak veren yazılı kültür ürünlerinin Avrupa'ya paralel bir zamanda, gerekli sayıda ve çeşitlilikte halka ulaşmasını engellemiştir. Böylece bu durumun Osmanlı eğitim, kültür ve bilim hayatının en büyük eksikliği olduğu söylenebilir.⁷³

Bu kadar uzun gecikmenin ardından III. Ahmet'in padişah ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazam olduğu dönem, matbaanın kurulması gibi girişimler için uygun ortam yaratmıştır. Osmanlı ülkesinde ilk Türk matbaasını kuran kişi İbrahim Müteferrika'dır.⁷⁴ Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yle birlikte giden ve dönüşünde bir matbaa getiren oğlu Sait Çelebi⁷⁵ ile birlikte gerekli izni almak için çalışmalarına başlayan İbrahim Müteferrika, Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere, matbaanın yararlarını açıklayan “*Vesiletü't-Tıbaa*” başlıklı risaleyi hazırlamıştır.⁷⁶ Matbaanın gerekliliği, sağlayacağı kolaylık ve yararları içeren 10 maddelik bu risalede özetle basılan kitaplar ucuza mal olacağı için okuma-yazmanın artmasından dolayı halkın eğitim düzeyinin yükseleceğinden, İstanbul ve öteki kentlerde basım sayesinde kütüphaneler kurulacağı için bilimden yararlananların

⁷³ Doğan, *a.g.m.*, s. 665.

⁷⁴ İbrahim Müteferrika, Türk dilinde matbaanın kurucusu olarak ün kazanmasının yanında Osmanlı askeri düzenin çağdaş Avrupa yöntemlerine uyacak biçimde ıslah edilmesi sorunundaki rolü ile de tanınan coğrafya bilgini ve bilimcidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 50. Karacson, 1910 tarihinde İbrahim Müteferrika hakkında yazdığı makalede Czezarnak’tan yaptığı alıntıda Müteferrika ile ilgili olarak şunları yazmıştır: “*İstanbul’da kaba ve zalim bir adamın eline geçip uzun müddet sefilane yaşamıştı. Artık köleliğe tahammül edemeyip İslamı kabul etti. İbrahim tesmiye olundu. İbrahim zeki becerikli adam olup birkaç senede Türk lisanını ve erkan ve adab-ı İslamiyeyi dahi öğrenmiş ve muktedir efendilerden birisi olmuştur.*” Bkz. Imre Karacson, “*İbrahim Müteferrika*”, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, 3 (1326) [1910], s. 179-180.

⁷⁵ Said Mehmet Çelebi'nin kitap, kütüphaneler ve matbaacılıkla ne kadar yakından ilgilendiğini göstermesi bakımından Fransız Kraliyet Kütüphanesi Kütüphanecisi Abbé Bignon ile yaptığı mektuplaşmalar önemlidir. Mektupların Türkçeleştirilmiş hali için bkz. Mustafa Akbulut, “*İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 923.

⁷⁶ Serçe, **a.g.e.**, s. 3.

sayısının artacağından bahsetmiştir.⁷⁷ Bu risaleden sonra Padişah ve sadrazamın verdiği izne şeyhülislam tarafından verilen fetva da eklenince, matbaa 1727 yılında kurulmuş ve ilk olarak Cevherî'nin Arapça-Türkçe lügat çalışması olan “*Tercümetü's-sıhah il-Cevherî*”⁷⁸ nin basımı 1729'da tamamlanmıştır.⁷⁹

Gerçekten de matbaanın kurulması kütüphanelerin dermelerinin çeşitlenmesi ve daha fazla kullanılmasına neden olan temel etmenlerden birisi olmuştur. Matbaadan önce Sadrazam Damat Ali Paşa zamanında felsefe, tarih ve astronomi kitaplarının kütüphanelere vakfının caiz olamayacağına dair Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi'nin fetva verdiği görülmektedir. 18. yüzyılda felsefe, astronomi, hatta tarihe ait eserlerin genel bir kütüphane vakfına bile razı olmayan bu taassup olayından bir yıl sonra III. Ahmet zamanında sadrazamlığa gelen Damat İbrahim Paşa, oldukça barış içinde geçen devrinde bilgin ve aydınları himaye etmiş ve bu sayede kütüphanelerde bulunan kitapların sayısı bu sadrazam zamanında epeyce artmıştır.⁸⁰

Yine bu dönemde kültürü yaymak için çeşitli kütüphaneler kurulmuştur. Ancak kütüphanelerde bulunan kitaplar, tamamen el yazması ve pahalı olması nedeniyle İmparatorluk içinde geniş kitlelere ulaştırılacak sayıda değildir. Oysa Batı dünyasında kitaplar 1450 yılından beri matbaalarda çok sayıda basıldığından halk tarafından okunma şansına sahip olmuştur.⁸¹ Ancak yine de Osmanlı Devleti'nde matbaa ile birlikte Tanzimat dönemine kadar matbu eserlerin sayısında önemli artışlar olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Müteferrika matbaası haricinde başka matbaalar da kurulmuştur. III. Selim zamanında Mühendishane-i Berri'nin açılması (1795) ve bünyesinde bir matbaanın kurulması gerektiğinden 1797'de devlet tarafından Mühendishane Matbaası kurulmuştur.⁸² Üsküdar Matbaası da yine III. Selim döneminde, 1802'de kurulmuştur. 1831 yılına kadar çeşitli kitaplar basan bu matbaa, Takvim-i Vekayi'nin basılması için oluşturulan Takvimhane-i Amire'ye katılmıştır.

⁷⁷ Osman Ersoy, “*İbrahim Müteferrika*”, **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılğan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998, s. 481.

⁷⁸ İki cilt olan bu kitap, tercüme yapan Muhammed bin Mustafa el-Vanî'den dolayı Vankulu Lügatı adıyla bilinmektedir. Serçe, **a.g.e.**, s. 3.

⁷⁹ **a.g.e.**, s. 3.

⁸⁰ A.Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 159.

⁸¹ Akbulut, **a.g.m.**, s. 920.

⁸² Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 100.

Uzun yıllar “Devlet Matbaası” olarak anılan ve 1939’da bir kanunla “Maarif Matbaası” adını alan matbaa, bu iki matbaanın birleşmesiyle oluşan matbaadır.⁸³

III. Selim’in mühendishane ile birlikte 400 ciltlik bir kütüphane kurduğuna ilişkin bilgilerin yanlış olduğuna dair ayrıntılı çalışma Beydilli’nin kitabında belirtilmiştir. Beydilli’nin verdiği bibliyografik künyede kitap sayısının bu miktarın yarısında kaldığı ve mühendislik dallarıyla doğrudan ilgili teknik eserlere indirgendiğinde bu sayının daha da azaldığı görülmektedir. Oysa aynı dönemlerde Afrika, Amerika, Avustralya ve Asya ülkelerindeki kütüphanelerde 575.000 ciltlik kitabın yer aldığı Namık Paşa’nın Sefaretnamesi’nde belirtilmektedir.⁸⁴

Devlet destekli matbaalar kurulduktan sonra bile bu kadar az kitap basılmasının en büyük nedeni, basılan kitaplar üzerine uygulanan sansür olmuştur. Tanzimatla birlikte Batı’ya yönelme hareketleri ve bunun sonucu olarak özgürlük düşüncesinin dile getirilmesi, saltanatlarını sürdürmek isteyen padişah ve menfaatlerinin tehlikeye düşmesinden endişelenen yöneticileri çareler aramaya yöneltmiştir.⁸⁵ Bu çarelerden birisi de çeşitli nedenlerle kitap vb. yayınların zaman zaman yasaklanmasıdır.⁸⁶

Sansürü en sıkı şekilde uygulayan II. Abdülhamit’in, basın ve yayın dünyasını denetim altına almayı amaçlayan uygulamaları, 1901 yılından itibaren daha da yoğunlaşmış, ülke genelinde gazete ve kitap yayını büyük ölçüde düşmüştür. Bu tür baskıların yoğunlaştığı 1900’lü yıllarda kültür hayatının gittikçe donuklaşmasına paralel olarak, kitapçılar ya dükkânlarını kapatmak zorunda kalmış ya da başka iş alanlarına yönelmişlerdir.⁸⁷

⁸³ Serçe, **a.g.e.**, s. 4.

⁸⁴ Beydilli, **a.g.e.**, s. 366-367. Namık Paşa’nın 1834’te II. Abdülhamit’e takdim ettiği Sefâretname’si Londra ve Paris hakkında olup özellikle İngiltere’nin gelişmiş durumunu gözler önüne sermektedir. Bkz. Abdullah Saylam, “Namık Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006, s. 380.

⁸⁵ Öcal, **a.g.e.**, s. 221.

⁸⁶ Kitap sansürü yapılan ilk kitaplar, Namık Kemal’in “Evrak-ı Perişan” adlı kitabı ile Ahmet Mithat’ın “Dağarcık” adlı risalesidir. Her iki kitap da 1857’deki Matbaalar Nizamnamesi ile toplatılmıştır. Bkz. Öcal, **a.g.e.**, s. 221. Yine A.Dumas’ın “Borcialar”, P.Loti’nin “Münzevi Kadın”, Paul Lindau’nun “Memâlik-i Şarkîye’de”, Chateaubrian’ın “Yunanistan’a Seyahat” kitaplarının da Osmanlı Devleti’ne girişi ve yayını yasaklanmıştır.. Bkz. **a.g.e.**, s. 48.

⁸⁷ **a.g.e.**, s. 46-51.

Sansür matbaaları ve kitapçıları olduğu kadar kütüphane ve kütüphanecileri de çok etkilemiştir. Sansür yüzünden eserler basılamamış hatta basılı ürünler dahi yok edilmiştir. Bu nedenle kütüphaneler bazı kitapları elde edememişlerdir. Bundan daha önemlisi sansür, kütüphanecinin kitap seçme özgürlüğünü de etkilemiştir. “zararlı eserler” sözcüğü kütüphanelere girmiş, “Kütüphaneci kitap seçiminde tarafsız olmalıdır.” kuralı geçersiz hale gelmiştir. Bu nedenle de kütüphaneler en önemli amaçları olan halkın eğitilmesi, kültürünün geliştirilmesi ve araştırmacılara her türlü yardımın sağlanabilmesi görevini gereğiyle yerine getirememiştir.⁸⁸

Meral Alpay, ilk Türk matbaasının kuruluşundan II. Meşrutiyet’in ilanına kadar olan sürede basılan kitap sayısını aşağıdaki tabloda şu şekilde vermiştir.⁸⁹

Tablo-1: 1729-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde basılan kitap sayısı⁹⁰

Yıllar	Basılan Kitap Adedi
1729-1829	180
1830-1875	2.894
1876-1892	3.227
1893-1907	4.250
Toplam	10.551

Buna karşın Batı’da aynı yüzyılda 1736-1836 yılları arasında 2-2,5 milyar adet kitap basımı gerçekleşmiştir.⁹¹ Sayıların Batı’da milyon veya milyarlarla ifade edildiği bir dönemde Osmanlı Devleti’nde binlerle ifade edilmesi Batı’da kitap basımına ne denli önem verildiği ile birlikte matbaa ve sansürün Osmanlı Devleti’nde kitap sayısının azalmasına ne kadar büyük etkisi olduğunun da bir göstergesidir.

Ancak bu sansür ve az kitap basımına rağmen II. Abdülhamit Dönemi herkes tarafından kültür müesseselerinin arttığı dönem olarak bilinmektedir. Kendisinden 100

⁸⁸ Aysel San, “Sansür ve Kütüphaneler”, **TKDB**, Cilt: 18, Sayı: 4 (1969), s. 239-240.

⁸⁹ Araştırmacılar, Mütferrika matbaasından sonraki yıllarda basılan kitap sayısını farklı vermişlerdir. Meral Alpay 1830-1875 yıllarında basılan kitap sayısı için toplam 2894 derken, Jale Baysal aynı yıllarda basılan kitap sayısı için 3.066 rakamını vermektedir. Yine Doğaner ve Yılmaz’ın geniş bir derleme kataloğu hazırlayan M.Seyfettin Özege’den aktardığına göre ise Mütferrika matbaasından 1928 yılına kadar Osmanlı ülkesinde basılan Arap harfli Türkçe kitapların sayısı için toplamda 25.554 adet olduğunu söylerken Meral Alpay ise aynı dönemdeki yayınların sayısını 20.981 olarak vermektedir.

⁹⁰ Meral Alpay, **Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976.

⁹¹ Doğaner ve Yılmaz, *a.g.m.*, s. 826.

yıl sonra bile gazetelerde II. Abdülhamit'in yaptığı işlerden övgüyle söz edilmektedir.⁹² Gerçekten de II. Abdülhamit İstanbul'da birçok kültür yuvalarının kurucusu olmuştur. 28 Nisan 1956 tarihli Büyük Doğu gazetesinde İsmail Hami Danişmend, Mirsad-ı İbret Hal'inin 48. yıldönümü münasebetiyle: "*Sultan Hamid'in Unutulmaz Hizmetleri*" başlıklı yazısında; II. Abdülhamit'in kurduğu kültür müesseseleriyle binalarının en mühimleri arasında Beyazıt Kütüphanesi-i Umumiyesi ile Yıldız Kütüphanesi'nin bulunduğunu yazmıştır.⁹³

II. Abdülhamit, kütüphaneleri tesis ederken onların işletilmesiyle ilgili çalışmaları da unutmamıştır. 19. yüzyılın sonlarında II. Abdülhamit'in emri ile öncelikle İstanbul ve diğer Osmanlı ülkelerindeki kütüphaneler tertip ve tanzim edilerek fihristleri bastırılmıştır. Yine onun emri ile Mısır'daki dağınık kütüphaneler toplanarak Kahire'deki Hidiv Kütüphanesi (bugünkü adıyla Dar ül-Kütüb ül-Mısıriyye) teşkil edilerek değerli eserler bir araya getirilmiştir.⁹⁴

Kitap basımının arttığı dönemler ise Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleridir. Tanzimat'a kadar yıllık ortalama 10 olan kitap sayısı 1759'lara gelindiğinde ortalama 40'ın üstüne çıkmış, Meşrutiyet Dönemlerinde ise 300'ü geçmiştir.⁹⁵

Görüldüğü üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde matbaanın kolaylıklarının geç fark edilmesi, sansür gibi nedenlerle kitap sayısında artış olamaması kütüphaneleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Aynı dönemlerde Batı'da kitap basımı dolayısıyla zengin kütüphaneler oluşturulurken Osmanlılarda kütüphaneler fakir kalmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nde çok sayıda kütüphane kurulmasına rağmen bu kütüphanelerin dağınık vaziyette olması, belli kurallara göre yönetilmemesi, kütüphanelerde genellikle kütüphanecilik alanında eğitilmiş kütüphanecilerin bulunmaması gerçek anlamda kütüphanecilik faaliyetlerinin yapılmadığını göstermektedir. Kütüphanecilik faaliyetlerine temel olacak yasal düzenlemeler, kütüphaneciliğin bir meslek olarak görülüp kütüphaneci yetiştirmek

⁹² Yakub Kenan Necefzade, **1908-1918 Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihad-ü-Terakki**, Ülku Matbaası, İstanbul, 1967, s. 37-38.

⁹³ **a.g.e.**, s. 103.

⁹⁴ Krenkow, *a.g.m.*, s. 1127.

⁹⁵ Arslan Kaynardağ, "*Yayın Dünyası*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 2824.

üzere yurt dışına öğrenci göndermek ve bu çalışmaları yapan kurumlar oluşturmak Atatürk Dönemi'nde gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Ancak kütüphanecilik tarihi için önemi olan bu faaliyetlerin derlenip toplanarak bir eserde/çalışmada toplanması bugüne kadar gerçekleştirilememiştir.

Bu çalışma ile Atatürk Dönemi'nde kütüphanelerin kurulmasına önem verilmesinin iki amacı olduğu kanıtlanmak istenmiştir. Bunlardan birincisi, Cumhuriyet ilan edilene kadar Türkiye'nin her yerinde kurulmuş olan kütüphanelerdeki eserlerin bir araya getirilip koruma altına alınarak gelecek nesillere aktarılması; diğeri ise kütüphanelerin, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk halkını çağdaş medeniyet seviyesine çıkarabilmek adına yapılan reformların halka anlatılıp milli bilincin oluşturulmasında aracı kurum olarak kullanıldığını kanıtlamak için bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda yapılan literatür taraması sonucunda; 1923-1938 yıllarını kapsayacak şekilde kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri ile ilgili kitap olmaması, bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların ya dönem aralığı uzun tutulduğu için özellikle *"Atatürk Dönemi"* olarak derinlemesine incelenmemesi ya da makale düzeyinde kalması nedeniyle orijinal kaynaklarla desteklenen tezin, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait kütüphanecilik faaliyetleri konusundaki eksikliklerin giderilmesine yardımcı olacağı ve literatüre katkı yapacağı değerlendirilmektedir.

Bu tezin amacı, Atatürk Dönemi'nde ortaya çıkan yeni kütüphane türlerinin halkın okur-yazarlığını artırmak ve o dönemde yapılan devrimleri pekiştirmek için aracı bir kurum olarak görülmesinin ve bu kütüphanelerin destekleriyle halkın kültür seviyesinin yükselmesine olan katkılarının araştırılmasıdır.

Bu kapsamda tezin hipotezi ise; *"Atatürk Dönemi'nde kültür politikaları bağlamında ele alınan karar ve uygulamaların, Türkiye'de kütüphane hizmetlerinin ve kütüphaneciliğin yasal altyapısının oluşmasında, kütüphanelerin yaygınlaşmasında ve kütüphane hizmetlerinin gelişmesinde önemli etkileri vardır."* şeklinde belirlenmiştir.

Yapılan tezde şu sorulara yanıtlar aranmıştır:

- Osmanlı Devleti'nde kurulan kütüphane türleri nelerdir ve nerelerde yoğunlaşmıştır?

- Osmanlı Devleti'ndeki kütüphanelerin işleyişi konusunda yapılan yasal altyapı çalışmaları var mıdır?
- Atatürk Dönemi'nde kütüphanecilik konusundaki karar ve uygulamaların Türk Kütüphaneciliği'nin yasal altyapısının oluşmasına katkıları nelerdir?
- Atatürk Dönemi'nde Batı'daki modern kütüphaneciliği öğrenmek ve öğretmek için yapılan çalışmaların Türk Kütüphaneciliği'nin gelişmesine katkıları nelerdir?
- Atatürk Dönemi'nde kurulan kütüphane türleri nelerdir ve nerelerde yoğunlaşmıştır?
- Atatürk Dönemi'nde kurulan kütüphaneler ve yürütülen kütüphanecilik faaliyetlerinin okur-yazar oranının artırılmasına, Atatürk devrimlerinin halk tarafından benimsenmesine ve Türk milletinin sosyo-kültürel gelişimine etkileri nelerdir?

Tezin konusu olan Atatürk Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetleri, 1923 yılı başlangıç alınarak 1938'e kadar araştırılmıştır. Konuya başlangıç teşkil etmesi açısından 1911'de II. Meşrutiyet Dönemi'nin özgürlük ortamında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milli kütüphane kurma girişimlerinden başlamak üzere Milli Kütüphane'nin tarihçesinden bahsedilmiştir. Atatürk'ün okuma tutkusuna ve 1919-1922 yılları arasında sürdürülen Milli Mücadele esnasında bile okumaya verdiği öneme vurgu yapılmıştır.

Çalışmada belli başlı tarihsel dönemeçler çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti imar edilirken Türk halkının bilgi ve kültür düzeyini artırmak için kültür programları kapsamında kütüphaneler için alınan kararlara değinilmiştir. Yine Atatürk'ün kendi kütüphanesinin kurulmasından, Türk Kütüphaneciliği'nin gelişmesi için 29 Ekim 1923-10 Kasım 1938 tarihleri arasında yaptığı Cumhurbaşkanlığı süresince yurt dışından gelen uzmanlara araştırmalar yaptırarak raporlar hazırlatması, eski Osmanlı vakıf ve saray kütüphanelerinin üniversite kurumlarına devredilmesi, kütüphane kurulması için arazi ve bina tahsis edilmesi, Halkevi Kütüphaneleri'ne alınacak kitaplarla ilgili düzenlemeler yapılmasının bu konuya verdiği önemi gösterdiği savunulmuştur.

Araştırmada yöntem olarak; geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilişkisi yönünden incelenmesinde kullanılan bir yöntem olan tarihi yöntem kullanılmış,⁹⁶ literatür taraması yapılmıştır. Tarih tezi olduğu için konuyla ilgili tarihsel gelişmenin belirlenebilmesi için öncelikle birinci el kaynaklar olan arşiv kaynaklarına önem verilmiştir. Bu kapsamda 9 adet arşiv birimine başvurulmuş, ancak 7 arşivde Türkçe ve Osmanlıca belgelerden birinci el kaynak elde edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Arşivi ile Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Arşivi'nden ise tez konusuyla ilgili dilekçe ile belge talep edilmiş, ancak bu kurumların konuyla ilgili belge bulunmadığına dair cevapları sonucunda herhangi bir belge elde edilememiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) taranarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında tez konusuyla ilgili özellikle Atatürk'ün bizzat imzaladığı çok sayıda belgeye ulaşılmıştır. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi ve Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi'nden belgeler alınmış, yine Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi'nden de konuyla ilgili belge ve fotoğraflar temin edilmiştir. Özellikle ATASE ve TİTE Arşivi'nden elde edilen belge ve fotoğraflara daha önce yapılan hiçbir çalışmada rastlanmamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphane ve Arşivi'nde ise Kanunlar Dergisini ve Zabıt Ceridelerini tarayarak o dönemde resmi gazetede yayınlanan kanun, yönetmelik ve kararlara ulaşılmıştır. Ayrıca 1898-1903 yıllarına ait Maarif Salnameleri de incelenmiştir.

Arşivlerde yapılan araştırma sonucu elde edilen birinci el kaynakların haricinde Hava Kuvvetleri Kütüphanesi'ndeki kitaplardan faydalanılmıştır. Türk Kütüphaneciler Derneği'nde çalışılarak Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni (TKDB) tamamen taranmış ve gerekli makaleler elde edilmiştir. Ayrıca T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Kitaplığı taranarak ilgili kaynaklar temin edilmiştir. Milli Kütüphane'deki Türkiye Bibliyografyası'ndan o dönemde konuyla ilgili yayımlanan kitap ve makalelere de erişilmiştir. Ayrıca yine Milli Kütüphane'de Süreli Yayınlar bölümünde

⁹⁶ Saim Kaptan, **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Ankara, 1993, s. 53.

hem Osmanlıca hem de Türkçe gazeteler taranarak o dönemde kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri ile ilgili yapılan haberler elde edilmiştir.

Birinci el kaynakların haricinde çeşitli kütüphanelerden tarihi yöntemde temel kaynak olarak kullanılan ve teze genel katkı sağlayan kitap, makale, tez, sempozyum bildirileri, konferans metinleri, ansiklopedi, sözlük gibi danışma kaynakları, dergiler, gazeteler, hatıralar gibi kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca ilgili konuda yayımlanmış kanun ve yönetmelikler, kararname ve genelgeler, istatistikler ve hükümet programları da araştırılmıştır. Gerekli veriler toplandıktan sonra değerlendirmeler yapılarak bir bütünlük arz edecek şekilde yorumlanmıştır. İsmail Erünsal'ın yazdığı, *“Türk Kütüphaneleri Tarihi”*, Osman Ersoy'un *“Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma”* ve Meral Alpay'ın *“Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması”* gibi kitapların yanı sıra Jale Baysal'ın *“Kütüphanecilik”*, Müjgan Cunbur'un *“Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri”*, Özer Soysal'ın *“Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz”* ve *“Kütüphanecilik”*, Leman Şenalp'in *“Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri”* gibi makaleler çalışmamıza yol göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eserlerden elde edilen bilgiler başka eserler, belgeler ve arşiv çalışmalarıyla zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda hazırlanan tezin ilk bölümünde Osmanlı Devleti'nde kütüphanelerin yapısı ve işleyişinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı Dönemi'nde kütüphanelerin ne zaman kurulduğu, hangi tür kütüphanelerin olduğu, değişen siyasal yapının kütüphaneleri ne yönde etkilediği şeklindeki sorulara cevap aranmıştır. Bununla birlikte, konuya başlangıç teşkil etmesi açısından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milli kütüphane kurma girişimlerinden bahsedilmiştir.

Ardından ikinci bölümde tezin esasını teşkil eden Atatürk Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetleri, 1923 yılı başlangıç alınarak 1938'e kadar araştırılmıştır. Bu bölümde Atatürk Dönemi'nde kütüphaneler ve kütüphaneciliğin gelişimi Milli Mücadele döneminden itibaren ele alınmış ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti imar edilirken kültür programları kapsamında kütüphaneler için alınan kanun, yönetmelik ve kararlara değinilerek kütüphanecilik faaliyetlerinin yasal altyapısı incelenmiştir. Ayrıca yurt dışından gelen uzmanlara

araştırmalar yaptırarak raporlar hazırlatılması ve yurt dışına kütüphanecilik eğitimi için öğrenci gönderilmesi ile ilgili bulunan bilgiler derlenip toparlanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük bir deha olmasındaki en büyük etkenlerden birinin de çocukluğundan itibaren yaşamının her safhasında kitap okuması, araştırması, şahsi kütüphane kurarak onu zenginleştirmesi olduğundan hareketle okuma tutkusu ve şahsi kütüphanesine yer verilmiştir. Atatürk Dönemi'nde kurulan kütüphaneler Atatürk'ün özellikle önem verdiğı kütüphaneler açısından değerlendirilerek ele alınmış, aynı zamanda Atatürk Dönemi'nde kurulma imkânı bulamayan ancak tohumları atılan Milli Kütüphane'nin kuruluşu için hazırlık evresi diyebileceğimiz aşamaları da incelenmiştir. Günümüzdeki modern Türk Kütüphaneciliğı'nin oluşturulmasında büyük payı olan Halkevleri Kütüphanelerine Atatürk'ün özel önem verdiğı arşiv kaynaklarından elde edilen belgelerde açıkça görülmüştür. Bu bölümde kütüphanelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve kültürel olarak gelişimine olan etkileri de incelenerek o dönemde kurulan kütüphanelerin okuma-yazma oranına katkıları belirlenmiştir. Ulaşılan sonuçlar da öne sürülen hipotez çerçevesinde değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Bu tez çalışmasında üzerinde çok fazla çalışılmış olan Osmanlı Dönemi'ndeki kütüphanelerden kısaca bahsedildikten sonra tezin asıl konusu olan Atatürk Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetleri (1923-1938) incelenmiş ve kütüphanelerin o dönemde hangi amaca hizmet ettiğinin yanı sıra Türk toplumunun eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesine olan etkilerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANELERİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. OSMANLI DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANELER

Uzun bir geçmişe sahip olan Türk kütüphaneleri Osmanlı Devleti zamanında gelişme göstermiştir. Osmanlı Dönemi'ndeki kütüphaneler bugünkü yazma kütüphanelerinin temelini teşkil ederken bazı araştırma ve halk kütüphanelerindeki yazma ve eski harfli basma kitap koleksiyonlarının kaynağı da bu kütüphanelerdir. Kısaca bu kütüphaneler, daha eski çağlardaki Türk kütüphanelerinden kalan yadigârları, yüzyıllardır muhafaza eden kültür hazineleridir.⁹⁷

Osmanlılarda kütüphane kültürü, tarihsel gelişim süreci içinde çeşitli fiziksel, hukuksal, siyasi ve ekonomik değişimler göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde daha çok saray ve medreselerde kurulmaya başlayan kütüphaneler, 1453'ten sonra önemli bir gelişim göstererek eğitim-öğretim kurumlarının vazgeçilmez parçaları olmuşlardır. Fiziksel özellikleri, dermeleri, personeli ve hizmetleri ile aynı zamanda vakıf kurumları olan kütüphaneler, Osmanlı kültürünün önemli bir parçasını meydana getirmişlerdir. Bu özelliklerini çeşitli dönemlerde, farklı alanlarda bilim adamları, sanatçılar, devlet büyüklerinin yazmış veya çevirmiş olduğu eserleri korumanın yanı sıra yeni bilgi üretmek ve bunları aktarmak üzere kullanmışlardır.⁹⁸

İmparatorluğun son dönemlerinde Batı'da gerçekleşen matbaa, aydınlanma hareketleri gibi gelişimlere geç kalınması kütüphanelerdeki kitap sayısının Batı'daki kütüphanelere oranla giderek azalmasına neden olmuştur. Ancak buna rağmen 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde yalnızca İstanbul'da değil, ülke topraklarının birçok yerinde pek çok türde kütüphaneler kurulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde kurulan kütüphane sayısının 300'ü aşkın olduğu⁹⁹ ve kurulan bu kütüphanelerin %14'ünün İstanbul, %8'inin Balkan vilayetleri, %53'ünün Anadolu vilayetleri,

⁹⁷ Cunbur, *a.g.m.*, s. 111.

⁹⁸ Anameriç, *a.g.m.*, s. 75.

⁹⁹ Şemim Emsen, “*Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi-II*”, **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 3-4 (1960), s. 17–35.

%2'sinin ada vilayetleri ve %23'ünün de Ortadoğu ve Arap vilayetlerinde olduğu bilinmektedir.¹⁰⁰ Kurulan kütüphanelerin yarısı tüm Anadolu vilayetlerine birer ikişer yayılırken tek şehir olarak başkent İstanbul'da Anadolu'daki bütün kütüphanelerin 1/5'i kadar kütüphane bulunması kütüphane kurma faaliyetlerinin özellikle başkentte yoğunlaştığını göstermektedir.

Bu kütüphanelerin büyük bir çoğunluğu vakıf yoluyla kurulan kütüphaneler veya sonradan vakıflara bağışlanmış şahıs kütüphaneleridir.¹⁰¹ Osmanlı Devleti'nde özellikle padişahlar kütüphane kurmaya o kadar önem vermişlerdir ki Fatih Sultan Mehmet'in 32 yıllık saltanatı süresince, saray, cami ve medreselerde tam 14 kütüphane kurulmuştur.¹⁰² Günümüzde 2001 yılında 1350 olan halk kütüphanesi sayısının 15 yıl sonra 2015'de 220 kütüphane azalarak 1130'a düşmesi¹⁰³ göz önüne alındığında Fatih'in sadece İstanbul'da bu kadar kütüphane kurması dönem itibarıyla önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde saray, ev, konak vb. mekânlarda kurulan kütüphaneler, özel kütüphanelere; medrese ve 18. yüzyıldan sonra darülfünun, hendesehane, mühendishane, mesleki ve bilimsel cemiyetlerde kurulan kütüphaneler okul ve araştırma kütüphanelerine; cami, tekke, türbe içerisinde kurulan kütüphaneler ise halk kütüphanelerine örnek olarak verilebilirler. Ayrıca 17. yüzyıldan itibaren müstakil olarak kurulan kütüphaneler de genellikle araştırma kütüphanesi olarak hizmet vermişlerdir.¹⁰⁴

Tezin bu bölümünde Osmanlı Dönemi'nde kurulan kütüphaneler özellikle padişahların kütüphane kurmaya verdikleri önem dolayısıyla saray kütüphaneleri ve diğer şahıslar tarafından vakfedilen ya da vakıflar yoluyla kurulan kütüphaneler olarak incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde matbaanın ülkeye geç girişi ve yayınlara yapılan sansürün Türk Kütüphaneciliği'ne etkileri irdelenmiştir.

¹⁰⁰ Anameriç, *a.g.m.*, s. 67.

¹⁰¹ H.İnci Önal, "Türkiye'de Basımcılık ve Yayıncılığın Bilgi Hizmetlerine Etkisi: Tarihsel Araştırma", **Bilgi Dünyası**, Cilt: 7, Sayı: 1 (2006), s. 7.

¹⁰² A.Süheyl Ünver, "Fatih'in Tugrasiyle Bir Kitap Vakfı Hakkında", **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 1-2 (1960), s. 7.

¹⁰³ "Kültür İstatistikleri", Türkiye İstatistik Kurumu resmi ürün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1086, Erişim Tarihi: 15.05.2017.

¹⁰⁴ Anameriç, *a.g.m.*, s. 71.

1.1.1. Vakıf Kütüphaneleri

Osmanlı Devleti'nde sosyal hizmetler hayır sahipleri tarafından kurulan vakıflar vasıtasıyla yürütülmüştür. Genel olarak vakıfların, şahsi servetleri sosyalleştirip kamu hizmetine sunduğu, ahlaki ve insani vazife anlayışıyla topluma katkı yaptığı, bu anlayışın bir sonucu olarak, Türk-İslam toplumlarında sosyal adaleti sağladığı söylenebilir. Kişileri hayatın getirdiği her türlü olumsuzluklara karşı korumasının yanı sıra iç huzuru ve asayişini sağlayarak cemiyet hayatını ahenkli hale getirdiği için Türk-İslam kültürü vakıf kurulmasını, “*İnsanların en ziyade muhtaç olduğu şeyi vakf etmek, vakıfların en hayırlısıdır.*” inancı ile asırlar boyunca teşvik etmiş ve onbinlerce vakıf eserini ortaya çıkaran hukuki yapıyı da günün şartlarına uygun olarak geliştirmiştir.¹⁰⁵

İnsanlar arasında yardımlaşma fikri geliştikçe önce yollar, kuyular, sarnıçlar, sonra köprüler, çeşmeler, kervansaraylar, imaretler, hastaneler ve fukarahaneler gibi hayır işleri oluşturmuşlar, okuma-yazmanın önemi anlaşıncı da bu defa medreseler, mektepler ve kütüphaneler gibi vakıf eserleri ortaya koymuşlardır.¹⁰⁶

Vakıfları yararlananları itibariyle ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi miras bırakılabilen aile vakıflarıdır. İkincisi ise “*Müessesat-ı Hayriye*” olarak anılan doğrudan doğruya hayır amacıyla kurulan ve herkesin istifade edebileceği vakıflardır. Bunlar arasında camiler, medreseler, kütüphaneler ve köprüler olabileceği gibi, sadece fakirlerin yararlanabileceği imarethaneler, dulhaneler gibi vakıflar da olabilir.¹⁰⁷

Bir insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasında duyabileceği ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla kurulmuş bu vakıflar arasında¹⁰⁸ medreselerde müderrislerin ve öğrencilerin, mahallelerde mahalle halkının gereksinimleri için

¹⁰⁵ Mustafa Demir, “*Türkiye Selçuklu Vakıfları*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 272.

¹⁰⁶ Nail Bayraktar, “*19.Yüzyılda Vakıf Kütüphanesi Geleneğinden Örnekler*”, **Osmanlı Devleti'nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999, s. 79.

¹⁰⁷ Ahmet Akgündüz, “*Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 454.

¹⁰⁸ İsmail E.Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988, s. XIII.

yapılmış kütüphane vakıfları da vardır.¹⁰⁹ Toplumsal dayanışmanın en etkin biçimde gerçekleştiği yerler olarak vakıf kurumlarında istekler, gereksinimler, yardımlar ve kişisel girişimler çerçevesinde kütüphane kurulması geleneği yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda “vakf” başlıca kuruluş yöntemi, “vakfiye” kuruluşun nasıl gerçekleştirileceğini saptayan belge, “vakıf kurumu” da Cumhuriyet öncesi dönemde Türk Kütüphaneciliği’nin başlıca dayanağı olmuştur.¹¹⁰

İslam ortaçağ uygarlığı içinde yer alan gerek Selçuklularda gerekse Osmanlı Devleti’nde kütüphane, devlet bütçesi ile değil, özel vakıflarla ortaya konan bir kuruluştur. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde vakıf amaçlı kurulan bu kütüphaneler ya cami, türbe, tekke gibi hayır kurumları içinde ya da toplumsal ve ekonomik hayata yön vermede önemli yerleri olan imaretlerde meydana getirilmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren aynı amaçlara yönelik vakıf kuruluşu olan, fakat başlı başına kütüphane olarak yapılmış müstakil kütüphaneler de ortaya çıkmıştır.¹¹¹ Bu yüzden Osmanlı Dönemi’nde Türk kütüphaneleri karşımıza bir vakıf kuruluşu olarak çıkmaktadır.

Önceleri bir kurum bünyesinde yer alan, daha sonra müstakil bina ve yönetime kavuşan kütüphanelerin özellikle eğitim ve kültür açısından önemli merkezlerde yoğunlaştığı ve en çok medreselerde teşkilatlandığı görülmektedir.¹¹² 17. yüzyılın başlarından itibaren ilk müstakil kütüphanelerin ortaya çıktığı 1678 yılına kadar İstanbul’da kurulan büyük medreselerin hemen hemen hepsinde birer kütüphane bulunmaktadır.¹¹³

Tanzimat’a kadar İmparatorluk sınırları içinde kurulan vakıf kütüphanelerinin yönetim esasları birbirine benzemektedir. Kurulan kütüphanelerin düzenli bir biçimde yönetilmesi ve hizmet verebilmesi için kurucuları tarafından hazırlatılan vakfiyelerde vâkıflar birtakım şartlar öne sürmüşlerdir. Yalnız vakfedilen kütüphane binası, gelirlerin ve kitapların sayısı üzerine değil, çalışacak elemanların nitelikleri,

¹⁰⁹ Jale Baysal, “Kütüphanecilik”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1307.

¹¹⁰ Önal, *a.g.m.*, s. 7.

¹¹¹ Baysal, *a.g.m.*, s. 1307.

¹¹² R.Tuba Çavdar, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi**, Doktora Tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 4.

¹¹³ Erünsal, *a.g.e.*, s. 57.

kütüphanenin açılış kapanış saatleri, kataloglama, sayım ve denetim işlerinin nasıl yapılacağı, kullanıcılara nasıl davranılacağı gibi kütüphane hizmetlerinin özü sayılan kayıtları da içermiş ve çağlarının gereklerini yeterince karşılayabilmiştir.¹¹⁴

Kütüphane personeli olarak hafız-ı kütüplerle¹¹⁵ birlikte hafız-ı kütüb-i evvel, tekke kütüphanelerinde dervişan ve tekke mensupları; saray kütüphanelerinde saray görevlileri; medrese ve mektep kütüphanelerinde müderris, muallim ve talebeler; cami kütüphanelerinde ise imamların görevlendirildiği görülmektedir.¹¹⁶ Müstakil kütüphanelerin ortaya çıkışından sonra ise kütüphane binasının korunması ve bakımıyla görevlendirilmek üzere personel kadrosuna bevvab¹¹⁷, ferraş¹¹⁸, marangoz, suyolcu gibi görevliler de eklenmiştir.¹¹⁹ Osmanlı'da camiler, tekkeler, sahhaflar, loncalar gibi yaygın eğitim müesseseleri arasında yer alan kütüphaneler de bir yandan halkın okuma ihtiyacını karşılarken diğer yandan da buralara tayin edilen liyakatlı hafız-ı kütüpler vasıtasıyla eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütmüşlerdir.¹²⁰

Vakıf müesseselerinin kuruluşunda hazırlanan vakfiyelerde, vakfedilen mal, mülk ve eşya ile birlikte bağış yapılan kitapların da listesi verilmektedir. Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki kütüphanelerin müstakil katalogları bulunmadığı için bu listeler Osmanlı kütüphanelerindeki kataloglama çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu nedenle ilk katalogların da kurulan ilk kütüphane ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilir.¹²¹

Devletin sayı itibarıyla en çok ve zengin kütüphaneleri hiç kuşkusuz İstanbul'da kurulmuştur. Kurulan bu kütüphanelerin büyük bir kısmı da vakıf kütüphaneleridir. Örneğin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Müze-i Hümayun Kütüphanesi, Yıldız Saray Kütüphanesi, Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi,

¹¹⁴ Baysal, *a.g.m.*, s. 1307.

¹¹⁵ Hafız-ı kütüp: Kütüphaneci. Bkz. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât**, (Haz.) Ferit Devellioğlu, Doğu Matbaası, Ankara, 1962, s. 371.

¹¹⁶ Erünsal, **a.g.e.**, s. 280.

¹¹⁷ Bevvab: Kapıcı. Bkz. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât**, s. 117.

¹¹⁸ Ferraş: Hizmetçi. Bkz. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât**, s. 311.

¹¹⁹ Erünsal, **a.g.e.**, s. 281.

¹²⁰ Cahit Baltacı, "*Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 450.

¹²¹ İsmail E.Erünsal, "*Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 239.

Süleymaniye, Köprülü, Beyazıt Devlet, Ragıp Paşa, Fatih Millet, Murad Molla, Atıf Efendi, Şemsi Paşa ve daha birçok önemli ve büyük kütüphane bu türdendir.¹²²

Bernard Lewis, 18. yüzyılda İstanbul'a gelen bir gezginin İstanbul'da pek çok önemli yapıt arasında kütüphaneleri de saydığından bahsetmiştir:

“Türklerin İstanbul'da diktikleri yapıların en uzun ömürlü olanları, Tanrı adına yapılmış olanlar, camiler, medreseler ve tekkelerdi ki en iyi malzemeyi ve en ince işçiliği, sanatı bunlarla harcamışlardı. İnsanlar için bile daha dayanıksız malzemedi, genellikle ahşap oluyor veya kaza sonucu ya isteyerek sık sık yıkılıp yerine yenileri dikiliyordu. Halkın kullanması için, daha sağlam ve uzun ömürlü dikilmiş yapılar da yok değildi. Sözgelimi, esnafın dükkan ve mağazalarının bulunduğu kapalı çarşılar; büyük hanlar veya kervansaraylar,... hamamlar ki, 18.yüzyılda İstanbul'a gelen bir gezgin, bunlardan 130 tane saymıştır; hastaneler ve tımarhaneler, düşkünlerevi, imarethaneler, okullar, medreseler ve **kütüphaneler** gibi yapıtlardı bunlar.”¹²³

Lewis'in de bahsettiği gibi fetihten sonraki dönemlerde önemli müesseseler büyük çoğunlukla İstanbul'da toplanmıştır. Bu durum çeşitli ilim ve devlet adamlarınca eleştirilere de yol açmıştır. İstanbul'da 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, askeri, iktisadi çöküşün yanı sıra devletin bunalıma düşmesinin en önemli sebepleri arasında ilmiye teşkilatının gerilemesini söyleyen devlet adamlarından biri olan Süleyman Penah Efendi ilmiye teşkilatının bozulmasıyla alakalı olarak medrese, kütüphane ve camilerin lüzumundan fazla olarak İstanbul'da toplanmasından dolayı ilmiye teşkilatının bozulduğunu söyleyip memleketin diğer şehirlerine de yayılması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.¹²⁴

Anadolu'daki kütüphanelerin sayısı I. Abdülhamit döneminde artmıştır. Bu dönemde yalnız İstanbul'da değil Anadolu'da da pek çok yeni kütüphane kurulmuştur. Bu durumu medrese öğrencilerinin ihtiyaçları doğrultusunda medrese eğitiminin yaygınlaşmasıyla ve bundan dolayı da kütüphaneye ihtiyaç duyulmasıyla açıklamak gerekir.¹²⁵

¹²² M.Münir Aktepe, “Cumhuriyet Devrinde Kurulan Kitaplıklar: Tarih Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi ve Burada Bulunan Belgelerle Yazma Eserler”, **Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk'e Armağan**, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1981, s. 185.

¹²³ Bernard Lewis, **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, (Çev.) Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975, s. 131.

¹²⁴ Kayhan Atik, “XVIII.Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespitler ve Teklifler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 49.

¹²⁵ Erünsal, **a.g.e.**, s. 54.

Anadolu’da en çok vakıf kütüphane kurulan vilayet Osmanlıların fethedip başkent yaptıktan sonra büyük bir şehir haline getirdikleri Bursa’dır.¹²⁶ Kastamonu, Manisa, Kayseri, Burdur, Amasya, Afyon, Tosya, Safranbolu ve Akhisar’da kütüphanelerin kurulması yalnız büyük şehirlerde değil, daha küçük yerleşme bölgelerinde de kütüphanelerin bir gereklilik ve bir vakıf konusu olduğunu göstermektedir.¹²⁷ Maarif Salnameleri incelendiğinde II. Abdülhamit döneminde Anadolu’nun değişik vilayetlerinde bulunan bu kütüphanelerin bünyesinde büyük miktarlarda kitap olduğu görülmektedir. Örneğin Trabzon vilayetinde 12 kütüphane vardır. Bunlardan 5’i Trabzon sancağında, 6’sı Canik Sancağında (Canik, Ünye ve Çarşamba kazalarında) ve 1’i Lazistan sancağında kurulmuştur. Bu vilayetteki toplam kitap sayısı 5212’dir.¹²⁸ Sivas vilayetinde ise 17 kütüphane tespit edilmiştir. Bunlardan 4’ü Sivas’ta, 3’ü Tokat’ta ve 10’u da şehzadeler memleketi Amasya’da bulunmaktadır. Bu kütüphanelerdeki toplam kitap sayısı da 3072’dir.¹²⁹ 2’si Adana kazasında, 1’i Mersin, 2’si Tarsus ve 1’i Osmaniye’de olmak üzere toplam 6 kütüphanesi bulunan Adana vilayetinde bulunan kütüphanelerdeki toplam kitap sayısı da 527’dir.¹³⁰ İzmir Turgutlu’daki Paşa Cami Kütüphanesi olarak da bilinen kütüphanede 637,¹³¹ Niğde Sungur Bey Kütüphanesinde ise 300 kitap tespit edilmiştir.¹³² Aydın vilayetinde de 29 kütüphane tespit edilmiştir.¹³³ Görüldüğü gibi o dönemde Anadolu’daki küçük şehirlerde bulunan kütüphanelerde dahi kitap sayısı önemli orandadır. Burada dikkat çeken bir başka husus da padişahların şehzadelik zamanlarını geçirdikleri illerde kurulan kütüphanelerin sayısının diğer şehirlere oranla daha yüksek olmasıdır.

III. Ahmet, I. Mahmut ve III. Osman dönemlerinde zengin koleksiyonlu ve geniş kadrolu kütüphanelerin kurulduğu görülmektedir. Özellikle I. Mahmut’un saltanatı dönemi, Türk kütüphanecilik tarihinin dönüm noktalarından biridir. Vakıf

¹²⁶ Müjgan Cunbur, “Tarihimizde Anadolu’da Kütüphane Kurma Çabaları-1”, **TKDB**, Cilt: 15, Sayı: 3 (1966), s. 132.

¹²⁷ Baysal, *a.g.m.*, s. 1307.

¹²⁸ **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1898 [1316], s. 1114-1115.

¹²⁹ **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1903 [1321], s. 563.

¹³⁰ **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1899 [1317], s. 943.

¹³¹ **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1899 [1317], s. 1036-1037.

¹³² **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1898 [1316], s. 1160-1161.

¹³³ Necdet Hayta ve Uğur Ünal, “*Maarif Salnamelerine Göre Denizli’de Eğitim Öğretim (1898-1903)*”, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu**, Denizli, 2006, s. 454.

kütüphaneciliği, Osmanlı mülkünün en ücra köşelerindeki kalelerde bile kütüphane kurmak teşebbüsünde bulunarak müstakil kütüphane binalarının yaygınlaşmasına ve kütüphane koleksiyonlarının zenginleşip işleyişin daha teferruatlı olarak düzenlenmesine neden olduğu için I. Mahmut döneminde altın çağını yaşamıştır.¹³⁴

Bu dönemde kütüphanelerin en çok nerelerde kurulduklarına bakıldığında, müstakil binası olan kütüphaneleri, medreselerde kurulanların takip ettiği, ardından da tekke kütüphanelerinin geldiği görülmektedir. Bu değişim, kütüphanelerin gittikçe hem yönetim hem de bina bakımından müstakil hale gelişlerinin bir ifadesidir.¹³⁵

Ekonomik gücün yüksek olduğu dönemlerde vakıf yoluyla kurulan kütüphanelerin sayısı da artmış ve koleksiyonları zenginleşmiştir.¹³⁶ Vakıf kütüphanelerinin koleksiyonu, vakıf sahiplerinin kitaplarını vakfetmesiyle oluşmuştur. Ayrıca katib-i kütübler tarafından kitap yazımı ve çoğaltımı da yapılmıştır. Daha çok saray kütüphanelerinde görülen bir yöntem olan çeşitli hükümdar, elçi, devlet adamları ve ileri gelenlerden hediye edilen, müsadere¹³⁷ ya da ganimet¹³⁸ yoluyla sağlanan kitaplarla da kütüphaneler çok zenginleşmişlerdir.¹³⁹ Özellikle yazma kitapların, ücretleri vakıf gelirlerinden verilen kâtipler tarafından yazılması ile vakıf kütüphanelerinin koleksiyonları oldukça zengin hale gelmiştir. Bu zenginliği Öztürk, Elmalılı M.Hamdi'den aktararak şu şekilde anlatmıştır: *“1914’te Osmanlı ülkesinde devlete ait tek kütüphane vardır. O da kapasite itibariyle İstanbul’da bulunan vakıf kütüphanelerinin en gerilerinde olan Veliyyü’-din Efendi ve Ragıp Paşa*

¹³⁴ Cengiz Aygün, *“Sultanların Kütüphaneleri, Kütüphanelerin Sultanları”*, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı: 24 (2016), s. 45.

¹³⁵ Çavdar, *a.g.t.*, s. 27.

¹³⁶ *a.g.t.*, s. 3.

¹³⁷ Erünsal, *a.g.e.*, s. 281.

¹³⁸ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa, Mohaç Meydan Savaşı sonrasında Budin’den İstanbul’a *“Üç Güzeller”* olarak anılan mitolojik heykeller getirip At Meydanında bulunan sarayına diktirmesinin yanı sıra bazı Doğu ve Batı düşünürlerinin eserlerini de getirip büyük bir kütüphane oluşturmuştur. Bu eserler Macar Kralı Matthias Corvinus’un kurduğu geniş kütüphaneden savaş ganimeti olarak elde edilmiştir. Bu kitapların 35 tanesi 1877’de II. Abdülhamit tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na geri verilmiştir. Bkz. Anameriç, *a.g.m.*, s. 57-58. Türk padişahlarının seferden dönerken yanlarında getirdikleri özellikle Topkapı Sarayı kütüphanelerinde bulunan minyatürlü kitapların çok olması padişahların harp güçleri yanında sanata değer veren bir ruha sahip olduklarının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bkz. Filiz Ögütmen, *“Topkapı Sarayı Kütüphane”*, *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt: 2, Sayı: 12 (1966), s. 35.

¹³⁹ Anameriç, *a.g.m.*, s. 57-58.

kütüphanelerinden birisine bile denk değildir."¹⁴⁰ Bu da bize vakıf kütüphanelerinin devlet kütüphanesi ile dahi kıyaslanamayacak oranda zengin olduklarını göstermektedir.

Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki vakıf kütüphanelerinin genellikle 100'ü geçmeyen kitap sayısı, sonraki dönemlerde artmış, Tanzimat'a kadar kurulan kütüphanelerde 5000'in üzerinde bir sayıya ulaşmıştır. Satın alınan kitaplar kütüphanenin ihtiyacına göre kitapevlerinden ya da Osmanlı Devleti dışından alınmıştır. Örneğin Sanayi-i Nefise Mektebi Kütüphanesi için 1883 yılında Fransa'dan satın alınan kitaplara 3250 frank ödenmiştir. Yurt dışından özellikle de Fransa'dan kitap alınması Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde değişen bilim anlayışının bir ifadesidir.¹⁴¹ 19. yüzyılda kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi gibi kütüphanelerin bünyesinde bir de kıraathane kurularak buraya alınan çeşitli dillerde günlük ve haftalık gazeteler¹⁴² halkın hizmetine sunulmuştur. Bu da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ilerlemenin yönünün Batı'ya dönüş olduğuna bir örnektir.¹⁴³ Yine eğitim için özellikle Fransa'ya öğrenci gönderilmesi de aynı zihniyetin bir ürünüdür. Osmanlıların 19. yüzyıl modern Batı bilimini dolaysız olarak tanıma araçlarından birisi olan tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi uygulaması II. Mahmut döneminde başlamıştır.¹⁴⁴

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Avrupa'ya sivil konularda da öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Avrupa'da özellikle Paris'te çok sayıdaki Osmanlı

¹⁴⁰ Nazif Öztürk, "*Osmanlı Döneminde Vakıflar*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 442.

¹⁴¹ Çavdar, **a.g.t.**, s. 87-89.

¹⁴² Necdet Hayta, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Mecmua-i Fünun*", **Türk Kültürü**, Cilt: 36, Sayı: 428 (1998), s. 731.

¹⁴³ Çavdar, **a.g.t.**, s. 90.

¹⁴⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı*", **150.Yılında Tanzimat**, (Yay.Haz.) Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1992, s. 373. II. Mahmut, çeşitli alanlarda yapılan düzenleme çalışmalarının Avrupa düşüncesine sahip kişilerin yetişmesine bağlı olduğunu düşündüğü için Avrupa'ya öğrenci göndermek istemiştir. Onun zamanına kadar Avrupa'ya planlı bir şekilde öğrenci gönderilmemiş, sadece III. Selim büyük Avrupa başkentlerinde kurduğu devamlı elçiliklere gönderdiği elçilik memurlarına bilim ve bulundukları ülkenin yabancı dilini öğrenmelerini emretmiştir. Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 5, TTK, Ankara, 1994, s. 162. İlk öğrenciler olan Hüseyin Ahmed, Abdullatif ve Ethem Efendiler 1830'larda Fransa'ya gönderilmiştir. Tanzimat'ın ilanına kadar da Avrupa'ya toplam 36 öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrencilerin tamamı askeri sınıfa mensub öğrencilerden ve mühendislerden seçilmişlerdir. Bkz. İhsanoğlu, "*Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı*", s. 373-374.

talebesinin tahsili için 1857 yılında Fransız okullarına hazırlık mahiyetinde eğitim veren Mekteb-i Osmani açılmıştır.¹⁴⁵ Avrupa'dan dönen bu öğrenciler devlette önemli görevler üstlenmişlerdir. Başta sadrazamlık olmak üzere nazırlık, büyükelçilik, Mühendishane, Tıbbiye, Harbiye ve diğer mekteplerde hocalık, maden mühendisliği, doktorluk ve mütercimlik yanında, müze ve kütüphane müdürlüğü gibi devletin önemli görevlerine getirilmişlerdir.¹⁴⁶

Ancak Batı'yla temasa geçerek kendini yenilemeye çalışan İmparatorluğun hızlı bir değişim sürecine girdiği Tanzimat döneminde, sosyal ve iktisadi bunalımların yaşanması ve sonrasında büyük bir savaşa girilmesi, şahıslar tarafından kurulan vakıf kütüphanelerini de olumsuz yönde etkilemiştir. 19. yüzyılda 300'den fazla olan vakıf kütüphanelerinin sayıca artışı aynı yüzyılın sonunda giderek azalmaya başlamıştır. Bu dönemde devletin ekonomik durumunun zayıflaması vakıf yoluyla kütüphane kuracakların azalmasına, bilgi kaynaklarının yeterince sağlanamamasına ve çeşitlenen bilgi kaynaklarının denetlenememesine yol açmıştır. Bu durum, kütüphanelerin toplum yapısına ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Vakıf kütüphanelerinde görülen aksaklıklar ve değişen bilgi ihtiyacı, bu kütüphaneleri yeniden düzenleme çalışmalarını gerekli kılmıştır.¹⁴⁷

I. Abdülhamit döneminde kendisinden önce kurulan kütüphaneleri denetlemeye yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır.¹⁴⁸ II. Mahmut döneminde de askeri ıslahatların yanında idari sahada da düzenlemeler yapılmış, nezaretler kurulmuş ve özellikle vakıfları ilgilendiren hususlarda köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu değişiklikler bir vakıf kurumu olan kütüphaneleri de etkilemiştir. Bu dönemde kurulan yeni kütüphanelerle birlikte kitap vakıflarının da devlet tarafından kontrolü ve düzenlenme çalışmaları yapılmıştır.¹⁴⁹

Tanzimat'tan sonra kütüphanelerin kontrolü ve sayımı ile ilgili çalışmalar yeni katalogların hazırlanması sonucunu doğurmuştur. İstanbul'daki mevcut vakıf kütüphanelerindeki kitapların toplu bir kataloğunun hazırlanması yönündeki bu

¹⁴⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, Salim Ayduz, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Bilim ve Eğitimi", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 889.

¹⁴⁶ İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", s. 375.

¹⁴⁷ Çavdar, **a.g.t.**, s. 3-28.

¹⁴⁸ Erünsal, **a.g.e.**, s. 279.

¹⁴⁹ **a.g.e.**, s. 122.

alışmalar ilk olarak Ali Fethi Bey'in teŖebbüsü sonucu 1850-1854 tarihleri arasında “*el-Âsârü'l-Aliyye fi Hazâ'ini'l-Kütübi'l-Osmaniyye*” adıyla bir katalog çıkarılmasıyla başlamıştır. Bu eserde İstanbul'daki 46 vakıf kütüphanesindeki eserler yer almıştır.¹⁵⁰

Vakıf kütüphanelerinin durumlarını tespit etmek amacıyla yapılmış bölgesel çalışmalar, 20. yüzyılın başlarında kütüphanelerin çoğunun vakfiyelerinde yazılanın dışında hizmet verdiklerini ortaya çıkarmış, hafız-ı kütüblerin düşük ücret almaları başka işlerde çalışmalarına sebebiyet verdiği için kütüphanelerin kapalı kaldığı, bina ve kitapların tamire ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Bu olumsuz şartlar yüksek gelirli zengin vakıf kütüphanelerinde görülmese de cami, tekke ve türbelerdeki kütüphanelerden bazılarını etkileyerek onları hizmet dışı bırakmıştır.¹⁵¹

1914 yılına gelindiğinde ise İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin tek yerde toplanarak bugünkü Süleymaniye Kütüphanesi'ni oluşturma çalışmaları başlamıştır. Böylece zamanla bakımsız ve gelirsiz kalan bazı kütüphaneler kapatılarak kitapları başka kütüphane binalarında bir araya getirilmiş ve kütüphanelerdeki eserler yok olmaktan kurtulmuştur.¹⁵²

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerinde dini, bilimsel ve edebiyat ile ilgili konularda kitap toplama ve kütüphane oluşturma, geleneksel bir hal almıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren padişahlar, sadrazamlar, padişah hanımları, şehzadeler, defterdarlar, şeyhülislam ve diğer devlet görevlileri medreseler, ibadethaneler, külliyeler ve müstakil kütüphaneler kurmuşlardır. Bu kütüphanelerin hemen hepsi vakıf kurumları olarak kurulmuş, amaçları, yönetimi, gelir-giderleri, personeli, sayıları ve dermeleri ile ilgili bilgiler de vakfiyelerinde yer almıştır.¹⁵³

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönem içerisinde bina ve yerleşim özelliklerine göre farklı özelliklerde kütüphaneler kurulmuştur.

¹⁵⁰ Erünsal, “*Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama alışmaları ve Kataloglar*”, s. 247.

¹⁵¹ avdar, **a.g.t.**, s. 28.

¹⁵² Süleymaniye Kütüphanesi 100'e yakın eski vakıf kütüphanesinin bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur. Bkz. Aktepe, *a.g.m.*, s. 185.

¹⁵³ Anameriç, *a.g.m.*, s. 57.

Yapılan tez çalışmasında vakıf kütüphaneleri genel çizgileriyle medrese ve mektep (okul) gibi çeşitli eğitim-öğretim kurumları içerisinde, cami ve tekke, zaviye, türbe gibi eğitim-ibadet kurumları içerisinde ve kendine özgü, bağımsız (müstakil) binaya sahip kütüphaneler olarak tasnif edilmiştir.

1.1.1.1. Medrese Kütüphaneleri

İslam ilimlerinin okulu önce mescitler ve camiler, sonra kütüphaneler ve medreselerdir. İslamiyetin kabulünden sonra eğitim ilk kez medrese denilen planlı ve düzenli bir örgün eğitim kurumuyla tanışmış ve medrese eğitimi Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam etmiştir.¹⁵⁴

Kütüphaneler, Osmanlıların da dahil olduğu İslami eğitim-öğretim sisteminin de yakından ilgili olduğu bilimsel kurumlar içerisinde yer almaktadır. Bu eğitim-öğretim politikasının temel eğitim kurumları medreselerdir. Buradan hareketle kütüphaneler de yukarıda belirtilen eğitim-öğretim kurumlarının parçası olarak ele alındığında Osmanlılarda da ilk kütüphanelerin bu kurumlar bünyesinde kurulmuş olması bir gerçektir.¹⁵⁵

İlk medreseler 11. yüzyılın ilk yarısında kurulan Türk devletlerinde ortaya çıkmıştır. Gazneli Mahmud Gazne’de, kardeşi Sebüktekin Nişabur’da, Karahanlılardan Tafaç Han ise Merv’de ilk medreselerini yaptırmışlardır. Bunu sistemli bir devlet politikası haline getiren ise Büyük Selçuklu Devleti’nin ünlü veziri Nizamülmülk’tür. 11. yüzyılın ikinci yarısında 11 büyük kentte kurduğu ve kendi adıyla anılan Nizamiye Medreseleri ile bunu İslam toplumunun temel bir kurumu haline getirmiştir.¹⁵⁶ Nizamiye Medreseleri’ndeki eğitim-öğretim metodu ile idari yapılanma şekli, Büyük Selçuklu Devleti’nden Anadolu Selçuklular’a ve oradan da Osmanlı Devleti’ne geçmiştir. Osmanlılar, kurulduğu günden itibaren ülkeyi zengin kütüphaneler ile donatmışlar ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden bilim adamlarını o dönemin şartlarına göre iyi teklifler ve olanaklarla ülkeye getirmişlerdir.

¹⁵⁴ Buket Candan, “*Türk Kültüründe Kütüphaneler ve Eğitim Hayatımıza Etkileri: Cumhuriyet Öncesi Dönem*”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 108.

¹⁵⁵ Anameriç, *a.g.m.*, s. 55.

¹⁵⁶ İlhan Tekeli ve Sevim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara, 1993, s. 12.

Böylelikle Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapmış olan İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul değerli bilim adamlarının, önemli eğitim-öğretim kurumlarının ve dolayısıyla da büyük kütüphanelerin bulunduğu merkezler haline gelmişlerdir.¹⁵⁷

13. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra ilk açılan medrese, 1330'da Orhan Bey'in İznik'i fethi sonrası beyliğin merkezi olan İznik'tedir.¹⁵⁸ Ancak bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda burada bir kütüphanenin de kurulmuş olduğunu gösteren kayıtlara rastlanamamıştır. Bir medrese kütüphanesinin oluşumuna dair ilk kayıtlar, Bursa'da Eyne Subaşı Medresesi'nin üst katında başlı başına bir kütüphane odasının bulunduğu gösteren kayıtlardır.¹⁵⁹ Bu kayıtlar Osmanlı kütüphanelerine ilişkin ilk kayıtlar olup Yıldırım Beyazıt dönemine rastlamaktadır.¹⁶⁰ Ancak Bursa'nın Timur istilasına uğraması sonucunda muhtemelen o devirde mevcut bazı kitap koleksiyonları ve kütüphaneler de yok olmuştur.¹⁶¹

Padişahlar, medreseler içinde kütüphaneler kurulmasına önem vermişlerdir. Özellikle I. Murat döneminden itibaren kurulan medreselerde kütüphanelere daha sık yer verilmeye başlamıştır.¹⁶² Fatih Sultan Mehmet ise Osmanlı medreselerini daha sistemli hale getirerek o zamana kadar Osmanlıların yaptığı en büyük medrese kompleksi olan Fatih Medresesi'ni kurmuştur. Bu külliye caminin, her medresenin ve Sahn-ı Seman'ın ayrı ayrı kütüphaneleri vardır. Bilimin gelişmesini isteyen Fatih, kütüphanelere özel önem vererek kurdurduğu öteki 11 kütüphaneye kendisinin çok zengin olan özel kütüphanesinden kitaplarından göndermiştir.¹⁶³ İstanbul'daki ilk medreselerden biri olan Ayasofya Medresesi Kütüphanesi'ne de kendi kitaplarının bir kısmını vermiştir.¹⁶⁴

Kanuni Sultan Süleyman döneminde sarayda kurulan kütüphanelerden çok, medrese ve külliyelerde kurulan kütüphanelerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu dönemde nicelik bakımından diğer dönemlere nazaran önemli bir artış söz konusudur.

¹⁵⁷ Anameriç, *a.g.m.*, s. 55.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, TTK, Ankara, 1988, s. 1.

¹⁵⁹ Baysal, *a.g.m.*, s. 1307.

¹⁶⁰ Candan, *a.g.m.*, s. 112.

¹⁶¹ Erünsal, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁶² Anameriç, *a.g.m.*, s. 59.

¹⁶³ Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁶⁴ Müjgan Cumbur, "*Fatih Devri Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği*", **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 4 (1957), s. 6.

Bunun en büyük nedeni vakıf kurumunun, devletin içerisinde bulunduğu ekonomik ve sosyal yönlerden en üst seviyeye çıkmasıyla büyük gelişim göstermiş olmasıdır.¹⁶⁵

Vakıf kütüphanelerinin İstanbul'da kurulan medreselerde medresenin ayrılmaz bir parçası haline gelişi ancak 16. yüzyıl sonlarında gerçekleşmiştir. Özellikle padişah ve devlet adamlarının büyük merkezlerde, doğum yerleri veya vazife yaptıkları bölgelerde yaptırdıkları medreselerde genellikle bir kütüphaneye yer verdikleri görülmektedir. 15-16. yüzyıllarda İstanbul ve Edirne'de örnekleri görülen mahalle kütüphaneleri de 16. yüzyılın sonlarında yavaş yavaş yerlerini medrese kütüphanelerine bırakmıştır. 17. yüzyılın başlarında daha da gelişen ve yaygınlaşan bu medrese kütüphaneleri başkentten diğer şehirlere doğru yayılmaya başlamıştır.¹⁶⁶ Böylece bu kütüphanelerde daha çok öğrencilerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanmış koleksiyonlar oluşturulmuştur.¹⁶⁷

Medrese vâkıfları, kurdukları medreseye ya sahip oldukları kitapları vakfederek ya da bunun için bir fon ayrılarak bir kütüphane kurulmasına imkân tanımışlardır.¹⁶⁸ Müstakil inşa edilen medreselerde ise kitapların çokluğuna göre odalardan biri kütüphane olarak tahsis edilebildiği gibi namaz kılınan veya grup halinde farklı derslerin aynı anda görülebildiği büyükçe bir salonda da dolaplar içerisinde birkaç yüz eserden meydana gelen bir kütüphane oluşturulmuştur. Kimi zaman müstakil bir görevli verilmeden, müderris veya medrese şeyhine veya başka bir kişiye yarı zamanlı olarak kütüphanecilik görevi verilmiş, kimi zaman ise söz konusu örgün ya da yaygın eğitim kurumuna belirli bir miktarda kitap bağışında bulunan şahıs veya şahıslar bir de kütüphaneci tahsis etmiştir.¹⁶⁹

1924 yılında kapatılana kadar medreseler, Osmanlıların temel eğitim ve bilgi üretim/aktarım kurumları olarak varlıklarını sürdürmüşler ve kütüphanelerini de kendileriyle doğru orantılı olarak geliştirmişlerdir.

¹⁶⁵ Anameriç, *a.g.m.*, s. 61.

¹⁶⁶ Erünsal, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁶⁷ *a.g.e.*, s. 48.

¹⁶⁸ Mefail Hızlı, “*Osmanlı Klasik Döneminde Medrese*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 427.

¹⁶⁹ Ahmet Cihan, “*Medreselerdeki Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 27.

1.1.1.2. Cami Kütüphaneleri

Osmanlılarda çok yaygın olan medrese kütüphanelerinin yanı sıra bazı cami ve mescitlerde de kütüphaneler kurulmuştur. Her cami kurulurken, kurucular tarafından sevap amacıyla buralara görevlilerin ve ibadete gelen cemaatin okuması için adlarını hayırla andırmak amacıyla bazı şahıslarca Kur'an vakfedilmesi İslamın ilk devirlerinden beri İslam ülkelerinde yaygın bir gelenek olmuştur. Büyük camilerin belli bir köşesi, dolapları, ayrı bir odası kütüphane hizmetine ayrılmış ve buralarda ya caminin kurucusunun ya da dışarıdan başka şahısların vakfettikleri küçükklü büyükklü kitap toplulukları yer almıştır.¹⁷⁰ Bu kitapların konuları daha çok, Kuran, Hadis, Akaid, Fıkıh gibi dini ilimlerle birlikte edebi, tarihi ve tıbbi eserlerdir.¹⁷¹

Bursa'da Umur Bey tarafından kurulan cami kütüphanesi bu tür kütüphanelerin en önemlisidir. Bu kütüphane, 1440 tarihli vakfiyesindeki şartlara ve kitap listesine dayanarak Osmanlı Devleti'nin ilk halk kütüphanesi olarak da nitelendirilmektedir. Camide bulunan kitapların Türkçe olması, Arapça ve Farsça bilmeyen medrese dışındaki kullanıcılara hizmetin amaçlandığından önemlidir.¹⁷²

Padişahların inşa ettirdikleri camilerin içlerinde kurdurdukları kütüphanelerin sayısı da az değildir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra başlıca sekiz kiliseyi camiye çevirmiş ve yeni dört cami daha inşa ettirmiştir. Bunlar arasında Ayasofya'dan sonra kubbelerinin yüksekliği ve güzelliği ile en çok dikkat çeken kendi adıyla anılan Fatih Camii'dir. Darü's-şifa denilen hastane, tımarhane, kervansaray gibi binalarla birlikte cami içinde bir de kütüphane kurulmuştur. Bu kütüphane, Osmanlıların İstanbul'a kurdukları ilk kütüphanedir.¹⁷³

¹⁷⁰ Cunbur, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", s. 112.

¹⁷¹ Halis Alar, "Kütüphaneciliğin Tarihçesi ve İlk Kütüphaneler", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2001, Sayı: 16, s. 306.

¹⁷² İsmail E.Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **Osmanlı Devleti'nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999, s. 235-236.

¹⁷³ Joseph von Hammer, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Cilt 1, (Çev.) Mehmed Ata, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1966, s. 186.

Fatih Sultan Mehmet'in Eyyüb Camii'ne 2000 kadar, Fatih Camii'ne de yine oldukça yüksek bir miktarda kitap vakfettiği bilinmektedir.¹⁷⁴ Ayrıca 1548'de Şehzade Cami içinde demir parmaklıklarla ayrılmış bölümde kurulan kütüphane de dikkat çekicidir.¹⁷⁵

II. Beyazıt döneminde padişah hanımlarından olan Şehzade Şehinşah'ın annesi Hüsnüşah Sultan da Manisa'daki Hatuniye Camii'nde bir kütüphane tesis etmiştir. Yine Manisa'da Yavuz Sultan Selim'in eşi de Sultan Cami içinde bir cami kütüphanesi kurmuştur.¹⁷⁶

I. Mahmut, özellikle kütüphane kurma konusunda kendisinden önce Osmanlı tahtına oturan padişahlardan çoğunun aksine büyük gayret göstermiştir. İki yıl ara ile iki cami kütüphanesi açmıştır. Bunlarda ilki 1740 yılında Ayasofya Cami içinde kurulmuştur.¹⁷⁷ Aslında Ayasofya Cami Kütüphanesi'nin temeli 1552 yılında Hacı Cihan Bey tarafından atılmış, ancak I. Mahmut döneminde camiye bitişik bir kütüphane binasının inşasıyla ve saraydan getirilen kıymetli koleksiyonlarla bu kütüphane daha da zenginleştirilmiştir.¹⁷⁸ Devlet adamlarının hediye ettiği kitaplar da buraya konulunca 4000 eserlik büyük bir kütüphane haline gelmiştir.¹⁷⁹

I. Mahmut'un yaptırdığı ikinci cami kütüphanesi ise Fatih Camisi'ne bitişik özel bir kütüphane olarak inşa edilmiştir. 1742 yılında açılan bu kütüphane, Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu Fatih Külliyesi kütüphanelerinin bir bakıma yenilenmesidir.¹⁸⁰

Cami kütüphanelerinden sadece cami cemaati değil, mahalle halkı da yararlandığı için o dönem için bir dereceye kadar günümüzdeki halk kütüphanelerine

¹⁷⁴ Öcal, **a.g.e.**, s. 272.

¹⁷⁵ Cunbur, "*Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri*", s. 113.

¹⁷⁶ Cunbur, "*Tarihimizde Anadolu'da Kütüphane Kurma Çabaları-1*", s. 130.

¹⁷⁷ Müjgan Cunbur, "*Onsekizinci Yüzyılda Bir Okul Kütüphanesinin Açılışı*", **TKDB**, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (1960), s. 1.

¹⁷⁸ Cunbur, "*Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri*", s. 113.

¹⁷⁹ Melek Dosay Gökdoğan, "*Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilim ve Kültürü*", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 197.

¹⁸⁰ Cunbur, "*Onsekizinci Yüzyılda Bir Okul Kütüphanesinin Açılışı*", s. 1.

benzemektedirler.¹⁸¹ Bu nedenledir ki 1740 yılında kurulan Ayasofya Kütüphanesi'nin İstanbul'daki ilk halk kütüphanesi niteliği taşıdığı söylenmektedir.¹⁸²

Sadece İstanbul'daki camilerde değil, başka şehirlerdeki camilerin de içerisinde caminin yanı sıra medrese ve kütüphane gibi oluşumlar meydana getirilmiştir. Bunlardan bir örnek olarak İstanbul'da Sultan Abdülhamit Han Evkafı mülhakatından Antalya'da bulunan Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa Camii, Medrese ve Kütüphanesi'dir.¹⁸³

Cami kütüphanelerinde cemaatin ve mahalle halkının okuması için din kitaplarının yanı sıra tarih, tıp gibi alanlarda kitapların da bulunması, yine Arapça ve Farsça kitaplarla birlikte Türkçe kitapların da olması bu kütüphanelerin genel bir kütüphanecilik hizmeti verdiğinin kanıtıdır. Böylece cami kütüphaneleri Osmanlı Dönemi'nde belli bir kesime değil bütün halka açık kütüphane taşıması açısından önemli kurumlar olmuştur.

1.1.1.3. Okul Kütüphaneleri

1839'da Tanzimat Fermanı'ndan 1923 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde medreselerin yanı sıra Gayrimüslimlerin açtıkları da dahil olmak üzere idadi, rüştiye, sultani gibi ilk, orta ve yüksek eğitim kurumları açılmıştır.¹⁸⁴ Bu okulların bünyesinde de öğrenci ve öğretmenlerin faydalanması amacıyla kütüphaneler kurulmuştur.

Okul kütüphanelerine örnek olarak şeyhülislâm kızı ve eşi olan Saliha Hatun'un bir Mekteb-i Sıbyan içinde tesis ettiği ilkokul kütüphanesi, I. Mahmut'un Galatasaray Mektebi'nde kurduğu kütüphane ve ilk temeli Fatih tarafından atılan Enderun Mektebi verilebilir.¹⁸⁵ Galatasaray Kütüphanesi'nin okul kütüphaneleri içindeki yeri Padişah I. Mahmut için ayrı olmuştur. Kitap bulmakta zorluk çektiğinden, okuma-yazmak zorluk çeken fakir öğrenciler için I. Mahmut, Galatasaray'da bir kütüphane ile bir dersane yapılmasını emretmiştir. Saraydaki büyük oda karşısında kütüphane inşasına başlanmış, dershaneye müderris atanmış ve öğrencilerin

¹⁸¹ Cunbur, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", s. 112-113.

¹⁸² Anameriç, *a.g.m.*, s. 62.

¹⁸³ BOA: Fon Kodu: EV.HMH.d., Gömlek No: 8614.

¹⁸⁴ Anameriç, *a.g.m.*, s. 66.

¹⁸⁵ Cunbur, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", s. 115.

öğrenimleri kolaylaştırılmıştır. 1754 yılında kütüphanenin inşası bittikten sonra yeni yapının rutubeti giderilerek kütüphaneye Topkapı Sarayı'ndan sandallarla ve Tophane İskeleyi yoluyla sepetler içinde kitaplar getirilmiştir.¹⁸⁶

17. yüzyılda Osmanlı Devleti, bilim ve teknoloji alanında Batı tarzında okullar kurma çabasına girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin askeri alanda uğradığı yenilgiler, yenilik çalışmalarının askeri eğitim alanında yoğunlaşmasına neden olunca 1773 yılında Hendesehane ile başlayan Batılı modeldeki eğitim kurumlarını, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Humbarahane, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Harp Okulu, Mızika-i Hümayun ve Tıbhane-i Amire'nin açılması izlemiştir.¹⁸⁷

Bu kurumların bünyesinde Batı'daki okullarda olduğu gibi derslerde kullanılacak ders kitapları ve yardımcı kaynak kitapların yer aldığı kütüphaneler kurulmuştur. Bu kütüphaneler, müderrislerin yazmış olduğu telif kitaplar, tercüme ve şerhler, öğrencilerin bilim adamlarının eserlerinden yaptıkları kopyalar ve vakıf sahipleri ya da hayırseverlerin kitap bağışları ile oluşturulmuştur.¹⁸⁸ Ayrıca okul bütçelerinde kitap satın alımı, personel giderleri ve bakım-onarım masrafları için de ödenek ayrılmıştır.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde önceleri Gayrimüslim okulları olarak kurulan ve daha sonra yabancı devletlerin himayesinde veya doğrudan doğruya yabancı devletlerin kurdukları okullar da vardır. Çeşitli kademelerde ve özellikle eğitim veren bu okullarda da önemli kütüphaneler kurulmuştur. İstanbul'da kurulan en eski Rum okulu Fener Rum Mektebi, 1844'te Heybeliada'da kurulan Aya Triados manastırı ve ruhban okulu, İstanbul'da 1863 yılında kurulan Robert Koleji ve 1871 yılında kurulan Amerikan Kız Koleji'nde de büyük kütüphaneler vardır. Bu okullarla birlikte kurulan kütüphaneler incelendiğinde, Osmanlı'nın klasik eğitim kurumları olan medreselerde kurulan kütüphanelerden farklı oldukları görülmüştür. Kütüphane koleksiyonlarında özellikle Fransızca ve diğer yabancı dildeki kitapların artışı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki değişimin en önemli göstergesidir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Cunbur, "Onsekizinci Yüzyılda Bir Okul Kütüphanesinin Açılışı", s. 3.

¹⁸⁷ Anameriç, *a.g.m.*, s. 71.

¹⁸⁸ *a.g.m.*, s. 66.

¹⁸⁹ Çavdar, *a.g.t.*, s. 41.

¹⁹⁰ Aynı yer.

Yapılan arşiv araştırması esnasında I. Dünya Savaşı bittikten sonra okullar için müfredatta bulunan bazı ders kitaplarıyla, okul kütüphaneleri için bazı kitaplar talep edildiğine rastlanmıştır.¹⁹¹ Bu da bize büyük bir savaşın hemen ardından okul kütüphaneleri için kitap temin edilerek okullara önem verildiğini göstermektedir. Ayrıca medrese kütüphanelerinin genellikle vâkıfların bağışları sonucu koleksiyon oluşturduğu okul kütüphanelerinin ise belirli bir müfredat esas alınarak oluşturulduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

1.1.1.4. Tekke, Zaviye ve Türbe Kütüphaneleri

Osmanlı kütüphaneleri arasında yaygın olan kütüphane türlerinden biri de tekke kütüphaneleridir. Bu tür kütüphaneler; sanat ve kültür merkezleri olarak gelişen, dini ve mistik karakterli tekke, dergâh ve zaviye denilen müesseselerde tekke mensupları, dervişler ve o çevreye yakın kimselerin istifadesi için açılmış kütüphanelerdir.

Osmanlı toplumunda eğitim kurumları arasında yer alan tekkeler, toplumda değişik işlevler yüklenebilen, devletin formel örgütlenmesi dışında kalan kurumlar olarak İslam dünyasında 8. yüzyılda oluşmaya başlamışlardır. Özellikle Moğol istilasından sonra önem kazanmaya başlayan tekkeler, Moğolların tahrip ettikleri medreselerin de işlevini bir ölçüde yüklenmişlerdir.¹⁹² Böylece kendi bünyelerinde daha çok tasavvufi, dini ve edebi eserlerin yer aldığı kütüphaneler kurmuşlardır. Dergah ve tekke mensupları da bu kütüphanelerden yararlanmışlardır.¹⁹³

Tekke kütüphaneleri ya tekke binası içinde bir odada veya tekke sınırları içinde özel bir binada teşkil edilmişlerdir. Bu kütüphaneler koleksiyonları bakımından diğer kütüphane tiplerinden oldukça farklılık göstermektedirler. Koleksiyonları daha çok tasavvuf mahiyetinde dini ve edebi eserler ile Kur'an ve Kur'an ilimlerini kapsamaktadır.

Bu kütüphanelere örnek olarak Edirne'de 1492 yılında Noktacızade diye anılan Şeyh Mehmed bin Yusuf'un kurduğu kütüphane verilebilir. 37 eserden oluşan bu tekke

¹⁹¹ BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 51.259.1, Tarih: 17.06.1919.

¹⁹² Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 8-13.

¹⁹³ Alar, *a.g.m.*, s. 306.

kütüphanesindeki kitapların çoğunluğu tasavvufî eserlerden oluşmuştur.¹⁹⁴ Fatih döneminde kurulan tekke kütüphanelerinden Şeyh Vefa Zaviyesi kütüphanesindeki kitaplar da Şeyh Vefa tarafından vakfedilmiştir. Kütüphanede, çoğunluğu tasavvuf Kur'an ve Kur'an-ı Kerim cüzü, tefsir, hadis gibi kitapların yanında, gramer, tıp, lügat, felsefe, astronomi, Türkçe ve Farsça divan kitaplarından oluşan 200 kadar da kitap vardır.¹⁹⁵

II. Mahmut döneminde İstanbul'da kurulan kütüphanelerin arasında ilk sırayı tekke kütüphanelerinin aldığı görülmektedir. Bu kütüphanelerden Çarşamba'daki Darü'l-mesnevi, Eyüb Nişancasındaki Şeyh Murad, Şeyh Şazeliyye tekke kütüphaneleri¹⁹⁶ ile İstanbul'da Bayram Paşa ve ilk şekliyle Turhan Valide Sultan kütüphaneleri örnek olarak gösterilebilir.¹⁹⁷

Bu tekke kütüphaneleri genellikle tekke şeyhleri tarafından kurulmuş ve dervişlerin bağışlarıyla zenginleşmiştir. Şazeliyye tekkesinin kütüphanesini ise III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan kurmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra lağvedilen Bektâşî tekkelerinden olan Silistre'deki Temür Baba tekkesiyle Antalya'daki Abdal Musa tekkesinde bulunan kitapların listelerinin hazırlanmış olması¹⁹⁸ o dönemde tekkelerde de kataloglama çalışmasının yapıldığı göstermesi açısından önemlidir.

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi tarafından kurulan tekke kütüphanesinde de zahiri ilimlerin tahsiline önem veren Gümüşhanevi, halifelerinde öncelikle ilmi yeterliliğin bulunmasını şart koştuğu için dergah mensupları arasında bir yardımlaşma ve borç sandığı kurmuştur. Böylece ev ve iş yerlerinde atıl duran menkul servetler bu sandıkta toplanmış, bu para ile bir matbaa kurarak basılan eserlerin ücretsiz dağıtımını sağlanmış, 500'er altınlık vakıflarla İstanbul, Bayburt, Rize ve Of'ta dört büyük kütüphane kurulmuştur.¹⁹⁹ 1900 yılına ait Maarif Salnamesi'ne göre Bayburt'taki

¹⁹⁴ Erünsal, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁹⁵ **a.g.e.**, s. 202.

¹⁹⁶ **a.g.e.**, s. 126.

¹⁹⁷ Cunbur, "*Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri*", s. 113-114.

¹⁹⁸ Erünsal, **a.g.e.**, s. 126-133.

¹⁹⁹ İrfan Gündüz, "*Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi*", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1996, s. 276.

kütüphanede toplam 1876 adet kitap tespit edilmiştir.²⁰⁰ Bu sayı bir tekke kütüphanesi için önemli büyüklüktedir.

Türbe kütüphanelerinin ilki ise Osmanlı'nın kuruluş devrindeki kütüphanelerden olan Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin Gelibolu'daki türbesinde bulunan kütüphane sayılabilir.²⁰¹ Yine Kanuni dönemindeki kütüphaneler arasında Bağdat'taki Asitane-i Hz.Ali ve Musa Kazım türbe kütüphaneleri de ünlüdür.²⁰²

1925 yılında kapatılana kadar tekke, zaviye ve türbe kütüphaneleri, hizmet grubu olan şeyh ve dervişlerin ilgi ve kullanım alanı olan tasavvufi eserlerin yanı sıra tıp, felsefe, edebiyat eserleriyle de zengin bir koleksiyona sahip oldukları için Osmanlı Dönemi'nde bir nevi halk kütüphanesi işlevi görerek önemli bir yere sahip olmuşlardır.

1.1.1.5. Müstakil Kütüphaneler

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren din adamları, müderris ve talebelerin yararlanabildiği medrese, okul ve türbe kütüphaneleri ile halkın da yararlanabildiği cami ve tekke kütüphanelerine kendine özgü mimarisi olan, yukarıda adı geçen kurumlardan bağımsız ve tam anlamıyla özgün birer kütüphane kimliği taşıyan yeni bir kütüphane türü eklenmiştir.

Müstakil kütüphanelerin ilk örneği ve en önemlisi, Köprülü Mehmet Paşa'nın 1661 yılında yapımına başlanan; ancak vefatından sonra oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından bitirilen ve külliyesinden bağımsız olarak kurulan Köprülü Kütüphanesi'dir.²⁰³ Köprülü Kütüphanesi, belki de bu müstakil özelliğini içinde yer alacağı külliyenin kurucusu Köprülü Mehmet Paşa'nın yapmayı tasarladığı külliyei tamamlamadan vefatına borçludur. Köprülü öldüğünde külliyesinin sadece medrese, hamam ve türbe bölümlerini tamamlayabilmiştir. Külliyenin kütüphanesi içinse, oğlu Fazıl Ahmet Paşa, babasının mirası olan külliyei tamamlayabilmek için babasından

²⁰⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1900 [1318].

²⁰¹ Erünsal, *a.g.e.*, s. 13.

²⁰² *a.g.e.*, s. 43.

²⁰³ Anameriç, *a.g.m.*, s. 63.

kalma kitaplarla kendi kitaplarını birleştirerek babasının türbesinin yakınında 1678 yılında müstakil bir kütüphane binası yaptırmıştır.²⁰⁴

Köprülü Kütüphanesi'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlılarda kütüphane kültürü; bina, derme, hizmet, kullanıcı ve personel bakımından farklı bir boyut kazanmıştır.²⁰⁵ Müstakil binalarda kurulan vakıf kütüphaneleri hem personel hem de koleksiyon bakımından zenginleşmeye başlamış, daha önceki kütüphanelerde yaklaşık 200-400 olan kitap sayısı 500-1500'e, kütüphaneci sayısı ise üçe kadar çıkmıştır.²⁰⁶

Müstakil kütüphane binalarının getirdiği diğer bir yenilik de kütüphane vakfiyelerine namaz kılma, öğretim ve bazı dini merasimlerle ilgili şartların konularak eğitim ve ibadet faaliyetlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu uygulama özellikle 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır.²⁰⁷ Bununla birlikte aynı yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içinde yapılmış pek çok yapıda olduğu gibi müstakil kütüphanelerde de Batı etkisini görmek mümkündür.²⁰⁸

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ne medrese, ne cami ne de tekkelere bağlı olmadan tamamen müstakil yapıda olan bu kütüphaneler ayrı binalarda bütün halka hizmet verdiği için günümüzdeki halk kütüphanelerine benzetilebilir.

Yapılan tez çalışmasının arşiv araştırması kapsamında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bu kütüphanelerden başka çeşitli kurumların kendi bünyelerinde oluşturdukları Özel İhtisas Kütüphaneleri sayılabilecek kütüphanelere de rastlanmıştır. Bu kütüphaneler arasında Umur-ı Şarkiyye Kütüphanesi ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Kütüphanesi gibi kütüphaneler de vardır.

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı hareketler artıp, isyanlar genişleyince, istihbarat ve espionaj çabaları da artmıştır. Balkan Savaşları'nın getirdiği kötü sonuçlardan sonra, Osmanlı Devleti gibi üç kıtaya hükmetmiş, çeşitli ırk ve mezhepte çeşitli milletleri idare etmiş bir devlet için gizli

²⁰⁴ İsmail E.Erünsal, **Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 160.

²⁰⁵ Anameriç, *a.g.m.*, s. 63.

²⁰⁶ Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, s. 279.

²⁰⁷ İsmail E.Erünsal, "*Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde...*", s. 239.

²⁰⁸ Çavdar, **a.g.t.**, s. 107.

modern bir istihbarat teşkilatına ihtiyaç duyulmuştur.²⁰⁹ Enver Paşa, Harbiye Nazırı ve Osmanlı Ordusu Başkumandan Vekili olmadan önce Osmanlı Devleti içinde ihanet, dışında ise saldırılar gibi sorunlarla uğraşmak amacıyla “*Teşkilat-ı Mahsusa*” veya “*Umur-ı Şarkıyye Dairesi*” adı verilen resmi olmayan bir istihbarat teşkilatı kurmuştur.²¹⁰ Bu kurumun bünyesinde de Umur-ı Şarkıyye Kütüphanesi oluşturulmuş ve bu kütüphanede bulunan lügat kitapları²¹¹ ile kitapların adları ve miktarlarının belirtildiği belge EK-1’de sunulmuştur.²¹²

1922 yılında saltanatın kaldırılmasıyla resmen kaldırılan ve günümüzdeki Genelkurmay Başkanlığı’nın görevini yerine getiren Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de kendi bünyesinde bir kütüphane oluşturmuştur. Yine yapılan arşiv çalışmasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Kütüphanesinin 1917 tarihinde yeniden düzenlenmekte olduğu (EK-2),²¹³ İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali esnasında Yunan facialarını ihtiva eden Erkan-ı Harp’te bastırılan kitaptan bir nüsha gönderildiği,²¹⁴ sonraki yıllarda da bu kütüphaneye değişik konularda kitaplar gönderildiğine dair belgelere rastlanmıştır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Kütüphanesi’ne hediye edilen Almanca eserler²¹⁵, Sudi Kütüphanesi’nden gönderilen “*Sarıkamış*” isimli kitap²¹⁶, Ruslardan ele geçirilip bu kütüphaneye gönderilen “*Erzurum Müstahkem Mevkiinde İnşa Edilen Tabya Planları*” adlı eser,²¹⁷ yine bu kütüphanede ve askeri matbaada bulunan havacılar a ait eserlerden gönderilmesi²¹⁸

²⁰⁹ Erdal İltter, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara, 2002, s. 8.

²¹⁰ Zeynel Levent, “*20’nci Yüzyıldan Günümüze Türklerde İstihbarat Eğitim Süreci*”, **Teşkilat-ı Mahsusa’nın 100.Yılında Türk İstihbaratı**, (Ed.) Ümit Özdağ ve Merve Önenli Güven, Kripto Yayınları, Ankara, 2015, s. 138.

²¹¹ ATASE İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu (İSH-6A): Sıra No: 1306, Kutu No: 246, Gömlek No: 57, Tarih: 14.11.34.

²¹² ATASE İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu (İSH-9B): Sıra No: 7454, Kutu No: 517, Gömlek No: 156, Tarih: 29.07.36.

²¹³ ATASE Sıra No: 15102, Kutu No: 230, Gömlek No: 157, Tarih: 07.04.36.

²¹⁴ ATASE Atatürk Koleksiyonu (ATAZB): Kutu No: 5, Gömlek No: 37.

²¹⁵ ATASE İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu (İSH-19A): Sıra No: 784, Kutu No: 1486, Gömlek No: 9, Tarih: 06.05.37.

²¹⁶ ATASE İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu (İSH-19B): Sıra No: 11053, Kutu No: 1549, Gömlek No: 41, Tarih: 18.03.38.

²¹⁷ ATASE İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu (İSH-21B): Sıra No: 7173, Kutu No: 1739, Gömlek No: 20, Tarih: 27.06.38.

²¹⁸ ATASE İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu (İSH-21B): Sıra No: 7832, Kutu No: 1739, Gömlek No: 27, Tarih: 22.07.38.

isteğinin belirtildiği bu belgeler ile Trakya’da bulunan Wrangel Ordusu efradına verilmek üzere Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’nin bilgisi altında gönderilen iki sandık kitap hakkında yazışmalara da rastlanmıştır.²¹⁹ Ayrıca yine özel ihtisas kütüphanesi kapsamına giren Emniyet-i Umumiye Kütüphanesi için gerekli olan kitapların gönderilmesi isteğine ait yazışmalar da yapılmıştır.²²⁰

Osmanlı Dönemi’nde kurulan kütüphanelerin büyük çoğunluğunu oluşturan vakıf kütüphanelerinin yanı sıra kurumlar bünyesinde oluşturulan ihtisas kütüphanelerinin de önemli olduğu görülmektedir. Bu kütüphanelerin okulların yanı sıra cami, tekke, türbe gibi yerlerde de açılmaları ve halka kütüphane hizmeti vermeleri dikkate değerdir.

Görüldüğü gibi Osmanlı Dönemi’nde gerek İstanbul’da gerekse Anadolu’da kütüphane kurma geleneği vardır. Bu gelenek memlekette öylesine yayılmıştır ki kütüphane kurma işi özellikle padişah ve devlet büyükleri tarafından yapılırsa da devrin sadrazamından padişah hanım ve analarına, paşalardan şeyhlere kadar her meslek ve sınıftan kişiler tarafından ya hayır amaçlı ya da medrese öğrencileri, camiye gelen insanlar, tekkelerde konaklayanların okuyup bilgilenmesi amacıyla yapılmıştır. Böylece vakıf kütüphanelerinin ortak özelliği olarak halk kütüphanesi işlevi gördüklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

1.1.2. Saray Kütüphaneleri

Osmanlılarda kütüphane ve kütüphaneciliğin gelişiminde, medreseler bünyesinde kurulan ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin bir parçası olan kütüphanelerin yanı sıra, padişahların kendilerine ait saray kütüphanelerinin de önemli payı vardır. Camiden hastaneye kadar çeşitli yerlerde kütüphane kurulmasını sağlayan Osmanlı padişahları gerek kendilerinin gerekse saray mensuplarının istifade edecekleri bir kütüphane türünü de saraylarında geliştirmişlerdir. Saray kütüphaneleri adı verilen bu kütüphaneler özellikle sanat alanında seçkin koleksiyonlara sahip olmuşlardır.²²¹

²¹⁹ TİTE Kutu No: 38, Belge No: 18, Tarih: 14.06.1337.

²²⁰ TİTE Kutu No: 9, Belge No: 15, Tarih: 20.01.1332.

²²¹ Cunbur, “*Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri*”, s. 114.

Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu üzerinde kurulan diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı hükümdarlarının da hemen tümünde kitap toplama ve okuma alışkanlığı vardır. Bu kapsamda I. Murat tarafından Bursa'da kurulmuş olduğu ifade edilen kütüphane, ilk saray kütüphanesi olarak nitelendirilmektedir.²²²

Osmanlı padişahları arasında kitap dostluğu Fatih Sultan Mehmet döneminde en parlak devrine ulaşmış, II. Beyazıt'ın kitaplara tutku derecesindeki bağlanışına dair bilgiler günümüze kadar gelmiştir. I. Selim'in en zor savaşlarda bile kitapları yanından ayırmadığı, özellikle "*Tarih-i Vassaf*"ı sık sık okuduğu bilinmektedir.²²³

Özellikle Çelebi Mehmet ile II. Murat'ın saraylarındaki şahsi kütüphaneleri çok ünlüdür. Sonradan bu kütüphanelerdeki kitaplardan büyük bir kısmı Fatih dönemindeki kütüphanelere geçmiştir.²²⁴ Çelebi Mehmet'ten itibaren kitaplar Osmanlı saraylarında birkaç dolabı ya da bir odayı doldurmaya başlamıştır. Fatih'in şehzadeliğinde başlayan kitap tutkusu hükümdarlığı süresince devam etmiştir.²²⁵

Fatih Sultan Mehmet'in Manisa'dan Edirne Sarayı'na götürdüğü kitaplar, ilim ihtiyacını karşılamak amacıyla İstanbul'un fethinden hemen sonra bugünkü Beyazıt Meydanı yakınlarında inşa edilen Eski Saray'a, daha sonraki yıllarda burada kütüphane Topkapı Sarayı olarak bilinen Yeni Saray'a taşınmıştır.²²⁶ Böylece taşınan bu saray kütüphanesi, İstanbul'un ilk saray kütüphanesi olmuştur.²²⁷ Dönemin matematik bilginlerinden Molla Lütü, Fatih tarafından bu kütüphanenin müdürlüğüne getirilmiştir.²²⁸ Fatih yalnız bu kütüphaneleri kurmakla yetinmemiş, buraların idaresi, kitapların kaydı, kütüphane memurunun görevleri ve dışarıya kitap verilmesi konularını belirleyerek bir şarta bağlamıştır.²²⁹ Böylece bugünkü kütüphanecilik hizmetlerine benzer adımlar o günden atılmaya başlamıştır.

²²² Anameriç, *a.g.m.*, s. 58.

²²³ Müjgan Cunbur, "*Kanunî Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi*", **TKDB**, Cilt: 17, Sayı: 3 (1968), s. 134.

²²⁴ Cunbur, "*Fatih Devri Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği*", s. 2.

²²⁵ Cunbur, "*Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri*", s. 114.

²²⁶ Anameriç, *a.g.m.*, s. 59.

²²⁷ Baysal, *a.g.m.*, s. 1307.

²²⁸ Candan, *a.g.m.*, s. 114.

²²⁹ Emsen, *a.g.m.*, s. 17.

II. Beyazıt da, Topkapı Sarayı'nda Fatih'in kurduğu kütüphaneyi, kendisine hediye edilen ve adına yazılan kitaplarla daha da zenginleştirmiştir. Saraydaki özel kütüphanesinde bulunan kitapların baş ve son sayfalarını mühürlemiş ve bir kütüphane memuru görevlendirilmiştir. I. Selim'in saray kütüphanesine ait kitapların saklandığı Hazine-i Amire koleksiyonunu daha da zenginleştirmek için çaba gösterdiği de bilinmektedir.²³⁰

III. Ahmet'in 1719'da Topkapı Sarayı bünyesindeki kütüphanesi de Osmanlı kütüphane kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur.²³¹ II. Selim'in Mimar Sinan'a yaptırdığı Havuz Köşkü'nün yerine okumayı seven bir padişah olan III. Ahmet'in kendi adına yaptırdığı bu kütüphane hem fiziksel özellikleri hem de dermesi bakımından oldukça görkemli bir kütüphanedir. Lale Devri'nin şaheserlerinden olan kütüphaneye, Enderunluların kaldığı avluda bulunduğu için Enderun Kütüphanesi de denilmektedir. İlber Ortaylı'nın deyişiyle, "*III. Ahmed'in yaptırdığı zarıf bir mücevher kutusu gibi duran kütüphane*" avlunun ortasında bulunmaktadır. Padişah, düzenlettirdiği vakıfnamesi gereğince Enderun'daki ağaların, kendi hazinesindeki kitaplardan faydalanabilmesine imkân sağlamıştır. Osmanlı saray medeniyeti bünyesinde Enderun ve Harem gibi iki okulu barındırmasından dolayı kütüphane, saray halkının ilmi öğrendiği ve ilmi çalışmaya teşvik edildiği bir mekân olmuştur. Kütüphane sayesinde İç Hazine, Has Oda Hazinesi ve Harem'de bulunan paha biçilmez yazma eserler bir araya getirilerek korunması da sağlanmıştır.²³² Ayrıca kütüphanenin bugüne örnek olacak derecede muntazam bir kayıt defteri yapılmıştır. Bu defterde dikkati çeken bir sınıflama yapılarak "*Gayri İslami Eserler*" diye adlandırılan kitaplar Bizans'tan kalma çoğu tek nüsha olan kitaplardır.²³³

Osmanlı saray kütüphanesi en parlak devrini III. Ahmet döneminde geçirmiş, koleksiyonları ve bir düzene bağlanmış çalışma şekliyle Batılıların bile dikkatini çekmiştir. 18. yüzyılda İstanbul'da bir kültür gezisi yapan Rahip Toderini bu

²³⁰ Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, s. 31-40.

²³¹ Anameriç, *a.g.m.*, s. 62.

²³² İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83-91.

²³³ Öğütmen, *a.g.m.*, s. 38.

kütüphaneyi görebilmek için sarfettiği gayretleri “*Türk Edebiyatı Üzerine*” adını taşıyan eserinin ikinci cildinde ayrıntılı şekilde anlatmıştır.²³⁴

II. Abdülhamit’in 1877 Osmanlı-Rus Harbi sıralarında Dolmabahçe Sarayı’ndan çıkarak Yıldız Sarayı’na geçmesiyle, burada şahsi kitaplarından oluşan zengin bir saray kütüphanesi kurmuştur.²³⁵ II. Abdülhamit’in 33 yıl süren saltanatı süresince Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yanında yabancı dilde kitaplar da kütüphanede toplanmıştır. Kütüphanenin zengin koleksiyonu yabancı araştırmacıların da ilgisini çekmiş ve kütüphaneyi ziyaret amacıyla pek çok başvuruda bulunulmuştur. 1289 tarihinde Hariciye Nezareti kanalıyla yapılan başvuru, Mösyö Vambéry ve Macaristan Encümen-i Daniş azasının kütüphaneyi ziyaret etmek için izin verilmesi hakkındadır. Bu gibi araştırma ziyaretleri daha sonraki tarihlerde de devam etmiştir.²³⁶ İnci ve elmaslarla süslü nadide ciltleriyle, yazı ve tezhipleriyle her biri bir değer olan ve 40.000 kadar yazma ve basma kitaplarla, harita, albüm ve notadan ibaret olan Yıldız Kütüphanesi daha sonraki bölümde anlatılacağı üzere bugünkü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ne nakledilmiştir.²³⁷

Saray kütüphanelerinin esasını Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren satın alınan, yazarı tarafından veya yabancı devletlerden saraya hediye edilen, savaşlarda ele geçirilerek İstanbul’a getirilen ganimetler arasında bulunan kitaplar oluşturmuştur. Fakat bu kitapların bir kısmı Hazine-i Hümayun’da bir kısmı ise Emanet Hazinesi’nde toplanarak yıllarca muhafaza edilmişlerdir.²³⁸

Yukarıda bahsedilen kütüphaneler dışında Osmanlı Dönemi’nde çeşitli özel kütüphaneler de kurulmuştur. Bunlar rasathane kütüphanesi olabildiği gibi, tıp gibi yalnızca tek bir konuyu içeren kütüphanelerdir. Osmanlı Devleti’nde vakıf kütüphane kurma işi o kadar benimsenmiştir ki erkek ya da kadın varlıklı vatandaşlar tarafından özellikle büyük şehirlerde pek çok kütüphane kurulmuştur. Ancak bunların bir kısmı zamanla kaybolmuş, yangın gibi felaketlerle yok olmuş, yer değiştirme ya da

²³⁴ Cunbur, “*Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri*”, s. 114-115.

²³⁵ Bedi N.Şehsuvaroğlu, “*Tarihte ve Bizde Kütüphane*”, **TKDB**, Cilt: 27, Sayı:1 (1978), s. 7.

²³⁶ Çavdar, **a.g.t.**, s. 70.

²³⁷ Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 7.

²³⁸ Emsen, *a.g.m.*, s. 22.

birleştirilmeleri yüzünden sayıları değişmiştir. Bu nedenle de bugün bunların kesin sayısını vermek güçtür.

1.2. OSMANLI DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANELERLE İLGİLİ ÇIKARILAN YASALAR

Osmanlı Devleti ve önceki diğer Türk toplumlarında kütüphanelerin gerek hükümdarlar gerekse diğer devlet büyükleri ve din alimleri tarafından hayır amaçlı vakıflar yoluyla cami, medrese, tekke ve zaviye gibi kurumlarla birlikte önemli bir kurum olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Ancak İmparatorluğun gerileme ve yıkılmaya başlaması ile birlikte diğer kurumlar gibi kütüphaneler de bir çöküş dönemine girmiş ve halkın ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişlerdir.

Vakıf yoluyla kurulan kütüphanelerde görülen bağımsızlaşma, kütüphanelerin yönetimlerini de etkilemiştir. III. Mustafa'dan itibaren, III. Selim, Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde; kütüphaneler kurmaktan çok kütüphanelerin içinde yer aldığı eğitim-öğretim kurumlarında ve vakıf yönetimleri ile ilgili yapılan düzenlemelerle, kütüphanelere farklı özellikler kazandırılmıştır. Yapılan bu yeni düzenlemelerin temelinde Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın başından itibaren içinde bulunduğu askeri, siyasi, ekonomik, ahlaki, kültürel ve sosyal çöküntü yatmaktadır.

II. Mahmut döneminde Divan-ı Hümayun'un yerini modern hükümet sistemi almaya başlamış ve nezaretler oluşturulmuştur. Yeni kurulan nezaretlerle II. Mahmut; Padişah, sadrazam ve şeyhülislamda toplanmış yetkileri, Batı devletlerinde olduğu gibi bakanlıklar arasında paylaşmış ve geniş bir işbölümü yapmıştır. Bazı teşkilatlar kaldırılarak yerine yenileri kurulurken bazıları ise yeni baştan kurulmuştur.²³⁹ Ancak uzun yıllar boyunca, sadece vakıf hükümlerine göre kurulan kütüphanelere 19. yüzyılda yeni türler eklenince, kütüphanelerin hangi nezaretin altına gireceği tartışması ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde evkaf idaresini kadılar teftiş ve kontrol etmişlerdir. Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla kütüphanelerin de diğer vakıflar gibi merkezi bir yönetim altında

²³⁹ Hayrünisa Alp, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği (1923-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 12.

toplanmaları, kütüphane tarihinde bir aşama olarak kabul edilmektedir. Böylece kütüphanelerin yönetimi bu kurum kanalı ile devlet yönetimine girmiş ve kendi özel vakfiyelerindeki hükümlere göre yönetilmiştir.²⁴⁰ Nezaretin kuruluşuyla kütüphaneler Haremeyn Muhasebesi'ne bağlanmışlardır.²⁴¹

Ancak daha sonraki yıllarda diğer vakıflarla birlikte bu nezarete bağlanmış olan medrese, tekke ve zaviyelerin yönetim ve denetimi aynı nezaretin denetiminde kalırken, diğer tüm kütüphanelerin yönetim ve denetimi “*Maarif-i Umumiye Nezareti*”nin iki ayrı biriminden biri olan Meclis-i Kebir-i Maarif’in alt birimi Daire-i İdare’ye geçmiştir.²⁴²

Eğitim ve kütüphanecilik açısından Tanzimat Dönemi’nde yaşanan bu olumlu gelişmeler, ilerleyen yıllarda sürdürülememiştir. 1869 tarihli “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*” ile Maarif-i Umumiye Nezareti’ne bırakılan vakıf kütüphanelerinin yönetimi ve denetimi 1912 yılında yayınlanan “*Evkaf Nezareti İdare-i Merkeziyyesi Teşkilat ve Vazaiifi Hakkında Nizamname*” ile yeniden Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne verilmiştir. Ancak 1913 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin ortaklaşa aldıkları bir kurul kararıyla Beyazıt Kütüphane-i Umumi Osmani dışında ülkedeki tüm kütüphanelerin yönetim ve denetimi Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nde kalmıştır. Bu arada vakıf kuruluş niteliğindeki medrese ve diğer okulların yönetim ve denetimi de Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ndedir. İki bakanlık arasında eğitim ve öğretim birliğinde yaşanan bu ikilik, 1924 tarihinde “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*”nun kabul edilmesine kadar devam etmiştir.²⁴³ Cumhuriyet idaresi ile de vakıfların idare ve kontrol görevi önce Evkaf ve Şer’iye Vekâleti’ne, sonra da Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir.²⁴⁴

Osmanlı Dönemi’nde kütüphanelerin idaresi devlet tarafından ele alınarak iyileştirme çalışmaları yeni bir organizasyon içinde yapılmış; ancak uygulamada

²⁴⁰ Ali Can, “*Kütüphaneler Genel Müdürlüğü’nün Tarihçesi*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 12, Sayı: 1 (1998), s. 55.

²⁴¹ Alp, **a.g.t.**, s. 12.

²⁴² Meclis-i Kebir-i Maarif, ilmi ve idari olmak üzere iki daireye ayrılmaktadır. İdare Dairesi; müze, kütüphane ve matbaaların özlük işleriyle meşgul olmuşlardır. Bkz. Alp, **a.g.t.**, s. 16.

²⁴³ Candan, *a.g.m.*, s. 119.

²⁴⁴ Akgündüz, *a.g.m.*, s. 452.

görülen aksaklıkların giderilmesi mümkün olmamıştır.²⁴⁵ Osmanlı'nın son dönemlerinde Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanlarından sonra doğrudan kütüphaneler ve kütüphanecilik alanında olmasa da bir takım nizamnameler ve talimnamelerle düzenlemeler yapılmıştır. Sözü edilen yenilikler ve düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir; 1864'te yayımlanan Matbuat Nizamnamesi ile ilk derleme çalışmalarının yapılması, 1857'de Maarif Nezareti'nin kurulmasından sonra 1869'da "*Maarif-i Umumi Nizamnamesi*"nin yayınlanarak kütüphanelerin Maarif Nezareti'ne devredilmesi, 1881'de Münif Paşa tarafından hazırlanan "*Kütübhanelerin Suret-i İdaresi Hakkındaki Talimatname*"nin yayınlanması, 1882'de İstanbul kütüphanelerinin kitap mevcutlarının belirlenmesi için "*irade-i seniyye*"nin çıkarılmasıdır. Bu yasaların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından kurulan ve ilk halk veya milli kütüphane olarak adlandırılan Beyazıt Kütüphane-i Umumi Osmani'nin açılması ve 1885'te kütüphanelerin yönetimi ve kütüphanecilerin denetiminin Maarif Nezareti'ndeki "*Kütüphaneler Müfettişliği*"ne devredilmesi de önemli gelişmelerdir.²⁴⁶

Tezin bu bölümünde Osmanlı Dönemi'nde kütüphane ve kütüphanecilikle ilgili çıkarılan bu yasaların önemli olanlarından kısaca bahsedilecektir.

1.2.1. Matbuat Nizamnamesi ve İlk Derleme Yasası Çalışmaları

1729 yılında İbrahim Müteferrika ile birlikte Osmanlı Devleti'nde ilk Türk matbaasının kitap basmasından sonra her geçen gün ülkedeki özel matbaaların sayısında büyük artış görülmeye başlamıştır. Matbaaların sayıca artmasıyla birlikte yayınlanan kaynaklar çoğalınca özel matbaaların kuruluş ve işleyişini düzenleyen iradeler yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda özel matbaaların kuruluş ve işleyişini düzenleyecek daha kapsamlı yasal düzenleme ihtiyacı ile on maddeden oluşan "*Matbuat Nizamnamesi*" hazırlanarak 16 Ocak 1857 yılında kabul edilmiştir. Bu nizamname, özel matbaa açmak isteyen Osmanlı Devleti vatandaşlarının başvurularının Meclis-i Maarif ve Zaptiye tarafından incelendikten sonra, sadrazamdan alınmış özel izin zorunluluğu getirmiştir. Bu matbaalarda basılacak gazeteler hariç her türlü eser de aynı şekilde denetimden geçirilip onaylandıktan sonra

²⁴⁵ Çavdar, a.g.t., s. 74.

²⁴⁶ Anameriç, a.g.m., s. 63.

basılabilecektir. Bu ülkede yaşayan yabancı uyruklu kişilerin matbaa açıp işletme talepleri ve basacakları eserler ise Hariciye Nezareti'nce değerlendirilip onaylanacaktır. Böylece, gazeteler dışındaki tüm matbuata sansür uygulanmıştır.²⁴⁷

Bu sansürlere rağmen ülkedeki matbaa sayısıyla birlikte gazete ve dergi yayıncılığının da gittikçe artmasıyla nizamname, kuruluşları denetlemekte yetersiz kalmaya başlamış ve basın-yayın faaliyetlerini denetleyecek kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle, 1862 yılında basın yayın işlerini yürütmek üzere “*Matbuat Müdürlüğü*” kurulmuştur. Önce Maarif Nezareti'ne, daha sonra ise Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan müdürlüğün kurulmasından iki yıl sonra 1864'te “*Matbuat Nizamnamesi*” yinelenmiştir. 1852 tarihli Fransız Basın Yasası'ndan etkilenecek hazırlanan ve o sırada Fransa'da uygulanan basım rejimini yansıtan bu nizamname, 1909 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Matbuat Nizamnamesi yayıncılık alanında olduğu kadar kütüphanecilikteki gelişmeler açısından da önem taşımaktadır. Nizamname'nin 4. maddesine göre, yayınlanan her gazete ve derginin imzalı ve mühürlü birer nüshası, İstanbul'da Matbuat Müdürlüğüne, taşrada ise valiliklere verilecektir.²⁴⁸ Böylece derleme ile ilgili ilk yasal düzenleme yapılmıştır. Ancak buradaki asıl sorun bu gazetelerin bir kütüphanede derlenmesi yerine Matbuat Müdürlüğü ve valiliklere gönderilmesinin istenmesidir.

25 Mart 1888 tarihinde yayımlanıp yürürlüğe girmiş olan Matbaalar Nizamnamesi'nde de derlemeyle ilgili hükümler vardır. Nizamname'nin

²⁴⁷ Buket Candan, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphanecilik Etkileşimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2006, s. 34-35.

²⁴⁸ Türker Acaroğlu, 19. yüzyılda derleme işleri ile ilgili 1886 yılında basılan “*Emirler*” adlı iki ciltlik kitapta üç adet belge bulunduğundan bahsetmiştir. Acaroğlu; “*Bu belgelerden ilki 1881 yılına aittir. Vilayat gazetelerinden birer nüshasının Adliye'ye irsali hakkında olup ceza ve hukuk konularına dair evrak, kararname, kanun olup olmadığına dair Osmanlı İmparatorluğunda basılıp yayınlanan vilayet gazetelerinin Büyük Valiler Hazretlerine beyan-ü işar kılınarak satışa çıkışından önce İstanbul'da Basın Müdürlüğüne, taşrada yerel valiye, bağımsız mutasarrıfa verilmekte olan basmalardan (gazetelerden) birer nüshasının Adliye Nezaretine, ikinci belge vilayat gazetelerinden ikişer nüshasının posta ve vapur aracılığıyla Padişah buyruğu ile gönderilmesi istenerek Dahiliye Nezaretine (belki de Padişah buyruğu olduğuna göre Saraya), üçüncü belgede de Vilayat salnamelerinden birkaç nüshasının Şuray-ı Devlete (Danıştaya) gönderilmesi telgrafla yazılı emirlerle birer genelge olarak bütün valilerden bağımsız mutasarrıflardan istenilmiştir.*” diyerek ilk derleme uygulaması sayılabilecek belgelerden bahsetmiştir. Bkz. Türker Acaroğlu, “*Türkiye'de XIX.Yüzyılda Derleme İşleriyle İlgili Yeni Belgeler Bulundu*”, **TKDB**, Cilt: 28, Sayı: 1-2 (1979), s. 13-15.

2. bölümünün 19. maddesinde kitaplar basıldıktan sonra iki nüshasının İstanbul'da Maarif Nezaretine ve taşralarda yerel hükümete verilmesi istenerek derleme kanunu olmamasına rağmen derleme işinden bahsetmiştir.²⁴⁹ Ancak yine dikkat çeken husus derleme işi için kütüphanenin kullanılmamasıdır. Bununla birlikte matbaaların kuruluş ve işleyişini düzenleyen nizamnamelerin derleme ile ilgili maddelerinin olması o dönemlerde kütüphanecilik alanında gelişmeler olduğunu göstermektedir. Görüldüğü üzere henüz bir milli kütüphane bulunmadığından derleme işleri için kütüphaneler düşünülmemiştir. Amaç, derleme yoluyla kütüphaneleri zenginleştirmek değil, gazetelerden bilgi almak ve onları denetlemek olduğundan daha çok siyasal amaç güdülmüştür.

1.2.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'nın esasını, Osmanlı tebaasının Müslüman veya Gayrimüslim, can, mal, ırz ve namusunun emniyete alınması, vergilerin adilâne toplanması, askerlik hizmetinin düzenlenmesi, herkesin adilce yargılanması ve mallarının müsadere gibi halkın temel hak ve hürriyetlerini devlet adına teminat altına alan maddeler oluşturmaktadır. Ancak bu fermanla Osmanlı tarihinde yeni bir dönem açılırken, eğitim ve bilimin, devletin öngördüğü hedefler arasında düşünülmemiş olduğu çok geçmeden yapılan ıslahatların bir sonuç vermemesinden anlaşılmıştır.²⁵⁰

1856 Islahat Fermanı'nda ise eğitim konusu tek bir madde ile ele alınarak Müslüman Osmanlı toplumunun eğitim ve bilim hayatı için yine herhangi bir hedef tespit edilmemiştir. Buna rağmen Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin sosyal kurumlarında yönetsel olarak, yeni bir anlayışla örgütlenmeye gidilmiştir.²⁵¹ Bu amaçla 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak eğitim ilk kez bakanlık düzeyinde teşkilatlandırılmıştır.²⁵²

Islahat Fermanı'ndan bir müddet sonra ıslahatların tam anlamıyla uygulanmadığını ileri süren bazı Avrupa devletleri, Osmanlı devletine ıslahat

²⁴⁹ a.g.m., s. 15.

²⁵⁰ İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", s. 359-360.

²⁵¹ Leman Şenalp, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", **Birinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1994, s. 444.

²⁵² Candan, a.g.m., s. 117.

programlarını teklif etmeye başlamışlardır.²⁵³ Fransa'nın Babıali'ye fermanının üzerinden on yıl geçmesine rağmen, kalıcı bir reform hareketine girişilmediği konusundaki verdiği 22 Şubat 1867 tarihli notada²⁵⁴ Osmanlı hükümetinin eğitim sistemini ıslah etmesi tavsiye edilirken umumi kütüphanelerin kurulması gerektiği de ayrıca belirtilmiştir.²⁵⁵ Nitekim 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de Fransızların ve bu planın etkisi açık olarak görülmektedir.

1869 yılı başlarında yürürlüğe giren ve II. Meşrutiyet'e kadar geçerli olan nizamname, Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Nizamname'nin okullar ve öğretmenlerle ilgili maddelerinin yanı sıra kütüphanelerle ilgili maddeleri de önemlidir. 146., 147. ve 148. maddelerde vilayetlerdeki okul, kütüphane ve matbaaları gözetmek, teftiş etmek ve buralarda yapılması gerekenleri Maarif Nezareti'ne bildirmek gibi konulardan bahsedilmiştir.²⁵⁶

Böylece nizamnamenin çıkarıldığı tarihlerde, Osmanlı Devleti'nde kütüphane kurumu henüz vakıf yoluyla ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulduğu 1826 yılına kadar da sadece kendi koşul ve olanakları içinde oluşup işleyen bir kişisel girişim niteliğinde iken²⁵⁷ bu nizamname ile kütüphanelerin, gözetim ve teftişleri, tüm okullarla birlikte Maarif Nezareti'ne verilmiştir. Böylece kütüphaneler okullarla birlikte devletin eğitim politikası içine alınarak resmen ve ilk kez bir kamu yükümlülüğü olarak kabul edilmiş,²⁵⁸ yüzyıllar boyunca vakıf yoluyla oluşup sürdüren kütüphane hizmetini yalnızca kişilere bağlı bir etkinlik konusundan çıkartıp devlet örgütünün çalışma ve yükümlülük alanına girmesine, yani bir devlet görevi ve eğitim örgütünün bir parçası durumuna gelmesine başlangıç yapmıştır.²⁵⁹

Kütüphane hizmetine, eğitimi bütün olarak yeniden örgütlenme amacıyla çıkarılan bir nizamnamede yer verme gereği duyulması önemlidir. Böylece varlık ve

²⁵³ İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", s. 371.

²⁵⁴ Bazı kaynaklarda verilen notadaki eğitim sorununa yönelik önerileri içeren ikinci bölümün o yıllarda Fransa Milli Eğitim Bakanı olan Victor Duruy tarafından hazırlandığı belirtilmektedir. Bkz.Candan, **a.g.t.**, s. 42.

²⁵⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 7, TTK, Ankara, 1995, s. 200.

²⁵⁶ **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, (Yay.Haz.) Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 119.

²⁵⁷ Candan, **a.g.t.**, s. 43.

²⁵⁸ Can, *a.g.m.*, s. 55.

²⁵⁹ Candan, **a.g.t.**, s. 43.

yaşama gücü yüzyıllar boyu sadece kişisel etkinlikten kaynaklanan kütüphane kurma geleneği bir başka deyişle cihet²⁶⁰ olma niteliğinden çıkıp devlet görevleri arasında sayılmıştır.²⁶¹ Ayrıca kütüphanelerin teftişi ile de denetim altına alınmaları söz konusu olmuştur. Bu kapsamda yine bu nizamnameden sonra 1879 yılında Maarif Nezareti yönetiminde bir komisyon tarafından kütüphanelerin kataloglarının düzenlenmesine başlanmış ve İstanbul'daki 69 kütüphaneye ait 40 ciltlik basılı katalog dizisi çıkarılmıştır.²⁶² Böylece işe yaramaz hale gelen kataloglar yenilenerek kütüphane mevcudu denetim altına alınmak istenmiştir.²⁶³

Bu nizamnamenin kütüphanecilik açısından önemi, kütüphanelerin eğitimin bir parçası haline gelmesidir. Görüldüğü üzere aslında eğitim ile ilgili çıkarılan bu kanunlarla Türk kütüphanecilik tarihinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu yasaların yanı sıra doğrudan kütüphanelerle ilgili hazırlanan talimatnameler de önemlidir.

1.2.3. Kütüphanelerin Sureti İdaresi Hakkındaki Talimname

Maarif Nezareti tarafından 15 Ağustos 1881 yılında yayımlanan ve kütüphanelerin yönetimine ilişkin ilk resmi talimatname olan “*Kütüphanelerin Sureti İdaresi Hakkındaki Talimatname*”, ülkedeki resmi ve özel kuruluş niteliğindeki tüm kütüphanelerin çalışma esaslarını belirleyen ve hafız-ı kütüplerin yetki ve sorumluluklarını belirten 19 maddeden oluşmaktadır.²⁶⁴

Talimatnamenin 3. maddesi hafız-ı kütüplerin hiç kimseye ödünç kitap veremeyeceklerine ilişkindir. Kitap verilmesi veya çaldırılması durumunda hafız-ı kütüplerin zararı tazmin edecekleri ve haklarında cezai işlem yapılacağı 4. maddede bildirilmiştir. Kullanıcılara iyi hizmet vermeleri, bir defada üçten fazla kitap verilemeyeceği de talimatnamede yer almıştır. Kütüphanenin güvenliği için kütüphaneye sigara, çubuk, mum ve lamba sokulmayacağı ve kütüphanede kimsenin

²⁶⁰ Cihet: Vazife, hizmet. Bkz. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 173. Sözlük anlamlarından birisi olan hizmet anlamı ile burada devletin asıl görevi dışında toplum tarafından üstlenilen hizmet niteliğinde olması kastedilmektedir.

²⁶¹ Özer Soysal, “*XIX.Yüzyıl Sonlarında Türk Ulusal Kütüphanesini Kurma Girişimi*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 1, Sayı: 1 (1987), s. 9.

²⁶² Can, *a.g.m.*, s. 55.

²⁶³ Çavdar, **a.g.t.**, s. 102.

²⁶⁴ Candan, *a.g.m.*, s. 119.

yatmayacağı gibi dikkat çekici genel kurallar ise 7. ve 8. maddelerde yer almıştır. Kitapların okunmaları esnasında zarar görmemeleri için hafız-ı kütüplerin dikkatli olmaları ve bu konuda kullanıcıları uygun dille ikaz etmeleri 10. ve 11. maddelerde ele alınırken hafız-ı kütüplerin görevleri başında olmamaları, kütüphanelerin kapalı bulunmasına yol açacağı için talimatnamede bu konu üzerinde önemle durulmuş, 13. ve 15. maddeler buna ayrılmıştır.²⁶⁵

Talimatname'nin 17. maddesinde; kütüphanelerde mevcut ne kadar kitap varsa kütüphane müfettişliği tarafından kontrol edilmesi ve kitap mevcudunu kütüphanecilerle birlikte onaylaması gerektiği belirtilerek kütüphanelerin o dönemde Maarif Nezareti içinde Telif ve Tercüme Dairesi'ne bağlı bir "*Kütüphaneler Müfettişliği*" tarafından denetleneceği belirtilmiştir. Son madde olan 19. maddesinde de; Kütüphane Müfettişliği'nin görevi belirlenmiştir.²⁶⁶

Talimatname'nin maddeleri incelendiğinde bu kuralların vakfiyelerde de mevcut olduğu fark edilmektedir. Ancak, Talimatname'yi farklı ve önemli kılan, tek kütüphaneye yönelik değil, bütün kütüphane ve kütüphanecilere uygulanmak üzere hazırlanmış olmasıdır.²⁶⁷ Yani kısaca talimnamenin kütüphane yönetimi için bir standart getirdiği söylenebilir.

Talimatname'nin yayınlanmasının hemen ardından, 1882 yılında Beyazıt'ta Kütüphane-i Umumi Osmani adıyla bir kütüphane kurulmuştur. Aşağıda ayrıntıları anlatılacak olan bu kütüphanenin kuruluş amaçlarından biri ülkede yayınlanan bütün eserleri bir araya getirmek olduğundan milli kütüphane sayılabilecek adımların o dönemlerde atıldığı söylenebilir.

1.3. OSMANLI DÖNEMİ'NDE MİLLİ KÜTÜPHANE KURMA ÇALIŞMALARI

Ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel gelişmelerinde her tür kütüphanenin önemli rolü vardır. Ancak bu amaç için özellikle milli kütüphanelerin rolü daha büyüktür. Milli kütüphaneler, ülke yayınlarını eksiksiz olarak toplamak,

²⁶⁵ Çavdar, **a.g.t.**, s. 78-79.

²⁶⁶ Cevat Mahmud, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1338, s. 209.

²⁶⁷ Çavdar, **a.g.t.**, s. 79.

korumak ve bunlardan yararlanmayı sağlamakla yükümlüdürler. Aynı zamanda ülkelerin fikir ve sanat ürünlerini toplayıp gelecek kuşaklara aktarılması ve kültür mirasının oluşturulmasında da katkıda bulunurlar. Ülkeler için büyük önem taşıyan milli kütüphaneler konusunda Türk Milli Kütüphanesi'nin kurucusu olan Adnan Ötüken şöyle demiştir: “*Milli Kütüphaneleri hür milletlerin istiklal hücceti olarak kabul edebiliriz. Nesiller, fikir ve kültür miraslarını birbirlerine milli kütüphaneleriyle devrederler.*” Bunun bilincine erken varan Batı’da milli kütüphane türü 1789 Fransız İhtilali’nin sonrasında Avrupa’da görülen milliyetçilik hedefleri doğrultusunda krallık kütüphanelerinin milli kütüphane kimliğine dönüştürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yolla Avrupa’da kurulan ilk milli kütüphane 1795 tarihli Fransa Milli Kütüphanesi’dir.²⁶⁸ Osmanlı Devleti’nde ise milli kütüphane kurma çalışmalarının 19. yüzyılın sonlarında başladığı görülmektedir. Bu kapsamda Kütüphane-i Umumi Osmani’nin kurulması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin milli kütüphane kurma girişimleri önemlidir.

1.3.1. Kütüphane-i Umumi Osmani’nin Kurulması

Osmanlı Devleti’nde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler sonucunda kütüphanelerde çağdaşlaşma girişimleri görülmeye başlamıştır. Bu çağdaşlaşma girişimlerinden ilki, İstanbul’da bir “*Millet Kütüphanesi*” yapımını gündeme getiren ve sonraları Türk Milli Kütüphanesi’ni oluşturma gibi bir amaca da yönelik olup olmadığı tartışılan Münif Paşa Layihası’dır. 1869-1871 yılları arasında Maarif Meclisi Başkanlığı görevini yürüten ve Cemiyet-i İlmiyeyi Osmaniye Derneği’nin ikinci başkanı olan Mehmet Tahir Münif Efendi²⁶⁹ ile Hariciye Mektupçusu Ethem Pertev Paşa’nın düzenleyip Sadrazam Ali Paşa’ya sundukları layihada²⁷⁰ başkent İstanbul’daki kütüphanelerin yetersizliği, yeni açılan okullar nedeniyle öğrenci

²⁶⁸ Leman Şenalp, “*Milli Kütüphanelerin Ekonomik-Sosyal ve Kültürel Kalkınmadaki Önemi*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 16, Sayı: 4 (2002), s. 465.

²⁶⁹ Müjgan Cunbur, “*Tanzimat’ın Kütüphaneciliğimize Etkileri*”, **Belleken**, Cilt: 28, Sayı: 112 (1964), s. 292. Özellikle Tanzimat dönemi eğitim sisteminde kütüphanelerin çağdaş anlamda örgütlenmesini kalıcı hale getirmek için çaba harcayan kişilerin başında Münif Paşa gelmektedir. Değişik dönemlerde üç kez Maarif Nazırlığı görevinde bulunan Münif Paşa, kütüphanecilikle ilgili çalışmalarının yanı sıra kızların eğitimi, öğretmen yetiştirme gibi alanlarda bazı kurumlar açarak eğitime önemli katkılarda bulunmuştur. Bkz. Candan, *a.g.m.*, s. 118.

²⁷⁰ Soysal, *a.g.m.*, s. 9.

sayısındaki artış vb. nedenler sıralanarak, artan ihtiyacı karşılamak için ayırım yapmadan tüm halka açık bir kütüphane yapılması önerilmiş ve böylece ilk kez bir milli kütüphane kurma fikri ortaya atılmıştır.²⁷¹

Layiha’da geçen Millet Kütüphanesi²⁷² tabirindeki maksadın milli kütüphane olduğu kabul edilirse, memlekete bir milli kütüphane kazandırma teşebbüsünün İmparatorluğa Tanzimat Dönemi’nde geldiğini savunanların yanı sıra İstanbul’daki vakıf kütüphanelerinin nicelik ve nitelik yönünden içinde bulunduğu yetersizlik nedeniyle bir kütüphane kurma düşüncesinden kaynaklandığı, özellikle de bir dernek aracılığıyla gerçekleştirmek istendiği göz önüne alındığında bir milli kütüphane niteliği için yeterince güçlü sayılmadığı yönündeki görüşler de yaygındır.²⁷³

Buna benzer bir tartışma da Kütüphane-i Umumi için yapılmaktadır. İmparatorluğun bilgisizlik nedeniyle yok olmasını önlemek isteyen Osmanlı aydınları, halkı bilgilendirmek için canlı bir yayın hayatı oluşturmaya yönelmesine rağmen o dönemde mevcut vakıf kütüphaneleri bu yayın hayatının ürünlerinden halkı yarandıracak, onun gereksinimlerini karşılayacak durumda değildir. Zaten kütüphaneleri kuran vâkıflar da bu dönemde fakirleştiği için 19. yüzyılda kütüphanelerde görülen çözülme hareketine bağlı olarak ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiştir. Önceki bölümde de bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti’nin iktisadi açıdan zengin olduğu bir dönemin ürünü olan vakıf kütüphaneleri İmparatorluğun son

²⁷¹ Candan, a.g.t., s. 43.

²⁷² Layiha’da geçen Millet kütüphanesi tabiri daha sonraki dönemlerde Ali Emiri Efendi’nin kurduğu ve idare ettiği bir vakıf kütüphanesine ad olabilmıştır. Bkz.Cunbur, “*Tanzimat’ın Kütüphaneciliğimize Etkileri*”, s. 292. Bugünkü adı İstanbul İl Halk Kütüphanesi olan Millet Kütüphanesinin aslında iki kurucusu vardır. Zengin Arapça yazmalardan meydana gelen ilk koleksiyonu Feyzullah Efendi kurduğu medreseye vakfetmiş ve 1700 yılında bu koleksiyon medrese ile birlikte halkın hizmetine açılmıştır. Daha sonra Meşrutiyet döneminin ünlü araştırmacı ve koleksiyoncularından olan Ali Emiri Efendi’nin topladığı kitapları halk yararına vakfetmek isteği üzerine Şeyhülislam Hayri Efendi’nin Evkaf Nazırlığında Feyzullah Efendi koleksiyonu yerinde kalmak şartıyla kütüphane olarak tahsis edilmiştir. 1926 yılında Şükrü Bey’in Maarif Nazırlığı’nda ise Millet Kütüphanesi adıyla halkın hizmetine açılmıştır. Ali Emiri Efendi’nin ölümüne kadar (1924) kütüphanenin idaresi kendisine bırakılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun uygulanmasında İstanbul’daki bütün kütüphaneler Maarif Vekâleti’ne devredilince Millet Kütüphanesi de bu bakanlığın Kütüphaneler Şubesi’ne bağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Parmaksızoglu, “*Millet Kütüphanesi*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 24, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976, s. 165-166.

²⁷³ Soysal, a.g.m., s. 9-10.

dönemlerinde zayıflayınca kütüphanelerde ıslahat hareketleri başlamıştır. Bunun sonucunda da Kütüphane-i Umumi adı verilen yeni bir kütüphane türü doğmuştur.²⁷⁴

Kütüphane-i Umumilerin milli kütüphane kurma teşebbüsleri olduğunu söyleyenler olduğu gibi bunun devlet tarafından kurulmasına rağmen bir milli kütüphane özelliği taşımadığı da ileri sürülmektedir. Kütüphane-i Umumi için; “*Milli kütüphane olma özlemi, araştırma kütüphanesi olma isteği, halk kütüphanesi olma amacı bir arada bulunur.*” değerlendirmeleri aslında merkezi kütüphane kurulması fikri taşımaktadır.²⁷⁵

O dönemlerde çıkan gazetelerde de bu yargıya özellikle vurgu yapılmıştır. Örneğin 1881 yılında Tercüman-ı Hakikat’te çıkan bir yazıda, İstanbul’daki kütüphanelerin bir araya getirilip görev bilinci olan kütüphanecilerin tayin ettirilmesi ve Avrupa’dan kütüphanecilikle ilgili modern programlar getirilerek mükemmel bir merkezi kütüphane olarak bir kütüphane-i umumi kurulması teklif edilmiştir.²⁷⁶

1876-1923 yılları arasında kurulan ve ortak özellikleri kütüphane-i umumi olan pek çok kütüphaneler kurulmasına rağmen aslında dönemin gerek yazılı kaynaklarında gerekse arşiv kayıtlarında kütüphane-i umumi kavramı ile Beyazıt külliyesi içinde kurulan ve resmî adı Kütüphane-i Umumi Osmani yani bugünkü adıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi kastedilmektedir.²⁷⁷

19. yüzyılda, İstanbul’un bütün ihtiyacına cevap verebilecek büyük ve merkezi bir kütüphane mevcut olmadığı gibi böyle bir iş için de devlet bütçesinde imkânlar müsait değildir. Ancak 1882 yılında kütüphane kurulması konusunda görevlendirilen komisyon, II. Beyazıt’ın yaptırmış olduğu Beyazıt Külliyesinin İmaret kısmının restore edilmesini uygun bularak gerekli teşebbüse girişmiş, Maarif Nezareti’nden Sadarete takdim edilen bir yazı sonrasında Sadrazam Said Paşa’nın imzasını taşıyan bir arz tezkeresiyle birlikte Saray’a bildirmiştir.²⁷⁸ Avrupa’daki gelişmelerin Osmanlı Devleti’ne de yansısı ile aradaki sirkülasyonun artması, vakıf eserlerinin yoğun

²⁷⁴ Hülya Dilek Kayaoğlu, “*Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Karşılaştırmalı Bir Çalışma: 1982-2003*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 18, Sayı: 3 (2004), s. 241.

²⁷⁵ Çavdar, **a.g.t.**, s. 55.

²⁷⁶ Samipaşazade Abdülbaki, “*Maarif*”, **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Teşrin-i Evvel 1881, s. 2.

²⁷⁷ Kayaoğlu, **a.g.m.**, s. 241.

²⁷⁸ Muzaffer Gökman, “*Bayezit Umumi Kütüphanesi*”, **TKDB**, Cilt: 5, Sayı: 2 (1956), s. 148-149.

olduğu toprak parçalarının birer birer elden çıkması, aydınların isteği ve bunun devlet kademelerince de ilgi ile karşılanması, pek çok Batı ülkelerinin o güne kadar milli kütüphanelerini kurmuş olmaları gibi sebeplerin yönetime böyle bir kararı aldığı söylenebilir. Kararın uygulanması sırasında başta dönemin Maarif Nazırı Mustafa Paşa gibi müteşebbis bir eğitimci ve daha o yıllarda; “*Memlekette nahiyelere kadar kütüphaneler kurulmalıdır.*” diyen bir Sadrazam Said Paşa ve bu kütüphanenin kuruluşuna ayrıca şahsi bütçesinden katkıda bulunan Padişah II. Abdülhamit bulunmaktadır.²⁷⁹ Böylece başlatılan restorasyon çalışmaları sonrasında devlet eliyle kurulmuş ilk kütüphane olan Kütüphane-i Umumi Osmani²⁸⁰ 24 Haziran 1884 yılında hizmete açılmıştır.²⁸¹

Raflarına yerleştirilen bir takım “*Naima Tarihi*” ile hizmete açılan kütüphanenin mevcudu II. Abdülhamit’ten, Maarif Nezareti’nden ve memleketin her yerinden getirilen kitaplarla, o tarihlerde İstanbul’un belli başlı kütüphanelerinden olan Fatih Camii ve Ayasofya Kütüphanelerinde bulunan kitap mevcudunu aşmıştır.²⁸² Kütüphane o kadar değişik kitaplarla zenginleştirilmiştir ki hatta Fransız akademisyen Olviye tarafından hediye edilen “*İstor Natural de Zeniskot*” isimli hayvanlardan

²⁷⁹ Hasan Duman, “*Kuruluşunun 100.Yılında Beyazıt Devlet Kütüphanesi*”, **TKDB**, Cilt: 31, Sayı: 4 (1982), s. 159.

²⁸⁰ “*Osmani*” ismi bundan önce hiçbir kütüphanenin adında yer almamıştır.

²⁸¹ Can, *a.g.m.*, s.56. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, bu son adını alana kadar çeşitli dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. İlk olarak 1884 yılında Kütüphane-i Umumi Osmani adıyla 1876-1923 yılları arasında kurulan ve ortak özellikleri Kütüphane-i Umumi olan kütüphanelerden birisi olarak kurulmuştur. 1885 yılındaki kayıtlarda adı Beyazıt Kütüphane-i Umumi, önceki bölümde ayrıntıları verilen Basma Yazı ve Derleme Kanununun 8. maddesinin d fıkrasında ise İstanbul Umumi Kütüphanesi olarak geçmektedir. Bu kütüphanenin mesleki yayınlarda, Maarif Kütüphanesi ve Beyazıt Genel (Halk) Kütüphanesi adlarıyla da anıldığı görülmektedir. Ancak kütüphanenin Beyazıt Devlet Kütüphanesi adını alması ve amacının belirlenmesi, Kütüphaneler Komitesi Raporunun 5-15 Şubat 1962 tarihleri arasında toplanan 7. Milli Eğitim Şurası Genel Kurulunda kabul edilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi’nin 30.7.1962 gün ve 1214 sayılı nüshasında yönetmelik yayınlanmıştır. Bkz. Kayaoğlu, *a.g.m.*, s. 241. Böylece Osmanlı Devleti’nde devlet eliyle kurulan ilk kütüphane olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Dönemi’nde de devlet kütüphanesi adını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu adlarının yanı sıra 1896’da kütüphaneye müdür olarak atanan değerli alim İsmail Saip Sencer’in ileri derecede kedi meraklısı olmasından dolayı kütüphanede çok sayıda kedi bulunması kütüphanenin “*kedili kütüphane*” olarak da anılmaya başlamasına neden olmuştur. Bkz. Gökman, “*Bayezit Umumi Kütüphanesi*”, s. 152. 100’e yakın kedisi olduğu bilinen Sencer’in kitabı bilgisi o kadar fazladır ki, o dönemlerde Batılı bir yazar: “*Kafasının içi müdürlüğünü yaptığı kütüphaneden daha zengin adam*” diyerek onun büyük bir kitabiyat bilgini olduğunu belirtmiştir. Bkz. Esma Saeb Afandi, “*Dursun Gürlek ile Sohbet*”, **Kedili Kütüphane**, 1.Bölüm, TRT Haber Kanalı, 11 Şubat 2015.

²⁸² Gökman, *a.g.m.*, s. 150.

bahseden kitabın Kütüphane-i Umumi'ye konulmak üzere alındığı dahi görülmüştür.²⁸³ Ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı kütüphanenin kullanım potansiyelini düşürmüştür,²⁸⁴ Balkan Savaşlarında İmparatorluktan kopan memleket topraklarından kaçırılan birçok kitap buraya getirilmiş, kütüphane kullanıcıya kapatılarak, salon bu kitaplar için depo halini almıştır.²⁸⁵

Aslında bir milli kütüphane amaçlanmasına karşın Sait Paşa o dönemde belki de Osmanlılık akımı dolayısıyla milli ya da devlet kütüphanesi terimi yerine umumi demeyi uygun görmüştür. Ancak Kütüphane-i Umumi'ye ilişkin gelişmeleri haber konusu yapan kimi yayınlar milli kütüphane terimini kullanmada sakınca görmemişlerdir. Örneğin İstanbul'da çıkan ve bu konudaki haberleri duyuran “*La Turquie*”, Kütüphane-i Umumi'nin devlet kütüphanesi ve milli olduğunu 1882-1884 tarihleri arasında yaptığı yayınlarda umumi/halk, milli/Osmanlı umumi, en son olarak da milli kütüphane terimini kullanmıştır.²⁸⁶ Dönemin sosyal ve siyasi şartlarının etkilerine rağmen Kütüphane-i Umumi Osmani'nin devlet eliyle kurulması Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde milli kütüphane kurma çabasının önemli bir adımı olarak görülmektedir.²⁸⁷

1.3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Milli Kütüphane Kurulmasına Yönelik Sosyo-Kültürel Politikaları

Osmanlı Devleti'nin Batı tarzında kurum ve işleyişi benimseyerek Batılı bir devlet olma yönündeki girişimleri olan Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemleri kütüphanecilik tarihinde de köklü değişikliklere zemin hazırlaması açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde milli kütüphane kurma çalışmaları

²⁸³ BOA: Fon Kodu: MF.MKT., Gömlek No: 64, Tarih: 21.Za.1313.

²⁸⁴ Duman, *a.g.m.*, s. 159.

²⁸⁵ Gökman, *a.g.m.*, s. 150-151.

²⁸⁶ Niteliği üzerine değişik görüşler öne sürülen Kütüphane-i Umumi Osmani'den amaç, kimi kaynaklara göre bir devlet kütüphanesi ya da milli kütüphanedir. Örneğin, Muzaffer Gökman, onun bir devlet kütüphanesi olarak kurulduğunu savunurken devlet kütüphanesi biçimindeki bu nitelemenin milli kütüphane anlamını taşımadığını ileri sürenler de vardır. Kütüphaneye yabancıların da “*Bibliothèque Nationale*” demeleri, bu ifadeyi desteklemesine rağmen böyle olduğuna dair yeterli kanıt olmadığından milli kütüphane olarak nitelendirilemeyeceğini söyleyenler arasında İsmet Parmaksızoglu da vardır. Parmaksızoglu, Kütüphane-i Umumi'yi modern bir şehir kütüphanesi olarak tanımlamaktadır. Soysal, *a.g.m.*, s. 10-12.

²⁸⁷ Çavdar, *a.g.t.*, s. 64.

önemli bir gelişmedir. II. Meşrutiyet’le 1908 yılında yönetimi devralan İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidar partisi ve hükümet olarak siyasal programını oluştururken toplumsal örgütlenme kapsamında eğitim ve kültür sorununa önem vermiştir. İttihat ve Terakki, parti programlarında çeşitli ulusal kuruluşlarla milli tarih, dil ve yazıda gelişimi amaçlayan girişimlerinin²⁸⁸ yanı sıra toplumsal bir araç olarak gördükleri kütüphane kurumunu da daha planlı bir şekilde örgütlemek amacıyla bir takım girişimlerde bulunmuşlardır.²⁸⁹

Öncelikle II. Meşrutiyet’in ilana paralel olarak İsviçre, Fransa ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde okuyan Osmanlı vatandaşı öğrenciler, aralarındaki dayanışmayı artırmak amacıyla bulundukları şehirlerde “*Osmanlı Kütüphanesi*” adı altında bir takım kulüpler kurmuşlardır. Ancak milliyetçilik hareketlerinin bütün unsurlara yayıldığı bir dönemde Osmanlıcılık ilkesi üzerine kurulan bu kulüpler beklenen amacı gerçekleştirememişlerdir.²⁹⁰ Bununla birlikte kulübün adında kütüphane kavramının geçmesi kulübe giden öğrencilerin bir araya gelerek kitap okuma, tartışma, fikirlerini paylaşma gibi etkinlikleri gerçekleştirdikleri şeklinde değerlendirilebilir.

İttihat ve Terakki yönetiminin kütüphanelerle ilgili olarak parti politikalarını daha iyi yansıtabileceğini düşündüğü, siyasal parti program ve tüzüklerinde sürekli tekrar ettiği asıl uygulama alanı ise ülkede bir milli kütüphane kurulmasıdır. Bu amaçla II. Meşrutiyet’in ilanıyla canlanan Türk fikir hayatı konuları arasında kütüphane sorunları ele alınarak önce durumun saptanması amacıyla o sırada İstanbul’da bulunan Mısır Nazırlar Meclisi ikinci katibi Ahmet Zeki Bey’den İstanbul kütüphaneleri hakkında bir rapor hazırlanması istenmiştir. Ahmet Zeki Bey, hazırladığı 96 maddelik raporunda, İstanbul’da birbirinden uzak yerlerde kurulan kütüphanelerin bir düzen içinde bir araya toplanması isteği ile milli kütüphane kurulmasının gerekliliğini dile getirmiştir.²⁹¹

²⁸⁸ Özer Soysal, “*İzmir Milli Kütüphanesi: Kuruluşunun 85.Yılında*”, **Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü 25.Yıl’a Armağan**, (Yay.Haz.) Bülent Yılmaz, H.Ü.Kütüphanecilik Bölümü, Ankara, 1997, s. 62.

²⁸⁹ Alp, **a.g.t.**, s. 19.

²⁹⁰ Yusuf Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 118.

²⁹¹ Şenalp, “*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*”, s. 445.

Aynı amaç doğrultusunda gerçekleştirdikleri önemli bir adım da 1869'dan itibaren uygulama imkânı yeterince gerçekleşmeyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yürürlükten kaldırarak yerine Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Tasarısı'nı yürürlüğe koymalarıdır. Bu tasarıya göre bağımsız bir “*Kütüphaneler Müfettişliği*” kurulmuş ve bakanlık müfettişleri Meclis-i Kebir-i Maarif'e bağlanmıştır. Müfettişlerin görevleri arasına da her okulda bir kütüphane kurmak ve bu kütüphanelerden halkın da yararlanabilmesini sağlamak eklenmiştir. Ayrıca 1912 yılındaki bir nizamnameyle Evkaf Nezareti Merkez Örgütü yeniden düzenlenmiş ve kütüphaneler bu defa “*Müessesat-ı İlmiyye-i Vakfiyye Müdüriyeti*”nin sorumluluğuna bırakılmıştır. 1913 yılındaki bir mukavele ile de Beyazıt'taki Kütüphane-i Umumi dışındaki kütüphanelerin yönetimi Maarif Nezareti'nden alınarak yeniden Evkaf Nezareti'ne devredilmiştir.²⁹² Böylece 1869'da kütüphaneler vakıf malı olmaktan çıkarılarak eğitim politikasının bir parçası olarak görülürken 1913 yılında tekrar vakıf malı haline getirilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kütüphanecilikle ilgili çalışmaları ilk kurulduğu zamandan itibaren cemiyet program ve tüzüklerinde yer almaya başlamıştır. Bu kapsamda ilk olarak 1902 yılındaki I. Jön Türk Kongresi'ni takiben Paris'te kurulan “*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*” Nizamname-i Esasisi'nin “*Cemiyet Azasının Vezaifi*” başlığının 26. maddesi önemlidir. Cemiyet daha ilk beyannamesinde kültürel alandaki görevini eğitimin ilerlemesine hizmet etmek şeklinde saptayarak ülkede okullar, kütüphaneler, matbaalar kurup, gazete, dergi ve kitap yayınlanmasına çalışarak Avrupa'ya tahsile giden gitmeyen çocuklar için eğitim suretiyle cehalet ve baskıyı ortadan kaldıracağı belirtilmiş ve parti programlarında kütüphanelerin tesis edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁹³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle İstanbul dışında en önemli örgütlenme araçlarından biri olan şehir kulüpleri, başta cemiyet üyeleri olmak üzere, tüm halkın yararlanması için, bulundukları binalarda okuma salonları açmakla yükümlü tutulmuştur.²⁹⁴ 1909'daki Nizamnamesi'nde kulüpler hakkında bilgi verirken 32. ve

²⁹² Alp, **a.g.t.**, s. 19-20.

²⁹³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 47.

²⁹⁴ Serçe, **a.g.e.**, s. 78.

33. maddelerde kulüp idare heyetinde bir kütüphanecinin olacağı ve kulüpte başkent ve diğer şehirlerde yayınlanan gazete ve risalelerden edep ve ahlaka uygun olanların cemiyetin istifadesine sunulacağı belirtilmiştir. Nizamname'nin "*Kulüplerin Vezai-fi Umumiyesi*" başlıklı bölümünde kulüp vazifeleri arasında 51. maddede kulüp kitaplarının kıraat salonundan dışarıya çıkarılamayacağı ve kimseye ödünç verilemeyeceği yazmaktadır.²⁹⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sonraki parti kongrelerinde de bu istekler tekrarlanmıştır. 1911 Kongresi'nde düzenlenen Nizamname'nin "*Teşkilat*" başlığı altında 3. maddede gazete ve faydalı kitaplar yayımlamanın öneminden bahsedilmiş ve "*Kulüplerin vezai-fi*" başlığı altında ise kitapların dışarıya çıkarılmaması önemle vurgulanmıştır.²⁹⁶

1913 Kongresi'nde kabul edilen siyasal programın "*Kısm-ı Maarif*" başlığı altındaki 44. maddede kütüphanelerin imar ve idamelerinin yapılması ve başkent İstanbul'da mükemmel bir milli kütüphane tesisinin teklif edileceği belirtilerek milli kütüphane kurmanın önemi ısrarla vurgulanmıştır.²⁹⁷ Böylece kütüphane kurma, yönetme, geliştirme ve yaygınlaştırma çalışmalarını toplumsal ve kültürel alanlarda siyasi programına alarak hükümete önermiş ve böylece bu işlemlerin devlet eliyle yapılması resmileşmiştir.²⁹⁸

1917 Kongresi'nde "*Siyasal Programda İstenilen Değişiklik Konuları*"nda maddeler sıralanırken milli kütüphanenin yanı sıra milli müze, etnografya müzesi, milli arşiv gibi kurumların da kurulması gerekliliği vurgulanarak bunların sanat eserlerinin dışarıya ihracını engellemek üzere bir Asar-ı Milliye Müdüriyeti'nin kurulması gerekliliği de hükümete teklif edilmiştir.²⁹⁹ Darülfünunun özerkliği, eğitim alanındaki çeşitli modernleştirme çabaları, yalnızca din işleriyle uğraşacak ve laik eğitime müdahale etmeyecek Dar-ül-hikmet-i İslamiye'nin kuruluşu, kadın sorununun bir kültür olayı olarak ele alınması, özellikle "*Türk*" ve "*Milli*" kavramlarını vurgulamak amacıyla milli kütüphane, milli hazine-i evrak (arşiv), milli musiki, milli

²⁹⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s. 73.

²⁹⁶ **a.g.e.**, s. 84-92.

²⁹⁷ **a.g.e.**, s. 110.

²⁹⁸ Anameriç, *a.g.m.*, s. 75.

²⁹⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 122.

filmcilik, milli coğrafya cemiyeti ve turizm ile ilgili çeşitli kurumlar oluşturma çabaları o dönem için önemlidir.³⁰⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara geldikten sonra Kütüphane-i Umumi Osmani kurulurken milli tabirini kullanmaktan çekinen bir zihniyetin karşısında Türkçülük akımının da etkisiyle çeşitli kurumlar kurarken özellikle milli tabirini kullanması toplumsal ve kültürel alanlarda milliyetçilik ilkesini uyguladığını göstermektedir.

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti yaptığı her kongrede siyasal programını belirlerken kendi kütüphanesinin işleyişini de ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Ancak buradaki en önemli husus her fırsatta ülkenin başkentinde bir milli kütüphane kurulması gerekliliğini vurgulamasıdır.

II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden başka cemiyetler de kurulmuştur. Sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti değil o dönemde kurulan diğer partiler de siyasal program ve tüzüklerinde kültür hayatının canlanması için bir milli kütüphane ihtiyacını gündeme getirmişlerdir. Partilerin çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısı da olsa Türkçülük akımının etkisiyle parti program ve tüzüklerinde milli kütüphanenin kurulması gerektiğinin yanı sıra kendi kulüplerine kurdukları kütüphanelerin işleyişi hakkında da ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bunlardan birisi 1908 yılında İstanbul'da Nafi Atuf (Kansu) gibi Prens Sabahattin'in temsilcisi ve devamcısı olan bir ekip tarafından kurulan "*Nesl-i Cedit Kulübü*"dür. Kulübün nizamnamesinde kütüphane hizmetlerinin nasıl yapılacağı anlatılmıştır. 1911 yılında İstanbul'da Nüzhet Sabit Bey tarafından kurulan "*Teavün-ü İçtimai Cemiyeti*"nin programının Maarif Kısmı'nda cemiyet kütüphanesinin işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi verirken o dönemdeki kütüphanelerle ilgili tespitler de önemlidir. Cemiyet, kitap miktarı ve dolayısıyla abone miktarının artmasının çok önemli olduğunu vurgulayarak fakir olan kütüphanelerin zenginleşeceği ve böylece gençlerin kendilerini yetiştirerek güçlü yazar ve mütercimler haline gelecekleri ve böylece eğitime büyük faydalar sağlayacağını önemle belirtmiştir. Yine aynı cemiyetin programındaki "*Kütüphane*" başlığı altında kütüphaneye alınacak kitaplar

³⁰⁰ "*Milli Kütüphaneye Doğru*", **Tanin**, 4 Temmuz 1917.

hakkında ayrıntılı bilgiler verilirken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aksine kitap ödünç verilebileceği belirtilmiştir.³⁰¹

Aslında o dönemde milli bir kütüphaneye olan ihtiyacı vurgulayan bütün partiler kütüphane kurulmasını sosyo-kültürel politikasının en önemli unsurlarından biri olarak görmüşlerdir. Meral Alpay'a göre; İttihatçıların kütüphane kurdurmak istemeleri ve halka parasız kitap okutmayı amaçlamaları, Türk ve İslam cemaatinin dil ve dinini temel alarak, her din ve dilde yayın toplamaya yönelmişlerdir.³⁰²

Gerçekten de Osmanlılarda yaygın olan vakıf kütüphaneleri bir dönem eğitime verilen önemi yansıtmakla beraber, çağdaş ihtiyaçlara cevap vermekten uzak kalmıştır. Bu nedenle günün gereklerine uygun donanımına sahip kütüphanelerin kurulması partiler gibi gazete yazılarında da dile getirilmiştir. Örneğin; 9 Temmuz 1895 tarihli Ahenk gazetesinin "*İzmir Kütüphane-i Umumisi*" adlı yazısında Nusret Hilmi, kıraathanelerin ve umumi kütüphanelerin öneminin büyüklüğünden söz ederek kütüphanelerin işleviyle mekteplerin işlevini eş değer görmüştür. Yazıda Avrupa'nın kasabalarına kadar umumi kütüphanelerle donatılmasına karşılık, İzmir gibi Osmanlı Devleti'nin en büyük şehirlerinden birinin umumi bir kütüphaneye sahip olmaması büyük eksiklik olarak vurgulanmıştır.³⁰³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 Kongresi'nde başkent İstanbul'da milli kütüphane kurulmasına yönelik çalışmalar yapılacağını belirtmesine rağmen bu düşünce gerçekleştirilememiş; ancak milli kütüphanenin İzmir'de kurulması yönünde çalışmaları olmuştur. Bu kütüphanenin kuruluş aşamasında dikkati çeken noktalardan biri, 1914 tarihli "*İzmir Milli Kütüphane ve Sineması Nizamnamesi*"nin ilk maddelerinde "*İzmir Milli Kütüphanesi*" kavramı kullanılırken sonraki maddelerde "*Kütüphane-i Milli*" kavramıyla kütüphanenin aslında bir milli kütüphane olduğunun vurgulanmış olmasıdır. Dikkat çeken bir diğer nokta ise kütüphane için atılan her adımda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisinin görülmesidir. Kütüphane idare heyetinin çoğu üyesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen kişileridir. Cemiyet, piyango düzenlenmesinden kütüphaneye bina bulunmasına, kitap bağışından

³⁰¹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 402-431.

³⁰² Cunbur, "*Tanzimat'ın Kütüphaneciliğimize Etkileri*", s. 692.

³⁰³ Nusret Hilmi, "*İzmir Kütüphane-i Umumisi*", **Ahenk**, 9 Temmuz 1895.

kütüphaneye kalıcı gelir sağlanmasına kadar kütüphane ile ilgili her türlü çalışmanın içinde olmuştur. Hatta bu durum o yıllarda çıkan Ahenk gazetesinde İdris Şinasi tarafından şöyle ifade edilmiştir: Milli Kütüphane, “*İttihat ve Terakki Cemiyetinin himaye ve muâvenetine mahzar olarak oldukça değerli bir müessese haline gelmiş*”tir.³⁰⁴

İzmir’de kurulan Milli Kütüphane ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki bu yakın ilişkinin nedenlerinden birisi, yukarıda bahsedilen Cemiyetin beyannamelerinde, nizamnamelerinde ve siyasi programlarında ifadesini bulan sosyal ve kültürel politikasıdır.³⁰⁵ Türkçülüğün benimsenmesinde eğitimin önemli rolü olduğuna inanan İttihat ve Terakki, ilk olarak kütüphaneleri bu iş için hem bir eğitim-propaganda vasıtası olarak kabul etmiş, hem de kuruluşuna katkıda bulunduğu ve adında milli kelimesini taşıyan kütüphanelerle, takip edilen bu politikanın kalıcı ve somut ifadesini gerçekleştirmiştir.³⁰⁶ Bunun başka bir nedeni ise Cemiyet’in İzmir üzerinde uygulamaya çalıştığı politikadır. İzmir’de “*Milli İktisat*” doğrultusunda ekonomik önlemler geliştirilirken, yöredeki Türk-İslam nüfusunun eğitimi artırılmaya çalışılmış, böylece İzmir’de Gayrimüslim unsurlara karşı üstünlük sağlanması hedeflenmiştir.³⁰⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Milli Kütüphane’yi, aydınlanmanın bir aracı olmasının yanı sıra kendisine bağlı bir kuruluş olarak da örgütlemiştir. Bu durum, İzmir’deki Milli Kütüphane’nin 1914’te yayınlanan nizamnamesinde kütüphaneyi himayesi altına alarak personel seçimi, denetlenmesi gibi işlemleri de üzerine almasından anlaşılmaktadır. Cemiyet, elindeki tüm olanaklarla kütüphaneyi zenginleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Cemiyetin önde gelen simalarından İzmir Valisi Rahmi (Arslan) Bey, kütüphaneye vilayet yönetimi kanalıyla arsalar sağlamış ve kütüphane binasının yapımı amacıyla yardımlarda bulunmuştur.³⁰⁸

³⁰⁴ İdris Şinasi, “*Milli Kütüphane*”, **Ahenk**, 9 Nisan 1912. O dönemlerde bir milli kütüphanenin kurulması gerektiği ve atılan adımların bu kütüphaneyi kurmaya yönelik olduğu da yine gazetelerde yayımlanan makalelerde sürekli dile getirilmiştir. Bu yazılardan bazıları ise şunlardır: “*Milli Kütüphaneye Doğru*”, **Tanin**, 4 Temmuz 1917; “*Bir İhtiyac-ı İrfanımız: Ankarada Bir Milli Kütüphanemiz Olmalı*”, **Hakimiyeti Milliye**, 30 Haziran 1921.

³⁰⁵ Serçe, **a.g.e.**, s. 78.

³⁰⁶ Çavdar, **a.g.t.**, s. 65-66.

³⁰⁷ Serçe, **a.g.e.**, s. 79.

³⁰⁸ Aynı yer.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programlarında sık sık yer alan milli kütüphane kurulmasına ilişkin karardan sonra Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçişin bir göstergesi olarak 1912'de İzmir'den sonra Kayseri'de, 1914'de Eskişehir ve Konya'da, 1919'da Diyarbakır'da “*milli kütüphaneler*” kurulmuştur. Anadolu'da kurulan milli kütüphaneler aslında milli kütüphaneye duyulan özlemin Anadolu'da yankılanışı olarak görülmesinin yanı sıra milliyetçi görüşün, yeni meydana getirilen kurumların isimlerinde de vurgulanarak, yaygınlaştırılması ve halk tarafından benimsenmesi olarak da görülebilir.³⁰⁹ 1911'de temeli atılan Türk Ocağı kütüphaneleri de bu görüşü yaymak için önemli katkılarda bulunmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı dönemlerde kurulan siyasi partiler Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık etrafında birleşerek her biri farklı görüşler savunmuşlardır. Bunlardan birisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin iktidarı son bulunca kısa sürede savaşın tek sorumlusu olarak gösterilen cemiyet aleyhine yoğun bir faaliyet başlatmıştır. Bu faaliyetlerin İzmir'deki Milli Kütüphane'yi de hedef alması gecikmemiştir.³¹⁰

İslamcılığı savunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başta “*Müşavet*” olmak üzere bütün yayınlarında millici düşmanlığı açıkça görülmüştür. Millici tabirini Ali Kemal, her gün milli mücadelenin adamlarına karşı bir küfür gibi kullanarak aşağılamış ve “*İzmir'de İttihatçılar zamanında katibi mesul olan şimdiki İktisat Vekili Celal Bayar'ın himmetiyle yapılmış zengin bir kütüphane vardır. Bunun adı Milli Kütüphane'dir. Hürriyetü İtilafçılar sonra onun ismini Kütüphanesi İslam koydular.*” diyerek milli kelimesinin çıkarılmasını teklif etmişlerdir. 1919'da İttihat ve Terakki'nin bütün malları ile birlikte İzmir'deki Milli Kütüphane'ye de el koyan hükümet, “*Milli Kütüphane*” ismini “*İslam Kütüphanesi*” olarak değiştirmiştir. Ancak İslam tabiri o günlerde tutmamış ve kütüphane “*Milli*” unvanıyla anılmaya devam ederek işgal süresince İzmir'deki Türk halkını bir arada tutan bir sığınak görevi üstlenmiştir.³¹¹

³⁰⁹ Çavdar, **a.g.t.**, s. 67.

³¹⁰ Serçe, **a.g.e.**, s. 82.

³¹¹ **a.g.e.**, s. 83-84. Ankara ise Türk milliyetçiliğini temsil etmiştir. Kurtuluş hareketinde kullanılan bütün sıfatlar bunun işaretidir: “*Milli Mücadele*”, “*Milli İstiklal*”, “*Milli Hareket*”, “*Milli Zafer*”, “*Büyük*

Bütün bu gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren dile getirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük görüşü doğrultusunda kurulmaya çalışılan ve Atatürk Dönemi'nde büyük bir eksiklik olarak görülen “*Milli Kütüphane*” ancak Cumhuriyet'ten yıllar sonra kurulabilmiştir.

Tezin bu bölümünde Osmanlı Devleti'nde özellikle vakıf yoluyla 300'ü aşkın kütüphane kurulduğu ve çok değerli eserlerle kütüphanelerin zenginleştirildiği anlatılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde kütüphaneler padişahlardan valide sultanlara, sadrazamlardan paşalara kadar pek çok kişi tarafından özellikle hayır kurumları olarak görülmüş ve sayısız kütüphane kurulmuştur. Kitaplar Ortaçağda Batı'da manastırlardaki rahlelere zincirlerle bağlanarak hapsedilirken aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde ilim kaynağı olmuşlardır. Ne var ki matbaanın bulunmasından sonra basım işlerinin Avrupa'da hızla yayılıp gelişmesi bir dönüm noktası olmuştur. Matbaanın ülkeye geç gelmesi daha hızlı ve ucuz elde edilen basma kitapların kütüphanelere de geç gelmesine neden olurken matbaa ülkeye geldikten sonra da yayınların kontrolü için uygulanan sansür nedeniyle halk bu yayınlardan yararlanamamıştır. Avrupa'da koleksiyonları milyonları aşan dev kütüphaneler oluşturulurken bu defa da Osmanlı Devleti'nde kütüphanelerin koleksiyonları nicelik olarak çağın gerisinde kalmıştır.

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin kütüphaneyi çoğunlukla vakıf amaçlı olarak kurdukları, bunların işleyişini vakıfların belirlediği, halka açık kütüphaneler olsa da bu kütüphaneleri öğrenci, cami ya da tekkeye gelen cemaatin kullandıkları tespit edilmiştir. Buradan Osmanlı Dönemi'nde padişah hanım ve analarının kütüphane kurdukları bilinse de cami, tekke ya da okula gidenlerin neredeyse tamamına yakınının erkek olduğu göz önüne alındığında kadınların kütüphanelerin farkında olmadıkları ve kullanmadıkları sonucu da çıkarılabilir. Ayrıca Osmanlı Dönemi'nde çeşitli kütüphaneler kurulup buralarda çok değerli eserler bulunmasına rağmen hangi kütüphanelerde hangi eserlerin olduğunun bilinmediği ve bu eserleri düzenlemek,

Millet Meclisi”, “*Hakimiyeti Milliye*”, *Kuvayi Milliye*” gibi. Bu kavramlar özellikle Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni devletin temel direkleri halinde kullanılmıştır. Bkz. Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 59.

denetlemek, ödünç vermek gibi modern kütüphanecilik yöntemleri uygulanmadığı için kütüphanecilik faaliyetlerinin yetersiz olduğu görülmektedir.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda önceki yılların genel çizgileri bundan ibarettir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise yeni Türkiye Devleti'nde ekonomik, sosyal ve kültürel kurum ve kuruluşlar ele alınarak yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu süreçte iktisadi olduğu kadar, eğitim, kültür gibi sosyal alanlarda da köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede bilgi ve kültürün aktarımında önemli aktörlerden biri olan kütüphaneler de eğitim ve kültür kurumları arasında kabul edilerek yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİN YASAL ALTYAPISI VE KÜTÜPHANECİLİĞİN GELİŞİMİ KONUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1923-1938 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti, siyasi, askerî, kültürel ve bilimsel alanlarda çok önemli süreçlerden geçmiştir. Bu süreçlerin en önemlilerinden biri cumhuriyet yönetim sisteminin kabul edilerek, devlet kurumlarının bu sisteme göre yapılandırılmasıdır. Bu kapsamda eğitim sisteminden, hukuk sistemine birçok alanda yapılanmalar gerçekleştirilirken üzerinde en fazla durulan alan, kuşkusuz eğitim ve kültür alanıdır. Çünkü halkın bilinçlenerek ülkenin kalkınması, ancak güçlü bir eğitim alanında yapılacak güçlü adımlarla mümkün olacaktır.

İlk bölümde anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti'nde örgün eğitim dışında kalan toplumun büyük bölümünün eğitim ihtiyacı geleneksel sosyalleşme ortamlarından karşılanmıştır. Dönemlerinin bir çeşit yaygın eğitim kuruluşları olan bu ortamlar, ahi örgütleri, camiler, mektepler, tekke ve zaviyeler, kahvehaneler ve kıraathaneler gibi sosyalleşme ortamlarıdır.³¹² Ancak Atatürk Dönemi olarak tanımladığımız 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletini geri kalmış düşünce ve kurumlardan kurtarmak amacıyla milli ve çağdaş bir kültür mücadelesi başlatmıştır.

Tarihi ömrünü tamamlamış ve Osmanlı Dönemi'nden miras kalmış eğitim, bilim ve kültürel müesseseler, yeni kurulan devletin kuruluş felsefesi ile uyumadığından dolayı kapatılma yoluna gidilirken halkın ihtiyaçları göz önünde tutularak yeni müesseseler kurulmuş, bazı müesseseler ise yeni anlayışa uygun şekilde ıslah edilmiştir.³¹³ Böylelikle kültürle ilgili düşüncelerini devrimlerle yaşama

³¹² Doğan, a.g.m., s. 665.

³¹³ Sadiye Tutsak, “Atatürk Dönemi Eğitim, Bilim ve Kültür Alanındaki Kazanımlar”, **Cumhuriyet'in İlanının 90'ıncı Yılında Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu 23-24 Ekim 2013**, ATASE, Ankara, 2014, s. 253.

geçirmiş, kültür unsurlarının kurumlaşmasını sağlayarak birçoğu günümüze kadar gelen Atatürk Dönemi'nin en önemli kültür müesseselerini oluşturmuştur.³¹⁴

1920 yılına gelindiğinde ülke, çok ağır savaşlar geçirmiş ve bu savaşların yıkımı da büyük olmuştur. Atatürk, Türk toplumunu her bakımdan Batı uygarlığı düzeyine çıkarmak için önce bireylerin eğitilmesi gerektiğini bildiğinden ilk önce yaptığı konuşmalarla bilgisizlik, eğitim, öğretmen, okul, bilim, kültür, kitap ve teknolojik gelişmeler üzerinde durarak, bunların önem ve değerini anlatmak için öğretmenlerin, yetkililerin ve kamuoyunun dikkatlerini çekmiş ve sonrasında da uygulamaya girişmiştir.³¹⁵ Böylece Atatürk, kültürle ilgili düşüncelerini devrimlerle yaşama geçirmiş, kültür unsurlarının kurumlaşmasını sağlayarak birçoğu günümüze kadar gelen Atatürk Dönemi'nin en önemli kültür müesseselerini oluşturmuştur. 1923-1938 döneminde oluşturulan ve geliştirilen kültür kurumları arasında kütüphaneler yerini almıştır. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden kütüphanelerle ilgili yapılan çalışmalar ve konuşmalar Cumhuriyet'ten sonra yapılacak çalışmalara bir başlangıç sayılabilir.

Yeni kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti'nin eğitime, yayıncılığa, kitaba ve kütüphanelere büyük önem verdiğini 23 Nisan 1920 tarihindeki açılışından hemen sonra Maarif Vekâleti'ni kurmasından ve İstanbul'daki Maarif Nezareti'ni kapatarak, Ankara'daki bu Vekâlet içinde Telif ve Tercüme Heyeti'ni oluşturmasından anlamaktayız. Bu heyet, daha sonra kurulacak Milli Kütüphane ve diğer kütüphaneler için gerekli olan ve her derece okullarda okutulacak eserlerin basıma uygun olanlarını seçmek, yazdırmak ya da çevirisini yaptırmak işi ile görevlendirilmiştir.³¹⁶

Yine ilk TBMM Hükümeti'nin kültür alanında attığı ilk adımlardan birisi de 3 Mayıs 1920 tarihinde Maarif Vekâleti bünyesinde Hars (Kültür) Müdürlüğü'nü kurmasıdır. Daha 1920 yılında Maarif Vekâleti'nin merkez kuruluşları arasında olan

³¹⁴ Özer Soysal, *"Kütüphanecilik"*, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 1344.

³¹⁵ Fahri Kayadibi, *"Atatürk Dönemi'nde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler"*, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13 (2006), s. 5.

³¹⁶ Candan, **a.g.t.**, s. 72.

Hars Müdürlüğü ile eğitim ve kültür birbirinden ayrılmaz bir parça haline getirilmiştir.³¹⁷

Tezin üçüncü bölümünde ayrıntılarıyla anlatılacak olan TBMM Kütüphanesi'nin de 1920 yılında kurulması meclislerin iç örgütlenmelerinde bir kütüphane geleneğini sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.³¹⁸ Bununla birlikte 1922 yılında kütüphanelerin kurulması, bina yapılması, kütüphanelere personel alınması ve kitap temini ile ilgili pek çok yazışma da yapılmıştır.³¹⁹ Bu yazışmalardan sonra Temmuz 1922'de Maarif Vekâleti'nce Ankara'da ("*Maarif*" ya da "*Millet*" adlarıyla da tanınan) bir umumi kütüphane kurulmuştur. Maarif Vekili Vehbi Bey'in konuşmasıyla hizmete giren kütüphane, Vekâlet'in alt katında kurulmuş ve dermesi Veled Çelebi, Yunus Nadi, Ziya Gökalp'ten sağlanan kitaplarla oluşturulmuştur.³²⁰

Atatürk'ün daha Milli Mücadele sonuçlanmadan Sakarya Savaşı öncesinde bizzat cepheden gelerek 16-21 Temmuz 1921 tarihlerinde Ankara'da Maarif Şurası'nı toplamış olması, O'nun bu savaşı kesin kazanacağına inandığını göstermesinin yanı sıra savaştan sonra da önceliği eğitim işlerine vereceğini göstermesi açısından önemlidir.³²¹ Bu kongrede, ilkokul programlarının geliştirilmesi ve öğretim süreleri ile ortaöğretim programları ve dersleri görüşülmüş ve ayrıca kütüphanelerin durumu da ele alınmıştır.³²² Görüldüğü gibi hangi şartlar altında olursa olsun Atatürk'ün eğitime ve kütüphaneye önem vermiştir.

Laik eğitime yönelik atılımları kütüphaneye bütünleştiren, kütüphaneyi eğitimin bir parçası olarak algılayan Atatürk, eğitimin ve dolayısıyla kütüphanenin önemini daha Cumhuriyet ilan edilmeden yaptığı konuşmalarında ifade etmiştir.

³¹⁷ Hale Şıvgın, "*Atatürk Dönemi Kültür Kurumları*", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 1, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDİTK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009,

³¹⁸ Soysal, "*Kütüphanecilik*", s. 1352.

³¹⁹ BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 53.266.1, Tarih: 26.12.1922. Bu konuyla ilgili Cumhuriyet'in ilanından sonra da çeşitli tarihlerde yazışmalar yapılmıştır.

³²⁰ Soysal, "*Kütüphanecilik*", s. 1343.

³²¹ Şenalp, "*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*", s. 445.

³²² Selçuk Süzmetaş, **Atatürk Dönemi'nde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (1924-1938)**, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1998, s. 79.

1 Mart 1922 yılında Meclis’i açış nutkunda kültür ile ilgili yaptığı konuşmada vakıflardan bahsederken eski kültür müesseseleri arasında kütüphaneleri de saymıştır.³²³

“Vakıfların imarethaneler, bimarhaneler, hastahaneler, misafirhaneler, **kütüphaneler**, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, mektepler, medreseler vesair irfan müesseselerine şamil bulunmuş olması evkaf meselelerinin hallinde riayeti elzem olan esasatı göstermektedir.”³²⁴

Atatürk, laik ve bilimsel bir eğitim sisteminin öneminden bahsederken bitki ve hayvanat bahçeleri, konservatuvar, müzeler gibi müesseselerin yanı sıra asrî kütüphanelerin de tesis edilmesi gerektiğini 1 Mart 1923’teki TBMM’yi açış konuşmasında şöyle ifade etmiştir:

“Âmeli ve şâmil bir maarif için hudud-ı vatanın merakiz-i mühimmesinde **asrî kütüphaneler**, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuvarlar, darülmesailer, müzeler ve sanayi-i nefise meşherleri tesisi lâzım olduğu gibi bilhassa şimdiki teşkilât-i mülkiyeye nisbetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla teşhizi icab etmektedir. Bütün bu güzel şeylerin bir an içinde vücuda getirilmesi gayr-ı mümkün olmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman zarfında bu neticelerin istihali ehemmiyetle şayan-ı temennidir.”³²⁵

Böylece Türkiye’de mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda yeni kültür müesseselerinin kurulacağını söylerken kütüphaneden müzeye, konservatuvardan galeriye kadar kültür müesseselerini tek tek saymıştır. Aynı konuşmasında kütüphanelere parasız kitaplar gönderildiği ve ayrıca şehit çocuklarına da kitaplar dağıtıldığını söyleyerek aslında en güzel hediyenin kitap olduğunu ve herkesi kitap okumaya teşvik etmeyi önemli gördüğünü anlatmıştır:

“Geçen sene bütün vilayet ve livalardaki **maarif kütüphanelerine** meccanen birçok kitaplar sevk edilmesi ve şüheda çocuklarına onbeş bin kadar kitap dağıtılması da şu mesai silsilesine ilave edilebilir.”³²⁶

Atatürk, yine bu konuşmasında milli kültürün en önemli araçlarından biri olarak telif ve tercüme işlerinden bahsederken bu tür kitapları ülkenin her yerine dağıtarak halkı okumaya teşvik etmenin hükümetin görevleri arasında yer alacağını

³²³ Müjgan Cunbur, **Atatürk ve Milli Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s. 66.

³²⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, Cilt 1, TTK, Ankara, 1961, s. 232.

³²⁵ **a.g.e.**, s. 298.

³²⁶ **a.g.e.**, s. 297.

söylemiştir. Ayrıca konuşmasından, yurt dışından gelen önemli kitapların toplandığı ve tetkikatının yapıldığı bir kütüphane tesis edildiğini de öğrenmekteyiz:

“Tetkikat için bir **kütüphane** tesis edildi. İstanbul’dan, Avrupa’dan ve Mısır’dan bir kısım mühim kitaplar celbolundu. Ehemmiyetli birçok kitap da Avrupa ve Mısır’a sipariş edildi. Şer’iye Vekâleti medreselerin tevhidini ve asrî müessese haline ifrağını istihdaf eylemektedir. Vekâlet, asrî müctehit ve müfessirlere menşe olmak üzere bir külliye-i İslâmiye vücuda getirmeğe büyük ehemmiyet atfetmektedir.”³²⁷

Görüldüğü gibi Milli Mücadele Dönemi’nde daha düşmanla mücadele devam ederken eğitime, yayıncılığa, kitaba ve kütüphaneye önem verilmesi, bunun için kültür kurumları kurulması, toplantılar yapılması önemlidir. Böylece Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte eğitim ve kültür alanında atılan bu adımlar gelişmelerin hızlı, kararlı ve isabetli olmasına zemin hazırlamıştır. Bu düzenlemelerin laik temeller üzerinde yapılması konusuna da özellikle dikkat edilmiştir. Cumhuriyet’ten sonra laik kültür kurumları oluşturulurken en büyük gelişme gösteren alanlardan biri de kütüphane ve kütüphanecilik alanı olmuş, bir yandan Osmanlı Devleti’nden kalan kitap mirası düzene konmuş öte yandan çağdaş kütüphane anlayışının ortaya çıkardığı çeşitli kütüphane türleri ile kütüphanecilik alanında kataloglama, sınıflandırma, bibliyografya, ödünç verme gibi kavramlar, sağlam ve doğru bir düzeyde ele alınarak Türkiye’de modern bir kütüphanecilik faaliyetlerine girişilmiştir.³²⁸

Kütüphaneler, halk eğitiminde, toplumun kültürel gelişmesi ve fikri uyanıklığını kazanmasında, halkta okuma zevk ve terbiyesini yükseltmek, insanların birçok sorununu kitaplardan faydalanmak suretiyle çözmek imkânını hazırladığından, memleket kalkınmasında büyük hizmetler yüklenebilecek ve aktif rol oynayabilecek müesseseler olduğundan kitap ve kütüphanelere önem verilmiştir.³²⁹

Atatürk’ün; “*Uygulamalı ve kapsamlı bir eğitim için yurdun önemli merkezlerinde çağdaş kütüphaneler kurulması gereklidir.*” sözünden yola çıkılarak yeni alfabe, eğitim kurumları ve sistemi, eğitim felsefesi ve uygulamaları için kurulduğu dönemlerden beri eğitimin temel parçalarından olan kütüphanelerin de yeniden yapılandırılması gereksinimini ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kütüphaneler,

³²⁷ a.g.e., s. 299-300.

³²⁸ Jale Baysal, **Cumhuriyetin 50.Yılına Armağan: Cumhuriyet Döneminde Türk Kütüphaneciliğinin Gelişmesi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1973, s. 109.

³²⁹ İsmet Binark, “*VI. Kütüphane Haftası Münasebetiyle: Eğitim ve Kültür Politikamız ve Eğitimimizde Kitap ve Kütüphanenin Yeri*”, **TKDB**, Cilt: 18, Sayı: 4 (1969), s. 235.

özellikle Halkevleri aracılığıyla en küçük yerleşim merkezlerine kadar indirgenerek, toplumun her sınıfının bilgi gereksinimlerini karşılama niyetini ortaya koymuştur. Bunların gerçekleştirilmesinde en etken kişi kuşkusuz Atatürk olmuştur. 1923-1938 döneminin Türk Kütüphaneciliği'ne ilk ve en çarpıcı etkisi, önceki bölümde bahsedilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer alan kütüphaneleri bir kamu kurumu ve hizmeti haline dönüştürme düşüncesini, II. Meşrutiyet'ten sonra tekrar vakıf kurumu haline gelen kütüphanelerin ekonomik ve tüzel yapısını milli ve laik eğitim çerçevesinde yeniden örgütleyerek somutlaştırması olmuştur.³³⁰

Bu amacı gerçekleştirmek için de 1923 yılından 1946 yılında çok partili hayata geçilene kadar ülkede tek söz sahibi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP- 1935 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası-CHF), hükümet olarak hazırladığı parti program ve kongrelerinde ülke kalkınması için eğitimden bütçeye pek çok konuda politikalar oluşturmuş ve izlenen bu politikalar arasında kültür, eğitim ile birlikte ele alınmıştır. CHF'nin düzenlemiş olduğu kurultaylarda kabul edilen programlarda eğitimin yanı sıra kütüphanelerle ilgili görüşleri de yer almıştır. Özellikle 1931'de düzenlenen III. ve 1935'te düzenlenen IV. Büyük Kurultaylarında bu görüşler daha belirgindir. III. Büyük Kurultay'da kabul edilen ilk programın Beşinci Kısımındaki "*Millî Talim ve Terbiye*" başlıklı bölümünün 6. maddesinde; "*Kitap, neşriyat ve kütüphane işleri Fırka için mühimdir.*"³³¹ denilerek eğitim ile ilgili hedef ve politikalar belirlenirken kitap, yayın ve kütüphanelerin CHF için önemli olduğu belirtilmiştir. 1931 yılındaki parti programının "*Okullar Hakkındaki Başlıca Fikirlerimiz*" alt başlığının 48. maddesinde ise; "*Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Şehir ve köylerde kütüphaneler kurmak ve arttırmak isteriz.*" ifadeleri yer almaktadır.³³² Böylece şehirlerin yanı sıra köylere kadar kütüphanelerin kurulması istenerek halkın okur-yazar oranının artmasıyla beraber bilgi ve kültür düzeylerinin de yükselmesi için kütüphaneler uygulanan devlet politikasının bir aracı olarak görülmüştür.

1935 yılında fırka yerine parti olarak adı değişen CHP'nin IV. Büyük Kurultayı'nda ise 46. maddede; "*Kitap, yayın ve kitapsaray işleri parti için önemlidir.*

³³⁰ Soysal, "*Kütüphanecilik*", s. 1344.

³³¹ CHF Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, s. 37.

³³² Anameriç, "*Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından Çok Partili Döneme Kadar Olan Dönemde Siyasi Yapı ve Kütüphaneler*", s. 53-54.

*Şehirlerde kitapsaraylar kent ve köylerde okuma ev ve odaları kurmak ve arttırmak isteriz.*³³³ diye parti için kitap, yayın ve kütüphanelerin önemli olduğu yinelenerek şehirlerde kütüphaneler, küçük yerlerde ise okuma odaları kurularak bunların sayılarının artırılması gerektiği tekrarlanmıştır. Sonraki bölümde 1932 yılında kurulan Halkevi Kütüphaneleri'nden bahsederken bu madde doğrultusunda kütüphanelere çok önem verildiği ve köylere kadar okuma odaları kurulduğundan ayrıntılarıyla bahsedilecektir. Yine fark edileceği üzere o dönem yapılan Türk dilinde özleşme kapsamında kütüphane yerine kitapsaray terimi kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere eğitimin her kademesinde milliyetçi, cumhuriyetçi ve laik yurttaşlar yetiştirmenin hedeflendiği CHP parti programlarında kütüphaneler de yerini almıştır. Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında, Atatürk Dönemi'nde kütüphaneler için iki yolun izlendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, çağdaş kütüphanecilik esaslarına uygun yeni kütüphaneler kurmak; diğeri ise Osmanlı Dönemi'nden kalan kütüphaneleri bir yönetim altında birleştirip geliştirerek işlevsel ve yönetsel olarak standardizasyonu sağlamaktır. Böylece kütüphanelerin toplumun her kesiminin ihtiyaçlarını karşılayan kurumlar haline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda o dönemde Türkiye'ye gelen uzmanların görüşleri, bu görüşler sonucunda yurt dışında yetişen kütüphanecilerin yaptığı çalışmalar da göz ardı edilemez. Bunları yapabilmek için de Milli Mücadele Dönemi'nde kütüphanecilik faaliyetleri ile ilgili kısmen atılan adımlar, köktenci ve daha kapsamlı olarak Cumhuriyet'in ilanından sonra Tevhid-i Tedrisat, Türk Harflerinin Kabulü, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması gibi Türk Kütüphaneciliği'ni dolaylı yoldan etkileyen yasaların yanı sıra Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu gibi doğrudan kütüphanecilikle ilgili yasalarla gerçekleştirilmiştir.

2.1. KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİ ETKİLEYEN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ülkede önemli sosyal, ekonomik ve kültürel reformların gerçekleştirildiğini daha önce belirtmiştik. Hiç şüphesiz bu reformların kalıcılığının ve sürekliliğinin sağlanması ve birer devlet

³³³ **CHP Programı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 39-40.

politikası haline dönüşmesi için yasallaştırılması yoluna gidilmiştir. Genel olarak milli eğitim sisteminin kurulması ve geliştirilmesi kapsamında değerlendirilebilecek bu yasal düzenlemelerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikasına önemli etkileri olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, Harf Devrimi, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Maarif Teşkilatına Dair Kanun gibi Türk Kütüphaneciliği'ni doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren yasal düzenlemelere yer verilen bu bölümde 1923-1938 yıllarını kapsayan dönemde Türk Kütüphaneciliği'nin bugünlere kadar gelen geleneğinin yasal altyapısının nasıl oluştuğuna değinilmektedir.

2.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Cumhuriyet'le birlikte kimi kamu hizmetlerinde olduğu gibi Türk Kütüphaneciliği'ne de yeni bir oluşumun koşullarını hazırlamış olgular, kütüphanelerin kurumsal yapısını da etkilemiştir.³³⁴ Eğitimde atılacak adımların kütüphanelere dayandırılması gerçeğini daha o yıllarda gören yetkililer, eğitim işleriyle birlikte aynı önemle kütüphane işlerini de ele almışlardır. Bu kapsamda milli eğitimde bir devrim yaratan ilk kanun 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu'dur.

Aynı gün TBMM'de kabul edilen; *“Halifeliğin Kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Yurt Dışına Çıkarılmasına İlişkin Kanun”*, *“Şer'îye ve Evkaf Bakanlıklarının Kaldırılmasına İlişkin Kanun”* ve *“Tevhid-i Tedrisat Kanunu”* olarak üç önemli kanundan biri olan bu kanun ile;

“1. Türkiye dahilindeki bütün müessasatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti'ne merbuttur.

2. Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmiştir.”³³⁵

maddeleri ile eğitim ve öğretim Maarif Vekâleti'nin elinde toplanmıştır. Yalnız Harp Okulu'nun kökeni olan askeri liseler, Milli Müdafaa Vekâleti'ne bırakılmıştır.³³⁶ Bu

³³⁴ Özer Soysal, *“Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923'ten 1963'e”*, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi**, Sayı: 1'den ayrı basım, (1987), s. 19.

³³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: II, C: 7, 2.İçtima, 3.3.1340.

³³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, (Haz.) Nuran Tezcan, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 79.

kanun ile amaçlanan, eğitim ve öğretimde birlik sağlayarak toplumun her kesimine fırsat eşitliği sunmaktır.

1920 yılında daha Cumhuriyet ilan edilmeden kurulan Maarif Vekâleti'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaptığı önemli ve etkili işlerin başında gelen bu kanunla bütün eğitim ve öğretim kurumlarını kendisine bağlayarak eğitimde birlik sağlanmıştır.³³⁷ Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Anadolu'da eğitimin dörtte üçü medrese çatıları altında yürütülürken bu kanun ile Osmanlı'dan miras kalan medreselerin kapatılması, Atatürk Dönemi'nde eğitimin laik temeller üzerine inşa edilmesinde önemli adım olmuştur.³³⁸

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türk Kütüphaneciliği'ni etkilemesi bakımından şu şekilde yorumlanabilir: Önceki bölümde de bahsedildiği gibi Türk Kütüphaneciliği'nin kurumsal yapısında yaşanan ilk değişikliğe, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yol açmıştır. O zamana kadar bir vakıf girişimi olarak, kendine özgü oluşum, yönetim ve denetim kuralları ile biçimlenmiş olan kütüphaneler bu nizamname ile birlikte Maarif Nezareti'ne bağlanarak eğitim politikasında resmen ve ilk kez bir kamu görevi kimliğini kazanmıştır.³³⁹ Ancak 20 Temmuz 1912'de "*Evkaf Nezareti Merkez Teşkilatı ve Görevleri Hakkında Nizamname*" ile tekrar Evkaf Nezareti'ne bağlanan kütüphaneler Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yukarıda bahsedilen 2. maddesi gereği yeniden Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu nizamnamede medreseler bünyesindeki kütüphaneler kapsam dışı bırakılmış; ancak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler de kapatıldığı için medreselerle birlikte bünyelerindeki kütüphaneler de Maarif Vekâleti'nin denetimine girmiştir.³⁴⁰ Bunlara ait ödeneğin de Maliye Vekâleti'ne devri ile kütüphanecilerin görevlerinde kalabilmeleri için de düşünülmeyen giderlerden ödenek ayrılması ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.³⁴¹

³³⁷ Şıvgın, *a.g.m.*, s. 64.

³³⁸ Tutsak, *a.g.m.*, s. 260-261.

³³⁹ Soysal, "*Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923'ten 1963'e*", s. 21.

³⁴⁰ Hakan Anameriç, "*Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından Çok Partili Döneme Kadar Olan Dönemde Siyasi Yapı ve Kütüphaneler*", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler: Müzeler, Arşivler, Kütüphaneler, Yayınevleri, Telif Hakları ICANAS38 10-15 Eylül 2007*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2009, s. 47.

³⁴¹ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 10.38.4, Tarih: 06.08.1924.

Zira Osmanlı Dönemi'nin vazgeçilmez kurumları içinde yer alan vakıflar, doğal olarak, Osmanlı'nın gerilemesiyle birlikte bozulmuştur. Kuşkusuz bu bozulmadan, vakıf kütüphaneleri de payını almıştır. İşte bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti, kütüphaneleri bir devlet kurumu haline getirerek kütüphane kurumunun da daha güvenli ve sürekli olarak var olmasını güvence altına almıştır.³⁴² Böylece bu kanun ile kütüphaneler; yeniden ancak kesin olarak kuruluş, yönetim ve mali kaynakları bakımından Maarif Vekâleti'ne bağlanarak Atatürk'ün amaçladığı şekilde milli ve laik bir kurum durumuna getirilmiştir. Bu kanun ile vakıf kütüphanelerinin anılan Vekâlet'e bağlanması kütüphanelerin bir devir ve yönetim değişikliğiyle biçimsel olarak değişirken kütüphane hizmetinin yeniden kurumlaşması yolunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan süreçte bir dönemeç yaşanmıştır.³⁴³

Bu dönemde başlatılan yenileşme hareketlerinde kütüphanelere, yeni bir toplum yaratma ve çağdaş dünya içinde yerini alma sürecinde devlet eliyle yüklenen roller bugünkü kütüphane kurumunun oluşumu için altyapı oluşturmuştur. Yine bu dönemde değişik isimler altında hizmet veren umumi kütüphaneler de Maarif Vekâleti içinde örgütlenmelerini sürdürmüşlerdir.³⁴⁴

Bu kanun uyarınca Evkaf Nezareti'nce yönetilen bütün vakıf kütüphaneleri, cami ve medrese kütüphanelerindeki değerli yazmaların da bulunduğu bütün koleksiyonlar Maarif Vekâleti'nin Kütüphaneler Müdürlüğü emrine verilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu kanundan sonra, özellikle İstanbul'da bulunan birçok vakıf kütüphanesi mobilyaları ve diğer eşyaları ile beraber ya İstanbul'da geçici olarak hazırlanmış binalara ya da başta Ankara olmak üzere Anadolu'daki bazı kütüphanelere nakledilmiştir. Ayrıca daha önce farklı amaçlar için kullanılan bazı binalar da kütüphanelere dönüştürülmüştür. Örneğin Konya'nın Ilgın kazasında bulunan terk edilmiş binanın kütüphane olarak kullanılması uygun görülmüş,³⁴⁵ Ankara'daki Sarı Kadioğlu Kütüphanesi Maarif Vekâleti'ne devredilmiş,³⁴⁶ Maarif Vekâleti'nin önerisi ile Robert Koleji arazisinde kütüphane binası inşasına izin verilmesi konusu gündeme

³⁴² Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 83.

³⁴³ Soysal, *"Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923'ten 1963'e"*, s. 20-21.

³⁴⁴ Esin Sultan Oğuz, **Türkiye'de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler (1923-1980)**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 92.

³⁴⁵ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 144.30.10, Tarih: 17.06.1924.

³⁴⁶ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 144.30.12, Tarih: 30.12.1925.

gelmiştir (EK-3).³⁴⁷ Evkaf'tan devredilen kütüphanelerin hangileri olduğuna dair bilgiler istenmiştir (EK-4).³⁴⁸ Yine Beyoğlu Halk Fırkası Kütüphanesi'nin Maarif Vekâleti'ne terk edilmesinin³⁴⁹ yanı sıra Amasya'da daha önce tımarhane olarak kullanılan binanın genel kütüphane olarak kullanılması da dikkat çekici gelişmelerdir.³⁵⁰ Buradaki bir başka dikkat çekici uygulama da Ankara Kız Lisesi'ne kütüphane olmak üzere istimlak edilecek mezarlıkların miktarını ve değerini belirleyecek iki kişinin seçimi hakkındaki yazıya cevap verildiğine dair bulunan belgeden anlaşıldığı üzere liseye kütüphane yapılması için mezarlıkların istimlak edilmesidir (EK-5).³⁵¹ Yine Sinop Milletvekili Rıza Nur tarafından kurulan Milli Kütüphane'nin giderlerini karşılamak üzere 250 dönüm hazine arazisi mülk haline getirilmiştir.³⁵²

Kanundan önce Sinop Öğretmenler Cemiyeti tarafından yapılarak Milli Kütüphane için gerekli bina temin edilmiş³⁵³, mübadeleye tabi yerlerde bulunan vakıf kütüphanelerindeki kitaplara dair Karasi Mebusu Mehmet Vehbi Bey de bir önerge vermiştir (EK-6).³⁵⁴

Kütüphaneler, Maarif Vekâleti'ne bağlandıktan sonra Maarif Vekâleti'ne devredilen kütüphanelere ait evrak ve dosyaların maarif idarelerine teslimi ile ilgili karardan³⁵⁵ sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla kütüphanelerin Maarif Vekâleti'ne devredildiği halde bazılarının Diyanet'le bağlarının devam ettiği görülmüş ve buralarda çalışanların isimlerinin bildirilmesi istenmiştir.³⁵⁶ Ayrıca Maarif Vekâleti'ne devredilen kütüphanelerde çalışıp da Diyanet İşleri Riyaseti bütçesinden maaş alan memurların da tespit edilmesi istenmiştir.³⁵⁷

³⁴⁷ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 16.84.10, Tarih: 31.12.1930.

³⁴⁸ BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 132.644.1, Tarih: 01.04.1924.

³⁴⁹ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 144.30.11, Tarih: 18.06.1925.

³⁵⁰ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 19.43.13, Tarih: 21.07.1926.

³⁵¹ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 193.321.3, Tarih: 10.10.1925.

³⁵² BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 17.83.16, Tarih: 10.01.1926.

³⁵³ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 144.30.1, Tarih: 20.11.1920.

³⁵⁴ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 6.36.9, Tarih: 04.02.1924.

³⁵⁵ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 4.28.17, Tarih: 19.04.1926.

³⁵⁶ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 12.100.31, Tarih: 19.04.1926.

³⁵⁷ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 2.13.27, Tarih: 23.04.1926.

Atatürk Dönemi'nde eğitim kurumu kimliği kazanan kütüphanelerin devletin sorumluluğunda bir kamu kurumu olarak örgütlenmeye başlaması önemlidir. Bu kanun ile eğitim ve öğretim birleştirilerek eğitimdeki iki başlılığa son verilirken Maarif Vekâleti'ne bağlanarak örgün eğitimin bir parçası haline gelen kütüphaneler de eğitime yardımcı bir kurum olarak halkın kültürel gelişimine katkı sağlamışlardır.

2.1.2. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu

Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından yayımlanan ve Türk Kütüphaneciliği'ni etkileyen kanunlardan birisi de 17 Ekim 1925 tarihinde türbe, tekke ve zaviyelerin ilgasına dair İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı³⁵⁸ alındıktan sonra 30 Kasım 1925'te kabul edilen *“Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”*dur. Bu kanun ile eğitim tamamen laikleştirilmiş ve bu kurumlarda bulunan kütüphanelerle ilgili önemli kararlar alınmıştır.

Bu kanun ile birlikte Türkiye'deki tüm kütüphanelerin Maarif Vekâleti tarafından idare olunacağı ve tekke ve zaviyelerin kütüphanelerde bulunan dermesinin de kontrol ve envanterinin çıkarılması gerektiği belirlenmiştir. Bu işlemle de illerdeki Maarif Müdürlükleri görevlendirilmiştir. Bu amaçla daha kanun çıkmadan önce tekke ve zaviyelerde bulunan eserlerin belirlenmesi amacıyla bir takım çalışmalar yapılmıştır. İstanbul'dan nakledilecek Sillolog ve Esad Efendi kütüphaneleri ile müzesinin Ankara'daki Kurşunlu Camii ve Hacı Bayram avlusundaki kütüphaneye konulması kararlaştırılmıştır.³⁵⁹ Yine Dergâh-ı Mevlana Kütüphanesi'nde mevcut eserlerin yazma ve matbu olarak ayrı ayrı fihristinin ve varsa vakfiye suretinin gönderilmesi istenerek bu kütüphanedeki yazma eserlerin neler olduğu belirlenmiştir.³⁶⁰

Yine Hars Müdürlüğü tarafından valiliklere iki genelge göndererek kütüphanelerde yazma eserler bulunup bulunmadığı tespit edilmek istenmiştir. Genelgelerden birincisi 9 Haziran 1925 tarihli. Bu genelgede; *“İl sınırları içindeki kütüphanelerde nadir nüshalar bulunup bulunmadığı”* sorulmuştur. İkinci genelge ise

³⁵⁸ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 5.44.1, Tarih: 17.10.1925.

³⁵⁹ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 15.63.9, Tarih: 27.09.1925.

³⁶⁰ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 12.98.17, Tarih: 20.06.1925.

kanun yayımlandıktan sonra 8 Aralık 1925 tarihli olandır. “*Kütüphanelerin ellerindeki yazmalarla ilgili olarak Bakanlığa verdiği bilginin yetersiz kaldığı, iletilen örneğe göre iki nüsha halinde yeniden düzenlenmesi, fişlerden birinin Bakanlıkça Kütüphaneler İlmi Tasnif Heyetine verileceği*” bildirilmiştir.³⁶¹

Bu belgelere göre kütüphaneler hakkında istenen bilgilerin yetersiz olduğu, kitaplarla ilgili hazırlanan fişlerin eksik doldurulduğu, bazı fişlerde kitapların adlarının olmadığı, bazılarında konuların yanlış yazıldığı ve yazmalar içinse “*evrak-ı perişan*” olarak bahsedildiği görülmektedir. Yazma ve eski harfli basma eser bulunan kütüphanelerdeki ilk tespit fişleri bu genelgelere dayandırılarak hazırlanmıştır. Bu fişlerin ikişer nüsha hazırlanması ve bir tanesinin Kütüphaneler İlmi Tasnif Heyetine gönderilmesinin istenmesi ile o yıllarda Hars Dairesinde bir sınıflandırma kurulu olduğu anlaşılmaktadır.³⁶²

Bu tespitlerden sonra Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Kanunuyla da Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kapsamına girmeyen tekke ve zaviye kütüphanelerinin Maarif Vekâleti idaresine devredilmesi ve buradaki eserlerin de bu bakanlığa bağlı kütüphanelere alınması sağlanmıştır.³⁶³ Böylece eserlerin vâkıflarıyla ve bu vakıfların idarecileriyle hiçbir hukuki bağları kalmamıştır.³⁶⁴ Bu kanun ile sadece eğitim kurumları bünyesindeki kütüphaneler değil ülkedeki bütün kütüphaneler tek yönetim altında Maarif Vekâleti’nde toplanmıştır.

1925 yılından itibaren yapılan yazışmalarda, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile ilgili heyet-i vekile kararı ve buralardaki eşyaların devir-teslimi³⁶⁵ esnasında tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki sanat eserleri ve eşyaların koruma altına alınması³⁶⁶ istenerek buralardaki değerli eserler korunmaya çalışılmıştır. Ayrıca 1926 yılında da

³⁶¹ Soysal, “*Kütüphanecilik*”, s. 1354.

³⁶² Hamit Zübeyr Koşay, “*Kütüphanelerimizin Umumi Durumu Hakkında Rapor*”, **TKDB**, Cilt: 19, Sayı: 2 (1970), s. 36-40.

³⁶³ Müjgan Cunbur, “*Yazma Kütüphanelerimiz: Bugünkü Durumları ve Meseleleri*”, **TKDB**, Cilt: 15, Sayı: 3 (1966), s. 5.

³⁶⁴ Necmeddin Sefercioğlu, “*Yazma ve Nadir Eserlerimizin Durumu*”, **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 3-4 (1960), s. 105.

³⁶⁵ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 2.6.4, Tarih: 07.09.1925.

³⁶⁶ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 2.6.7, Tarih: 11.10.1925.

memleketin milli karakterini gösteren eski eserlerin korunması ve tahribine meydan verilmemesi hakkında da tamim yayınlanmıştır.³⁶⁷

Tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra bünyelerindeki değerli kitaplar koruma altına alınırken sonraki yıllarda Halkevleri açıldıktan sonra bazı cami ve tekke binaları kütüphaneye dönüştürülürken bazı binalar ise kütüphane yapımına elverişli bulunmadığı için başvurular reddedilmiştir. Bursa’da Orhan Camisinin kütüphane ve Mısırlı tekkesinin de spor salonu olması için halkevince yapılan başvuru üzerine yapılan inceleme sonucu binaların uygun olmadığı görülmüştür.³⁶⁸

Atatürk Dönemi, genel olarak yazma ve nadir eserlerin denetim altına alınması ve sınıflandırılmaları çalışmalarına önem verildiği bir dönem olmuştur.³⁶⁹ Osmanlı Dönemi’nde cami, medrese, tekke ve zaviye gibi yerlerde bulunan el yazması eserler bağış olduğu için envanterleri tutulmamıştır. Bu kurumlarda bulunan kütüphaneler bir nevi halk kütüphanesi hizmeti verdikleri için buralarda bulunan değerli yazma eserler başka şahısların eline geçerek çoğu Batı kütüphanelerine kaçırılmıştır.³⁷⁰ Özellikle Türk ve Doğu memleketlerini dolaşan seyyahlar, buralara gelen ve bazıları kendi hükümetlerince bizzat bu görev için görevlendirilen diplomatlar aracılığıyla çok sayıda değerli yazma yurt dışına kaçırılmıştır.³⁷¹ Bu durum Osmanlı Dönemi’nde öylesine artmıştır ki herkes her fırsatta bunu dile getirerek değerli eserlere sahip çıkılmasını istemişlerdir. Örneğin; özel bir şirket mahiyetinde olan ve 1916 yılında Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey tarafından kurulan Asar-ı Müfide Kütüphanesi’nin³⁷² kurucularından olan İbnülemin de kaçırılan kitaplar için önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre faydalı ve kıymetli kitaplar, mensup oldukları milletin irfanını

³⁶⁷ TİTE Kutu No: 2, Belge No: 6, Tarih: 05.10.1926.

³⁶⁸ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 192.315.12, Tarih: 18.01.1933.

³⁶⁹ Baysal, *a.g.m.*, s. 1315.

³⁷⁰ Altınay Sernikli, “*Elyazması Eserlerimizin Dünü Bugünü Yarını*”, **Eski Eserler ve Müzecilik, Kütüphanecilik, Arşiv Dokümantasyon, V.Türk Kültürü Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği**, Cilt: 9, AKM Yayınları, Ankara, 2005, s. 30.

³⁷¹ Müjgan Cunbur, “*Batı’ya Kaçırılan Kitaplarımız*”, **TKDB**, Cilt: 8, Sayı: 1 (1959), s. 4.

³⁷² Yapılan arşiv araştırmalarında nadir eserleri ve daha başka birçok eseri neşretmek gibi büyük bir hizmeti gören ve amacı; “*kütüphane köşelerinde ve şurada burada kalan nadir ve mühim eserlerin ziya’larına meydan vermemek*” olan Asar-ı Müfide Kütüphanesine ait bir kitabın kapağına rastlanmıştır. TTK Kazım Orbay Koleksiyonu (KO), Kutu No 23, Gömlek No 89. Kütüphane hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Tuncer, “*Bir Kütüphanenin Hazin Hikayesi: Asar-ı Müfide Kütüphanesi*”, **Yedikita**, Sayı: 97 (2016), s. 55-56.

tanzim ve tertip eden birer hazinedir. Bu eserlerin kaybolup gitmesi, millet hayatının telafisi mümkün olmayan zararlara uğraması demek olduğunu söyleyen İbnülemin'e göre kitap kayıplarının iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi İstanbul'un meşhur yangınlarıdır. İkincisi ve daha acısı ise sahafların, yabancıların ödedikleri paraları vicdansızca kabul etmek suretiyle kitapları Avrupalılara veya Amerikalılara satmalarıdır. İbnülemin, bu ikinci durumun çok yaygınlaştığını ve artık irfan hazinelerimizin boşalmasından korkulması gerektiğini söylemiştir.³⁷³

Ancak Atatürk Dönemi'nden itibaren denetimlerinin sağlanması ve Batı'ya kaçırılışlarının önlenmesi için bir takım düzenlemeler yapılarak bu değerli eserlerin belirli kütüphanelerde toplanması sağlanmıştır. Eserlerin kaçırılmasını önlemek için alınan kararlardan bir örnek olarak; daha Cumhuriyet ilan edilmeden Prag'da Doğu Dilleri Kütüphanesi açmak üzere Mısırlı iki kişilik heyetin araştırma için İstanbul'a gelip Vakıflar Kütüphanesi'ndeki kitap kopyası çıkarma çalışmalarına son verilmesidir.³⁷⁴

Bütün bu çalışmalar sonucunda 1927 yılından itibaren tekke, zaviye ve türbelerde bulunan kitap koleksiyonları Maarif Vekâleti'ne bağlı kütüphanelere aktarılmıştır. Osmanlı Dönemi'nden kalma İstanbul kütüphaneleri bugün Süleymaniye Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi olarak üç büyük kütüphane çevresinde örgütlenmiştir.³⁷⁵ Bunların haricinde Milli Kütüphane'de, İzmir Milli Kütüphanesi'nde, DTCF ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanelerinde, TDK ve TTK Kütüphaneleri ile TBMM Kütüphanesi'nde de çok sayıda değerli yazma eserler mevcuttur.³⁷⁶

Bu kütüphaneler arasında en kapsamlı yazma eser birleştirmeleri Süleymaniye Kütüphanesi bünyesinde yapılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul'da bulunan büyük ve önemli kütüphanelerden biridir. Türk-İslam dünyasının en değerli yazma

³⁷³ Murat A.Karavelioğlu, “İbnülemin’in Divan Neşirleri”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4 (2010), s. 32.

³⁷⁴ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 6.45.11, Tarih: 16.01.1923.

³⁷⁵ Baysal, *a.g.m.*, s. 1315.

³⁷⁶ Cunbur, “Yazma Kütüphanelerimiz: Bugünkü Durumları ve Meseleleri”, s. 7-8.

kitaplarını bünyesinde topladığı için dünyadaki sayılı kitap merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir.³⁷⁷

Kanuni Sultan Süleyman'ın buyruğu ile 1549-1557 yılları arasında Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye Külliyesi'nin “*Evvel*” ve “*Sani*” Medreseleri ile “*Sıbyan Mektebi*” bölümleri 1918 yılından bu yana Süleymaniye Kütüphanesi olarak hizmet görmektedir.³⁷⁸ Aslında 1918 yılında, Süleymaniye Umumi Kütüphanesi adıyla kurulan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi de kütüphane-i umumi olarak adlandırılan kütüphanelerden biridir.³⁷⁹ Atatürk Dönemi'nde Süleymaniye Umumi Kütüphanesi'nde yapılan ilk çalışmalar arasında Maarif Vekâleti tarafından personelin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere Eylül 1925-Mayıs 1926 tarihleri arasında açılan kütüphanecilik kursuna ev sahipliği yapması gelmektedir. 1926-1931 yılları arasında bir yandan İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin Süleymaniye Kütüphanesi'ne devir işine devam edilirken diğer yandan da, uzun yıllar bulundukları yerlerde kendi hallerine bırakılmış olan yazma ve basma eserlerin bakımı için kütüphanede gerekli çalışmalar başlatılmıştır.³⁸⁰

Vakıflar tarafından yönetilen kütüphaneler, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne bağlanınca cami, tekke ve medreselerde bulunan kütüphanelerden bazıları Süleymaniye Umumi Kütüphanesi'ne, diğerleri kendi bölgelerine yakın Eyüp'te Hüsrev Paşa, Çarşamba'da Murad Mollı, Lâleli'de Râgıb Paşa, Üsküdar'da Hacı Selim Ağa kütüphanelerine nakledilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesinde yazma eserleri bir arada bulundurma amacı kısaca şöyle belirtilebilir:

- İslam kültürü ile ilgili yayınları bünyesinde toplamak,
- Kütüphanenin ve buraya bağlı diğer kütüphanelerin yazma koleksiyonlarının özelliklerine göre kataloglarını yapmak ve yayımlamak,

³⁷⁷ “*Süleymaniye Kütüphanesi*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 30, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1981, s. 105.

³⁷⁸ Hasan S.Keseroğlu, “*Süleymaniye Kütüphanesi*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1310.

³⁷⁹ Hülya Dilek Kayaoğlu, “*Süleymaniye Umumi Kütüphanesi'nden Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne*”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 273.

³⁸⁰ *a.g.m.*, s. 275-276.

- Üniversite, müze, belediye kütüphaneleri de içinde olmak üzere, İstanbul kütüphanelerindeki yazma koleksiyonlarının toplu kataloğunu yapmak,
- İstanbul dışında bulunan yazma koleksiyonlarının kataloğunu hazırlamak,
- Yazma eserlerin mikrofilm arşivini yapmak ve bu arşivden bilim dünyasının yararlanmasını sağlamak üzere koruyucu ve kurtarıcı önlemler almak ve gerekli kurumları oluşturmak.³⁸¹

Bu kapsamda 1925 yılında Tekke ve türbelerdeki kültür tarihimizle ilgili eserlerin kültür adına kurtarılması için Resmî Gazete'nin 248 nolu sayısında yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile tekke ve türbelerde bulunan kitapların İstanbul'da Süleymaniye'ye, Bursa'da, Kastamonu'da, Konya'da belirlenen kütüphanelere, diğer illerdeki de fihristleri hazırlanarak 15 gün içinde mahalli kütüphanelere gönderilmesi, farklı eserlerin ise Ankara'daki genel kütüphaneye gönderilmesi istenmiştir.³⁸² Böylece tüm yurttaki tekke, zaviye ve türbe kütüphanelerindeki eski eserler belirli merkezlerde toplanmaya başlamıştır.³⁸³ Bu da koleksiyonlarda standartlaşmaya gidilebilmesi ve eski eserlerin toplu katalogların çıkarılarak hangi kütüphanelerde hangi eserler olduğunun bilinebilmesi açısından önemlidir. Aynı yıl, yazmaların sınıflandırılması ve kataloglanması çalışmaları başlatılarak İstanbul kütüphanelerine ait bir dizi toplu katalog çıkarılmıştır.³⁸⁴ Böylece Maarif Vekâleti'ne bırakılmış olan çeşitli vakıf kurumlarına ait kütüphanelere yönelik bu çalışmalar sonucu medreseler de dahil olmak üzere bütün vakıf kurumlarında bulunan yazma veya nadir eserlerin bir araya getirilerek çalınma ve yurt dışına kaçırılmalarının engellenmesi amaçlanmıştır.

Bu konuyla ilgili bir diğer önemli belge ise; yine kanunun çıkarılmasından önce hazırlanan yurt genelinde; minyatür, değerli kitap, tezhip gibi sanat eserlerinin yurt dışına çıkarılması ve yabancılara satılmasını engelleyen kararnamedir. Şahısların elinde bulunan kıymetli eser ve yazmaların ihracının yasaklanması, bunların müze ve

³⁸¹ Baysal, *a.g.m.*, s. 1312.

³⁸² Resmi Gazete: Yıl: 3, Sayı: 248, 19 Kanuni evvel 1341 [1925], s. 765.

³⁸³ Bunların müzelere alınması kısmen sağlanmıştır; fakat hepsine ulaşılammıştır. Hacı Bektaş'tan getirilen bazı kitaplarsa o zamanın Kütüphane Genel Müdürü Hasan Fehmi Turgul'a teslim edilmiştir. Kendisi bunları Ankara Kütüphanesi'ne getirtmiş ve tasnif ettirmiştir.

³⁸⁴ Esin Sultan Oğuz, "Türk Devriminin Kültür Politikaları ve Türkiye'de Kütüphane Kurumu", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12 (2010), s. 131-132.

kütüphaneler için satın alınması ve bu konuda suç işleyenlerin cezalandırılması için gereken kanunun Maarif Vekâleti'nce hazırlaması adlı kararname³⁸⁵, 26 Ağustos 1925'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir. Bu kararname, kültür varlıklarının elden çıkmasını engellemek amacıyla çıkarılmıştır.³⁸⁶

Eski eserlerin yut dışına kaçırılmasını engellemek için yapılan bu çalışmaların yanı sıra eski eserlerin belli merkezlerde bulundurulması işlemlerine de devam edilmiştir. Ancak bu çalışmalara rağmen bazı halk, Halkevi Kütüphaneleri ile Halk Okuma Odalarında eski harfli eserler bulundurulmaya devam etmiştir. Bu eserlerin denetimini sağlamak için ise buralardaki kütüphanelerde ne kadar yazma eser olduğuna dair Maarif İstatistikleri tutulmuştur. Bu kapsamda kütüphanelerde ne kadar kitabın bulunduğu Maarif Vekâleti'ne bildirilmesi istenerek bu istatistiklerin İstatistik dergisinde yayınlanması da sağlanmıştır.³⁸⁷ Bu istatistiklere göre yazma eser adetleri şöyledir:

Tablo-2: Kütüphanelerdeki Yazma Eser Miktarları³⁸⁸

Yıllar	Eski Harfli Eser Adedi
1931-1932	180.439
1932-1933	147.271
1933-1934	Okuma odalarında: 9.322 Umumi kütüphanelerde: 156.590
1935-1936	Okuma odalarında: 7.685 Halkevlerinde: 10.414 Umumi kütüphanelerde: 165.353
1937-1938	Okuma odalarında: 3.915 Halkevlerinde: 41.690 Umumi kütüphanelerde: 167.261

³⁸⁵ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 15.55.8, Tarih: 26.08.1925.

³⁸⁶ Hakan Anameriç, “Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 71 (2008), s. 493.

³⁸⁷ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 144.31.2, Tarih: 20.07.1929.

³⁸⁸ Maarif İstatistikleri esas alınarak tablo tarafımdan oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Maarif İstatistikleri 1923-1932**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933; **Maarif İstatistikleri 1932-1933**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934; **Maarif Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği 1933-1934**, Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935; **Kültür İstatistiği 1935-1936**, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara, 1937; **Maarif İstatistikleri 1937-1938**, Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, Sühulet Basımevi, İstanbul, 1939.

Toplam	889.940
---------------	----------------

Yapılan arşiv araştırmasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında kütüphanelerle ilgili olarak yapılan bu çalışmalarda Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasının yer aldığı görülmektedir. Bu da bize Atatürk'ün kültür hazinesi olarak gördüğü eski eserleri korumak için alınan önlemlere önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu kapsamda yapılan çalışmalara uzun süre devam edilmiş, kütüphaneler ve dermeleri çeşitli bina ve şehirlere farklı zamanlarda nakledilmiştir. Atatürk Dönemi'nde yapılan bu çalışmalar ile Osmanlı Dönemi'nde tarikat işlevi gören türbe, tekke ve zaviye gibi kurumların çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nde yeri olmadığından hareketle kapatılması sonucu bünyelerinde barındırdıkları çok değerli Kur'an, ilim, fıkıh gibi yazma ve nadir eserlerin yok olmaması ve bir kültür birikimi haline getirilerek gelecek nesillere ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu anlamda bu bölümün girişinde bahsedilen Atatürk Dönemi'nde kütüphaneler için izlenen iki yoldan birisi olan eski kütüphanelerin bir yönetim altında birleştirilmesi için adımlar daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılmıştır.

2.1.3. Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun

Atatürk Dönemi'nde Türk Kütüphaneciliği bakımından önemli olan bir başka girişim de “*Türk Harflerini Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun*” (Harf/Yazı Devrimi) olmuştur. Ürünlerini yüzyıllar boyunca kayıt altına alındığı ve geleceğe ilettiği bir kültüre simge olmuş eski yazının bırakılarak yeni harflerin kabul edilmesi, Türk eğitim, kültür ve yayın yaşamı için önemli bir gelişmedir.³⁸⁹

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, 13.648.270 olan ülke nüfusunun okur-yazar oranı yalnızca %10'dur.³⁹⁰ Yani Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun %89'unun (9.5 milyon) okur-yazar olmadığı görülmüştür. Yeni kurduğu bir ülkeyi bir an önce Batı'nın çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak isteyen Atatürk, eğitimden yoksun bırakılmış bir halkla hiçbir yere varılamayacağını bildiği için sosyal alanlarda

³⁸⁹ Soysal, “Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923'ten 1963'e”, s. 31.

³⁹⁰ “Okuma Yazma Bilen Nüfus”, Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 02.12.2016.

yapacağı inkılâplarının temelini eğitime dayandırmak istemiştir. Bu nedenle önce halka okuma-yazma öğretmek gereği duyulmuş, ancak bunun, öğrenmesi zor olan Arap harfleriyle yapılabilmesinin uzun zaman alacağı ortaya çıkınca 3 Kasım 1928’de Harf Devrimi’ni başlatmıştır.³⁹¹

Haziran-Kasım 1928’de dört aylık sürede Dil Encümeni Alfabe Komisyonu’nun yoğun çalışması ile yapılan çalışmaları yakından izleyen Atatürk, Arap harflerinin yaygın eğitimde kullanılacak bir araç olmadığını ve ülkede uygulamaya konulan kültür politikasının gereği olarak yapıldığını anlatmak için yurt içinde yaptığı gezilerle, yeni harfleri halka duyurma ve devrimin yararını anlatmaya başlamıştır.³⁹²

Ancak Harf Devrimi’ne çeşitli çevrelerden ciddi tepkiler gelmiştir. Tepkilerin ana gerekçesi ise, genç kuşakların Osmanlı Devleti’nden kalan kültürel, siyasal mirastan kopacağı ve toplumda ikilik yaşanabileceği endişesidir.³⁹³ Bu endişe kütüphaneler için de yaşanmıştır. Değişikliğin edebi ve ilmi eserler merkezi sayılan kütüphanelerde oluşmuş birikime yapacağı etki, Harf Devrimi daha gerçekleşmeden tartışma konusu olmuştur.³⁹⁴ Arap alfabesinin değiştirilerek Latin alfabesinin kabulü ile ilgili teklifi 21 Şubat 1923’te İzmir’de Kazım Karabekir’in başkanlığında toplanan Milli İktisat Kongresi’nde gündeme gelmiştir.³⁹⁵ Bu teklif, Kazım Karabekir tarafından; “*Lâtin harflerinin İslam birliğini bozacağı*” gerekçesiyle gündeme alınmamıştır. Karabekir, ayrıca alfabe değişikliği konusundaki görüşlerini 3 Mart 1923’te Vakit, Tanin ve Akşam gazetelerine verdiği demeçlerle de kamuoyu ile paylaşmıştır. “*Lâtin harflerini kabul edemeyiz.*” başlığı altında verdiği demeçte kütüphanelerimizi dolduran çok değerli kitaplarımızın tarihimiz olduğunu

³⁹¹ Leman Şenalp, “Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 21 (1991), s. 514-515.

³⁹² Meral Alpaya, “Yazının İşlevi ve Harf Devrimi”, **Dilbilim**, Sayı: 1 (2012), s. 37.

³⁹³ Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 200.

³⁹⁴ Soysal, “Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923’ten 1963’e”, s. 31.

³⁹⁵ Cafer Ulu, “Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal’in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği”, **A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: 55 (2014), s. 280.

vurgulayarak bu harfleri kabul edersek Avrupalıların eline güzel bir silah vermiş olacağımızı söylemiştir.³⁹⁶

Atatürk'ün silah arkadaşlarından birinin yeni harflere geçişi eleştirmesi henüz harf değişikliği için zamanın gelmediğini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü yeni harflere geçiş, doğrudan kütüphane kurumunu hedeflemese bile eski harflerle kaydedilmiş bilgi kullanılmaz hale geleceği için geleneksel kültürle olan bağın kopacağı ve böylece kütüphanelerin anlamını yitireceği kaygısı yaratmıştır.³⁹⁷

Bu endişe ve itirazlara rağmen, Latin harflerine dayalı yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi konusunda hazırlanan 11 maddelik kanun, 3 Kasım 1928 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Harf Devrimi'nin en önemli amacı, Türkçeye uygun, kolay bir okuma-yazma sağlayabilecek alfabenin saptanması ve böylece yaklaşık %90'ı okuma-yazma bilmeyen Türk halkını kısa sürede okur-yazar yapmaktır. Bu nedenle, yeni Türk harflerinin, ayırım gözetilmeksizin bütün yurttaşlara en kısa zamanda öğretilmesi için okuma-yazma seferberliği başlatılarak Atatürk'ün emriyle Millet Mektepleri açılmıştır.³⁹⁸

Harf Devrimi'nin yarattığı etkilerin bir diğeri ise kitap basımı işinin kolaylaşması ile artan kitap sayısı üzerine olmuştur. Türkiye'de ilk kitabın basıldığı 1729 yılından sonra aradan geçen yaklaşık 200 yıllık dönemde (1729-1928) basılan kitap sayısı 30-40 bin arasında iken Harf Devrimi ile Atatürk'ün vefatına kadar olan 10 yıllık dönemde (1928-1938) basılan kitap sayısı 16.063'dür.³⁹⁹ Matbaadan sonraki 200 yıllık dönemde 30-40 bin olan kitap basımı yapılırken sadece 10 yıllık bir dönemde yaklaşık 20 bin kitabın basılması Osmanlı Dönemi'nde sansürün kitap basılamamasında ne kadar etkili olduğu, Atatürk Dönemi'nde ise kitap basımına önem verildiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Harf Devrimi sonrasında Arap alfabesinin yasak edilmesi yayıncılıkta büyük bir bunalım meydana getirmiştir. Matbaalara yeni harflerin sağlanması, makinelerin düzenlenmesi gibi sorunlar nedeniyle yayıncılar ve matbaacılar başta çok zor günler geçirmişlerdir. Eski yazı ile yazılan kitabın alıcısı azalmış, daha önce basılmış eserler

³⁹⁶ Kazım Karabekir, "Latin Harflerini Kabul Edemeyiz", **Hakimiyeti Milliye**, 5 Mart 1339.

³⁹⁷ Soysal, "Kütüphanecilik", s. 1345.

³⁹⁸ Şenalp, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", 1991, s. 515.

³⁹⁹ Oğuz, **a.g.t.**, s. 70.

işporta veya sahaflarda satılmıştır. Devlet başlıca yayıncılara yardımcı olarak bu sıkıntıyı ortadan kaldırmıştır. Öncelikle alfabe ve okuma kitapları olmak üzere yeni yazı ile ne basılırsa satılmaya başlanmış, eski yazı ile basılmış eserler de yeni yazı ile yeniden yayımlanmıştır.⁴⁰⁰

Kanunun 9. maddesinde, okullarda eski harflerle basılmış olan ders kitaplarının okutulması yasaklanmasına rağmen Arap harfleriyle yazılan kitapların kitapçılarda satılması ya da kütüphanelerden kaldırılması istenmemiştir. Yasak sonrası Devlet Matbaası, Arap harfleri ile basılan tüm okul kitaplarını ve ilmi eserleri satış mağazalarından kaldırmış ve özel ambarlara koydurmuş, Maarif Vekâleti bunların satışını yasaklamıştır. Ancak Vekâlet'ten yapılan açıklamaya göre bu kitaplar kesinlikle yakılmayacak, kütüphanelere gönderilmek üzere tasnif edilecektir.⁴⁰¹

Harf Devrimi'nden sonra, daha çok devlet eliyle, halkın anlayabileceği bir dille ve ilgi duyacağı konularda yararlı olacak nitelikteki kitaplar da, Ziraat, Sağlık ve Maarif Vekâleti'nce yayımlanıp okullara ve kütüphanelere ücretsiz olarak gönderilmeye başlanmıştır.⁴⁰²

Harf Devrimi, etkisini okur-yazarlık ve yayın üretimi yanında, kuşkusuz kütüphane hizmetlerinde de göstermiştir. Harf Devrimi'nin yarattığı en kayda değer değişim, kütüphanelerin 1923 yılına kadar bilgi kaynaklarının koruyucusu konumundaki misyonunun yerini okuma seferberliğinin artırılması sürecinde halkın kitaba ve bilgiye ulaşmasında eğitim ve kültür olgularının bütünleştiği kurumlar haline dönüşmesi olarak kabul edilebilir.⁴⁰³

Harf Devrimi, kütüphanelerdeki kaynak birikiminin niteliğini de kaçınılmaz olarak etkilemiştir. İlk olarak dermeleri yeniden oluşturma zorunluluğu doğmuştur. İstanbul, İzmir ve Ankara başta olmak üzere ülke çapında hazırlanan yayınların ve kurulan basımevlerinin sayısı büyük artış gösterince yayın üretiminin artmasına bağlı olarak kütüphaneler de çağın gerekliliklerine göre koleksiyonlarını yeniden düzenlemiştir.⁴⁰⁴ Yayınların artması ülkede bir Milli Kütüphane gereksinimine neden

⁴⁰⁰ Kaynardağ, *a.g.m.*, s. 2825.

⁴⁰¹ Uluskan, *a.g.e.*, s. 201.

⁴⁰² Şenalp, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", 1991, s. 516.

⁴⁰³ Oğuz, *a.g.t.*, s. 96.

⁴⁰⁴ Alpay, *a.g.e.*, s. 74-75.

olmuş ve bu amaçla Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun çıkarılmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁵ Bu kapsamda Milli Kütüphane'yi kurmak için ilk somut adım atılmış ve dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün Harf Devrimi'nin uygulanması konusundaki Maarif Vekâleti'ne gönderdiği belgede, Milli Kütüphane'nin kurulması ile ilgili bir karar yer almıştır.⁴⁰⁶

Harf Devrimi, ülkenin özellikle eğitim politikasında belirleyici olurken, toplumun özel konularda ortaya çıkan öğrenme gereksinimini karşılayacak yazma kütüphanelerinin kurulmasına yol açmıştır.⁴⁰⁷ Tevhidi Tedrisat Kanunu, Tekke-Zaviye ve Türbelerin Kapatılması ve Harf Devrimi'nin sonuçları birleşince özellikle vakıflara bağlı kütüphanelerdeki yazmalar başta İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere belli merkezlerde toplanmaya başlanmıştır.⁴⁰⁸ Ayrıca özellikle Türk dili konusunda araştırmalar yapmak için de Türk Dil Kurumu Kütüphanesi gibi araştırma kütüphaneleri kurulmuştur.

Bu gelişmelerle birlikte kütüphanelerin de işlevlerinde değişiklikler yaşanmıştır. Yazmaların yeni harflerle kataloglanması, bibliyografyaların yayınlanması, eski harfli eserlerin yeni harflerle yeniden basılması gündeme gelmiştir. Bu amaca yönelik olarak kataloglama görevi Kütüphaneler Tasnif Komisyonu'na verilmiş ve 1930 yılından itibaren de yeni harflerle basılan bibliyografyalar yayınlanmıştır.⁴⁰⁹

Harf Devrimi sonucunda Latin harflerinin soldan sağa doğru yazılması ve okunması kitapların da buna paralel olarak açılma yönünü değiştirmiş, iç kapak oluşturulmuş, bibliyografik künye için gerekli bilgiler dışında not yazma geleneği de terk edilmiştir.⁴¹⁰

Yukarıda açıklanan bu kanunların kütüphaneleri etkileyen bir sonucu da yazma ve araştırma kütüphanelerinin yanı sıra yeni bir kütüphane türü olan Halkevi Kütüphanesi'nin ortaya çıkmasıdır. Harf Devrimi'nden hemen sonra Millet Mekteplerinin, Halk Odalarının ve Halkevlerinin kurulmasıyla birlikte okur-yazarlık

⁴⁰⁵ Oğuz, **a.g.t.**, s. 70.

⁴⁰⁶ Candan, **a.g.t.**, s. 115-116.

⁴⁰⁷ Soysal, "*Kütüphanecilik*", s. 1345.

⁴⁰⁸ Önal, *a.g.m.*, s.12.

⁴⁰⁹ Alpay, **a.g.e.**, s.74-75.

⁴¹⁰ Önal, *a.g.m.*, s.11.

eğitimi veren kurumların sayısının artması okur-yazarlığın ülke çapında yaygınlaşmasına neden olmuştur. Latin alfabesiyle kolaylaşan okur-yazarlığın örgün eğitimle sınırlı kalmayıp, kütüphaneler aracılığıyla toplumun her kesimine ulaştırılmak istenmesi başarıyı artırmıştır.⁴¹¹ Sonuç olarak, Harf Devrimi Türkiye’ye çağ atlatırken kütüphanecilik alanında da önemli değişimlere neden olmuştur.

2.1.4. Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu

Atatürk Dönemi’nde doğrudan kütüphanecilikle ilgili en önemli kanun bizzat Atatürk’ün önderliği sayesinde kabul edilen “*Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*”dur. Kütüphane gibi sürekli gelişim göstererek büyümesi gereken müesseseler bunu kitap miktarlarını artırmak suretiyle yaptıkları için gelişmiş ülkelerde bir taraftan yurt dışı yayınlar takip edilirken, diğer taraftan da yurt içi yayınların toplu olarak belirli yerlerde bulundurulması, bu yayınların neler olduğu ile ilgili belirli zamanlarda yayınlar yapılarak, iç ve dış dünyaya bilgi verilmesi kültür hayatı için önemli bir olay olarak kabul edilerek bu konuda bazı tedbirlere başvurulmuştur.⁴¹² Bu kapsamda ulusal bilgi birikimini sağlayan fikri ürünlerin teşviki, denetimi, korunması ve hizmete sunulabilmesi için, telif hakkı ve derleme kanunlarından faydalanılmıştır. Yayıncılık ve kütüphaneciliğin gelişimini doğrudan etkileyen bu yasal düzenlemeler matbaanın 15. yüzyılda icadı ile birlikte her geçen gün etkinliğini artırmıştır.⁴¹³ Ancak artan kitap miktarıyla birlikte bir takım sorunların ortaya çıktığını gören kütüphanecilik alanında ilerlemiş olan ülkeler, kütüphanecilik terimleri arasında “*Dépol Légal*”, “*Pflichtexemplar*” ya da “*Deposit Copies*”

⁴¹¹ Önal, a.g.m., s.11.

⁴¹² Muzaffer Gökman, “*Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk’e Ait Bir Hâtıra*”, **TKDB**, Cilt: 1, Sayı: 2 (1952), s. 111.

⁴¹³ Buket Candan, **Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphaneciliğin Gelişiminde Telif Hakkı ve Derleme Yasalarının Etkileri**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 279.

kelimeleriyle adlandırılan, Türkçede ise “*Devlet Nüshası*” denilen bir usulü kanun haline getirmişlerdir.⁴¹⁴

İlk olarak 1537’de Fransa’da uygulanmaya başlayan yayınları derleme işlemi, zamanla diğer ülkelere yayılmıştır. Dünyadaki uygulamaları çok eskilere dayanmasına rağmen matbaanın Osmanlı Devleti’ne 18. yüzyılda girmesi ile birlikte o zamana kadar sınırlı sayıda üretilen ve toplumun belli bir kesimi tarafından elde edilebilen eserlerin sayısı gün geçtikçe artmaya başlamış ve önceki bölümde de bahsedildiği üzere 19. yüzyılın ortalarında yayınların kontrol altına alınması amacıyla derleme ile ilgili bir takım yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.⁴¹⁵

İlk olarak önceki bölümde bahsettiğimiz gibi 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi’nde derleme olgusu gündeme gelmiştir. Ancak bu nizamname, diğer ülkelerdeki örneklerinden farklı olarak kültürel ve hukuki amaçla değil, denetim ve sansür amacını taşıdığından siyasi amaçlı görülmüş⁴¹⁶ ve iyi uygulanamaması nedeniyle de iki yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır.⁴¹⁷

Cumhuriyet’ten sonra da derleme alanındaki çalışmalara devam edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nin müdürlüğünü yapan Fehmi Ethem Karatay, 1926’da Fransa’da kütüphanecilik öğreniminden döner dönmez bu kanunu dilimize aynen çevirip Ankara’da Maarif Vekâleti Hars Müdürü Hamit Zübeyr Koşay’a göndermiştir. O dönemde Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in uygun görmesiyle derleme işi ele alınmıştır.⁴¹⁸ 16 Mart 1926 tarihinde günlük gazete ve risalelerle, neşredilecek kitaplar için derleme usulünün tatbiki hakkında kanun tasarısı⁴¹⁹ çeşitli kademelerden geçerek TBMM encümenlerine kadar gitmiştir. Fakat Bütçe Encümeni’nde bir mebus, “*halk vergilerden zaten şikayetçi iken, yeni bir vergi ihdasının (ortaya çıkarmanın) uygun olmadığını*” ileri sürmüştür. Hars Müdürü ise tasarıyı savunmuş, ancak Hamdullah Suphi’nin yerine Maarif Vekili olarak gelen

⁴¹⁴ Gökman, *a.g.m.*, s. 111.

⁴¹⁵ Coşkun Polat, **Başlangıcından Günümüze Ülkemizde Derleme Çalışmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 3.

⁴¹⁶ Aynı yer.

⁴¹⁷ Şenalp, “*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*”, 1991, s. 516.

⁴¹⁸ M.Türker Acaroğlu, “*Dünyada ve Bizde Derleme İşleri: I*”, **TKDB**, Cilt: 15, Sayı: 4 (1966), s.254.

⁴¹⁹ BCA: Fon Kodu: 31.18.1.1., Kutu No: 18.20.5, Tarih: 16.03.1926.

Necati Bey bu tasarımı kanunlaştıramamıştır. Birçok kanun tasarısı arasında Matbuat Derleme Kanunu tasarısı da geri alınarak derleme işi yıllarca unutulmuştur.⁴²⁰

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1909 tarihli Matbaalar ve Matbuat Kanunlarının yerine kabul edilen 1931 tarihli "*Matbuat Kanunu*"nun 8. ve 20. maddelerinde basılan her eserin iki nüshasının basılır basılmaz o yerin en büyük mülki yetkilisi ve Cumhuriyet Savcısı'na verilmesi zorunluluğu getirilerek derleme işi tekrar gündeme gelmiştir.⁴²¹ Ancak, bu maddelerdeki zorunluluk da yayıncılık alanında yapılan yasal sansür ve denetimin bir devamı niteliğinde olmuştur. Verilmesi zorunlu tutulan nüshaların bir yerde toplanıp, geleceğe aktarılması gündeme gelmediğinden, aslında derlemeden söz etmek mümkün değildir.⁴²²

Yine bu dönemlere ait arşiv kayıtları incelendiğinde bazı kurumların daha kanun yayınlanmadan önce derleme kütüphanesi olması isteğinde bulundukları görülmüştür. Başbakanlık bünyesinde kurulan kütüphane, basılacak askeri eserlerden ikişer nüshanın Başbakanlığa gönderilmesi isteğinde bulunulurken,⁴²³ İstanbul'daki Robert Koleji'nin 1925 senesine ait kütüphanesinden birer nüshanın Başbakanlık Kütüphanesi'ne gönderildiği belirtilmiştir.⁴²⁴ Derleme isteğinde bulunan kütüphanelerden birisi de Cemiyet-i Akvam Kütüphanesi'dir. Bu kütüphanenin, memleketimizde yayınlanmış eserlerden ikişer nüsha isteğine dair yazışmalar yaptığı görülmektedir.⁴²⁵

Derleme ile ilgili çalışmaların kanun boyutuna taşınması ise Atatürk'ün Çankaya'da karşılaştığı bir olay sonucu olmuştur. Bu hatırayı Derleme Müdürlüğü'nün kurucusu ve ilk müdürü Selim Nüzhet Gerçek'ten dinleyen Gökman, şöyle anlatmıştır:

"Çankaya'da memleket davalarının ele alındığı bir toplantıda Atatürk'e, Kolağası bulunduğu sırada, 1325 tarihinde Selanik'te bir kalem tecrübesi olarak yazıp, şahsen bastırılmış olduğu 'Cumalı Ordugahı' adlı kitabı, zarif bir cilt içinde takdim ediliyor. Atatürk, ziyadesiyle mütehassis oluyor. Büyük işleri arasında belki de bu kitabın neşrini bile unutmuş... Mevzu, kitap ve kütüphaneciliğe geçiyor. Yanında bulunanlardan, yeni

⁴²⁰ Acaroğlu, "*Dünyada ve Bizde Derleme İşleri: I*", s. 254.

⁴²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: IV, C: 3, 35.İnikat, 25.07.1931.

⁴²² Candan, **Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphaneciliğin Gelişiminde Telif Hakkı...** s. 44-45.

⁴²³ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 27.158.5, Tarih: 05.06.1925.

⁴²⁴ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 27.158.11, Tarih: 18.07.1925.

⁴²⁵ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 83.546.19, Tarih: 09.01.1926.

neşriyatın takip edilip edilemediğini ve bunların tam olarak kütüphanelerimizde bulunup bulunmadığını öğrenmek istiyor. Tabii, buna verilen cevap tatmin edici olmuyor. Yabancı memleketlerde bu hususta neler yapıldığını soruyor. Kendisine, Fransız dilinde ‘Dépol légal’ denilen devlet nüshasından bahsediliyor. Muhtelif memleketlerde, tabilerden kanuni olarak 15-20 nüshaya kadar kitap alınmakta olduğu izah ediliyor. Atatürk, böyle bir kanunun memleketimizde tatbiki hususunda geç kalınmış olduğunu kaydederek, bu kanunun hemen hazırlanmasını ve müstaceliyetle Meclisten geçirilmesini emrediyor.”⁴²⁶

Türk Kütüphaneciliği için büyük bir çığır açacak olan bu kararın uygulanması için kanunun ana hatları hemen o gece hazırlanmıştır. 18 Mart 1934 tarih ve 6/637 sayılı Başvekâlet tezkeresi ve buna bağlı layihası, o tarihte Maarif Vekili Hikmet Bayur öncülüğünde hazırlanarak müzakereler yapılmak üzere Meclis Umumi Heyeti’ne gelmiştir. Kanunun ilk haline göre 1. maddesinde memleketin genel durumu göz önünde bulundurularak Türkiye’de basılan her eser için 5 nüshanın toplanacağı ve toplanan nüshalardan 2 tanesinin ileride kurulacak Milli Kütüphane’ye devredilmek üzere saklanacağı belirtilmiştir. Kalan 3 nüshanın 1 tanesi Ankara Umumi,⁴²⁷ 1 nüshası İstanbul Umumi,⁴²⁸ son nüshasının da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ne verileceği uygun görülmüştür.⁴²⁹ Ancak Manisa Milletvekili Refik Şevket Bey, bir takrir vererek önceki bölümde bahsettiğimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İzmir’de kurmuş olduğu Milli Kütüphane’nin de derleme kütüphanesi olarak bu maddeye ilave edilmesini istemiştir.⁴³⁰ Bu teklif üzerine tekrar yapılan müzakereler sonucu kanunun 1. maddesi aynen yerinde bırakılmış, 8. maddesi ise Milli Kütüphane’ye verilecek olan iki nüshayı bir nüshaya indirerek diğer nüshanın İzmir Milli Kütüphanesi’ne verilmesini kabul etmiştir.⁴³¹ Kanun

⁴²⁶ Gökman, “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk’e Ait Bir Hâtıra”, s. 112-113.

⁴²⁷ Günümüzdeki adıyla Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 1922 yılında, Maarif Vekâleti binasının alt kat odalarında kurulmuştur. Tevhid-i Tedrisat ve Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunları gereğince Ankara’daki medrese, tekke ve zaviyelerdeki yazma ve eski basma eserler bu kütüphaneye devredilmiştir. 1921-1939 yılları arasında “Millet ve Maarif Kütüphanesi”, 1939’dan sonra “Ankara Umumi Kütüphanesi”, 1964 yılında ise “Ankara İl Halk Kütüphanesi” adını almıştır. 1985 yılında Milli Kütüphane’nin kurucusu Adnan Ötüken’e ithaf edilerek adı “Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi” olarak değişmiştir. Bkz. Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://www.adnanotukenkutup.gov.tr/TR,84551/hakkimizda.html>, Erişim Tarihi: 10.01.2016.

⁴²⁸ II. Beyazıt devrinde 1884 yılında “Kütüphane-i Umumi Osmani” adıyla Maarif Nezareti’ne bağlı bir kütüphane olarak hizmete giren kütüphane Cumhuriyet Dönemi’nde “Beyazıt Devlet Kütüphanesi” adıyla hizmete devam etmiştir.

⁴²⁹ Derleme kütüphanesi kapsamında 1976 yılında TBMM Kütüphanesi de dahil edilerek kütüphane sayısı altıya yükselmiştir.

⁴³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D: IV, C: 23, 69.İnikat, 16.06.1934.

⁴³¹ Kanunlar Dergisi, C: 13, Kanun No: 2527, Sayı: 2741, Kabul Tarihi: 21.06.1934, RG Yayın Tarihi: 02.07.1934.

kapsamında İzmir'deki Milli Kütüphane'nin dahil edilmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlattığı bir işin sürekliliğinin sağlanması, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin dahil edilmesi de geçmişin bugünle bağlantılandırılması açısından önemlidir.⁴³²

Hangi kütüphanelerin derleme kütüphanesi kapsamına alınacağına dair yapılan bu müzakerelerden sonra Türk Kütüphaneciliği açısından kültür tarihinde çok önemli yeri olan 2527 sayılı “*Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*”, 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilerek 2 Temmuz 1934 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu kanun, eski Fransız Kanunu’nun (Dépot Légal) aynı çevirisinden ibarettir.⁴³³ 9 Ekim 1934 tarihinde de Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu takdim edilmiştir.⁴³⁴

Kanunun çıktığı dönemlerde henüz kurulmamış olan Milli Kütüphane’nin yokluğu Ankara Umumi Kütüphanesi ile kapatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra kurulması planlanan Milli Kütüphane için yayın toplanmaya başlanması ise ayrıca önemlidir.⁴³⁵ Böylece Milli Kütüphane kurulması fikri o yıllarda somutlaştırılmış; ancak uygulaması Atatürk Dönemi’nden sonraya kalmıştır.

Derleme Kanunu’nun kabulü ile Türkiye’de yayımlanan yayınlar ilk defa resmen derleme imkânına kavuşmuştur. Kanunun amacı; öncelikle Türkiye’deki özel ve tüzel şahıslar tarafından yurt dışında bastırılan her türlü yayının derlenmesi suretiyle bu eserleri kullanıcıların ve araştırmacıların hizmetine sunmak, gelecek nesillere aktarmak üzere muhafaza edilmesini temin etmek, bibliyografya, istatistik gibi çalışmaların sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır.⁴³⁶

Böylece kanun ile Atatürk Dönemi’nde milli yayın arşivinin üç büyük ilde 5 farklı kütüphanede oluşturulması Türk kültürünün gelecek nesillere aktarılmasına neden olacağından önemlidir. Ayrıca o tarihten günümüze kadar da “*Türkiye Bibliyografyası*” yayımlanarak yerli yayınları takip etmek mümkün olmaktadır.

⁴³² Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 105.

⁴³³ Uluskan, **a.g.e.**, s. 139.

⁴³⁴ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 2.9.13, Tarih: 09.10.1934.

⁴³⁵ Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 105.

⁴³⁶ Uluskan, **a.g.e.**, s. 139.

2.1.5. Maarif Teşkilatına Dair Kanun

1926 yılında Türk Kütüphaneciliği'ni doğrudan yakından ilgilendiren kanunlar ve talimatnameler de yürürlüğe konmuştur. Bu kanunlardan ilki 20 Mart 1926'da *“Maarif Teşkilâtı hakkında (1/838) numaralı kanun”*dur. Bu kanunun 24. maddesinde kütüphanelerin Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan projelerle yapılacağı belirtilmiştir. Böylece bundan sonra kütüphane binalarının yapımının modern anlayışla gerçekleştirileceği anlaşılmıştır.⁴³⁷

Bu kanundan sonra *“Maarif Teşkilatı Maarif Vekâleti merkez teşkilâtı ve vazifeleri hakkında kanun”* 10 Haziran 1933 tarihinde kabul edilerek 22 Haziran 1933'te resmi gazetede yayınlanmıştır. Bu kanuna göre Maarif Vekâleti teşkilatında *“Kütüphaneler Müdürlüğü”* kurulmuş ve görevleri de 9. ve 17. maddelerde belirtilmiştir. Buna göre müdürlüğün görevleri arasında ülkedeki bütün kütüphanelerin işletmeleri, zenginleştirilmesi ve geliştirilmesi yer almıştır. Ayrıca kanunun kadro teşkilatını belirten kısmında *“Milli Talim ve Terbiye Dairesi”*nin altında kaç adet kütüphane memurunun bulunması gerektiği, derecesi ve maaşıyla birlikte belirtilmiştir.⁴³⁸

Aynı gün çıkarılan *“Yapı ve Yollar Hakkında 1/355 numaralı kanun lâyihası”* ve Dahiliye, Nafia ve Sıhhat ve içtimaî muavenet encümenleri mazbatalarının Belediye yapı ve yollar kanununun 4. maddesi incelendiğinde şehir planlarında uyulması gereken ilkeler belirlenirken kütüphaneler için yer belirleme zorunluluğunun getirilmiş olduğu görülmektedir.⁴³⁹

Kütüphaneler, Maarif Vekâleti'nden Kültür Bakanlığı'na bağlanınca bu defa da *“Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 numaralı kanunu”*nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddelerinin eklenmesine ilişkin kanunda kütüphanelerin teşkilat ve vazifeleri belirlenmiştir. Burada dili Türkçeleştirmeden kaynaklanan Türkçe kelimelerin kullanılmasına dikkat edilerek *“Kütüphane”* yerine *“Kitabsaray”* terimi kullanılmış ve *“Kitabsaraylar Direktörlüğü”* adıyla kurulmuştur. Kanunun 4. maddesinde Yayın Direktörlüğü'nün

⁴³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: II, C: 23, 74.İnikad, 20.03.1926.

⁴³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: IV, C: 16, 68.İnikat, 10.06.1933.

⁴³⁹ Kanun No: 2290, Sayı: 2433, Kabul Tarihi: 10.06.1933, RG Yayın Tarihi: 21.06.1933.

yapacağı işler maddelenmiştir. Bu maddeler arasında Kültür Bakanlığınca çıkarılacak her türlü basma yazı ve resimlerle ilgili işlerin yayın direktörlüğünün görevleri arasında sayıldığı görülmektedir. Kanunun 6. maddesinde kütüphanenin kültür kuruluna bağlı bir birim olduğu ve kanunun sonundaki çizelgede de yayın direktörlüğü ve Türk Tarih Encümeni'nde kaç tane kütüphane memuru olduğu maaşları ile birlikte verilmiştir.⁴⁴⁰

9 Haziran 1937 tarihinde ise “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 sayılı kanuna bir madde eklenmesine ve mezkur kanunun bazı maddelerini değiştiren 2773 sayılı kanunun 1., 5. ve 8. maddelerinde değişiklik yapılmasına dair kanun*”da da teşkilat yapısı değişmemiş maddeler aynen kalmıştır.

Görüldüğü üzere kütüphaneler önce Maarif Vekâleti, 1935 yılında Kültür Bakanlığı ve 1937 yılında tekrar Maarif Vekâleti'ne bağlandığı zaman bu vekâletlerin teşkilat kanunlarında kütüphanelere de yer verilmiş ve kütüphanecilerin kadroları, alacağı maaşları gibi konulara bir standartlık getirilmiştir.

Yukarıda bahsedilen ilk genel eğitim kanunu olan Maarif Teşkilatına Dair Kanunun hemen ardından bazı maddelerinin uygulanabilirliğini sağlamak için “*Maarif Eminlikleri Talimatnamesi*” yayınlanmıştır. Bu Talimatname'de Türkiye, 13 Maarif Mıntıkası'na ayrılarak eğitim bölgesel düzeyde yönetilmek istenmiştir. Türkiye bu mıntikalara ayrılıp her mıntika merkezinde maarif eminleri maarif işlerini üstlendikten sonra Talimatname'nin 4. maddesinin 3. fıkrasında maarif eminliklerinin görevleri sıralanmıştır. Buna göre kütüphanelerin halkın kültür ve irfan seviyesini artırmak için önemli bir teşkilat olduğu vurgulanmıştır.⁴⁴¹

1925 tarihinde Maarif Vekâleti tarafından çıkarılan “*Yüksek Muallim Mektepleri Talimatnamesi*” ve bu Talimatname'den altı yıl sonra 1931 yılında çıkarılan “*Muallim Mektepleri Talimatnamesi*”nde de öğretmen okullarında kütüphane bulunması gerekliliği ve bu kütüphanelerde görev yapan kütüphanecilerin görevleri belirtilmiştir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Kanun No: 2773, Sayı: 3029, Kabul Tarihi: 10.06.1935, RG Yayın Tarihi: 15.06.1935.

⁴⁴¹ Hayrünisa Alp, “1926 Maarif Eminlikleri Talimatnamesi”, **Türkoloji Kültürü**, Cilt: 3, No: 5 (2010), s. 49.

⁴⁴² Hayrünisa Alp, “Yüksek Muallim Mektebi Talimatnamesi”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt: 12, Sayı: 23 (2013), s. 96.

Görüldüğü üzere Atatürk Dönemi'nde eğitim kurumlarının ayrılmaz bir parçası olan kütüphanelerin, kütüphanecilik faaliyetleri kapsamında neler yapması gerektiği kanun, tüzük ve talimatnamelerde belirtilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde vakıf kurumu olarak işleyiş ve yapılanmaları vâkıfın şartlarına göre belirlenirken Atatürk Dönemi'nde devlet kurumu olarak yapılanmaları gerçekleştirilen kütüphanelerde personel kadrosu, maaşı, binası, koleksiyonu ile işleyiş ve yönetsel olarak standardizasyon sağlanmaya çalışılmıştır.

2.2. KÜTÜPHANECİLİĞİN GELİŞİMİ KONUSUNDA TÜRK VE YABANCI BİLİM ADAMLARININ/AYDINLARININ ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde üniversite Batı'daki örneklerine oranla geri kalmış, bilimsel çalışmalar yetersiz hale gelmiş, yetiştirdiği gençler, çağdaş bilimin ve tekniğin gerektirdiği düzeyden uzaklaşmışlardır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde bu durumu hızlı bir biçimde gidermek için çeşitli çözüm alternatifleri üretilmiştir. Bu kapsamda Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Batı bilim ve kültürünü benimseme, Türkiye'nin önderleri tarafından milli bir hedef olarak belirlenmiştir. Ancak burada işin en zor bölümü öğretim elemanlarının belirlenmesidir. Bunun için oluşturulacak kadronun üç kaynaktan sağlanması uygun görülmüştür: İlk kaynak olarak Darülfünun kadrosundan, değişime ayak uyduracak ve benimseyeceklerin yeni üniversiteye aktarılması; ikinci kaynak Alman profesörlerin Türkiye'de görev yaparak branşlarında ders vermeleri; üçüncü kaynak ise Atatürk'ün önerisi ile başarılı lise ve üniversite öğrencileri arasından seçilip Avrupa'da öğrenimini tamamlayıp geri dönenler ile ders verilmesidir.⁴⁴³

Cumhuriyet'in ilanından sonra devleti oluşturan diğer kurumların yanı sıra önceki bölümde de bahsedildiği gibi aralarında kütüphanecilik hizmetlerinin iyileştirilmesinin de yer aldığı yeni düzenlemelere gidilmiştir. Modern toplumlar için bir kalkınma problemi olan eğitim kurumları ve bu kurumlardaki sistem de bu düzenlemeler ve değişimlerden nasibini almıştır. Bu dönemde eğitim konusu o dönemdeki tek partinin ve hükümetin programlarında yer almasına rağmen Cumhuriyet'in siyasi işlevinden çok, bir çağdaşlaşma ve sosyalleşme olarak

⁴⁴³ Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. xiii-xiv.

görülmüştür. Bu yüzden eğitim alanında düzenlemeler yapılırken milli devlet politikalarının yanı sıra Batı ülkelerinin eğitim sistemi de örnek alınmıştır. Bu doğrultuda hem yurt dışına öğrenci gönderme hem de Batı ülkelerinden uzmanların fikir ve raporlarına başvurulmuştur. 1924 yılından başlayıp 1938 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye'ye değişik amaçlarla çok sayıda yabancı uzman getirtilip Türk eğitim sistemi için raporlar tutmaları istenmiştir.⁴⁴⁴ Yine aynı tarih aralığında dört kişi de kütüphanecilik eğitimi için yurt dışına gönderilmiştir.

Tezin bu bölümünde ikinci kaynak olan ve çoğunluğu Almanlardan oluşan uzmanların Türkiye'ye gelerek eğitim alanında yaptıkları tespitleriyle, üçüncü kaynak olan yurt dışında çeşitli ihtisaslarda öğrenim gören öğrencilerin ülkeye döndükten sonra yapılması gereken işlerle ilgili hazırladıkları raporlar incelenerek kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleriyle ilgili olan tespitleri içeren kısımlar yer almıştır.

2.2.1. Yabancı Bilim Adamlarının/Aydınlarının Kütüphanecilik Konusundaki Çalışmaları

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte hızlanan modernleşme adımları eğitim kurumlarından başlamıştır. Bunun nedeni yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde oluşturulacak yeni kurumların ve bu kurumlardaki yeni ve modern düzenlemelerin kaynağının eğitim kurumlarındaki yetişmiş insan gücüyle karşılanacağıdır. Ancak yetişkin insan gücünün bir kısmını savaşlarda kaybeden bir toplum olarak yeni insan gücünün yetiştirilmesi ve çağın gereklerine uygun altyapı oluşturulması için devlet yüzünü Batı'ya dönmüştür. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) pek çok uzman Türkiye'ye davet edilerek Türk eğitim sistemi için önerilerini içeren raporlar hazırlamaları istenmiştir.⁴⁴⁵

Türk eğitimcilerin yabancı uzmanlarla çalışmalarındaki amaç, sistemin eksikliklerini görmektir. Türkiye'ye gelen uzmanlar 1923 yılından itibaren ilk ve orta öğretimden meslek öğretimine, ziraat yüksekokullarından üniversiteye, tıp fakültelerinden güzel sanatlar okuluna ve konservatuvara kadar bütün eğitim yenilik

⁴⁴⁴ Zafer Tangülü, Oğuzhan Karadeniz ve Sinan Ateş, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları (1924-1960)", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol: 9/5 (2014), s. 1895-1897.

⁴⁴⁵ a.g.m., s. 1908.

projelerinde danışman olarak veya doğrudan görevlendirilmiştir. Böylelikle Türk toplumu ile kalkınmasını ve gelişmesini büyük ölçüde tamamlamış olan Avrupa toplumları arasında paralellik gösteren bir yapı oluşturulması kapsamında Türkiye'ye davet edilen yabancı eğitimciler kendi alanlarına göre incelemelerde bulunarak, Türk eğitim sistemi ile ilgili görüşlerini birer rapor halinde sunmuşlardır.⁴⁴⁶

Yabancı eğitimci ve uzmanlar bu raporlarında özellikle köklü bir reform için mesleki eğitimin önemi ile yurt dışına öğrenci ve öğretmen gönderilmesi üzerinde titizlikle durmuşlardır.⁴⁴⁷ Bununla birlikte milli eğitim politikası kapsamında değerlendirilmeye başlanan kütüphaneler de 1923-1938 yılları arasında milli eğitim ve kültür sistemi için çeşitli uzmanlar tarafından hazırlanan ve mevcut duruma yönelik yapılan değerlendirmelerin ve geleceğe dönük önerilerin yer aldığı raporlara konu olmuştur. Bu raporlarda ülkede kütüphanelerin ve kütüphane hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına ve mevcut hizmetlerin iyileştirilmesine yönelik önemli önerilere yer verilmiştir.⁴⁴⁸

Atatürk Dönemi'nden sonra Maarif Vekili olan Hasan Ali Yücel, 1939 yılında yabancıların hazırladıkları raporları kitap halinde yayımlatmış, bu kitapların önsözünde de:

“Kültür müesseselerimizin Kemalist rejimin kurucu prensiplerine dayanarak cezri bir şekilde hayatileştirilmesi, terbiye ve tedris çalışmalarının her şeyden evvel memleketin bugünkü ve yarınki kültürel, endüstriyel ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mahiyet alması ve okullarımızdan çıkan gençlerin yeni teknik ve hayat şartlarını kavrayarak muhitlerinde verimli ve faydalı birer vatandaş haline gelmeleri, kültür gelişmesinin devamlı şekilde takip edilecek bir ana programa bağlanmas ile mümkündür.”⁴⁴⁹

diyerek raporların hazırlanmasındaki amacı net bir şekilde ortaya koymuştur. Tezin bu bölümünde Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye davet edilen yabancı uzmanların raporlarında kütüphanecilik alanında sunulan önerilere yer verilmiştir.

2.2.1.1. John Dewey'in Hazırladığı Rapor

⁴⁴⁶ Şarman, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁴⁷ Aynı yer.

⁴⁴⁸ Oğuz, **a.g.t.**, s. 105.

⁴⁴⁹ John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939, s. vi.

Kütüphanelerin 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte Maarif Vekâleti'ne bağlanarak milli eğitim sistemine dahil edildiğine önceki bölümde değinilmiştir. Bu gelişmenin ardından eğitim sisteminin çağdaş, laik ve standart hale getirilmesi için gelişmiş ülkelerden uzmanlar incelemeler yapmak ve önerilerde bulunmak için ülkemize davet edilmiştir.

Yurt dışından çağırılan yabancı uzmanların ilki, Amerikalı Profesör John Dewey'dir. 19 Temmuz - 10 Eylül 1924 tarihleri arasında dönemin Maarif Vekili Vasıf Çınar'ın daveti üzerine⁴⁵⁰ Türkiye'ye gelen Dewey, Maarif Vekâleti'nin 1939 yılında yayınladığı raporun başında; *“Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden ve asrın en büyük terbiye filozoflarından biri”* olarak tanımlanmaktadır.

Dewey, İstanbul, Ankara ve Bursa'da eğitim alanında incelemeler yaparak bu incelemelerin sonuçlarını yansıtan iki raporu Maarif Vekâleti'ne vermiştir. İlk raporu, bir rapor olmaktan ziyade eğitimle ilgili olarak devlet bütçesine konulması gereken ödenekleri ele alan bir muhtıra mahiyetindedir. Bu raporu Dewey daha Türkiye'de iken vermiştir. Asıl raporu sayılan *“Türkiye Maarifi Hakkında Rapor”* adını taşıyan diğer raporunu ise Amerika'ya döndükten sonra göndermiştir.⁴⁵¹ Bu iki rapor da Maarif Vekâleti'nin hazırlamış olduğu yabancı uzmanların raporlarını içeren 1939 basımlı yayında yer almaktadır.

Dewey bütçeyle ilgili olan birinci raporunda okul binaları ve mimarisi, meslek okullarının öğretim programları, öğretmen okulları ve öğretmenlerin yetiştirilmesi, çiftçi ve köy mektepleri için yapılması gerekenler ile özellikle ödenek ayrılması gereken maddeler arasında yabancı memleketlere öğrenci gönderilmesi ve kütüphaneler kurulması konusuna da değinmiştir. Bu yönüyle eğitim tarihindeki öneminin yanı sıra kütüphanecilik alanında ilk kez bir yabancı tarafından nelerin yapılması gerektiğini belirtmesi açısından da önemlidir. Özellikle okul ve gezici kütüphanelerle ilgili tavsiyeleri dikkate değerdir.

Raporun kütüphanecilikle ilgili maddeleri şunlardır:

“5- Şu iki madde için de tahsisata ihtiyaç vardır:

⁴⁵⁰ Adil Artukoğlu, *“Türkiye’de Kütüphanecilik Eğitime Genel Bakış”*, **TKDB**, Cilt: 28, Sayı: 1-2 (1979), s. 2.

⁴⁵¹ Dewey, **a.g.r.**, s. 1.

a) **Seyyar kütüphaneler tesisi,**

b) Bu kütüphaneler için malûmatı meslekiyeyi haiz **kütüphane memurları yetiştirilmesi.**"⁴⁵²

Bu öneriler doğrultusunda hazırladığı raporun "*İptidai Rapor*" başlığı altındaki 4. maddesinde öğrencilerin evlerinde kitap olmadığı için Maarif Vekâleti tarafından 25-50 kitaplık kütüphane sandıkları oluşturularak seyyar (gezici) kütüphane hizmeti verilebileceği ve bu kitaplardan öğrencilerin ailelerinin de faydalanabileceği düşünülmüş ve Maarif Vekâleti'ne o gün için önemli bir teklif götürmüştür.

Raporun 5. maddesinde, 4. maddede belirttiği seyyar kütüphanelerin haricinde her okulda sadece öğrencilerin değil, halkın da faydalanabileceği bir kütüphane kurulabileceği gibi halk kitap okumaya alışsın diye gerekirse halkın evine kadar seyyar kütüphanelerden yararlanılabileceğini söylemektedir. Böylece diğer ülkelerde de rastlamış olduğu bir sistemi uygulayarak sadece öğrencinin değil halkın da okuma alışkanlığının oluşturulması düşünülmüştür. Bu maddede önemli olan diğer husus da kütüphanecilerin kütüphanecilik yöntemlerini öğrenebilmeleri için bir kurs tertip edilmesinin uygun olacağını söyleyerek kütüphaneciliğin bir meslek olarak eğitim yoluyla yapılması gerektiğini söylemesidir.

6. maddede de okul binalarının inşası sırasında öğretimin tam anlamıyla gelişimi için kütüphaneye yer verilmesi gerektiğini belirtirken 7. maddesinde önerilerine devam ederek öğretmenlerin yanı sıra birkaç erkek ya da kadınının kütüphanecilik eğitimi için yabancı ülkelerdeki kütüphane okullarına gönderilmesi gerektiğini teklif etmektedir. Bu teklifini dikkate alan Maarif Vekâleti, bir sonraki bölümde de ayrıntıları verilecek olan 1926'dan başlamak üzere yabancı ülkelere kütüphanecilik eğitimi için öğrenci göndermeye başlamıştır.

John Dewey, Türk eğitimi üzerine hazırladığı ikinci raporunda da aslında ilk raporundaki tavsiyelerini tekrarlamıştır. Ancak bu raporda önerilerini daha ayrıntılı şekilde ifade etmiştir. "*Esas Rapor*" dediği raporun "*Maarif Vekilliği Teşkilatı*" başlığı altında özellikle tercüme kitabın öneminden bahsederek seyyar kütüphanelerin kurulması tavsiyesini tekrarlamıştır. Bu başlık altında ayrıca "*Kütüphane faaliyetleri*" adı altında bir madde hazırlayarak kütüphanecilikle ilgili önerilerini daha ayrıntılı

⁴⁵² a.g.r., s. 2.

olarak yinelemiştir. Bu maddede okul kütüphanelerinin halkın da yararlanabileceği kütüphaneler haline getirilmesi, kütüphanecilik konusunda gelişmiş ülkelere öğrenci gönderilmesi, öğretmen okullarında kütüphanecilik eğitimi için ders konulması gerektiğini yinelemiştir. Burada önemli bir nokta her okulu bir kütüphane merkezi olarak görerek kütüphaneyi eğitim-öğretimin ayrılmaz bir parçası olarak görmesi ve kütüphaneciliğin bir meslek olarak eğitimle yapılması gerektiğini ayrıntılı olarak belirtmesidir.⁴⁵³

Türk eğitim tarihine bakıldığında, ilk kez bir yabancı bilim adamının bu kadar kapsamlı incelemelerde bulunduğu görülmektedir. Atatürk'ün yapmayı düşündüğü eğitim reformuyla ilgili olarak, yabancı uzmanlar da dahil değişik çevrelerin düşüncelerini alması ne kadar planlı ve programlı çalıştığını ve bu işe verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. 1925-1926 yıllarında kütüphanecilik de dahil olmak üzere yapılan çalışmalar, söz konusu rapordaki önerilerin dikkate alındığını göstermektedir.

2.2.1.2. Berly Parker'in Hazırladığı Rapor

1930-1931 öğretim yılında, Maarif Vekili Müsteşarı Mehmet Emin Erişilgil'in çabaları ile Ankara Maarif Cemiyeti Mektebi'nde John Dewey'in asistanlığını yapan New York Üniversitesi öğretim üyesi Prof.Dr.Miss Beryl Parker, Türkiye'ye danışman olarak gelmiştir. Bir süre Ankara Maarif Cemiyeti Mektebi'nde danışmanlık yaptıktan sonra 1934'te Maarif Vekâleti tarafından okullarda incelemelerde bulunmakla görevlendirilmiştir. Parker, gözlemlerini içeren "*Türkiye'de İlk Tahsil Hakkında Rapor*" adlı raporunu Maarif Vekâleti'ne sunmuş ve bu rapor da Dewey'in raporu gibi 1939 yılında yayınlanmıştır.

Parker'in bu raporu ile ilkokulların yeniden yapılandırılması ve böylece okuma-yazma oranının artırılması hedeflenmiştir.⁴⁵⁴ Ancak raporunda eğitimin bir parçası olarak görülen kütüphaneler hakkında da tavsiyelerde bulunmayı ihmal etmemiştir.

⁴⁵³ a.g.r., s. 4-12.

⁴⁵⁴ a.g.r., s. III.

Raporunun 3. kısmında “*Türkiye İlkmeçteplerinin Halihazırdaki Vaziyeti*” başlığının “2. *Arazi, Binalar ve Teçhizat*” alt başlığında yeni yapılacak okullarda kütüphanelere de yer verilmesi ve kütüphane için para sarf edilmesi gerektiğinden bahsederken raporun, “4. *Müfredat Programları*” başlığı altında ise birçok okulda kütüphanelerin çok eski ve yetersiz olduğu değerlendirilmesini yapmıştır.

Raporda en dikkat çeken kısım ise köy okulları ile ilgili düşünceleridir. Bu başlık altında köy okullarında da kütüphanelere ihtiyaç olduğundan bahsederken “*Terbiyevi Sergiler*” başlığı altında ise okul kütüphanelerinin iyi tertip edilerek faydalı sonuçlar verebileceği tespitinde bulunmuştur. Parker, raporunun “*Türkiye’de Millî Terbiye Laboratuvarları Hakkında Tavsiyeler*” ana başlığı altında okullar için genel tavsiyelerini sıralarken araştırmalara yardım için, umumî bir pedagojik kütüphane kurulması gerektiği, kütüphaneler, müzeler, halkevleri ve hayır cemiyetlerinin birbirleriyle bağlantılı olarak hizmet vermelerini vurgulamıştır.

Aynı başlığın alt başlığı olan “2. *Memleketin Terbiyecileri Tarafından Muvafık Görülen Terbiyevî Metotların Tatbiki*” altında ise asrı okullar için sadece programların öğretilmesi değil, derslerle yakından ilgisi olan faaliyetlere önem verilmesi gerektiğini tavsiye ederken bu faaliyetlerden birisi olarak da kütüphanenin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Parker, okullarda açılacak olan muallim kütüphanelerinde üniversite ve enstitüde müfettişler, başmuallim ve muallimler için açılacak değişik konulara ilişkin kitapların bulundurulması gerektiğinden bahsetmiştir.⁴⁵⁵

Görüldüğü gibi Parker’ın raporu okul kütüphanelerinin tanzimi, öğretmen ve öğrenciler için araştırmacılara yardımcı olacak kitaplar bulundurulması, kütüphanenin diğer kültür kurumlarıyla bağlantılı olması gerektiği gibi günümüz okul kütüphaneleri için de uygulanabilecek öneriler içerirken okullarda kütüphanelerin zorunlu olduğunu söyleyerek kütüphaneleri eğitimin bir parçası olarak görmüştür.

2.2.1.3. Albert Malche’nin Hazırladığı Rapor

Osmanlı Devleti’nde 1863’te açılan ilk Darülfünun, genel derslerin verildiği bir çeşit okuldur. İstanbul Üniversitesi, Osmanlı Devleti zamanında bir Darülfünun kurma düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Bu üniversite kurulduğunda ilk aşamadan

⁴⁵⁵ Beryl Parker, *Türkiye’de İlk Tahsil Hakkında Rapor*, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939, s. 26-56.

itibaren kütüphane kurulması için çalışmalar yapılmıştır. Meclisin, Darülfünun'da okutulacak kitapların telif ve tercümesinin yanı sıra, satın alınacak kitap, harita ve matematik aletleri için devlet hazinesinden tahsisat istenmesi, kütüphane kurma faaliyetinin başlangıç noktası olmuştur. Bundan sonra da Darülfünun'un kuruluş kararının ardından sonra kütüphanenin de dâhil olduğu geniş bir binanın inşasına başlanmıştır. 31 Ocak 1863'de henüz Darülfünun'un resmi açılışı beklenmeden ve inşaatı tamamlanmadan halka açık konferanslar tarzında derslere başlanmıştır. Ayrıca, 4000 ciltlik bir kütüphane ile fizik ve kimya laboratuvarı da kurulmuştur. Bu kütüphaneye bir de kütüphane memuru atanmıştır.⁴⁵⁶

1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 119. maddesine göre Darülfünun'da bir kütüphane kurulmuş, sonraki maddelerde ise bu kütüphanenin ve kütüphane müdürünün ne kadar maaş alacağı, kütüphaneye ne yolla kitap temin edileceği hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

“119.madde: Dârülfünûn'da bir kütübhâne te'sis olunacaktır.

120.madde: Kütübhâne müdürü Dârülfünûn nâzırının inhârı ve Maarif Nezareti'nin takriri üzerine bâ-irâde-i seniyye tayin olunur. Şehriye maaşı iki bin beş yüz kuruş tahsis olunacaktır.

121.madde: Kütübhâne için senevî yirmi beş bin kuruş tahsis olunacaktır.

122.madde: Kütübhâne hibe ve vasiyetle verilecek hedâyâyı kabul edecek ve sair kütübhânelerle kitab mübâdele edebilecekler.

123.madde: Kütübhâne Dârülfünûn muallimleriyle talebe için her gün ve umum için evkât-ı muayyende açık bulunacaktır.

(...) 126.madde: Dârülfünûn'un masârıfı nâzır ve muallimlerle hademe maaşlarından ve dairesinin mahrûkâtıyla masârıf-ı tamiriyesinden ve kütübhâneye tahsis olunan i'ane akçesinden ibarettir.”⁴⁵⁷

Kütüphanenin, Darülfünun öğretmenleri ve öğrencileri için her gün, halk için de belirli günlerde açık bulunacağı belirtilerek aslında sadece üniversiteye değil halka da hizmet vereceği belirtilmiştir. Ayrıca kütüphane için hümanizm ve pozitivizm konularındaki eserler dışında Fransa'dan 3500 Frank karşılığında tarih, coğrafya, tıp,

⁴⁵⁶ Murat Candemir, “Cumhuriyetin Başlangıcında Kaleme Alınan İstanbul Darülfünunu Kütüphanesine Ait Bir Dahili Nizamname Layihası”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 18, Sayı: 4 (2004), s. 365.

⁴⁵⁷ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, s. 116.

edebiyat ve felsefeyle ilgili de değişik eserler satın alınarak kütüphane koleksiyonu zenginleştirilmiştir.⁴⁵⁸

Darülfünun'un 1874'ten sonra Galatasaray Mekteb-i Sultanisi bünyesinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir.⁴⁵⁹ 1907 yılında okulda çıkan büyük yangında okulun Darülfünun'la ortak kullanıldığı tahmin edilen arşiv ve kütüphanesi de dahil olmak üzere birçok yer yanmıştır.⁴⁶⁰

Darülfünun'un devamlılık arz edecek şekilde kurulması, "*Darülfünun-ı Şahane*" adı altında, II. Abdülhamit'in tahta geçişinin 25. yıldönümünde 1 Eylül 1900'de olmuştur. Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesinin 25. maddesinde; "*Dârülfunûn'un bir kütübhânesi ve funûna mahsus bir de ameliyathanesi olacaktır.*"⁴⁶¹ diyerek Darülfünun-ı Şahane'de bir kütüphane ve laboratuvar kurulması kararlaştırılmıştır.

Cağaloğlu'nda Mekteb-i Mülkiye ile aynı binada öğretime geçen Darülfünun'un bu okul ile birlikte yönetildiği ve Mülkiye kütüphanesinin de ortak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶² Ancak II. Meşrutiyet Döneminde Darülhayr için ayrılan tahsisatın bir kısmının, Darülfünun Kütüphanesine, ders araç ve gereçlerine harcanmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu tarihlerde kütüphaneye kitap bağışları da yapılmıştır. Böylece 3 Mart 1910'da Darülfünun'da 1.009 kitaptan oluşan bir kütüphaneye sahip olmuştur.

Darülfünun'a bağlı fakültelerin kendi müstakil kütüphanelerini oluşturması, öğrencilerin kişisel çalışmalarını desteklemiştir. Örneğin, Edebiyat Fakültesinde dönemin enstitüsü sayılan darülmesai, kütüphaneler ve mesai odaları hazırlanmış ve mevcut kitaplar darülmesai kütüphanelerinde toplanmıştır. Müderrisler, bazı dersleri kütüphanede yaptırmışlar ve öğrencilerin mevcut araştırma ve başvuru kaynaklarından yararlanmaları için onlara alışkanlık kazandırmaya çalışmışlardır. Böylece öğrenciler bilimsel çalışma yöntemleri konusunda beceri kazanarak,

⁴⁵⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Darülfünun Tarihçesine Giriş (I): İlk İki Teşebbüs*", **Belleten**, Cilt: 51, Sayı: 210 (1990), s. 718.

⁴⁵⁹ Candemir, *a.g.m.*, s. 364.

⁴⁶⁰ <http://www.gsl.gsu.edu.tr/tr/tarihce/1868-1923>, Erişim Tarihi: 27.05.2016.

⁴⁶¹ **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 222.

⁴⁶² Candemir, *a.g.m.*, s. 365.

inceleme, araştırma ve bilimsel tartışmalara yönlendirilerek kişisel çalışma kabiliyetlerinin geliştirilmesine yardımcı olunmuştur.⁴⁶³

I. Dünya Savaşı yıllarında ülkeye gelen Alman profesörlerin ıslah çalışmalarıyla da istenilen düzeye gelememiştir. 1919'da özerklik kazanan bu kurum Cumhuriyet'ten sonra 1924 tarihli ve 493 sayılı kanunla, İstanbul Darülfünun'u adını alarak tüzel kişiliğe kavuşturulmuştur.⁴⁶⁴

Görüldüğü gibi İstanbul Üniversitesi 1863-1924 yılları arasında farklı isimler altında beş kez kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra da 1924 yılında dönemin Darülfünun Emini (Rektör) İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İstanbul Merkez Kütüphanesi'ni kurmuştur.⁴⁶⁵ Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk üniversite kütüphanesi olarak da üniversite bünyesinde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi kurulmuştur.⁴⁶⁶ Laik ve milli kültür içinde evrensel bilimin üretilmesini isteyen Atatürk de, İstanbul Üniversitesi ve kütüphanesinin kuruluşu ile bizzat ilgilenmiştir.⁴⁶⁷

1924 yılında Medresetül Kuzat (Kadılar Okulu) Harbiye'de yeni bir yere taşınınca, burası Darülfünun Umum Kütüphanesi olmuştur.⁴⁶⁸ Aynı yıl II. Abdülhamit'in 1882 yılında Yıldız Sarayı'nda oluşturduğu şahsi kütüphanesi olan Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin⁴⁶⁹ de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne devredilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Aslında Yıldız Sarayı

⁴⁶³ a.g.m., s. 366.

⁴⁶⁴ **Cumhuriyetin 75 Yılı: 1923-1953**, Cilt: 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 123.

⁴⁶⁵ Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 45.

⁴⁶⁶ Candemir, **a.g.m.**, s. 364.

⁴⁶⁷ Meral Şenöz, "*İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi*", **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 425.

⁴⁶⁸ Anameriç, "*Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından Çok Partili Döneme Kadar Olan Dönemde Siyasi Yapı ve Kütüphaneler*", s. 58.

⁴⁶⁹ II. Abdülhamit'in kitaba ve okumaya karşı bilinen hassasiyeti, "*Kütübhâne-i Hümayun*" diye anılacak zenginliğe ulaşabilmesi için gereken süre ve tahta çıkış tarihi dikkate alındığında kütüphanenin daha erken bir tarihte kurulduğu söylenebilir. Nitekim Gelenbevîzâde Tevfik Efendi'nin 1876'dan itibaren başkâtipliğe tayin edilmesi ve büyük kütüphaneye Malta Köşkü'nden kitap getirilmesi gibi bilgiler ışığında buranın 1876 yılında kurulduğu da kabul edilmektedir. Ayrıca Yıldız Sarayı bünyesinde farklı mekânlarda kütüphaneler mevcut olup bu koleksiyonlar daha sonra tek çatı altında toplanmıştır. 1887'de başlayan kütüphane inşaatı hakkındaki bir belgede, "*Yıldız Sarây-ı Âlîsi'nde harem-i hümayunda müceddeden inşa olunan kütüphane ve müzehane ...*" şeklinde kayıtlara rastlanmıştır. Bu büyük kütüphane binası 1893'te tamamlanarak kitaplar buraya taşınmıştır. Bkz. Tuba Çavdar Karatepe, "*Yıldız Sarayı Kütüphanesi*", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2013, s. 545.

Kütüphanesi'ndeki eserlerin başka kütüphanelere gönderilmesi işlemleri II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra başlamıştır. Bu olaydan sonra kütüphane, padişahın özel kütüphanesi özelliğini kaybederek Maarif Nezareti'nin idaresine verilmiştir.⁴⁷⁰ Cumhuriyet'in ilanından sonra da Maarif Vekâleti'ne bağlı kalan ve daha sonra Hazine-i Hassa Müdüriyeti'ne bağlanan Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin daha faydalı olabilmesi için Maarif Vekâleti'nin 29 Ocak 1924 tarihindeki isteği üzerine Darülfünun Kütüphanesi'ne devredilmesi istenmiş,⁴⁷¹ bu kapsamda kütüphanedeki eserlerin 1 Haziran 1924'te Darülfünun'a devredilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷² Bu devir esnasında hazineye intikal eden kıymetli tarihi eserler ile Yıldız Kütüphanesi ve Muradiye Köşkü'ndeki yazma eserler, tablolar ve benzerlerinin korunması, tetkiki ve teşhiri için bir heyet kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁷³ Bu kararın ardından 10 Eylül 1924'te kabul edilen yeni bir kararname ile Yıldız Sarayı Kütüphanesi, tüm eşya ve mefruşatı ile birlikte Darülfünun'a devredilmiştir.⁴⁷⁴ Darülfünun Kütüphanesi'ne nakledilen Yıldız Kütüphanesi'nin kitaplarının neler olduğu hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁷⁵ Böylece Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin Darülfünun Kütüphanesi'ne devredilmesi ile kütüphane dermesi çok değerli yazma eserler ile zenginleştirilmiştir.⁴⁷⁶ Umumi Kütüphane 30 Kasım 1924'te kullanıcıların hizmetine açılmıştır.⁴⁷⁷

Bu devir işleminden sonra 1926 yılında, Fehmi Ethem Karatay'ın Kütüphane Müdürlüğü döneminde hazırlanan “*İstanbul Darülfünun Kütüphanesi Talimatnamesi*” merkezi kütüphane yönetimine doğru atılmış önemli bir adımdır. Talimatname'nin ilk iki maddesi Darülfünun Kütüphanesi'nin yazma ve basma eserler olmak üzere iki ayrı kısımdan oluştuğunu ve görevinin bu kıymetli eserleri Darülfünun ilgililerinin istifadesine sunmak olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Aynı yer.

⁴⁷¹ Anameriç, “*Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler*”, s. 491.

⁴⁷² BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 10.28.2, Tarih: 01.06.1924.

⁴⁷³ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 10.33.8, Tarih: 02.07.1924.

⁴⁷⁴ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 11.43.3, Tarih: 10.09.1924.

⁴⁷⁵ TİTE Kutu No: 87, Belge No: 34.

⁴⁷⁶ Bu kütüphanenin koleksiyonu bugün, İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nâdir Eserler Bölümü'nde araştırmacılara hizmet vermektedir. Karatepe, *a.g.m.*, s. 545.

⁴⁷⁷ İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://kutuphane.istanbul.edu.tr/?p=7135>, Erişim Tarihi: 21.05.2016.

⁴⁷⁸ *İstanbul Darülfünun Kütüphanesi Talimatnamesi*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1926.

Kütüphanede kütüphanecilerin olması gerektiği 4. maddede belirtilirken 11. maddede ise her gece nöbetleşe olarak bir kütüphaneci veya muavinin kütüphanede kalması gerektiği belirtilmiştir. 13. maddede kütüphane personelinin lise mezunu olması, en az iki yabancı dil bilmesi ve az çok bibliyografi ilmine alışık olması gerektiği gibi özelliklerini belirtmiştir. Burada kütüphanecilik hizmetlerini bilmesi gerektiğini söylerken Karatay tarafından 1925 yılında İstanbul kütüphanelerinde çalışan memurlar için açılan kütüphanecilik kursunu bitirmiş olmalarından bahsetmemiştir. Talimatname'nin sonraki maddelerinde üniversite kütüphanesinin amacına uygun olarak kütüphane koleksiyonunun büyük çoğunluğunu doktora tezlerinin oluşturacağı ve doğal olarak kütüphaneden üniversite öğrencileri, eski mezunlar ve öğretmenler faydalanacağı için kütüphanenin halka açık olmadığından bahsetmiştir.⁴⁷⁹ Oysa 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 123. maddesinde Darülfünun Kütüphanesi'nin belli zamanlarda halka açık olacağı belirtilmiştir.⁴⁸⁰ Talimatname, modern bir kütüphane için hazırlanmış olmasına rağmen 1926 Türkiye'si için uygulanması zor bir talimatname olarak değerlendirilmektedir.⁴⁸¹

Sonraki yıllarda İstanbul Üniversitesi'nin fakültelerinde ayrı ayrı olan kütüphanelerin bir merkezde toplanması kararı alınmıştır. Böylece Edebiyat, Hukuk ve Fen Fakültelerinin Kütüphaneleri, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde birleştirilmiştir.⁴⁸² “*Kitapsız darülmesai olmaz.*” diyerek fakültelerdeki kitaplar buraya taşınmıştır. Kütüphanenin koleksiyonu, dönemin rektörü İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun girişimleri ve Maarif Vekâleti'nin emri doğrultusunda bağış ve satın alma yolu ile oluşturulmuştur.

Böylece Üniversite Kütüphanesi'nin çekirdeğini;

- İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın bağışladığı 4.000 yazma ve eski harfli basma eser,

⁴⁷⁹ Aynı yer.

⁴⁸⁰ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, s. 116.

⁴⁸¹ Ayşe Üstün, “Üniversite Kütüphaneleri”, TKDB, Cilt: 26, Sayı: 4 (1977), s. 235.

⁴⁸² Süzmetaş, a.g.t. s. 63.

- Darülfünun Fen Şubesi müderrislerinden Şevki Paşa tarafından üniversiteye bağışlanan ve yer yokluğundan Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde üniversite kütüphanesi açılana kadar sandıklarda bekletilen kitapları,

- Necip Asım ile birçok öğretim üyesinin bağışları,

- Sahip Molla ile Rıza Paşa'nın satın alınan kitapları,

- İttihat ve Terakki'nin kitapları,

- 1924 yılında Atatürk'ün emri ile Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin daha faydalı bir biçimde kullanılabilmesi için eşyaları ile birlikte Darülfünun Kütüphanesine devredilmesi sonucu 7.000 yazma, 1.500 eski harfli basma eser, haritalar, 1.800 albüm, kitap dolapları ve yazı levhaları oluşturmaktadır.⁴⁸³

- Ayrıca Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hemen ardından 19 Mart 1924'te kaldırılmış olan Mülga Şeriyeye Vekâleti'ne ait kütüphane de Darülfünun Kütüphanesine devredilmiştir.⁴⁸⁴

- Maarif Vekâleti tarafından 14 Mayıs 1930'da çıkarılan bir kararname ile Darülfünun Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Eczacı ve Dişçi Mektepleri ile kütüphane için lüzumlu olan eşya ve malzemenin satın alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁵

- Ayrıca 1934'ten itibaren Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunundan yararlanan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkiye'de yayımlanan her yayını elde eden beş kütüphaneden birisi olduğu için kitap sayısı oldukça artmıştır.⁴⁸⁶

Bu bağışlar ve satın almalarla kısa zamanda büyüyerek, geçmişle bugünü, Doğu'yla Batı'yı birleştiren büyük ve önemli bir araştırma kütüphanesi haline gelmiştir.⁴⁸⁷

Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan inkılâplar arasında en önemlilerinden biri de kuşkusuz İstanbul Darülfünü'nun yerine 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin

⁴⁸³ Anameriç, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından Çok Partili Döneme Kadar Olan Dönemde Siyasi Yapı ve Kütüphaneler", s. 58.

⁴⁸⁴ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 144.30.8, Tarih: 19.03.1924.

⁴⁸⁵ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 10.30.19, Tarih: 14.05.1930.

⁴⁸⁶ Hasan S.Keseroğlu, "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1314.

⁴⁸⁷ Meral Alpay, "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi", **Bilge**, Sayı:7 (1995), s. 109.

kurulmasıdır.⁴⁸⁸ Bu değişikliğe gidebilmek için 1927'den itibaren çalışmalar başlatılmıştır. Bu süreçte bir yabancı uzmandan önce, Osmanlı'nın son dönem aydınlarından Abdullah Cevdet, 1928'de yeni üniversite çalışmalarına destek vermiştir. Ancak yükseköğretim sorunun çözümü İsviçreli eğitim ve yükseköğretim uzmanı Malche'ye bırakılmıştır.⁴⁸⁹

Atatürk, İstanbul Darülfünunu'nu ilk kez 15 Aralık 1930 tarihinde ziyaret ettiğinde üniversitenin yapısı, işleyişi ve son yıllarda üniversiteye giren kız ve erkek öğrencilerin sayılarıyla ilgili bilgi almıştır.⁴⁹⁰ Ancak, Darülfünun'da çağdaş atılımlar göremeyince, 1931'de iki yıl sürecek bir üniversite devrimi başlatmıştır.⁴⁹¹ Amaç, reform yapılarak üniversitenin daha iyi çalışır hale getirilmesi ve dinamik bir yapıya kavuşturulmasıdır.⁴⁹² Ancak yapılan iyileştirme çalışmalarına rağmen bazı yayın organlarında Darülfünun'un bir Osmanlı müessesesi olmak özelliğinden kurtulamadığı, inkılâp sürecinin gerisinde kaldığı belirtilerek tenkit edilmiştir.⁴⁹³ Bunun üzerine İsviçre'de pedagoji profesörü olmasının yanı sıra rektörlük yapan ve Batı Pedagoji dünyasında tanınmış bir isim olan Prof. Albert Malche Türkiye'ye davet edilerek Darülfünun'la ilgili olarak inceleme yapması istenmiştir.

Malche, 24 Ocak 1932 tarihinden itibaren yaptığı inceleme kapsamında fakülteleri, klinikleri ziyaret etmiş; laboratuvarları, seminerleri ve kütüphaneleri görmüş; politikacılarla, profesörlerle, idari memurlarla ve öğrencilerle konuşmuş; sonuçta raporunu hazırlayarak 31 Mayıs 1932'de Maarif Vekili Esat Sugay'a sunmuş

⁴⁸⁸ Türk Diline dair araştırmaların yapıldığı o dönemlerde BMM Milli Eğitim Komisyonu, hazırladığı bir raporda kuruluşun adı üzerinde görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: *"İkinci madde mucibince konuşuldu. Türk diline darülfünun kelimesi kadar üniversite kelimesi de yabancı olduğundan Dil Heyetince kabul edilecek öz dilde bir karşılık bulununcaya kadar işbu üniversite kelimesi beynelmilel bir tabir olduğuna göre muvakkat olmak kaydıyla ve önümüzdeki yıl içinde teklif edilecek teşkilat kanunlarında yerine Türkçesinin ikamesi temennisiyle kabul edildi."* Ancak gerek İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş ve onu izleyen diğer kanunlarında bu temenniye ne Dil Heyeti ne de onun yerine kurulan Türk Dil Kurumu gerçekleştirebilmiştir. Burada kurulan kütüphanenin adı da 1982 yılından sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı olarak değişmiştir. Bkz. *"Üniversite"*, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1984, s. 207.

⁴⁸⁹ Tangülü, Karadeniz ve Ateş, *a.g.m.*, s. 1900.

⁴⁹⁰ Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 55.

⁴⁹¹ Metin Özata, **Atatürk, Bilim ve Üniversite**, TÜBİTAK, Ankara, 2007, s. 129.

⁴⁹² Tangülü, Karadeniz ve Ateş, *a.g.m.*, s. 1900.

⁴⁹³ Şıvgın, *a.g.m.*, s. 83.

ve 9 Haziran 1932’de Türkiye’den ayrılmıştır.⁴⁹⁴ Malche, 2 Mayıs 1933’te hükümetin daveti üzerine tekrar Türkiye’ye gelmiş, Darülfünun Islahat Komitesi’nde müşavir olarak çalışmış ve 4 Nisan 1934’te tekrar Türkiye’den ayrılmıştır.

Malche’nin bu süreler içerisinde hazırlamış olduğu raporu Maarif Vekâleti tarafından “*İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*” adıyla yayımlanmıştır. Rapor, üç bölümden oluşmuştur. İlk bölüm, anketin mahiyetini anlatmakta, ikinci bölüm İstanbul Üniversitesi’nin mevcut durumunu tahlil etmekte, üçüncü bölüm ise ıslahat ve yeni düzenleme ayrıntılarını içermektedir. Üniversitenin hukuki yapısı, bütçesi, öğrenci ve öğretim elemanı istatistikleri, binaları, yönetimi, fakülte ve enstitüleri, programları, kütüphaneleri, öğrenci yaşamı, üniversitenin öğrencileri olası mesleklere hazırlama yöntemi ve anlayışı birinci bölümün incelemeye aldığı ana konulardır.

Malche’nin hazırladığı raporda kütüphanelerle ilgili tespitleri şöyledir: Öncelikle raporun ikinci bölümünde Darülfünun’un hali hazırdaki durumuna ilişkin özellikle bütçe ile ilgili tespitlerde bulunurken kütüphane bütçesine ayrılan miktarı ile kütüphaneci sayısını belirlemiştir. Buna göre 6 kütüphaneci kadrosunun olduğunu ve aslında tespit ettiği bütün bu kadroların fazla olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁵

Malche aynı zamanda yeni Türk harflerine geçtikten sonra tercüme ve telif eserlerin artırılması konusunda büyük gayret edildiği, ancak öğrencilerin Türkçe ders kitaplarının azlığından şikayet ederek “*Kütüphaneler*” başlığı oluşturmuş ve Darülfünun’daki kütüphanenin durumunu şöyle tespit etmiştir:

“n) Kütüphaneler: [Kütüphaneler]

Umumî Darülfünun kütüphanesinin [kütüphanesinin] kapılarını saat 4 te kapaması ve harice kitap iare etmemesi keyfiyeti de, talebelerin şahsî faaliyetlerinin gayrikâfi bulunduğuna kuvvetli bir delil teşkil eder. Talebe, kitapları oraya gelip okumakla mükelleftirler. Nadir istisnalardan sarfınazar, adetleri çok olan fakülte, enstitü yahut seminer kütüphaneleri de aynı vaziyettedir. Bu kütüphaneler [kütüphaneler] hemen hiç mevkut risaleleri almamaktadırlar. Cesim bir salonda tesis edilmiş bulunan tıp kütüphanesi [kütüphanesi] şayanı hayret bir fakr içindedir. Buna mukabil, hukukta cidden zengin bir kütüphane [kütüphane] gördüm. Talebeler kitap alabilecek halde bulunmadıklarından, harice kitap iare edilmedikçe kitap okuyamayacaklarını [okuyamayacaklarını] söylemek zaittir.”⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Özata, **a.g.e.**, s. 130.

⁴⁹⁵ Albert Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939, s. 1-14.

⁴⁹⁶ **a.g.r.**, s. 15.

O dönemde Darülfünun kütüphanesinin erken kapanması ve ödünç kitap verilmemesini eleştiren Malche, sadece merkez kütüphanenin değil fakülte ve enstitü kütüphanelerinin de aynı durumda olduğunu söylemektedir. Ayrıca tıp kütüphanesinin şaşırtıcı derecede fakir, hukuk kütüphanesinin ise aksine çok zengin olduğunu tespit etmiştir.

Her fakülte enstitüsünde kütüphane olmasının zararı olmadığını, ancak kalın ve pahalı eserlerin tek merkezde toplanmasının daha uygun olacağını söyleyerek aslında daha sonraki yıllarda yazma eserlerin Süleymaniye Kütüphanesinde toplanmasına öncülük etmiştir. Raporun üçüncü bölümünde “*Darülfünunun yeniden tanzimi ve tensiki*” başlığı altında kütüphane teşkilatının merkezileştirilmesi ve verimlerinin artırılmasını önermiştir.

Ayrıca yine bu bölümün kütüphane için ayrılan başlığının altında detaylı olarak ne yapılması gerektiğinden bahseden Malche, genel itibariyle, Merkez Kütüphanesi’nde olduğu gibi fakülte, enstitü ve seminer kütüphanelerinde de modern kütüphanecilik usullerinin kullanılması gerektiği, kütüphanelerin açık bulunduğu saatlerin yeterli olmadığı, bunun için akşam saat 6’ya hatta haftanın iki günü de 10’a kadar açık bulundurulması gerektiği, öğrencinin evinde kitap olmadığı ve kitap ödünç verilmesi gerektiği gibi önemli önerilerde bulunmuştur. Bu kapsamda kütüphane kataloglarının nasıl hazırlanması gerektiği gibi kütüphanecilik bilgileri de vermiştir.

Raporda ayrıca derslerde öğrencinin derslerini yaparken kütüphaneden nasıl faydalanmaları hakkında bilgilerin öğrenciye öğretilmesi gerektiğinden bahsederek, kütüphanenin öğrenci için önemli olduğunu söylemiş, “*Mesai Teşkilat ve Tanzimatı*” bölümünün altında fakültelerin teşkili kapsamında kütüphanelerin de teşkil edilerek onların zenginleştirilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Raporun, “*Talebelerin hayatı*” kısmında ise yabancı alimlerin nadir eserlerin birer kopyasını almak için kütüphaneyi kullanıp Almanya’da olduğu gibi turistlere de rehberlik edebileceğini söylemiştir.⁴⁹⁷

Malche, ayrıntılı raporunu hükümete ve bir suretini de Atatürk’e vermiştir. Atatürk de bu kopyadaki her cümle üzerinde durarak görüşlerini uzun notlar halinde

⁴⁹⁷ a.g.r., s. 20-53.

almıştır. Not Defterinin sağ üst köşesinde 59/60 ibaresi ile de “*Mühim*” notunu yazan⁴⁹⁸ Atatürk’ün rapor üzerinde aldığı notlar kısaca şöyledir:

“12) Darülfünun hocaları yoktur. Şimdilik hariçten getirmek lazımdır. Ondan sonra da kendi çocuklarımızı ecnebi üniversitelerde yetiştirmek lazım.”⁴⁹⁹

Atatürk, Darülfünun’da hoca olmadığı için şimdilik yurt dışından getirilecek hocalarla ders verilmesi gerektiğini, ancak bunun devamlı olmayacağı ve kendi hocalarımızı yetiştirmek zorunda kalındığı için yine şimdilik yurt dışında öğrenci yetiştirmek gerektiğini belirtmiştir. Böylece her alanda olduğu gibi kütüphanecilik eğitimi için de yurt dışına öğrenci gönderilmeye devam edilmiştir.

Atatürk, rapor üzerine kütüphanelerle ilgili de kısa ama önemli bir not yazmıştır.

“17- Kütüphanelerin ıslahı.”⁵⁰⁰

Üniversite kütüphanelerinin çağdaş bir düzeye getirilmesi, bilimsel yayınlarla zenginleştirilerek fakültelerin bilim kurumları olması gerektiğini bilen Atatürk, Darülfünun’un mevcut haliyle çağının gerisinde kaldığı ve bilime katkısının olamayacağına bu rapor sonucunda bir kez daha emin olarak Malche’nin tavsiyelerini dikkate almıştır.

Bu kapsamda, 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı “*İstanbul darülfünununun ilgasına ve Maarif vekâletince yeni bir Üniversite kurulmasına dair kanun*” ile İstanbul Darülfünun’u lağvedilmiş, 1 Ağustos 1933’te İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.⁵⁰¹

Malche’nin bu raporunun yayımlandığı günlerde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nin yeniden ıslah edilmesi gerektiği gazetelerde çıkan yazılarda da belirtilmiştir: “...kütüphanelerimiz çok dağınık ve perişandır. Avrupa’daki kütüphaneler gibi umumi bir kütüphane isteriz. Yeni üniversiteye yeni bir kütüphane de ister...Kütüphanelerimizi ıslah etsinler.”⁵⁰²

⁴⁹⁸ Özata, a.g.e., s. 142.

⁴⁹⁹ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III, ATASE Başkanlığı, Ankara, 1994, s. 180.

⁵⁰⁰ a.g.e., s. 181.

⁵⁰¹ Kanun No: 2252, Sayı: 2420, RG Kabul Tarihi: 31.05.1933, s. 776.

⁵⁰² “Kütüphanelerimiz de Islah Edilecek”, **Son Posta**, 19 Temmuz 1933.

Bu ıslah çalışmaları kapsamında Malche'nin raporundan sonra Hitlerin yayılmacı siyaseti sonucunda Almanya'dan g etmek zorunda kalan ve Türk hkmetince niversite kürsülerinde görev verilen profesörlerden biri olan Prof.Ernst E.Hirsch, ticaret hukuku kürsüsü için 1934 yılında İstanbul'a davet edilmiş; kendisine aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ni düzenlemek görevi de verilmiştir. Hirsch, bu görevi aldığında kütüphanenin durumunu anlatırken o dönemlerde çok değerli kitapların olduğunu; ancak bunların düzenlenmesi işi için kütüphane memuru olmadığından kütüphanenin kitap yığınları haline geldiğinden bahsetmiştir.⁵⁰³

Bütün bu ıslah çalışmaları sonucu Mustafa Kemal Atatürk, Avrupa örneğine uygun niversite anlayışını getirerek bundan sonra kurulacak niversiteler ve bünyelerinde oluşturulacak kütüphaneler için güzel bir örnek teşkil etmiştir. Ancak zer Soysal'ın deyimiyle, Atatürk Dönemi'nde niversite bağlamında: bir reform, bir doğuş bir de dşe tanık olunmuştur. Reform, Cumhuriyet'in 10. yılında İstanbul Darülfünunu'ndan İstanbul niversitesi'ne geçiş olurken; doğuş, ileride kurulacak Ankara niversitesi'ne temel olacak birimler olan Hukuk Mektebi, Yüksek Ziraat Enstitüsü ile DTCF'nin kurulması olmuş; Van Gölü kıyılarında yükselecek niversite ise dş olarak kalmıştır.⁵⁰⁴

2.2.1.4. Amerikan Heyeti Raporu

Walker D.Hines, Brehon Somervell, O.F.Gardner, Edwin Walter Kemmerer, C.R.Whittlesey, W.L.Wright Jr, Bongt Watsted, Goldthwaite H. Dorr, H. Alexsandre Smith ve Vaso Trivanovith'den oluşan Amerikan Heyeti, 1933-1934 yıllarında Türkiye'nin iktisadi yapısını incelemek amacıyla Türkiye'ye gelmiştir.⁵⁰⁵ Mayıs 1934'te araştırmalarını tamamlayan heyet üç ay sonra Türkiye'den ayrılmıştır.

Rapor ncelikle *“Türkiye'nin İktisadi Bakımından Umumi Bir Tetkiki 1933-1934”* başlığıyla 6 cilt halinde yayımlanmıştır. Adı geçen heyet ekonomi ile ilgili olarak altıncı cildin ikinci bölümünde Türk eğitimini de eklemiştir. Bu bölüm daha sonra Maarif Vekâleti tarafından, yukarıda bahsedilen diğer bazı raporlarla birlikte

⁵⁰³ Ernest E.Hirsch, **Anılarım**, TÜBİTAK, Ankara, 1997, s. 239-241.

⁵⁰⁴ Soysal, *“Kütüphanecilik”*, s. 1347.

⁵⁰⁵ **Amerikan Heyeti Raporundan: Maarif İşleri**, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939, s. III.

1939 yılında “*Amerikan Heyeti Raporundan Maarif İşleri*” başlığıyla yayımlanmıştır.⁵⁰⁶

Maarif işlerinden bahsederken eğitimle iç içe olarak görülen kütüphanelerle ilgili de tespitler yapılmıştır. Bu maddelere bakıldığında; “*Muallimler ve Muallim Mektepleri*” başlığı altında köy öğretmenlerinin sadece seyyar kütüphaneden yararlandığı ve Türk maarifi olarak bu konuya daha özenle yaklaşılması gerektiğinden bahsettiği görülmektedir.⁵⁰⁷

Raporun “*Halk Terbiyesi*” başlığında ise özellikle Atatürk’ün okuma-yazma bilmeyenler için bizzat ön ayak olarak kurduğu halkevlerinin öneminden bahsetmiş; ordunun okuma-yazma konusunda önemli işler yaptığı, kütüphane ve okuma salonlarının miktarları hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre kitap ve kütüphanelerin Atatürk Dönemi’nde arttığını söyleyerek 1926 yılında Kütüphaneler Genel Müdürlüğü kurulduğunda 280.000 kitap ve 51 kütüphane varken 8 yıl sonra bu sayının 580.000 kitap ve 91 kütüphaneye çıktığı gibi istatistiksel bilgiler de vermiştir. Ayrıca köy ve kazalarda bulunan 1726 adet okuma odasının Maarif Vekâleti’nce kitap, gazete ve dergilerle zenginleştirileceğinden bahsetmiştir.⁵⁰⁸

Heyet, raporunda ayrıca çarpıcı tespitlerde de bulunmuştur:

“Eski harflerden yeni alfabeye geçiş, gittikçe azalan bir kısım halk müstesna olmak üzere, mevcut olan bütün kitapların yavaş yavaş kullanılamıyacak [kullanılamayacak] hale gelmesi neticesini tevhit etmiştir. Bu suretle iki mesele ortaya çıkmıştır: yeni harfleri öğretmek ve yepyeni bir edebiyat vücuda [vücuda] getirmek. Bu ikinci mesele mutad kuvvet ile ele alınmış, İstanbul ve Ankarada matbaalar taaddüt etmiş ve pek çok kitap ve broşür tabedilmiştir. Yarı ümmî kimseler için eser hazırlanması nisbeten ihmal edilmiştir. Bu meseleye azamî dikkat atfedilmesi zamanı gelmiştir.”⁵⁰⁹

Görüldüğü üzere Harf Devrimi’nden sonra yeni harfleri öğrenmek ve yeni harflerden oluşan eserleri bir araya getirmek gibi iki sorunun ortaya çıktığını söyleyen heyet, bu sorunların çözülebilmesi için Ankara ve İstanbul’daki matbaalarda çok sayıda kitap basılması gerektiğini belirtmiştir.

Halkevlerindeki kütüphane ve okuma odalarını detaylı olarak inceleyen Amerikan Heyeti, bunlarla ilgili istatistiksel bilgiler vermekle kalmamış; özellikle yeni

⁵⁰⁶ Tangülü, Karadeniz ve Ateş, *a.g.m.*, s. 1902.

⁵⁰⁷ **Amerikan Heyeti Raporundan**, s. 15.

⁵⁰⁸ **a.g.r.**, s. 25.

⁵⁰⁹ **a.g.r.**, s. 27.

yazıya geçildikten sonra köylülerin okuyacağı tarzda kitaplar basılarak halkta sadece okuma-yazma oranını artırmak değil, halkın okuma alışkanlığı kazanmasını amaçlamak gerektiğini de söylemiştir. Burada başarılı teçhizatlar olmadığı müddetçe okuma-yazma yüzdesinin arttırılması için harcanacak paraların israf olacağını, yeni harfli basım için matbaaların bile tereddüt ettiğini, okuması olup yazması olmayan kişilere yönelik eserlerin ihmal edildiğini söylemesi dikkat çekicidir. Çünkü bilinmektedir ki halkevlerinin, okuma-yazma öğrenimi üzerindeki katkısı büyük olmuştur. Zaten “Tavsiyeler” başlığı altındaki “Halk Terbiyesi” bölümünde de halkevlerindeki kütüphanelerin özellikle köylülerin okuma-yazma öğrenmesi için kütüphane ve okuma odalarının hızla yayılması gerektiğini tavsiye etmiştir.⁵¹⁰

Amerikan Heyeti’nin hazırlamış olduğu bu rapor da dikkate alınmış ve özellikle Halkevi Kütüphanelerinde tespit edilen eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Burada dikkati çeken bir konu da yapılan istatistiksel tespitlerde Halkevi Kütüphanelerinin Atatürk’ün okuma-yazma standardının artırılması amacına ulaşıldığını göstermesidir.

2.2.1.5. Hellmut Ritter’in Hazırladığı Rapor

Alman doğu bilgini olan Hellmut Ritter, İslam araştırmaları alanındaki çalışma ve yayınlarıyla ün kazanmıştır. 1926 yılında Alman Doğu Araştırmaları Cemiyeti tarafından kütüphanelerde araştırmalar yapmak üzere İstanbul’a gönderilen Ritter, 1948 yılına kadar Türkiye’de kalmıştır. 1927 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars filolojileri profesörü olarak görev yapan Ritter’in,⁵¹¹ ilk defa aynı yıl başlayan ve kısa sürede çalışmalarına ara verilen yazma eserlerin sınıflandırılması ve kataloglanması konusunun kısa bir süre sonra kesilen çalışmalarına başkanlık etmesi istenmiştir.⁵¹² Bu doğrultuda 2 Mart 1935 tarihinde İstanbul kütüphanelerindeki yazma eserlerin matbu kataloglarını hazırlamak üzere Maarif Vekâleti tarafından kurulan “Kütüphaneler Tasnif Komisyonu” çalışmalarını kaldığı yerden devam ettirmek üzere ilki gibi İstanbul’daki Süleymaniye

⁵¹⁰ a.g.r., s. 35.

⁵¹¹ Hasan Eren, “Hellmuth Ritter”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 27, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 329.

⁵¹² Şenalp, “Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri”, 1991, s. 514.

Kütüphanesi'nde örgütlenen komisyona başkanlık etmiştir.⁵¹³ Fakat altı ay sonra Ritter komisyon başkanlığından istifa edince, yine kataloglama ve sınıflama çalışmalarına ara verilmiştir. Bu sırada Ritter, “*İstanbul Kütüphanelerinin Islahı İçin Umumî Bir Plan*” adlı bir rapor hazırlamıştır.⁵¹⁴

Rapor 8 bölümden oluşmaktadır. Raporun ilk bölümünde; İstanbul'daki kütüphanelerde yapılan işlerin birçok kuruma dağıtılmış olduğu; ancak bu kurumların birbirine bağlı olmayan görevler yaptığı şeklinde bir tespitte bulunduktan sonra sadece İstanbul'da 20 yerde eski eserler olduğunu ve bunların bir araya toplanması gerektiğini söylemiştir.⁵¹⁵

Raporun 2. maddesi olan “*Kütüphaneler için yapılacak iş bölümü*”nde; İstanbul'da üniversite, halk ve yazma kütüphaneler olmak üzere 3 tip kütüphane bulunması gerektiği söyleyerek kütüphanelerin genel itibarıyla hangi türde sınıflandırılması gerektiğini belirtmiştir. Raporun 3. maddesinde yeniden tesis olunacak yazmalar kütüphanesi için öncelikle bir bina temin etmek gerektiği, yazmaların sayısının çoğalması ihtimalinin olmadığından bir binada toplanmasının yeterli olacağından bahsetmiştir. 4. madde olan “*Kitapların hüsnü muhafazası*” bölümünde ise kütüphanelerde rutubet ve güve olması nedeniyle rafların nasıl olması gerektiği ve yazmaların müzelere değil de yazma kütüphanesinde toplanması gerektiğinden bahsetmiştir.

⁵¹³ Hüseyin Türkmen, **Türkiye’de Yazma Eser Kataloglarının Tarihsel Gelişimi ve Analizi (1923-2006)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 10-11.

⁵¹⁴ Şenalp, “*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*”, 1991, s. 514.

⁵¹⁵ Adnan Ötügen, Ritter’in bu raporunun tezin önceki bölümünde bahsettiğimiz Mısır Nazırlar Meclisi İkinci Katibi Ahmed Zeki Bey’in İstanbul kütüphaneleri hakkında zamanın sadrazamına sunduğu raporda İstanbul’daki yazmaların büyük bir kütüphanede toplanması konusunda verdiği tavsiyenin, Ritter tarafından 1935 yılında tekrarlandığını, kütüphaneci yetiştirilmesi konusunda ise Ritter ile aynı fikirde olduğunu söylemiştir. Bkz. Adnan Ötügen, “*Prof.Helmut Ritter’in İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Mühim Bir Raporu*”, **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 1-2 (1957), s.45. Ancak Muzaffer Gökman, İstanbul kütüphanelerinin merkezi bir binada toplanması fikrinin Ritter’in ilk defa söylemiş olduğu bir fikir olmadığını, önceki yıllarda bu konu ile ilgili Abdülhamit hükümetleri zamanında fiiliyata geçilmek istendiğini söyleyerek eleştirmiştir. Zaten bu fikrin de uygulanabilmesi ancak 25 Nisan 1957 tarihinde gerçekleşebilmiştir. Bu tarihte açılan Süleymaniye Kütüphanesi’nde 74 yazma kütüphanesi birleştirilerek 100.000’e yakın yazma eser dünya ilim aleminin istifadesine sunulmuştur. Bkz. Muzaffer Gökman, “*Prof.Helmut Ritter’in İstanbul Kütüphaneleri Hakkında 22 Yıl Evvel Hazırlanmış Olduğu Rapor ve Bugünkü İstanbul Kütüphaneleri*”, **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 3 (1957), s. 34-35.

Ritter raporunda daha çok personel eğitimi üzerinde durmuştur. Alman kütüphanelerinden örnek vererek iyi öğrenim görmüş kütüphaneciler yetiştirilmesinin öneminden bahseden Ritter'in raporunda dikkat çeken bir özellik de İstanbul'daki bir yazma eserden faydalanmak isteyen araştırmacıların Ankara'da TDK ya da Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi'ne başvurup kitabı istetebileceği görüşüdür.

Ritter'in "*Fotoğraf Meselesi*" adlı 5. maddesinde ise ilginç bir talebi vardır. Ritter, Almanya'da çok sık uygulanan eserlerin fotoğraflarının çekilerek başka bir ülkedeki eserin en azından fotoğrafının istenebileceğini belirtmiştir. Burada farklı ülkelerin kütüphaneler arası işbirliği yapabileceğini tavsiye etmesi o dönem için büyük bir adımdır.⁵¹⁶

Raporun 6. maddesi ise kütüphaneciler hakkındadır. Kütüphane memurlarını 3 gruba ayırmıştır.

"Kütüphane memurları üç tabakaya taksim edilebilir:

Birinci tabaka: Üniversitede bir fenni tamamen tahsil etmiş ve bundan sonra bir müddet bir kütüphanede staj yapmış olan yüksek tahsilli memurlardır.(...)

Yazmalar kütüphanesinde çalışacak yüksek tahsil görmüş memurlar Arapçayı, Farsçayı, Osmanlıca'yı ve bundan maada birkaç Avrupa dilini de bilmelidirler. Bu kategori memurlar bugün İstanbul'da yoktur ve bu gibi memurlar yetiştirmek en mübrem ve en mühim bir meseledir.

İlmî tahsil üniversitede yapılır, staj Üniversite Kütüphanesinde veya yazmalar kütüphanesi için Tasnif Komisyonunda yapılabilir. Müstait birkaç gence Avrupa kütüphanelerinde tahsil ve staj yaptırmak da iyi neticeler temin edebilir. Mesela Berlin Devlet Kütüphanesinin bu hususta büyük kolaylıklar göstereceği şüphesizdir.

İkinci tabaka: birinci tabakadakilerin şeraitini kısmen haiz olan memurlardır. Bunlar Avrupa dilini iyi bilen, fakat Arapça, Farsça, Osmanlıca filoloji tahsili yapmamış olanlardır veyahut Arapça ve Farsça bilip Avrupa dillerini bilmiyen [bilmeyen] zevattır. İstanbul'da bu tabakaya girecek birkaç kıymetli zat mevcut ise de yalnız bunlarla asrî kütüphanecilik mümkün olamaz.

Üçüncü tabaka: Yüksek tahsil görmemiş olanlar ve kütüphanecilik malûmatı da olmyanlardır [olmayanlardır] ki bunlar kütüphanelerdeki mekanik ve teknik işleri görebilirler. Bu tabakadan İstanbul'da birçok memur mevcuttur."⁵¹⁷

Bu maddeye göre o dönemlerde iyi tahsil görmüş ve dil bilen kütüphaneci olmadığı ve öğrenim için Berlin Devlet Kütüphanesi'nin kolaylık göstereceğini söylemiştir. Ritter'in 1935 yılında bu raporunu hazırladığı yıllarda İstanbul'daki kütüphanelerde görev yapan memurların kütüphanecilik eğitimi almayan, dil bilmeyen kişiler olduğunu söylemesi ilginçtir. Oysa 1925 yılında Hasan Fehmi Ethem Karatay

⁵¹⁶ Ötügen, *a.g.m.*, s. 38-42.

⁵¹⁷ *a.g.m.*, s. 43.

tarafından özellikle İstanbul'da görev yapan 30 kadar memur için kütüphanecilik kursu açılmıştır. Ancak bu kütüphanecileri ya sadece meslek eğitimi alan ancak herhangi bir yabancı dil bilmeyen memurlar olarak varsaydığı için ya da ikinci tabakadaki kütüphaneciler olarak sınıflandırdığı için böyle bir tespitte bulunmuş olabileceği değerlendirilmektedir.

Raporun 7. maddesi olan “*Kataloglar*” başlığı altında kataloglamanın nasıl ve kimler tarafından yapılması gerektiği, 8. madde “*Tasnif Komisyonunun Faaliyeti*” başlığında ise yazma kütüphanelerinin tasnif etme işinin çok zor olması nedeniyle komisyonda görev yapacak insanların kalifiye olması gerektiğini söylemiştir.⁵¹⁸

Görüldüğü gibi o dönemlerde eğitim için bu tür mesleklerde ileri seviyede olan Avrupa ülkelerine gençlerin gönderilmeleri en uygun yaklaşım olarak görülmüştür. Raporunda personel eğitiminin önemini vurgulayan Ritter, kataloglama ve sınıflama işlemlerinin gerekirse kütüphanecilik eğitimi için yurt dışına gönderilen eğitimli kütüphaneciler tarafından yapılmasının öneminden bahsetmiştir. Bu tespitlerden sonra Adnan Ötügen Almanya'ya kütüphanecilik öğrenimi için gönderilmiştir.

İstanbul'daki kütüphanelerin ıslahı ile görevlendirilen Prof.Ritter'in, Beyazıt Kütüphanesi'ndeki rutubetten kitapları korumak için yaptığı ilginç bir çalışma o dönemlerde gazetelerde yayımlanmıştır. Akşam gazetesinde; rutubet yüzünden en nadide eserlerin dahi sayfalarının birbirine yapıştığını, buna çare olarak görevlendirilen kütüphane uzmanı Prof.Ritter'in (Gazetede profesörün ismi Piter olarak yazılmıştır.) İstanbul'daki bütün kütüphanelerin kapılarının üstlerini deldirttiği ve böylece özellikle Beyazıt Kütüphanesi'nde yapılan bu uygulamanın kütüphanelere biraz hava aldıracağı yazılarak Ritter'in kütüphaneleri rutubetten kurtarma çaresi şaşkınlık içinde ifade edilmiştir.⁵¹⁹

Yıllardır kütüphanelerin ıslah edilmesi için gayret sarf edildiği; ancak ihmalin hala devam ettiğine dair eleştiriler de yapılarak bu ıslah çalışmalarının yetersiz olduğuna dair yazılar da çıkmıştır.⁵²⁰

⁵¹⁸ a.g.m., s. 44.

⁵¹⁹ “İstanbul'da Asri Bir Kütüphane Lazımdır: Profesör Piter [Ritter] Kütüphanelerin Kapılarını Niçin Deldirmiş?”, **Akşam**, 9 Şubat 1936, Ayrıca bkz. “Beyazıtta Yarım Milyon Sarf ile Yeni Bir Kütüphane Yapılacak: Kütüphanenin İnşa Masrafını Belediye ile Maarif Deruhte Edecek”, **Akşam**, 22 Şubat 1936.

⁵²⁰ “Kütüphanelerimiz”, **Akşam**, 7 Kasım 1936.

Her ne kadar yapılan bu ıslah çalışmalarının yetersiz olduğu dile getirilmiş olsa da Osmanlı Dönemi'nden kalma kütüphanelerin ıslah edilmesi kapsamında özellikle Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne önem veren uzmanlar, en büyük sorun olan rutubet konusuna çözümler bulmaya çalışarak burada bulunan çok değerli eserlerin korunmasını sağlamışlardır. Böylece bu kütüphanede bulunan eserler günümüze kadar korunarak ulaşmayı başarmıştır.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi için başlangıçta milli kütüphane kurma fikriyle yola çıkılmış olsa bile bu fikir eyleme geçirilememiş, devamlılığı sağlanamamıştır. Devlet kütüphanesi terimini ilk kez 1925'te Hamit Zübeyr Koşay söylemiş, 1930'lu yılların ortasından itibaren de Adnan Ötügen izlemiştir. Aslında ikisi de bu terimle milli kütüphaneyi amaçlamıştır.⁵²¹ Çünkü milli kütüphane kurma bilinci, 1934 yılında çıkartılan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunuyla somutlaşabilmiştir. Öncesindeki fikri oluşumlar ise başarılı olamamıştır.⁵²²

Ritter, Almanya'ya döndükten sonra Maarif Vekâleti Kütüphaneler Müdürü Aziz Berker'e 8 Kasım 1951 tarihinde İstanbul kütüphaneleri hakkındaki en son fikirlerini belirten bir mektup göndermiştir. Bu mektupta:

“Vatanıma döndükten sonra İstanbul'da geçirebildiğim güzel haftaları düşünüyorum. Benim için kongrenin en parlak tarafı, sizin yaptığınız sergilerdi. Pek çok yeni şeyler gördüm ve öğrendim. İstanbul'dan ayrıldığım yıldan beri kütüphaneler işinde hayret edilecek terakkiler yapılmıştır. Her tarafta yenilik, temizlik ve güzellik, fotoğraf meselesi halledilmiş ve sair ve sair. Sizi tebrik etmemek mümkün değil...Her halde Türk kütüphaneleri için sayenizde yeni bir devir açılmış olduğuna şüphem kalmadı.”⁵²³

Ancak Muzaffer Gökman, Ritter'in raporunu eleştirerek İstanbul kütüphanelerinin durumlarının raporda belirtildiği kadar kötü olmadığını da belirtmiştir.⁵²⁴

Ritter'in kütüphaneleri türlere ayırması, kütüphanecileri sınıflandırması, değişik ülke kütüphaneleri ile kütüphaneler arası işbirliği konularında fikir ve önerileri

⁵²¹ Soysal, *a.g.m.*, s. 10-12.

⁵²² Kayaoğlu, *a.g.m.*, s. 242. Atatürk Dönemi'nden itibaren çok değerli yazma ve nadir eserleri bünyesinde toplayan Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin bugün koleksiyonunda 11.120 adedi yazma olmak üzere 40.000'in üstünde nadir eser vardır. Böylece bu kütüphane, Türkiye'nin en önemli kütüphanelerinden birisi sayılmaktadır. Bkz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü resmi ürün sayfası, http://edebiyat.istanbul.edu.tr/sosyoloji/?page_id=7028, Erişim Tarihi: 04.11.2016.

⁵²³ Gökman, *a.g.m.*, s. 37.

⁵²⁴ *a.g.m.*, s. 39.

diğer raporlara göre dikkat çekicidir. Bu raporu hazırladıktan 16 yıl sonra gönderdiği mektubunda da belirttiği gibi İstanbul'daki kütüphanelerin bu kadar az bir zamanda çok iyi hale gelmesi kütüphanecilik alanında yapılan çalışmalara önem verildiğini göstermektedir.

2.2.1.6. Joseph Stummvoll'un Kütüphane Kurması İçin Davet Edilmesi

1933 yılında Malche tarafından İstanbul Üniversitesi modernize edildikten sonra başkent Ankara'da da üniversite oluşturulması gündeme gelmiştir. Türk Hükümeti'nce 1933 yılında Ankara'da modern anlamda bir üniversite kütüphanesi kurmak için Almanya'dan Joseph Stummvoll davet edilmiştir.

Stummvoll, sonraki bölümde ayrıntılı olarak anlatılacak olan Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'ni kurduktan sonra 1935 yılında Maarif Vekâleti'ne bağlı kütüphanelerdeki düzensizliği vurgulamak için “*Yeni Türkiye’de Kütüphanecilik*” adlı makalesini hazırlamıştır. Bu makalede Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'deki kütüphaneler hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Bir rapor niteliği taşıyan makalede istatistiklerin yıllara göre tutarsızlıklar sergilediği, mevcut kitap sayılarının bilinemediği ve ülkede şehir kütüphaneleri, halkevi kütüphaneleri ve medrese kütüphaneleri gibi değişik isimlerle hizmet veren kütüphaneler olduğu; ancak bu kütüphanelerin koleksiyonlarının halkın gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kaldığını söylemiştir.

Bu makalede 1926 yılında yapılan sayımda İstanbul kütüphanelerinde 116.000'i el yazması olmak üzere 288.407 eser bulunduğu tespit edilmiştir. İstanbul dışındaki kütüphanelerin sayısı birleştirmeler dolayısıyla 158'den 62'ye düşerek sayıca azaldığını, 1927 yılında İstanbul'da vakıf kaynaklı kütüphanelerdeki kitap sayısının 438.000 cilt olduğunu belirtmiştir.⁵²⁵ Ancak Stummvoll'un sayıları ile 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni teşkil eden 74 vilayet, 395 kazadan, sadece 29 vilayet ile 29 kazada kütüphane olduğunu, İstanbul'daki kütüphanelerde yüzbinlerce,

⁵²⁵ Joseph Stummvoll, “*Yeni Türkiye’de Kütüphanecilik*”, *Ayın Tarihi*, 23 (1935), s. 325-327.

Anadolu kütüphanelerinin tümünde ise yaklaşık 60-70 bin kitap bulunduğunu⁵²⁶ belirten Hamit Zübeyr Koşay'ın ileride değineceğimiz “*Kütüphanelere Dair*” adlı raporundaki sayıların farklılık göstermeleri o dönemde istatistiklerin iyi hazırlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. 1927 yılı istatistiklerine göre o dönemde kütüphanelerde bulunan yazma eser sayısı 128.471, basma eser sayısı da 141.953 olmak üzere toplam 270.424 olarak tespit edilmiştir. Şehir ve köy yatı mekteplerinde 177 kütüphane bulunduğu da istatistiklerde yer almıştır.⁵²⁷ EK-7’de verilen haritada 1927 yılı istatistiklerine göre ülkedeki kütüphanelerin dağılımına bakıldığında 18 kütüphane ile en fazla İstanbul’da kütüphane olduğu, 7 kütüphane ile Bursa’nın ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca o dönemde başkent Ankara’da 1 adet kütüphanenin olması da ilgi çekici bir durumdur.

Stummvoll’un kütüphanelerdeki kitap sayılarıyla ilgili bu tespitlerinin yanı sıra Türkiye’de kütüphanecilik alanında başka çalışmaları da olmuştur. Daha önce Fehmi Ethem Karatay tarafından 1925 yılında başlatılmış olan kütüphanecilik kursunu yeniden başlatmıştır. Kütüphanecilikle ilgili bu ikinci kurs, 1936 yılının başlarında kendisinin bizzat düzenlediği Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün kütüphanesinde açılmıştır. Üç ay süren bu kursa çeşitli bakanlıkların kütüphane memurları ve kütüphaneciliği öğrenmek isteyen 30-40 kişi katılmıştır.⁵²⁸

Atatürk Dönemi’nde yukarıda bahsedilen Türk eğitimi üzerinde tespitler yapmak ve bunun üzerine belirlenen eksikliklerin giderilmesi için önerilerde bulunmak amacıyla Türkiye’ye davet edilen yabancı uzmanların eğitim sistemine katkıları yadsınamaz. Ancak kısa süreli yapılan gözlemler sonucu geniş ve ayrıntılı bir inceleme olmadığı için bu sınırlı gözlemlerin yeterli olamayacağı da açıktır. Buna rağmen bilim adamlarına özgü akademik yaklaşımla ortaya çıkan raporların dönemin eğitim sorunları belirleyerek çözüm önerileri getirmesi açısından değerlidir.⁵²⁹

⁵²⁶ Hamit Zübeyr Koşay, “*Kütüphanelere Dair (I)*”, **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 1-2 (1960), Ayrıca bkz. Hamit Zübeyr, “*Kütüphanelere Dair (Vaziyet-i Umumiye - Mevcut Kütüphanedeki Kıymetli Asar’ın Muhafazası)*”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, 1925.

⁵²⁷ **Maarif Vekâleti 1926-1927 İstatistik Yılı**, Cilt: 4, Devlet Matbaası, 1929, s. 203-207.

⁵²⁸ Adnan Ötüken, “*Türkiye’de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi*”, **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 1-2 (1957), s. 6.

⁵²⁹ İsmail Doğan, “*Cumhuriyetin Erken Döneminde Yabancı Uzmanların Dönem Eğitime Katkıları*”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22 (2010), s.705-706.

Türk eğitim sisteminin bir parçası olarak kabul edilen kütüphanelerle ilgili yapılan tespitler de kuşkusuz çok önemlidir. Bu dönemde özellikle Almanca konuşan profesörlerin faaliyetleri Türkiye’deki kütüphanelerin gelişimine yol açmıştır. Onların faaliyetleri, halk derslerinden, yeni enstitülerin kurulması, eskilerinse geliştirilmesine kadar pek çok alanda görülmüştür. Bütün bu çalışmalar kütüphanelerin Batı’daki gibi modern tarzda düzenlenerek bilimsel çalışmalara katkıda bulunmasına yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye’ye yapılan göçler, tarz olarak özellikle Alman kütüphanelerinin takip edilmesine yol açmıştır.⁵³⁰

Türkiye’de kütüphanecilik eğitiminin gelişiminde özellikle Dewey ve Ritter’in hazırlamış olduğu raporların büyük etkileri olmuştur. Bu öneriler dönemin Maarif Vekili tarafından dikkate alınarak özellikle yurt dışına öğrenim için gönderilen öğrenciler arasında kütüphanecilerin de olmasına sebep olmuştur. Ayrıca özellikle üniversite kütüphanelerinde yapılan düzenlemeler göz önüne alındığında önerilerin hayata geçirildiği görülmektedir. Bu da o dönemde yabancı uzmanların görüşlerine verilen önemi göstermesi açısından önemlidir.

2.2.2. Türk Bilim Adamlarının Kütüphanecilik Konusunda Çalışmaları, Kütüphanecilik Eğitimi İçin Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi

İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde çağdaş Batı eğitim sistemi ve düşüncesinden yararlanılmasının temel taşları arasında yurt dışından uzmanlar çağırmak ve yurt dışında araştırma yapmak için uzman ve öğrenci göndermek de önemli bir olgu olmuş, çağdaş medeniyetlerin bilgilerinin aktarılmasında en etkili yol olarak kabul edilmiştir.⁵³¹

Yukarıdaki bölümde de bahsedildiği gibi 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin olumsuz gidişatını durdurmak için alınan önlemlerden biri eğitim alanında ıslahatlar yapmak olmuştur. Medrese sistemi, devletin Avrupa seviyesine çıkmak için ihtiyaç duyduğu kalifiye insan ihtiyacını karşılayacak durumda olmadığı için medreselerin

⁵³⁰ Hildegard Müller, “*German Librarians in Exile in Turkey, 1933-1945*”, **Libraries & Culture**, Vol: 33, No: 3 (1998), s. 299.

⁵³¹ Cengiz Aslan, **Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)**, Doktora Tezi, A.Ü.Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014, s. v.

yanında önce Avrupa tarzında eğitim veren okullar açılmış, sonrasında da yerinde eğitim almaları için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir.

Aslında öğrenim amacıyla yurt dışına öğrenci gönderme, Osmanlı Dönemi'nden itibaren yapılan bir uygulamadır. III. Selim döneminde, yenilikleri kaynağından görmesi ve Fransızca öğrenmesi için İshak Bey'in Fransa'ya gönderilmesiyle başlamış,⁵³² II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde de her türlü tepkiye rağmen bu uygulamaya devam edilmiştir. 1841'de Abdülmecit'in iradesiyle yeni okullara programlar hazırlamak ve Avrupa'ya öğrenci göndermek görevleri verilen Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin örgütlenmesi; 1855'te Paris'te Mekteb-i Osmani'nin açılması ve iki yıl sonra da İstanbul'da kurulması düşünülen Darülfünun'un öğretim kadrosunu oluşturmak üzere bir grup aydının, fen, matematik ve lisan öğrenmek üzere Paris'e gönderilmeleri, bu girişimlerin başlıcalarıdır.⁵³³ Ayrıca bu dönemde Maarif Nezareti'ne mensup olup Avrupa'da tahsilde bulunan Osmanlı talebeleri hakkında alınan kararları içeren yazışmalar da yapılmıştır.⁵³⁴ Bu kapsamda tezin birinci bölümünde de belirtildiği üzere yurt dışından gelen öğrenciler kütüphane ve müze müdürlüğü gibi devlette önemli görevler üstlenmişlerdir.

Yetersiz kaynaklara rağmen bütçeden ödenek ayrılarak devlet hesabına yurt dışına öğrenci gönderilmesinin en önemli sebebi, büyük bir savaş verilerek kurtarılan topraklarda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda kalkınması için uzmanlar yetiştirmektir.⁵³⁵ Önceki bölümde kısaca anlatılan Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında başlattığı bu hamleler, Atatürk Dönemi'nde de devam ettirilerek yönünü Doğu'dan Batı'ya çevirip Batı değerlerine sahip kurumların kurulması ve idaresi için gereksinim duyduğu, bilimsel ve mesleki bilgiye sahip birey ihtiyacını kısa sürede karşılamak amacıyla atılmıştır.⁵³⁶ Bu kapsamda Türk eğitiminin geliştirilmesi için yukarıda belirttiğimiz üçüncü kaynak olan ve Atatürk'ün önerisi ile başarılı lise ve üniversite öğrencileri arasından seçilip Avrupa'da öğrenimini tamamlamak üzere yurt dışına öğrenci göndererek yetiştirme modelini uygulamaya konulmuştur. Böylece 18

⁵³² Cafer Ulu, "1416 Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: 27 (2014), s. 495.

⁵³³ Şarman, **a.g.e.**, s. xx.

⁵³⁴ TİTE Kutu No: 10, Belge No: 13.

⁵³⁵ Şarman, **a.g.e.**, s. 19.

⁵³⁶ Ulu, "1416 Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun...", s. 496.

Ağustos 1923 tarihli hükümet programında belirtildiği gibi “*milli güzide*”lerin yetiştirilmesi için gençlerin ihtisas yapmak üzere Avrupa’daki irfan mekteplerine gönderilecekleri belirtilmiştir. Bu program doğrultusunda Atatürk’ün başta Maarif Vekâleti olmak üzere devlet kurumlarına verdiği talimat ile bilim, sanat, teknik ve siyaset alanlarında sanatçı, ilim ve teknik adamları yetiştirilmesi amacıyla yetenekli öğrencilerin Avrupa’ya gönderilmesi süreci başlamıştır.⁵³⁷ Yurt dışına gönderilen öğrenciler Batılı fikirlerle tanışma olanağını bulduklarından ülkeye döndüklerinde çeşitli devlet hizmetlerine girerek Avrupa ülkelerinde öğrendiklerini uygulamaya başlamışlardır.⁵³⁸

Bütün bu branşlarla birlikte kütüphanecilik mesleğini öğrenmek üzere yurt dışına öğrenci gönderme süreci Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra yapılmıştır. Bu öğrencilerin ilki Fehmi Ethem Karatay olmuştur. Daha sonra Adnan Ötüken ile birlikte 3 öğrenci daha yurt dışında kütüphanecilik eğitimi almışlardır.⁵³⁹

Tezin bu bölümünde Atatürk Dönemi’nde Türk aydınlarının kütüphanecilik alanında yapmış oldukları faaliyetlerin yanı sıra yurt dışında kütüphanecilik eğitimi alan ve ülkeye döndükten sonra modern Türk Kütüphaneciliği’nin gelişimi için faaliyet gösteren kişilerin çalışmalarına yer verilmiştir.

2.2.2.1. Kütüphaneciliğin Geliştirilmesi Konusunda Yapılan Çalışmalar

Yabancı uzmanların Türk eğitim sistemi ile ilgili araştırmalar yapmak üzere Türkiye’ye gelip eğitim sistemi içinde Türk Kütüphaneciliği hakkında da önerilerini raporlar hazırlayarak sunmalarıyla birlikte kütüphanecilikle ilgili gelişmelerin olduğu yadsınamaz. Ancak bu yabancı uzman raporlarının yanı sıra asıl meslekleri kütüphanecilik olmasa da Türk Kütüphaneciliği’nin gelişimi hakkında raporlar yazıp önerilerde bulunan önemli kişiler de vardır. Bu bölümde kütüphaneciliğin geliştirilmesi, kataloglama ve sınıflama gibi modern kütüphanecilik yöntemlerinin

⁵³⁷ Şarman, **a.g.e.**, s. xv.

⁵³⁸ **a.g.e.**, s. 5.

⁵³⁹ Ülkemizde kütüphanecilik alanında yapılanmanın sağlanması amacıyla yurt dışına öğrenci gönderilmesi süreci, izleyen yıllarda I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde süreklilik kazanmış ve daha sonra 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çerçevesinde desteklenmiştir. Bkz. Oğuz, **a.g.t.**, s. 110-111.

nasıl kullanılması gerektiği gibi kütüphanecilik mesleğine adım atılmasını sağlayan önemli kitaplar ve raporlardan bahsedilmiştir.

2.2.2.1.1. Celal Esat Arseven'in Kütüphanecilik Konusunda Hazırladığı Kitabı

II. Abdülhamit'in sadrazamlarından Ahmet Esad Paşa'nın oğlu olan Celal Esat Arseven, resim ve tiyatro gibi sanat alanlarının yanı sıra pek çok konuda derinlemesine yaptığı araştırmalarla dikkat çeken biridir.⁵⁴⁰ Arseven'in pek çok konuda olduğu gibi kütüphanecilik konusunda da yazdığı bir eseri vardır. Mevcut kütüphanelerdeki eserlerin belli kurallara göre tasnifini yapmak için 1924 yılında "*Notlar ve Kütübhanelere Dair Usul-ü Tasnif*" adlı kitapçığı yayımlamıştır.⁵⁴¹

Kitapçık 4 bölümden oluşmaktadır. "*Notların Suret-i Tasnifi*" adlı birinci bölümünde not tutma usulü ve notların tasnifinden bahsetmiş, "*Kütüphaneler ve Eşyaları*" adlı ikinci bölümünde ise katalog kartlarının bulunduğu dolaplar, okuma masaları, kitap raflarının nasıl olması gerektiğini anlattıktan sonra kitap sırtlarına kitap adlarının nasıl yazılacağından, fiş çekmeceleri ve kütüphanede kullanılacak merdivenlere kadar ayrıntılı bilgiler vermiştir.

"*Kitapların Tasnifi*" adlı üçüncü bölümde aynı konudaki kitapların bir arada muhafaza edilmesi için kitapların nasıl tasnif edileceğine dair kütüphanecilik bilgilerini de ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Kitabın dördüncü ve son bölümü ise "*Kitapların Kütüphaneye Girmeleri*" adlı bölümdür. Bu bölümde de kütüphaneye kitapların 6 yolla geldiğini maddelemiştir. Kitapta kataloglamanın nasıl yapılacağını anlatan Arseven, sınıflama hakkında da çok ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁵⁴²

Arseven'in kütüphanecilikle ilgili bu kitabı halk kütüphanesi personelini, kataloglama ve sınıflandırma işlerinde eğitmek ve yönlendirmek amacıyla Maarif

⁵⁴⁰ "*Celal Esat Arseven*", **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 448-449.

⁵⁴¹ Şenalp, "*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*", 1994, s. 449.

⁵⁴² Celal Esat [Arseven], **Notlar ve Kütübhanelere Dair Usul-ü Tasnif**, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1340-1341.

Vekâleti Hars Dairesi tarafından tüm kütüphanelere gönderilmiştir.⁵⁴³ Böylece kütüphanecilik hakkında ayrıntılı bilgiler veren bu kitap kütüphanelerde çalışanlara bir rehber olmuştur. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin hemen ardından asıl mesleği kütüphanecilik olmasa da kütüphanecilik faaliyetlerinin belirli bir düzene göre yapılması için bir kitap hazırlanması ve bu kitabın bakanlıkça ülkedeki bütün kütüphanelere gönderilmesi hükümetin kütüphaneciliğe önem verdiğinin bir göstergesidir.

Kitabın bir başka önemli yanı da tezin üçüncü bölümde ayrıntılarıyla anlatılacak olan Atatürk'ün şahsi kütüphanesinde kütüphanecilik alanıyla ilgili iki kitaptan birisi olmasıdır. Böylece Atatürk'ün kütüphanesinin gelişi güzel değil de bu kitabın rehberliğinde kütüphanecilik metotlarına göre düzenlendiği anlaşılmaktadır.

2.2.2.1.2. Hamit Zübeyr Koşay'ın Hazırladığı Rapor

Hamit Zübeyr Koşay, 1918'de Macaristan'a giderek üç yıllık okullara öğretmen yetiştiren okul ile Felsefe Fakültesi'nin Lisaniyat ve Türkoloji bölümüne devam etmiş ve 1923 yılında da doktorasını tamamlamıştır. 1924 yılında Berlin Üniversitesi'nde Prof.Dr.Bang Kaup'un derslerini izleyerek milli kütüphane ve müzelerde incelemelerde bulunmuştur. 1925'te yurda döndükten sonra Maarif Vekâleti'nde Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Müzeler Dairesi Müdürlüğü, TTK üyeliği ve Etnoğrafya Müzesi Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.⁵⁴⁴

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kütüphaneler, müzeler ve güzel sanatlarla ilgili kurumlar, Maarif Vekâleti bünyesinde kurulan Hars Dairesi'ne bağlanınca 1 Haziran 1921'de bu müdürlüğün başına getirilerek kütüphanecilik alanında önemli çalışmalara başlamıştır.⁵⁴⁵ Koşay'ın bu müdürlükteki ilk hizmeti göreve gelmesinden hemen bir ay sonra 1 Temmuz 1921'de Maarif Vekâleti Kütüphanesi'ni açmak olmuştur. Bu kütüphane uzun yıllar Ankara Umumi Kütüphanesi olarak hizmet vermiş ve günümüzdeki Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesinin temelini oluşturmuştur.⁵⁴⁶

⁵⁴³ İrfan Çakın, *"Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Kütüphanecilik Eğitimi"*, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 387.

⁵⁴⁴ Aslan, **a.g.t.**, s. 45.

⁵⁴⁵ Şenalp, *"Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri"*, 1991, s. 511.

⁵⁴⁶ Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 86.

Koşay, kütüphanelerle ilgili yaptığı çeşitli faaliyetlerin yanı sıra kütüphanecilikle ilgili raporlar da hazırlamıştır. Koşay'ın 1925 tarihli "*Kütüphanelere Dair*" adlı raporu, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ndeki kütüphaneleri ve Türk Kütüphaneciliği'ni sadece İstanbul'u kapsayacak şekilde değil, tüm Türkiye olarak ele alıp değerlendirmiştir.⁵⁴⁷ Bu nedenle de rapor kütüphanecilik eğitimi konusunda bir Türk araştırmacı tarafından yayınlanmış ilk rapor olması ile tarihsel bir öneme sahiptir.⁵⁴⁸

Koşay bu raporda 1925 yılında İstanbul haricindeki kütüphanelerin yetersiz olduğundan bahsetmiştir. Oysa, Ankara'ya Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'ni kurmak üzere davet edilen Dr. Joseph Stummvoll, Koşay'ın raporunda, kütüphanelerdeki kitap koleksiyonlarının da halkın yararlanabileceği nitelikte olmadığını, bu nedenle günün gereklerine cevap verecek kütüphanelerin yeniden kurulmasını önermektedir.⁵⁴⁹ Koşay, 1936 yılına geldiği zaman bile Ulus gazetesinde yazdığı yazıda Stummvoll'u eleştirmeyi sürdürmüştür:

"Asri kütüphanecilik bizi en çok ilgilendirdiği için bu cihetin derinleştirilmesi beklenmişti. Konferansçı (Stummvoll) programını geniş tuttuğu için buna imkân bulamadı...yüksek ilim müesseselerimiz yeniden kurulurken kütüphanelerimizin merkezileştirilmesi, genel katalog vücuda getirilmesi, müzelik değeri olan yazma eserlerin tasnifi ve değerleri ile mütenasip yapılarda tanzimi...için kitap ve kütüphaneler alanında çıkan her yazı gibi bu konferans da umumiyetle faydalı olmuştur."⁵⁵⁰

Koşay raporunda, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen mevcut kütüphanelerin bina, koleksiyon ve personeli bakımından yetersiz olduğunu belirttikten sonra kütüphanecilik alanında yapılması gereken işleri belirtmiştir. Ayrıca yazma eserlerin yurt dışına kaçırılmasından değerli yazmaların satın alınması için bütçeye yeterli ödenek konulmasına, kütüphaneleri derleyip toplayacak kütüphanecilik tekniğini bilen kişilerin yetiştirilmesinden, kütüphanelerin düzenlenmesi için bazı eserlerin telif ve tercüme edilmesine kadar bugün de hala geçerliliğini koruyan tavsiyelerde bulunmuştur. Büyük şehirlerde devlet kütüphaneleri ve üniversite kütüphaneleri, kütüphanesi olmayan il ve ilçelerde ise halk

⁵⁴⁷ a.g.t., s. 87.

⁵⁴⁸ Oğuz, a.g.t., s. 106.

⁵⁴⁹ Şenalp, "*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*", 1991, s. 511-512.

⁵⁵⁰ H.Koşay, "*Kitaplar ve Kütüphaneler Mevzuu Üzerine Verilen Konferans Münasebetile*", *Ulus*, 9 Mart 1936.

kütüphanelerinin kurulması gerektiğinden bahsederek ülkenin her yerine kurulacak her türde kütüphanenin önemli olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵¹

Koşay'ın önerilerine bakıldığında kütüphanelerle ilgili Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eksiklikler tek tek tespit edilmiştir. Bunları kısaca özetlemek gerekirse; bir Milli Kütüphane'nin yokluğu, kütüphanecilik tekniğini bilen personel olmayışı, yazma ve basma eserlerin yurt dışına kaçırılışı, en küçük yerlerde halk kütüphanelerinin ve gezici kütüphanelerin eksikliğidir. Böylece, Koşay'ın tespitleri ve eksiklikleri gidermek için yaptığı önerileriyle daha Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından kütüphaneler için gerçekçi, sağlam ve çağdaş adımlar atılmaya başlanmıştır.

Yine bu kapsamda Koşay 1925 yılında Hars Müdürlüğü görevini yaparken illere gönderdiği genelgelerle bir taraftan kütüphanelerin konumlarını saptamaya çalışırken, diğer taraftan mevcut kütüphanelerin yeni bir anlayış ve sistemle düzenlenmesi konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, 1926 yılında, Macar Millî Müzesi Müdürü ve Halk Kütüphaneleri uzmanı Dr.Pol Gulyaş'ın "*Halk Kütüphanelerinin Suret-i Tesisi ve Usul-i İdaresi*" adlı eserini Ahmet Saffet Bey'e Türkçe'ye çevirtmiş ve bu kitapları bütün illere ve kütüphanesi bulunan ilçelere göndertmiştir. Ayrıca Koşay'ın bu kitaba yazdığı önsözü Türk Kütüphaneciliği'nin o günkü durumu ve geleceğine yönelik özlü saptama ve görüşler içermesi nedeniyle bir "*Ek Rapor*" sayılmaktadır. Kitabın sonuna ek olarak, "*Gezici kütüphanelerle ilgili yönetmelik ve tüzük*" de konulmuştur.⁵⁵²

Koşay, yazdığı önsözde Hars Dairesi'nin görevlerini şöyle belirlemiştir:

1. Yönetimi Maarif Vekâleti'ne bırakılan düzensiz kitap ambarı görünümündeki vakıf kütüphanelerini denetim altına alarak eski kültür ürünlerini yıkımdan kurtarıp özellikle bilim adamlarının yararlanabileceği duruma getirmek,
2. Halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve halk eğitimi için etkin bir araç olacak halk kütüphaneleri kurmak.⁵⁵³

Koşay'ın daha sonraki yıllarda hazırladığı bir başka raporu ise "*Kütübhânelerde Yapılacak Tedricî Islahat*" adlı rapordur. Bu rapor, ülkenin nasıl bir

⁵⁵¹ Koşay, "*Kütüphanelerimizin Umumi Durumu Hakkında Rapor*", s. 36-40.

⁵⁵² Şenalp, "*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*", 1991, s. 512-513.

⁵⁵³ Oğuz, a.g.t., s. 107.

kütüphane hizmetine gereksinim duyduğunu göstermesi ve bu hizmeti verecek bir örgütlenmeye gidilmesi yollarını göstermesi bakımından Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kütüphane politikasına başlangıç olabilme niteliği taşıması açısından önemlidir.⁵⁵⁴

Atatürk Dönemi'nde kütüphanecilik mesleğine dair eğitim, kütüphanecilik görevi yapan çalışanlara, eserlerin sınıflandırma ve kataloglanması konularında bilgi vermek üzere düzenlenen kurslarla verilmeye çalışılmıştır. Önceki bölümde ayrıntılı olarak verilen John Dewey'in raporunda böyle bir eğitimin gerekliliğini belirttiğinden bahsetmiştik. Bu öneriyi hayata geçiren ise rapordan bir yıl sonra 1925'te Hamit Zübeyr Koşay olmuştur. Gerçi Koşay da raporunda önerilerini sıralarken bu eğitimin gerekliliğinden bahsetmiş ve kurs açılmasını teklif etmiştir. Bu doğrultuda onun girişimi ile İstanbul Darülfünunu'nda kütüphaneciliğin serbest ders türünde okutulması yolunda çaba gösterilmiş ve modern kütüphanecilik tekniğini bilen kütüphaneciler yetiştirmek amacıyla kütüphanecilik kursu düzenlenmiştir.⁵⁵⁵ Bu amaçla aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan Türkiye'de açılan bir yıl süreli ilk kütüphanecilik kursunu Paris'te yaptığı meslek eğitiminden dönen İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Müdürü Hasan Fehmi Ethem Karatay, İstanbul kütüphanelerinde çalışan memurlar için açmıştır.⁵⁵⁶ Bu ilk kursu yukarıda bahsettiğimiz Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphane Direktörü Josef Stummvoll tarafından 1936 yılında Ankara'da verilen ikinci kurs izlemiştir. Böylece kütüphanecilik, Atatürk Dönemi'nde kazanılan yeni bir meslek dalı olmuştur.

Koşay'ın hazırladığı raporlarda belirttiği önerilerin daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilmiş olması bu çalışmaların öylesine yapılmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu raporlardan sonra yazma eserlerin bir araya toplanması ve yurt dışına kaçırılmasının önlenmesi, kütüphaneci yetiştirilmesi için kurs açılması, Halkevi Kütüphaneleri ve Halkodaları aracılığıyla en küçük yerleşim yerlerine dahi kütüphaneler kurulması, Koşay'ın önerilerinin dikkate alındığını göstermektedir.

⁵⁵⁴ Şenalp, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", 1991, s. 512.

⁵⁵⁵ Soysal, *a.g.m.*, s. 1355.

⁵⁵⁶ M.Türker Acaroğlu, "Kütüphaneciliğimizin Elli Yılı", **TKDB**, Cilt: 24, Sayı: 1 (1975), s. 12.

Arseven'in 1924 yılında yazdığı Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul- Tasnif adlı kitabından sonra Koşay'ın yazdığı Halk Kütüphanelerinin Suret-i Tesisi ve Usul-ü İdaresi adlı kitabın da ülkedeki tüm kütüphanelere gönderilmesi devlet olarak kütüphanelerin modern anlamda kataloglama ve sınıflamasının yapılmasına özen gösterildiğinin işareti sayılmaktadır.

2.2.2.2. Kütüphanecilik Eğitimi İçin Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi

Atatürk Dönemi'nde Maarif Vekili olan Mustafa Necati Bey,⁵⁵⁷ Avrupa'da gezdiği şehirlerde, milletleri temsil eden kurumların Darülfünunlar, müzeler, kütüphaneler, milli matbaalar ve resim sergileri olduğunu belirtirken, Avrupa'da tiyatro binası olmayan şehre rastlamadığını, eğer CHF ve Başvekil önereceği programı kabul ederse beş yıl içinde Türkiye'nin de o ülkelerin seviyesine ulaşabileceğini, bu konularda Türk Milleti'nin gerekli fedakârlığı yapacağına inandığını ve gençlerin zararlı yayınlardan korunması için Batı ülkelerinde olduğu gibi gerekli önlemlerin alınacağını söylemiştir. Gezi sırasındaki gözlemleri ve kendisine sunulan raporlardan hareketle Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi işini yeniden ele alacağını vurgulayan Mustafa Necati Bey, Talim ve Terbiye Heyeti'nin yapacağı hazırlıklardan sonra yeni bir yasal düzenleme yapılacağını söylemiş ve tezin bu bölümünün girişinde anlatıldığı üzere gerekli çalışmalar yapılmıştır.⁵⁵⁸

Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekili olarak Avrupa'ya yaptığı gezi esnasında edindiği bilgileri ve etkilendiği konuları Fuad Köprülüzade "*Hayat*" dergisinde ele aldığı bir makalesinde; Avrupa'daki seyahatinden dönen Maarif Vekilinin, Ankara'da

⁵⁵⁷ Türk milli eğitimine damgasını vuran ve Atatürk'ten sonra en çok emeği geçen ve kişi, Maarif Vekili Mustafa Necati olmuştur. Mustafa Necati (1894-1929) Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve Genç Cumhuriyet'in 8. Milli Eğitim Bakanı olarak 3 yıl görevde (1925-1929) kalmıştır. Eğitimsizliği asıl mesleği olan hukukçuluğundan daha çok benimseyen Mustafa Necati'nin çağındaki gelişmelere tanık bir Cumhuriyet aydını olarak topluma kitap okumayı öğütlemiş, eğitim ordusunu teşkil eden öğretmen ve öğrencileri yoğun bir okuma eylemine davet etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, "*Atatürk'ün Eğitim Bakanları ve Eğitim Uygulamaları...*", s. 741-742. Yaptığı Avrupa ziyaretinde özellikle Almanya'dan etkilenen Mustafa Necati, yetişmiş eleman sıkıntısını giderecek ilk çekirdek kadronun yurt dışında eğitim görmesi üzerinde durmuştur. 1925 yılında Maarif Vekili olan Necati'nin bakanlığı döneminde, harf devrimi, yurt dışından uzmanlar getirilmesi, yurt dışına öğrenci gönderilmesi, yeni eğitim felsefesinin oluşturulması gibi birçok yenilik gerçekleşmiştir. Şarman, **a.g.e.**, s. 19-48.

⁵⁵⁸ Şaban Ortak, "*Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in Avrupa Gezisi (1927)*", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22 (2010), s. 36.

darülfünun, müze, milli kütüphane, milli tiyatro gibi Türk milletinin şeref ve kudretine yakışır muazzam ilim ve sanat müesseseleri kuracağını ve böylece Ankara'nın yalnız siyaseten değil, ilmen de Türkiye'nin merkezi olacağını büyük bir heyecan içinde anlatmıştır.⁵⁵⁹

Görüldüğü üzere Atatürk ve arkadaşları, Ankara'da özledikleri toplumsal dayanışmayı bulduktan sonra Heyet-i Temsiliye'nin geçici merkezi olmaktan çıkıp Türkiye'nin başkenti durumuna yükselen⁵⁶⁰ Ankara'nın bir kültür merkezi durumuna yükselmesini hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda Maarif Vekâleti yurt dışına gönderecekleri öğrencileri seçmek amacıyla Avrupa Konkuru adı verilen sınavlar düzenleme kararı alarak, Ekim 1924'te Cumhuriyet'in birinci yıldönümü kutlama programı çerçevesinde ilk sınavı açmıştır. Bundan sonra da Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulaması devam etmiş⁵⁶¹ ve balıkçılık, bankacılık, ticaret, dişçilik, heykeltıraşlık, istatistik, kütüphanecilik gibi branşlarda pek çok öğrenci gönderilmiştir.⁵⁶² 1923'ten 1929'a kadar herhangi bir kanuna bağlı olmadan yapılan gönderimler, öğrenci sayısı artınca 16 Nisan 1929 yılında kabul edilen 1416 sayılı "*Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun*" ile daha sistemli yapılmaya başlanmıştır.⁵⁶³ Böylece yurt dışına öğrenci gönderme uygulamasına düzen vermek ve daha verimli hale getirmek için yasal düzenleme yoluna gidilmiştir.

1924-1938 arasında yurt dışına en çok öğrenci gönderilen ülkeler Almanya ve Fransa olmuştur. Bunların yanında Avusturya, Çekoslovakya, İsveç, Belçika, İsviçre, İtalya, İngiltere, Macaristan, Amerika ve Rusya'ya da öğrenci gönderilmiştir. Öğrenciler, lisans, lisansüstü ve mesleki eğitim almışlardır.⁵⁶⁴ Avrupa eğitiminde Fransa ve Almanya'ya öncelik verilmesinin nedenine bakıldığında, Osmanlı'dan itibaren öncelikle bir Fransız kültürüne yönelişin olduğu görülmektedir. Ancak II. Abdülhamit zamanında başlayan Almanya'ya açılış dolayısıyla 1890'lardan

⁵⁵⁹ Fuad Köprülüzade, "*Müstakbel İlim ve Sanat Müesseselerimiz*", **Hayat**, Cilt: 1, Sayı: 19, 7 Nisan 1927, s. 632-635.

⁵⁶⁰ Oğuz Aytepe, "*85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi*", **A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 29-30 (2002), s. 38.

⁵⁶¹ Şarman, **a.g.e.**, s. xv.

⁵⁶² Aslan, **a.g.t.**, s. 124.

⁵⁶³ Ulu, "*1416 Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun...*", s. 496.

⁵⁶⁴ **a.g.m.**, s. 521-522.

itibaren Osmanlı yönetiminde artan Alman nüfuzu nedeniyle Almanya ağırlık kazanmış ve Atatürk Dönemi'nde de bu yöneliş sürmüştür.⁵⁶⁵

Maarif Vekili'nin önerileri doğrultusunda Atatürk Dönemi'nde kültürel kalkınma kapsamında kütüphanecilik eğitimi için de yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. İlk olarak 1925 yılında Paris'e Hasan Fehmi Ethem Karatay, Rüfai Aktan ve Nebil Emirbuhari Olgun;⁵⁶⁶ 1936 yılında ise Berlin'e Adnan Ötüken gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra kütüphanecilik alanında büyük katkıları olan bu kişilerden Rüfai Aktan İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'ne ve Nebil Emirbuhari Olgun da TBMM Kütüphane Müdürlüğü'ne atanmışlardır.⁵⁶⁷ Olgun, Osmanlı Devleti'nde 1911'de Meclis-i Mebusan Kütüphane Memuru olarak da görev yapmıştır.⁵⁶⁸ Ayrıca 1924 yılında "*TBMM Kütüphanesi Fihristi*" adlı bir de eseri vardır. 1937 yılında ise Paris'te toplanan Milletlerarası Vesaik Kongresi'ne kütüphaneci olarak gönderilmiştir (EK-8).⁵⁶⁹

Hasan Fehmi Ethem Karatay ile Adnan Ötüken'in ise Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kütüphanecilik tarihinde ayrı önemleri vardır. Bu kütüphaneciler sayesinde Türk Kütüphaneciliği'nin temelleri Cumhuriyet'in ilanından itibaren sağlam bir şekilde atılarak yeni kütüphaneciler yetiştirilmiş ve Türk Kütüphaneciliği'nin modern anlamda geliştirilmesi sağlanmıştır. Hasan Fehmi Ethem Karatay'ın yabancı bir ülkede kütüphanecilik öğrenimi yapan ilk Türk kütüphanecisi olması, Adnan Ötüken'in ise Milli Kütüphane'nin kurucusu olmasından dolayı bu bölümde iki

⁵⁶⁵ Şarman, **a.g.e.**, s. xxvii. 1937 yılına gelindiğinde 234 öğrencinin yurt dışında olduğu ve bunlardan 133'ünün yani yaklaşık %60'ının Almanya'da öğrenim gördüğü görülmektedir. 1939'da ise bu pay %80 olmuştur. Bkz. Saadet İkesus Altan, "*Alman İmparatorluğu'nda Türk Öğrenciler*", <http://www.annefrank.de/mensch/tr>, Erişim Tarihi: 10.01.2016.

⁵⁶⁶ Osman Ersoy'un TKDB'de yayımlanan "*Kütüphaneciliğimizle İlgili Belgeler*" adlı makalesinde "*Nebil Buharalı*" olarak geçen ismi (bkz. Ersoy, "*Kütüphaneciliğimizle İlgili Belgeler*", s. 22.), İslam Ansiklopedisinde, "*Nebil Emil Buharioğlu*" (bkz. İsmail E.Erünsal, "*Katalog*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2002, s. 27.) ve bazı kaynaklarda ise adı "*Mehmet Nebil Emirbuharioğlu*" (bkz. Hilmi Çelik, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphanesi*", **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 444.) ya da "*Nebil Emir Buharioğlu*" olarak geçmektedir. Ancak yapılan arşiv araştırması sonucu BCA'dan alınan ve Atatürk'ün de imzasının bulunduğu belgede adı "*Nebil Emirbuhari Olgun*" olarak geçtiği için tezde o isim kullanılmıştır. (bkz. EK-8)

⁵⁶⁷ Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 91.

⁵⁶⁸ Çelik, **a.g.m.**, s. 444.

⁵⁶⁹ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 77.69.9, Tarih: 28.07.1937.

kütüphaneci hakkında bilgi verilmiş ve Türk Kütüphaneciliği'ne olan katkıları incelenmiştir.

2.2.2.2.1. Hasan Fehmi Ethem Karatay'ın Yurt Dışına Gönderilmesi

Hasan Fehmi Ethem Karatay, modern Türk Kütüphaneciliği'nin ilk temsilcisi olarak önemli hizmetleri geçen bir kütüphanecidir. Yabancı bir ülkede kütüphanecilik öğrenimi yapan ilk Türk kütüphanecisi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin kurucusudur. Aynı zamanda kurslar düzenleyerek ilk defa kütüphanecilik öğretimi yapan ve ilk defa gerçek anlamda kütüphaneciliğe ait bir eser yayımlayan kişidir.⁵⁷⁰

Yüksek öğrenimine Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimari bölümünde başlayan Karatay, Haziran 1920'de İstanbul'da üç yıl kadar Fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'ni düzenlemekle görevlendirilmiştir. Darülfünun'un teklifi üzerine 1925 yılında yurt dışına öğrenci gönderilmesi kapsamında⁵⁷¹ Hasan Fehmi Ethem Karatay da Fransa'ya kütüphanecilik öğrenimine gönderilmiştir.⁵⁷²

Fransa'da önce "*Ecole des Chartes*" denilen arşivci ve kütüphaneci yetiştiren Fransız hükümetinin resmi okuluna başlamış; ancak o sırada Amerikalılar tarafından Fransızların halk kütüphanelerine memur yetiştirmek için Elysee Sokağı'nda açtıkları okula geçmiştir.⁵⁷³ Bu okulda Amerikan tarzı eğitim alarak modern kütüphaneciliğin ilk esaslarını öğrenmiştir.⁵⁷⁴ Yurt dışında kütüphanecilik yüksek lisans öğrenimi görmüş ilk kütüphaneci olan Karatay⁵⁷⁵ dönüşünde, Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin devredilmesiyle zenginleşen ve yeniden teşekkül eden İstanbul Darülfünunu Kütüphanesi'ne müdür olmuştur.⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ Ötügen, "*Türkiye'de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi*", s. 1.

⁵⁷¹ Semavi Eyice, "*Fehmi Ethem Karatay*", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, s. 473.

⁵⁷² Kavcar, *a.g.m.*, s. 437.

⁵⁷³ Fehmi Ethem Karatay, "*Hayatımdan Parçalar*", **TKDB**, Cilt 17, Sayı 2 (1968), s. 73-74.

⁵⁷⁴ Eyice, *a.g.m.*, s. 474.

⁵⁷⁵ Alpay, *a.g.m.*, s. 109.

⁵⁷⁶ Eyice, *a.g.m.*, s. 474.

Artık esas mesleği olan mimarlıkla ilgisi kalmayan ve kendini yeni mesleği olan kütüphaneciliğe veren Karatay, 15 yıl gibi kısa bir zamanda 140.000 yazma ve basma eserin fiş kataloğunu hazırlatmıştır.⁵⁷⁷ Böylece ilk defa kitapların alfabetik yazar ve sistematik kataloğunu yaparak o dönemde Türk Kütüphaneciliği için bir ilk olan ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi için oluşturulan bir kataloglama-sınıflama politikası oluşturmuş,⁵⁷⁸ ilk defa Melvil Dewey'in "*Onlu Sınıflandırma Sistemi*"ni uygulayarak modern anlamda kütüphaneciliğin temellerini atmıştır.⁵⁷⁹

Türkiye'de ilk kütüphanecilik öğretimi de yine Karatay yönetimindeki kursla başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'de üniversite düzeyinde kütüphanecilik öğretimi olmaması nedeniyle kütüphaneci yetiştirilmesi ve onların bilgi düzeylerinin yükseltilmesi için⁵⁸⁰ kütüphane memurlarına modern kütüphanecilik bilgilerini vermek amacıyla Eylül 1925'de ilk kütüphanecilik kursunu açmıştır.⁵⁸¹ Bu kurs, 1887'de ABD'de Melvil Dewey tarafından ilk kütüphanecilik okulunun açılmasından 38 yıl sonra Türkiye'de açılan ilk resmi kütüphanecilik kursudur.⁵⁸²

Karatay'ın Darülfünun Kütüphanesi Müdürü olarak görev yaparken ilk etapta İstanbul kütüphanelerinde çalışan memurlara meslek bilgileri vermek üzere düzenlediği bu kurs 15 Eylül 1925 yılında başlamış ve Mayıs 1926'da bitmiştir. Kursa ilişkin yönetmelik ve ders programları Maarif Vekâleti'nce Anadolu'daki kütüphane müdürlüklerine de gönderilmiş; ancak kütüphanecilere yol giderleri sağlanamadığı için sadece İstanbul'daki 30 kadar kütüphaneci bu kursa katılmıştır.⁵⁸³ Kursta Kütüphaneler Müfettişi olan Ahmet Tevhid Bey de Doğu eserleri bibliyografisi konusunda konferanslar vermiştir.⁵⁸⁴

Kursta öğretilmek üzere Maarif Vekâleti Hars Müdüriyeti tarafından 1925 yılında "*1341 Senesi 15 Eylülünde İstanbul'da Süleymaniye Medresesinde İlk Defa*

⁵⁷⁷ Müjgan Cunbur, "*Fehmi Ethem Karatay'a ve Aziz Berker'e Saygı*", **TKDB**, Cilt: 17, Sayı: 1 (1968), s. 6.

⁵⁷⁸ Süzmetaş, **a.g.t.**, s. 69.

⁵⁷⁹ Kavcar, *a.g.m.*, s. 437.

⁵⁸⁰ Oğuz, **a.g.t.**, s. 111.

⁵⁸¹ Şenalp, "*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*", 1994, s. 449.

⁵⁸² Doğan Atılgan, "*Türkiye'de Kütüphaneciliğin Gelişimi*", **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 9, Sayı: 1 (1995), s. 12.

⁵⁸³ Ötügen, "*Türkiye'de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi*", s. 1.

⁵⁸⁴ Şenalp, "*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*", 1994, s. 449.

Olarak Açılacak Kütüphanecilik Kursunun Müfredat Programı” adıyla basılan Kütüphaneciler Kursu Talimatnamesi’nde dersler idare, katalog tahriri ve kitabiyat olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. “*İdare*” bölümünde kütüphane ve kütüphanecilik tarihi, kütüphanecilerin görevleri, kütüphane binaları ve eşyaları ile kütüphanelere nerelerden kaynak sağlandığı, katalog çeşitleri ve kullanıcıya ve diğer kütüphanelere ödünç verme işleminden kısaca bahsedilmiştir. “*Katalog Tahriri*”nin uygulamalı olması gerektiğinden bahsedilen Talimatname’nin “*Kitabiyat*” bölümünde ise okumanın yararlarından, bibliyografya çeşitleri anlatılmıştır.⁵⁸⁵ Türkiye’de kütüphanecilik alanındaki ilkleri gerçekleştiren Karatay’ın Türk Kütüphaneciliği’nin ilk meslek kitabı sayılan bu kitap, kütüphanecilik öğretiminin gerekliliği ve faydasını gösteren ilk teşebbüs olması bakımından önemlidir.⁵⁸⁶

Fehmi Ethem Karatay; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nin iş tanımı, örgütleniş ve hizmet akışını düzenlemek için, 1926 yılında “*İstanbul Darülfünun Kütüphanesi Talimatnamesi*” ve “*Üniversite Kitapsarayı*” adlı iki tane de talimatname hazırlamıştır.⁵⁸⁷ 1933 yılında Paris’te yayımlanan “*Les manuscrits orientaux illustres de la Bibliotheque de l’Universite de Stambul*” adlı eseri ile de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nin Avrupa’da tanınmasına yol açmıştır.⁵⁸⁸

Yine İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ne ait yazma ve basma eser katalogları ve yedi ciltlik Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi yazma eser katalogları ile de sadece yurt içinde değil yurt dışında ve özellikle de oryantalistler arasında büyük bir Türk kütüphanecisi olarak anılmıştır.⁵⁸⁹ Karatay bu eserleri ile o zamana kadar gelişigüzel yapılan kütüphanecilik işlemlerinin modern anlamda sistematik olarak yapılmasına neden olarak kendisinden sonraki kütüphanecilere yol göstermiştir.

Atatürk Dönemi’nden sonra da kütüphanecilik hizmetlerine devam etmiştir. 1953’te İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Müdürlüğü’nden emekli olduktan sonra

⁵⁸⁵ 1341 Senesi 15 Eylülünde İstanbul’da Süleymaniye Medresesinde İlk Defa Olarak Açılacak Kütüphane Kursunun Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.

⁵⁸⁶ Ötüken, “Türkiye’de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi”, s. 5.

⁵⁸⁷ Soysal, “Kütüphanecilik”, s. 1350.

⁵⁸⁸ Alpay, “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi”, s. 109.

⁵⁸⁹ Cunbur, “Fehmi Ethem Karatay’a ve Aziz Berker’e Saygı”, s. 6.

alışmalarını aralıksız sürdürmüş ve Dolmabahçe Sarayı ile Ankara’da Cumhurbaşkanlığı Köşkü’nn kütüphanelerini düzenlemiştir.⁵⁹⁰

Hasan Fehmi Ethem Karatay’ın yurt dışında ilk kütüphanecilik öğrenimi gören, ilk kez kurs düzenleyerek kütüphanecilik eğitimi veren, ilk kataloglama ve sınıflama politikası oluşturan, gerçek anlamda kütüphanecilik alanında ilk meslek kitabı hazırlayan ilk kütüphaneci olarak Türk Kütüphanecilik tarihindeki yeri önemlidir. Kısacası Karatay için Türk Kütüphaneciliği açısından ilkleri gerçekleştiren kişi de denilebilir.

2.2.2.2.2. Adnan Ötüken’in Yurt Dışına Gönderilmesi

Adnan Ötüken, 1934-1935 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji ve Fransız Dil ve Edebiyatı bölümlerini bitirmiştir. Mezun olduğu yıl İstanbul kütüphanelerindeki yazmaların katalogunu hazırlayacak olan Ritter’in başkanlık yaptığı komisyonda dokuz ay süre ile ktip olarak çalışmıştır. Bu deneyim, Ötüken’in meslek olarak kütüphaneciliği seçmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁹¹

1936 yılında Yozgat Lisesi Edebiyat ğretmenliği’ne tayini yapılan Ötüken, aynı yıl devlet hesabına kütüphanecilik alanında ihtisas yapmak üzere Almanya’ya gönderilerek dört yıl süre ile Berlin Devlet Kütüphanesi’nde (Preussische Staatsbibliothek) kütüphanecilik öğrenimi görmüş; Berlin Devlet Kütüphanesi, Leipzig’de Deutsche Bcherei ve diğer Alman kütüphanelerinde staj yapmıştır.⁵⁹²

Adnan Ötüken, Atatürk Dönemi’nde yurt dışına eğitime gitmesine rağmen Atatürk vefat ettikten bir yıl sonra yani 1939 yılında yurda dnmştir. Bu nedenle ülkede kütüphanecilik adına yaptığı işler, yazdığı eserler Atatürk Dönemi’nden sonra gerçekleştirilmiştir. Tezin kapsamı 1923-1938 yılları aralığında olmasına rağmen Adnan Ötüken’in bu dönem aralığında yurt dışına eğitime gönderilmesi ve döndükten sonra Türk Kütüphaneciliği için yaptığı önemli girişimler nedeniyle onun çalışmalarına kısa da olsa tezin bu bölümünde yer verilmiştir.

⁵⁹⁰ Eyice, *a.g.m.*, s. 474.

⁵⁹¹ Erol Yılmaz, “Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 461.

⁵⁹² “Adnan Ötüken’in Biyografisi”, **TKDB**, Cilt: 21, Sayı: 2 (1972), s. 67.

1939 Haziran'ında yurda döndükten sonra "*Bibliyotek Bilgisi ve Bibliyografi*" adlı ilk eserini yayımlayan Ötüken, 1941 yılında Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü olarak Ankara'ya tayin edildikten sonra DTCTF'de Türk Kütüphanecilik eğitimi tarihinde ilk defa uzun süre devam edecek olan bir kursun açılmasını sağlamıştır.⁵⁹³ 1952 yılında aynı fakültede kütüphanecilik enstitüsü kurulana kadar da bu kursu vermeye devam etmiştir. Kurs 20-30 kursiyerle başlamış ve zamanla 160'a kadar yükselmiştir. Bu kurslarda yetişenlerin bir kısmı, Milli Kütüphane'nin ilk personellerini teşkil etmiştir.⁵⁹⁴

Cumhuriyet'in ilanından sonra Stummvoll'la başlayıp Ötüken'le devam eden 1925-1954 yılları arasında düzenlenen kurslar Türkiye'deki kütüphanecilik eğitimi açısından önemlidir. Bu kursların en önemli özelliği Türkiye'de üniversite düzeyinde kütüphanecilik eğitimi verilmesi için gerekli altyapı ve kamuoyunun oluşturulmasına imkân sağlanmasıdır. İkinci özelliği ise kütüphane hizmetlerinin düzenlenmesi ve ileriki yıllarda verilecek olan kütüphanecilik eğitimi için gerekli insan gücünün oluşturulmasına katkı sağlanmış olmasıdır. Önemli olan bir başka özellik de bu kursların gelişi güzel değil, önceden hazırlanmış olan yönetmeliklere bağlı kalınarak düzenlenmesidir.⁵⁹⁵

Ötüken, açtığı kurslardan sonra hep aklında olan bir dileğini önce yazılarıyla dillendirmiş sonra da gereğini yapmıştır. Bu dileği Türkiye'de bir Milli Kütüphane kurmaktır. Çünkü gelişmiş ülkelerde Milli Kütüphane'nin kuruluşu ile ülkemizdeki karşılaştırıldığında, Uygurlardan itibaren bir kütüphane geleneğine sahip olan bir ülkenin, bunu çok gecikmeli olarak gerçekleştirebildiği görülmektedir. Bu tarih Fransa'da 1480, İngiltere'de 1753, ABD'de 1800, İtalya'da 1804, Yunanistan'da ise 1828'dir. Bundan da anlaşılmaktadır ki; matbaanın ülkemizde resmî olarak kullanılmaya başlanmasında yaşanan yaklaşık üç yüz yıllık gecikme, Türkiye'de yayın hayatının gelişimini olumsuz yönde etkileyerek Milli Kütüphane'nin kuruluşunun da gecikmesine neden olmuştur.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Artukoğlu, *a.g.m.*, s. 4.

⁵⁹⁴ "*Adnan Ötüken'in Biyografisi*", s. 68.

⁵⁹⁵ Artukoğlu, *a.g.m.*, s. 8.

⁵⁹⁶ Candan, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphanecilik Etkileşimi*, s. 118.

Ötüken, Milli Kütüphane'nin kurulmasının gerekliliği konusundaki birçok yazısında konuyu ayrıntılarıyla dile getirmiştir:

- “1. Modern kütüphanelerimizi kurmağı ve bunlara örnek ve merkez olmağı,
2. Bundan sonra yetişecek ve memleketin her tarafında bu müesseseleri kuracak ve idare edecekleri yetiştirmeğı,
3. Türkiye’de matbaanın taammümü (yayılması) tarihinden itibaren basılan bütün kitapları toplamağı ve ... bir Türkiye bibliyografyası vücuda getirmeğı...

Bunun için de daha evvel yazmaları bir merkeze, bir devlet kütüphanesine toplamak mecburiyetindeyiz. Bütün bu...işlerden sonra vilayet merkezlerinde hiç olmazsa birer şehir kütüphanesi kurmak, köyler için seyyar kütüphaneler tesis etmek...gibi faydalı ve lüzumlu teşebbüslere de girişilebilir.”⁵⁹⁷

Bir diğer yazısında ise; “...*Ecnebi eserleri bir tarafa bırakalım; memleket yayınlarını muntazamca takip edebilen, bunları eksiksiz olarak ve iyi tasnif edilmiş bir hâlde ilim adamının istifadesine arzedeabilen tek kütüphaneden yoksunuz.*” diyerek bu konudaki eksikliğimizi ortaya koymuştur.⁵⁹⁸

Adnan Ötüken, yazılarında Milli Kütüphane'nin gerekliliği ve Türkiye’de olmamasından dolayı yaşanan sıkıntıları anlattıktan sonra nihayet beklediği zamanın geldiğine inanarak 15 Nisan 1946 tarihinde Neşriyat Müdürlüğü bürolarının zemin katındaki odaya camlı bir dolap yerleştirmiş ve bu dolaba Mehmet Emin Yurdakul’un iki kitabını koyarak yaptığı konuşmada bu fidenin yeşerip büyük bir ağaç olacağını, bu ağacın da Milli Kütüphane adını taşıyacağını bildirmiştir. Ötüken bu odaya, gayri resmi olarak “*Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu*” adını vermiştir.⁵⁹⁹ Ötüken’in de belirttiği gibi iki kitapla başlayan bu serüven, kısa bir süre sonra resmi yayınlar ve bağış kitaplarla 8000’e ulaşmıştır.⁶⁰⁰

6 Ağustos 1946’da Recep Peker hükümeti kurulunca, hükümet programında “*Ankara’da bir Milli Kütüphane kurulması için hemen çalışmalara başlanılacağı*” konusu yer almıştır.⁶⁰¹ Milli bir kütüphane gereksiniminin karşılanması için Adnan Ötüken’in şahsi çabaları ile 21 Şubat 1947’de “*Milli Kütüphaneye Yardım Derneği*” adıyla bir dernek kurulmuştur.⁶⁰² 2 ay sonra 1 Nisan 1947 tarihinde eser sayısı

⁵⁹⁷ Adnan Ötüken, “*Kütüphanelerimizi Nasıl Düzelteceğiz?*” **Yücel**, 7 (38), 1938.

⁵⁹⁸ Candan, **Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphanecilik Etkileşimi**, s. 103.

⁵⁹⁹ “*Adnan Ötüken’in Biyografisi*”, s. 68.

⁶⁰⁰ Şenalp, “*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*”, 1994, s. 43.

⁶⁰¹ “*Adnan Ötüken’in Biyografisi*”, s. 68.

⁶⁰² Şenalp, “*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*”, 1994, s. 43.

60.000'e ulaşınca bu eserleri hizmete sunabilmek için, günümüzde Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet veren binaya taşınılmıştır. 16 Ağustos 1948 tarihinde ise nihayet “*Türk Milli Kütüphanesi*” kullanıcıların hizmetine açılmıştır. 23 Mart 1950 tarihinde kabul edilen ve 29 Mart 1950 tarihli ve 7469 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren, 5632 sayılı “*Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun*” ile de resmen kurulmuştur.⁶⁰³

Görüldüğü gibi Adnan Ötüken’in Türk Kütüphaneciliği’ne katkıları büyüktür. Yaptığı işlerin en önemlisi de Türk Milli Kütüphanesi’ni kurmasıdır. Böylece Türkiye’de Milli Kütüphanenin kurucusu olarak tarihe geçmiştir.

Yukarıda belirtilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Türkiye’de başka mesleklerde öğrenim görüp yurt dışına kütüphanecilik eğitimi için gönderilen öğrenciler yurda döndükten sonra, yurt dışından eğitim alanlarıyla ilgili çalışmalar yapmak üzere görevlendirilen uzmanlarla birlikte gerek yayınladıkları raporlarla gerekse de yeni kütüphaneciler yetiştirmek üzere açtıkları kurslarla Atatürk Dönemi’nde Türk Kütüphaneciliği’nin gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ile Atatürk Dönemi’nden itibaren eksikliği artan bir Milli Kütüphane’nin kuruluşu ise ancak Atatürk’ten sonra gerçekleştirilebilmiştir.

⁶⁰³ Kanun No: 5632, Sayı: 7469, Kabul Tarihi: 23.03.1950, RG Yayın Tarihi: 29.03.1950.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE KURULAN KÜTÜPHANELER, KÜTÜPHANECİLİK ALANINDA FAALİYETTE BULUNAN KURUMLAR VE KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ

3.1. ATATÜRK'ÜN KİTAP SEVGİSİ VE KÜTÜPHANESİ

Atatürk devrimleri sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan kültürel, iktisadi, siyasi ve sosyal gelişim sonucu çok kısa bir zamanda bir millet geri kalmış bir ülke iken pek çok ülkeyi gerisinde bırakan bir ülke haline gelmiştir. Türkiye'yi bu hale getirirken Atatürk ve arkadaşlarının karşılaştıkları engellerden en büyüğü kuşkusuz ülkede okuma-yazma bilenlerin sayısının çok az olmasıdır. Ekonomi, ulaşım, ziraat gibi pek çok alanda geri kalmış metotlar sonucu ülke de ilerleyememiştir. Osmanlı Dönemi'nin son yıllarında kütüphaneler de diğer sosyal kurumlar gibi çağının gerisinde kalmıştır. O dönemlerde Ankara, İstanbul ve İzmir'deki Amerikan kütüphanelerinden başka modern anlamda halk kütüphaneleri mevcut değildir. Kütüphaneler daha çok kitapların kullanıldığı yerler değil de özellikle değerli el yazması kitapların muhafaza edildikleri yerler olarak görülmüştür.⁶⁰⁴

Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri ile ilgili konularda bir takım çalışmalara destek olmasının yanı sıra bizzat kendi imzasıyla yaptığı çalışmalarla yeni kurulan bir devletin temel ve öncelikli kurumlarının yanı sıra, toplumsal ve sosyal birer kurum olan kütüphanelere de yer vermiştir. Halkının rahatı, huzuru ve gelişmesi için gecesini gündüzüne katan Atatürk, hayatının her safhasında kitap ve kütüphanelere çok önem vermiştir. Türk halkının sevdiği kişileri örnek alacağını, sevdikleri insanların yaptıklarını yapmak istediklerini bildiğinden halkına örnek olacak davranışlar sergileyerek kitapları hiç yanından ayırmamış, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde özellikle geniş ve ferah bir kütüphane isteyerek özel ve devlet konularındaki çalışmalarını bu

⁶⁰⁴ Robert Bingham Downs, “Türkiye’de Kütüphanecilik”, (Çev.) Leman Çankaya, **TKDB**, Cilt: 5, Sayı: 3 (1956), s. 258-259.

kütüphanede ele almıştır.⁶⁰⁵ Ayrıca Florya'daki evinde bulunan kendi kişisel kütüphanesini gittiği her yere taşıması da okuma sevgisinin büyüklüğünü göstermektedir. Florya ve Çankaya Köşkü dışında, Dolmabahçe Sarayı ve Yalova Köşklerinde de şahsi kütüphaneleri vardır. O'nun görev yaptığı cephelere giderken bavullarla kitap taşıdığını, Cumhurbaşkanı olduktan sonra bir çalışma odası olarak da kullandığı iyi bir kütüphane odası hazırlattığı, nihayet yurt gezilerine çıktığı zaman o şehirlerin kütüphanelerini de ziyaret ettiğini ve bu kütüphanelerden kitaplar getirterek okuduğunu bilmekteyiz.⁶⁰⁶

Atatürk'ün yaptığı kültür devriminde kitaplara, kütüphanelere ve yayınlarla ilgili çıkardığı kanunlara önem vermesinin nedenlerinden başlıcası okuma sevgisidir. Bu bölümde Atatürk'ün kitap, kütüphane ve kütüphanecilik faaliyetleri ile bu kadar ilgilenmesinin ardındaki okuma sevgisinin sonucunda Cumhuriyet ilan edildikten sonra yaptığı devrimleri halka anlatmak için çıktığı yurt gezilerinde gittiği kütüphaneler ve kendi oluşturduğu şahsi kütüphanesinden bahsedilmiştir.

3.1.1. Atatürk'ün Okuma Sevgisi

Atatürk'ün eşsiz bir lider olmasında O'nun kendini iyi yetiştirmesinin ve çok kitap okumasının büyük etkisi vardır. Atatürk; zaman, mekân, savaş, barış demeden bulduğu her fırsatta okumuştur. Kütüphaneler yıkılıp kitaplar topluca yakılırken belki de kitaba Atatürk kadar değer veren bir önder olmamıştır. O'nun için okumak, yaşlılarının sokaklarda oynadığı günlerden yaşamının son günlerine, yoğun düşman ateşi altındaki cephelerden memleket sorunlarının çözümlendiği uykusuz sabahlara kadar uzanan bir alışkanlık, bir ihtiyaç olmuştur.⁶⁰⁷

Atatürk devrimleri, Türk milletini hedefleyen karar ve uygulamaları açısından derin bir düşünce, analiz ve sentezin sonucudur. Bunun ardında felsefi, fikri ve ilmi bir temelin olmaması mümkün değildir. Bu nedenle Atatürk karşımıza güçlü bir düşünce adamı olarak çıkmaktadır. Atatürk'te bu birikimin oluşmasında öncelikle

⁶⁰⁵ Hidayet Oktay, “Atatürkçü Düşüncede Kültür ve Kütüphane Olgusu”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 15, Sayı: 3 (2001), s. 319.

⁶⁰⁶ Ali Güler, **Karamanlı Sarı Paşa**, Karaman Belediyesi Kültür Yayını, Karaman, 2008, s. 238.

⁶⁰⁷ Yılmaz Vurkaç, **Atatürk ve Kitap**, Milliyet Yayınları, [Yay.Yeri yok], 1985, s. 104.

okuma tutkusunun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ali Güler, Şerafettin Turan'ın bu konuda söylediklerini şöyle aktarmıştır:

“Mustafa Kemal'in iyi bir kurmay subay olarak yetişmesinin ötesinde, ülkesinin geleceğini düşünen bir aydın, ona bağımsızlığını kazandıracak ulusal bir savaşın lideri, bilim ve tekniğin son verilerine dayalı yeni bir devletin kurucusu ve her alanda çağdaşlaşmaya yönelik bir devrimin planlayıcısı ve uygulayıcısı, özetle Atatürk olmasını sağlayan etkenler arasında en büyük payı, okul sıralarında başlayarak son nefesini verinceye kadar sürdürdüğü okuma tutkusu almaktadır. Bu tutkuda onun yalnızca eline aldığı sayfaları okuyup tüketen biri değil, kendisinin kültür tanımında vurguladığı gibi, okuduklarını değerlendiren, onları daha önce okudukları ile bütünleştirip senteze ulaşabilen ve zekasını eğiten bir düşünür olduğu dikkati çekmektedir.”⁶⁰⁸

Atatürk'ün, olayları bütün boyutlarıyla değerlendirme düzeyine yükselmesinde en büyük etken de düşünürler, yazarlar ve kitaplar olmuştur. O'nun Manastır Askeri Lisesi'nden itibaren son günlerine kadar devam eden tutku derecesindeki okuma sevgisi günlük bir alışkanlık haline gelmiştir. Şahsi kütüphanesi, anı defterine yazdığı notlar ve yaptığı kitap siparişleri bunu somut olarak göstermektedir.⁶⁰⁹

O'nun öğrencilik ve gençlik yılları Osmanlı Devleti'nin siyasal yönden yenilgilere uğradığı, düşün hayatı yönünden Batı kültürüne açıldığı döneme rastlamaktadır. Fransız Devrimi'nin temel ilkeleri, insan hakları, özgürlük, bağımsızlık, ulusallık gibi tüm dünyayı etkileyen kavramların ortaya çıktığı bir dönemde diğer aydınlar gibi O da bu düşün akımlarından etkilenmiştir.⁶¹⁰ Manastır Askeri Lisesi'ndeyken Voltaire, J.J.Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin eserleri ile Harp Okulu'ndayken Namık Kemal, Tevfik Fikret, M.Emin Yurdakul'un şiirlerini okumuştur.⁶¹¹

Askerliğe ilk adım attığı zamanlarda Fransız filozoflarının yapıtlarının yanı sıra Orta Asya'daki Türkler, Anadolu uygarlıkları, İslam tarihi, Osmanlı tarihi ve hukuk gibi konularda okuduğu kitaplarla kendini daha öğrencilik yıllarında geliştirmiş ve yetiştirmiştir.⁶¹² Daha Trablusgarp Savaşı sırasında Derne Karargahı'ndaki subayların okumaları ve dünyadan haberdar olmaları için faydalı dergi ve gazetelere, özellikle de

⁶⁰⁸ Güler, a.g.e., s. 228.

⁶⁰⁹ a.g.e., s. 230.

⁶¹⁰ Leman Şenalp, “Atatürk'ün Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 16, Sayı: 2 (2002), s. 171.

⁶¹¹ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK, Ankara, 2006.

⁶¹² Özata, a.g.e., s. 193.

Ordu ve Donanma Mecmuaları ile Askeri Gazete'ye abone olmalarını teşvik etmiştir.⁶¹³

Savaş meydanlarındaki zamanlarında ise daha çok Çanakkale Savaşları sırasında arkadaşı Madam Corinne'den⁶¹⁴ romanlar isteyip okumuştur. 20 Temmuz 1331 (1915) tarihli mektubunda Madam Corinne'den birkaç roman ismi vermesini istemiş, karargah katiplerinden Hulki Efendi'ye yeni kitaplar aldıracağını söyleyerek birkaç roman adı vermesini istemiştir.⁶¹⁵

1916 yılında 16. Kolordu ve Ordu Komutanı olarak Doğu Anadolu'da bulunduğu sırada tuttuğu anı defterlerinde her şart altında kitap okuduğunu görmekteyiz.⁶¹⁶ Yine Aralık 1917'de, o zamanlar Osmanlı veliahdı olan Vahdettin ile Almanya İmparatoru'nun ziyaretine gittiğinde Almanya dönüşünde hastalandığından, tedavi için Viyana'da Karlsbad'a geçmiştir. Burada geçen bir ay zarfında (Temmuz 1918) Mustafa Kemal memleketinin durumunu daha sükûnetle düşünmeye ve çareler aramaya, aynı zamanda pek çok kitap okumaya fırsat bulmuştur. Okuduğu kitaplar, Almanca ve Fransızca dersler aldığı için daha çok yabancı dillerdeki kitaplardır.⁶¹⁷

1922 yılında Milli Mücadele'nin en kritik aşamasında, Büyük Taarruz hazırlıkları sırasında tuttuğu notlar arasında da kitap okuduğuna dair yazılar vardır.⁶¹⁸ Yine Atatürk'ün Dumlupınar Meydan Savaşı'ndan hemen önce 21-22 Ağustos 1922'de "*Çalığışu*" romanını okuduğu ve çok beğenip takdir ettiğini Siirt milletvekili Mahmut Bey'in notlarından öğrenmekteyiz.⁶¹⁹

Atatürk, vatanı düşman saldırısından kurtardıktan, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup Cumhurbaşkanı olduktan sonra daha yoğun bir biçimde okumuştur. O, artık

⁶¹³ Hamdi Ertuna, **1911 1912 Osmanlı İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, 1984, s. 159.

⁶¹⁴ Madam Corinne, Atatürk'ün yakın arkadaşı Ömer Lütfi'nin eşidir. Ömer Lütfi, Balkan Savaşında şehit olmuştur. Madam Corinne, İtalyan asıllı olup Türkiye'ye yerleşmiştir. Atatürk bu aile ile Ömer Lütfi Bey'in sağlığından beri tanışmış, arkadaşı şehit olduktan sonra da aile dostluklarını 1919'a kadar sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadi Borak, **Atatürk'ün Özel Mektupları**, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004, s. 62-63.

⁶¹⁵ Borak, **a.g.e.**, s. 66.

⁶¹⁶ Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK, Ankara, 1995, s. 83-84.

⁶¹⁷ Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK, Ankara, 1991, s. 13-29.

⁶¹⁸ Özata, **a.g.e.**, s. 195.

⁶¹⁹ Sadi Borak, "*Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 25 (1992), s. 14.

savaş alanlarında kazandığı zaferleri, kültür, sosyal, ekonomi alanlarında yapacağı devrimlerle süslemek için öncelikle kendisinin yeterli bilgilerle donatılmasının gerekliliğine inanmış ve bu nedenle de her türden konuları içeren eserleri okumak, bir tutku olmuştur. Yurt içinde bulunmayan kitapları yurt dışından getirtmiş, bilmediği dilde olanları da kısa sürede yapılan Türkçe çevirisinden okumuştur.⁶²⁰ Harf Devrimi ve dilde sadeleşme yapacağı sırada “*dil*”le ilgili kitap ve sözlük, Türk tarihiyle ilgili çalışmalar esnasında da “*tarih*”le ilgili pek çok kitap okumuştur.⁶²¹

Atatürk’ün özel kütüphanesinin kataloğu incelendiğinde de bu konu çeşitliliğini görmek mümkündür. O’nun daha çok Türk ve İslam tarihleri, din, dil, eğitim, antropoloji, hukuk gibi pek çok konuda kitaplar okuduğu görülmektedir.⁶²² Özellikle Türk tarihi hakkında tuttuğu pek çok notu vardır. Bunlar arasında Selçuk Medeniyetiyle ilgili aldığı notlarda Selçukluların imar alanında güzel eserler bıraktığını, bunların içinde kütüphaneler de olduğunu, bu kütüphanelerin çok zengin ve çok değerli eserlere sahip olduğunu övgüyle anlatmıştır. Atatürk’ün Selçuk Medeniyetindeki kütüphanelerle ilgili notları EK-9’da sunulmuştur.⁶²³

Atatürk, seyahate çıktığı zamanlarda sandıklarla yanında mutlaka kitap götürmüştür.⁶²⁴ Çevresindeki kişilerin yanı sıra O’nu ziyarete gelenler de okuma sevgisini hayranlıkla gözlemleyip anılarında da bunları yazmışlardır. Örneğin; ABD Büyükelçisi Charles N.Sherrill, Çankaya Köşkü’nde Atatürk’ü ziyaretindeki gözlemini anlatırken okuma sevgisinden övgüyle söz ederek Atatürk’ün kütüphanesindeyken kendisini ne kadar rahat hissettiğinden bahsetmiştir:

“Bugün Mustafa Kemal kendisini ilk günküden daha rahat hissediyor, çünkü O şimdi kitaplığındadır. Yaratılışı bakımından okumayı ve incelemeyi seven insanlar kendi kitaplıklarında, kendi kitapları arasında bütün güçleri ve büyüklükleri ile görünürler...⁶²⁵ Çünkü kütüphanesindeydi; ve yaratılışı itibarıyla daima okumak, tetkik etmek isteyen

⁶²⁰ Cemil Sönmez, **Atatürk ve Okuma Sevgisi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, s. 53.

⁶²¹ Özata, **a.g.e.**, s. 202.

⁶²² **Atatürk’ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)**, Başbakanlık, Ankara, 1973.

⁶²³ ATASE Atatürk Koleksiyonu (ATAZB): Klasör No: 11, Dosya No: 233, Fihrist No: 1-5.

⁶²⁴ Mustafa Kemal Ulusu, **Atatürk’ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu’nun Hatıraları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 55.

⁶²⁵ Sönmez, **a.g.e.**, s. 49.

kimseler için bu varılacak en mutlu hedeftir. Mustafa Kemal, pek sevdiği kitapları, haritalarıyla çevrelenmiş kütüphanesindeki huzur ve rahatı hiçbir yerde bulamazdı.”⁶²⁶

Atatürk, ilgilendiği konularda sadece kendi kütüphanesinde bulunan eserlerle yetinmeyip başka kütüphanelerdeki kitaplardan da yararlanmışır. Özellikle de İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nden pek çok kitap ödünç almıştır. Türk tarihi ve Türk dili konularına önemle eğildiği 1932, 1935 ve 1937 yıllarında, bu kütüphaneden 150 cilde yakın kitap ve dergi almıştır. Bunların 123’ü tarih konusundadır. 1935 yılında Afet Hanım ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından bu kütüphaneden aldığı kitapların iadesi ile ilgili yazışma bunun en iyi göstergelerinden biridir (EK-10).⁶²⁷ Yine Şemsettin Sami’nin Tercüme-i Kamus’unun Cumhurbaşkanına teslim edilmek üzere kütüphaneden alındığına dair bilgi de mevcuttur (EK-11).⁶²⁸

8 Ağustos 1932 ve 19 Eylül 1934 tarihlerinde Hususi Kalem Müdürlüğü tarafından alınan kitapların işleri bittikten sonra geri iade edilmesini isteyen bir yazının ilişigindeki listede bulunan kitaplar; Durckheim’in üç adet kitabı, Asım Kamusu, Vankulu ve Cevheri Lügatleri, Bourgeois, Lebas, Coussanges ve La-Vie’nin tarihle ilgili kitaplarıdır. Bu kitaplarla ilgili pek çok yazışma yapılmıştır. Durckheim’in eserlerinin çevirileri Atatürk’ün kendi şahsi kütüphanesinde bulunduğu halde orijinalinden okumak için İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nden ödünç almıştır. Kitaba verdiği değerin en önemli kanıtı da kütüphanelerden ödünç olarak aldığı kitapların üzerine notlar almamasıdır.⁶²⁹

Atatürk’ün okuma tutkusu zamanla adeta sınırları aşmıştır. Yurt dışında bulunan elçiler aracılığıyla yurt dışından onlarca kitap sipariş eden tek devlet adamı Atatürk’tür. Yurt dışından getirttiği kitaplar da, yine özel ilgi alanından dolayı tarih, arkeoloji, antropoloji gibi bilim alanlarına aittir.⁶³⁰ Atatürk’ün Türk toplumunu çağdaş ülkeler toplumları düzeyine ulaştırmak amacıyla, sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda yapmayı tasarladığı devrimlerini uygulamadan önce, dünyadaki diğer ulusların

⁶²⁶ Nurullah Özdemir, “Atatürk’te Okuma Tutkusu ve Kitap Sevgisi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2 (1999), s. 227-228.

⁶²⁷ TİTE Kutu No: 75, Belge No: 35, Tarih: 01.05.1935.

⁶²⁸ BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 52.263.16.

⁶²⁹ Şenalp, “Atatürk’ün Kütüphanesi”, s. 174.

⁶³⁰ Özata, **a.g.e.**, s. 197.

yaptıkları devrimleri, sosyal gelişmeleri, eski Türk ve İslam tarihi konularında okuyamadığı kitapları incelemek istemediği için bütün büyükelçiliklere, bulundukları ülkelerde Türkler hakkında yazılmış olan kitapların satın alınması için talimatlar vermiştir.⁶³¹ 21 Temmuz 1935 tarihinde gece saat 02’de özel kalem müdürüne, Paris Büyükelçisi’ne gönderilmek üzere bir kitap sipariş listesi yazdırması buna güzel bir örnektir. Atatürk’ün gecenin o saatinde Paris Büyükelçisi’nden bir an önce gönderilmesini istediği kitaplar, iktisattan tarihe, hukuka, coğrafyaya kadar 18 farklı bilimsel alanda toplanmıştır. Atatürk, bir defasında da Fransız Recueil Siray Yayınevi’nden kitap sipariş etmiştir. Yayınevi Atatürk’e listesi dört sayfa tutan 24 paket kitap göndermiştir.⁶³² Yurt dışından getirilen kitaplardan önemli bulunanlar, kısa zamanda Türkçeye çevrilip yayımlanarak⁶³³ herkesin okuyup bilgilenmesi hedeflenmiştir.

Atatürk’ün özel kütüphanesinde dikkat çeken bir diğer husus da imzalı hediye kitapların varlığıdır. Kütüphanede her dilden, çoğu yazarı, çevirmeni ya da yayıncısı tarafından armağan edilen çok sayıda kitap bulunmaktadır.⁶³⁴

Atatürk çok okumasının yanı sıra çevresindekileri de okumaya teşvik eden birisidir. O’nun sofrası, yurt ve dünya sorunlarının görüşülüp tartışıldığı, sanat ve edebiyat konularının irdelendiği bir bilgilenme şöleni ise, kütüphanesi de çevresinin yararlanmasına açık bir bilgi hazinesi niteliğinde olmuştur. Afet İnan’ın gözlemlerine göre; “Devlet adamlarımızın Atatürk’ün kütüphanesinden okumaları için birer kitapla çıktıkları çok olurdu.” derken, Tevfik Rüştü Aras da; “Atatürk bilgiye çok önem verirdi. Kendisi çok okur, okuyanları ve bilginleri çok takdir ederdi.” demektedir.⁶³⁵

Atatürk’ün kitaba verdiği değer, çevresindekilere nasıl yansıdığının bir değişik örneğini de Atatürk’ün sofracısı Cemal Granda, her işte kendi çıkarlarını kollayan, dönemin bir kısım ileri gelenlerinden ve milletvekillerinden söz ederek şöyle anlatmıştır:

⁶³¹ Şenalp, “Atatürk’ün Kütüphanesi”, s. 173.

⁶³² Yurdakul Yurdakul, **Mustafa Kemal’den Atatürk’e**, Truva Yayınları, İstanbul, 2006, s. 255.

⁶³³ Şenalp, “Atatürk’ün Kütüphanesi”, s. 173.

⁶³⁴ Güler, **a.g.e.**, s. 243.

⁶³⁵ Vurkaç, **a.g.e.**, s. 65.

“Bunların bazıları -okuma yazma bilmedikleri halde- evlerine çok büyük kitaplıklar yaptırmışlardı. Örneğin Atatürk, bir atlas ya da kitap aradığı zaman kitaplıktan biz gider, bunları çıkarırdık. Atatürk’e onlar kendileri bulmuş gibi götürüp verirlerdi.”⁶³⁶

Yine Afet İnan da bu konuyla ilgili bir gözlemini anılarında yazmıştır:

“Devlet adamlarının Atatürk’ün özel kütüphanesinde okumaları için birer kitapla çıktıkları çok olurdu. Bu vesile ile devlet teşkilatımız ve kanunlar üzerinde konuşulur ve günün ihtiyaçları göz önünde tutulduğu gibi medeni icapların sosyal bünyemizdeki yararlı olabilecek prensipleri görüşülürdü.”⁶³⁷

Atatürk’ün kendine özgü okuma alışkanlığı; okurken önemli gördüğü yerlerin altını renkli kalemle çizmesi, sayfa kenarlarına notlar alması, ünlem (!), soru işareti (?), dikkat (D) gibi işaretler koyması, O’nun bu okumalarını öylesine değil de notlar olarak bir amaç çerçevesinde yaptığını göstermesi açısından önemlidir.⁶³⁸

Atatürk’ün yaptığı devrimlerin temelinde böyle derin bir birikim vardır. O, hiçbir dönemde kitaba düşman olmamış, kitap yasaklatmamış, yaktırmamıştır. Yokluk dönemlerinde bile kitap basımı yapılmış, 1923-1938 yılları arasında 16.046 kitabın basımı gerçekleşmiştir.⁶³⁹

Daha öğrencilik yıllarında başlayıp yaşamının her döneminde geceli-gündüzlü kitapla, okuma sevgisiyle bütünleşerek sürdürülen bir ömür yine kitapla son bulmuştur. Atatürk’ün Dolmabahçe Sarayı’nda hastalığının çok ağırlaştığı zamanlarda kendisi kitap okuyamasa dahi Afet İnan’a kitap okuttuğunu Afet İnan Eylül 1938 yılındaki bir anısından bahsederek şöyle anlatmıştır:

“Kendisinin yanına girdiğim zaman bana okuduğum yeni kitaplardaki bilgileri anlatmamı istiyor. Ben hem gazetelerden bazı olayları söylüyor hem de kitaplardan özetler veriyordum. Bu arada Türk Tarih Kurumu’nun arkeolojik kazı işleri devam ettiği için yeni buluntuların haberlerini de kendisine söylüyordum.”⁶⁴⁰

Afet İnan, Atatürk’ün en son gördüğü ve okuduğu kitabın Belleten’in 5/6 sayılı nüshası olduğunu belirtmiştir.⁶⁴¹ Okumayla dolu geçen bu yaşam, Atatürk’ün sonsuzluğa uğurlanışının ilk günleri olan 15 Kasım 1938 tarihinde İsmail Habib Sevük tarafından şöyle anlatılmıştır:

⁶³⁶ a.g.e., s. 66.

⁶³⁷ Afet İnan, **M.Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 18-24.

⁶³⁸ **Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar**, 24 Cilt, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

⁶³⁹ Oktay, a.g.m., s. 320.

⁶⁴⁰ Afet İnan, “*Atatürk’ün Dil Bayramı*”, **Atatürk’e Saygı**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1969, s. 53.

⁶⁴¹ Borak, a.g.m., s. 83.

“İkinci defa Yaver Naşid’le çıkıyoruz. Elbette ondan da bir şeyler öğrenirim diyorum. Tekrar kütüphane odasındayız. Acaba okuduğu kitaplar nelerdi? Yaver arkadaşım ‘Onu Nuri bilir, diyor. O’nun hafız-ı kütübü gibiydi.’

Salondan geçen bir gence seslendi. Siyah elbiseli, siyah kravatlı Nuri izahat veriyor: ‘Buraya, eli altında bulunması lazım kitapları asıl kütüphaneden alıp getirdim. Onlar, şurada bir dolap vardı, orada okurdu. En son okuduğu kitaplar hep Türk Tarihine ve Türk Diline aitti. O ki yeryüzünün en şerefli kılıcını taşıdı, o kılıcı hep hakkı ve vatani müdafaa uğrunda kullandığı için. Fakat onun eli kılıcın kabzasından çok kitabın cildini tuttu.’”⁶⁴²

Görüldüğü üzere Atatürk’ün okuduğu kitaplar dönem dönem değişiklik göstermiştir. Okul yıllarında Fransız İhtilali’nden esinlenerek dünya tarihi kitaplarının yeri büyükken, yabancı dil öğrenmeye ağırlık verdiği savaş yıllarında ise Almanca ve Fransızca kitaplar okumuştur. Cumhuriyet’ten sonra ise yaptığı devrimlerle paralel olarak Türk dili ve tarihi konularına ağırlık veren Atatürk, okuduğu kitaplarla Fransız Devrimi’nden esinlenmiş, ancak Türkiye’ye özgü bir “*Türk Devrimi*” yaratmıştır. Afet İnan’ın söylediği gibi, kitap hangi konuda olursa olsun Atatürk’ün fikir hayatı için değerli bir varlık mahiyetindedir. O’nun hayatında iyi ve öğretici kitabın yeri daima büyük olmuştur.⁶⁴³ Ancak bunun ötesinde O, okuduklarından edindiği bilgileri, kendi düşün süzgecinden geçirerek, dehası ile kendine özgü bir sentez yaparak Türk milletin yararına olduğu ilkeleri saptayarak devrimlerini öyle gerçekleştirmiştir.⁶⁴⁴

3.1.2. Atatürk’ün Özel Kütüphanesi

Kitap sevgisi ve okuma tutkusuyla böylesine özdeşleşen Atatürk, her zaman bir kütüphaneye sahip olma girişiminde bulunmuştur. Cumhuriyet sonrası zamana kadar yerleşik bir hayatı olmadığı için bir kütüphane kuramamış; yanında okumak istediği, sevdiği, faydalı bulduğu kitapları savaş ortamında olabildiğince taşımakla yetinmiştir. Ancak O, Türk toplumunun, çağdaş ülkeler düzeyine ulaşmasını sağlamak amacıyla; kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda yapmayı tasarladığı devrimlerini uygulamadan önce başka ulusların yaptıkları devrimleri, sosyal gelişmeleri, ilk uygarlıkları, eski Türk ve İslam tarihi konularında okuyamadığı kitapları, daha rahat

⁶⁴² İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 97.

⁶⁴³ Özata, *a.g.e.*, s. 217.

⁶⁴⁴ Şenalp, “*Atatürk’ün Kütüphanesi*”, s. 178.

bir konumda incelemek için,⁶⁴⁵ hep elinin altında olmasını istediği kitapları koyabileceği bir kütüphane oluşturmak istemiştir.

Bu isteğini ancak Ankara ve İstanbul'da daimi yerleşmesinden sonra gerçekleştirebilmiştir. Ankara'ya yerleşmesinin ardından ilk olarak Keçiören'deki köşkünde kütüphanesini kurmuş; fakat zamanla bu ev kendisinin ihtiyaçlarını karşılayamayınca Çankaya'daki köşküne taşınmıştır. Köşkün ortasındaki Şark Salonu'nun bir kapısı kütüphaneye açılmaktadır. Atatürk'ün çoğu zaman günlerce kapanarak çalıştığı ve okuduğu bu kütüphanenin dolaplarını Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış yüzlerce cilt kitaplar doldurmuştur. Yazı masasının üzerinde ise bir yazı takımı, küre ve dünya haritası yer almaktadır. Burası 1932 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Köşkü olarak kullanılmıştır. Yeni Türkiye Devleti'nin temelinden çatısına kadar kuruluşunda büyük yeri olan bu köşte birçok toplantılar olmuş, önemli kararlar alınmıştır.⁶⁴⁶

Zamanla eski köşk yeterli görülmeyerek 1932 yılında Atatürk'ün emriyle yeni bir köşk yapılmıştır. Yeni köşkün yapımına girişmenin önemli nedenlerinden biri de büyük bir kütüphaneye ihtiyaç duyulmasıdır. Atatürk, yeni köşkü yapacak olan mimardan iki özel istekte bulunmuştur. Bu isteklerden biri geniş ve ferah bir yemek odası diğeri de geniş bir kütüphanenin olmasıdır.⁶⁴⁷ O'nun "*Çankaya Fikir Sofrası*" olarak anılan yemek esnasında ülke meselelerini yetkililer, uzmanlar ya da çağırılan bilim ve sanat adamları ile görüşüp tartışmasına elverişli geniş bir yemek salonu ile birlikte günün büyük bölümünü kütüphanede okuyarak ve çalışarak geçirdiği için böyle bir istekte bulunması çok doğaldır.⁶⁴⁸ Yeni köşte yapılan kütüphaneyi Afet İnan, Mehmet Önder'in "*Atatürk Evleri, Atatürk Müzeleri*" adlı eserinde yazdığı önsözde şöyle anlatmaktadır:

"Yeni köşte yapılan kütüphane iki bölmelidir. Kitaplar kısmı perde ile ayrılmıştır ve kitap rafları tavana kadardır. Çalışma bölümüne ise bir uzun masa, bir de büro konmuştur... Bu

⁶⁴⁵ Leman Şenalp, "*Atatürk'ün Okuduğu Uygarlık Tarihleri*", **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 19, Sayı: 3 (2005), s. 2.

⁶⁴⁶ Sönmez, **a.g.e.**, s. 45-46.

⁶⁴⁷ **a.g.e.**, s. 45.

⁶⁴⁸ Güler, **a.g.e.**, s. 238.

kütüphane odası gül bahçesi denilen yere bakardı. Ekseriya yorulduğu zaman bu gül bahçede hava almayı ve gezinmeyi de çok severdi.”⁶⁴⁹

Afet İnan, Atatürk’ün hatıralarını anlattığı kitabında da kütüphaneyi çok ayrıntılı tasvir etmiştir:

“Bugünkü Çankaya’daki Cumhurbaşkanlığı köşkünün üst katında, Ankara’ya doğru bakıldığı zaman köşkün sağ ucunu teşkil eden ‘L’ biçimindeki kütüphanedir. Burası Atatürk’ün zevkine ve isteğine uygun olarak yapılmış ve tavana kadar rafları olan kitaplık kısmı yerinden kadife perdelerle ayrılmıştı.

Atatürk, buraya eski köşkten daha ziyade yeni kitapları naklettirmişti. Kütüphaneye girilen sofradaki kısma ise, albümleri ve geniş mecmua koleksiyonlarının konulacağı raflar yapılmıştı. Diğer eski kitapların bir kısmı eski köşkte bırakılmıştı. Atatürk’ün bu kitaplığında, hediye edilen çeşitli neşriyattan gayri, kendi satın aldığı tarih, sosyoloji, ekonomi ve bilhassa dil konuları ile ilgili olanlar çoğunluğu teşkil ediyordu.

Bu izah ettiklerim dış görünüşe göre Atatürk’ün son on senesindeki şahsi kütüphanesinin durumudur.”⁶⁵⁰

Bu tariflere göre Atatürk’ün kütüphanesi, büyük ve ferah bir odada tavana kadar raflarla çevrili ve genellikle tarih, sosyoloji ve dil konularıyla ilgili kitaplarla dolu bir yerdir. Yeni köşk 1930’da yapıldığına göre kitapların yazı devrimi ile alakalı dil kitaplarından ve TTK ile TDK’nın içeriğini yansıtan dil ve tarih kitaplarından oluşması doğaldır. Ayrıca kütüphanenin gül bahçesine bakması okuma zevkini artıran bir özellik taşıdığını da gösterdiğinden kitap okurken keyif aldığı düşünülmektedir.⁶⁵¹

Bugün bir bölümü Atatürk Müzesi olan eski Çankaya Köşkü’nde bulunan diğer bölümü ise Anıtkabir İnkılâp Kulesi’nde sergilenen çoğu kendisi tarafından konulan işaret ve notları taşıyan kitaplar, O’nun özel kütüphanesini oluşturan kitaplardır.⁶⁵² Atatürk, kütüphanesindeki kitaplara öylesine değer vermiştir ki, hemen hemen bütün kitaplarını ciltlettiren, bu kitaplarını tasnif eden, düzenleyen, özellikle tartışma ve görüşme yeri olan sofrasına istediği kitapları kütüphanesinden anında getiren, çıktığı yurt gezileri için kitapları hazırlayan bir kütüphanecisi dahi olmuştur. Kütüphanecisi olarak önce Saip Bey görev yapmış, onun vefatından sonra ise Nuri Ulusu⁶⁵³ görevlendirilmiştir.

⁶⁴⁹ Mehmet Önder, **Atatürk Evleri, Atatürk Müzeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988, s. 7.

⁶⁵⁰ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s. 304-305.

⁶⁵¹ Güler, **a.g.e.**, s. 238.

⁶⁵² Sönmez, **a.g.e.**, s. 45.

⁶⁵³ Nurettin Ulusu (kısaca Nuri adıyla hitap edilmiştir.) 1 Haziran günü Atatürk’ün huzuruna çıktığında Atatürk, Hacı Tevfik’in oğlu olduğunu öğrenince; “*Rusuhi Bey, bu delikanlıya iyi bir görev ver. Askerliğini de bitirince haberim olsun.*” demiş, Rusuhi Bey de Köşkün Muhafız Alayı Komutanına “*Bu*

Atatürk'ün, kütüphanecisi Nuri Bey'in yazdığı bir makalede “*Kütüphaneci*” unvanını kullanmasını Nuri Bey'in anılarından öğrenmekteyiz:

“Atatürk bir gün kütüphanede çalışırken su ile alakalı bir mevzuu üzerinde meşguldü. Önündeki lügatten de suya müteallik kelimeleri bulup çıkarıp, yüksek sesle söylemekteydi. Ben de tam arkasında ve ayakta dikkatle dinliyorum ve izliyordum. Başar, Barduk, sözleri henüz ağızından çıkmıştı ki ben ‘Baraj’ diye söze karıştım. Başını hafifçe bana doğru çevirdi ve ‘Evet, tamam aferin çocuk.’ dedi. (...)”

Yazının yanına Atatürk'ün kütüphane memuru diye yazılmasını emir buyurdular.

Ben de burada ‘Paşam, emir buyurursanız, kütüphane memuru değil de, Atatürk'ün Kütüphanecisi, diye yazılmasını, çünkü, memur kelimesini herhangi bir devlet memuru olarak anlaşılabileceğini, ‘Atatürk'ün kütüphanecisi’ tabiri ise, hassaten size hizmet eden manasına geleceğini izah ettim.’ kabul ettiler.

Baraj ser levhalı yazının kenarında, yazan; Atatürk'ün Kütüphanecisi Nuri Uluşu adı altında bu yazıyı Uluş'ta neşrettirdiler.”⁶⁵⁴

Atatürk'ün, kütüphanecisinin görüşlerine önem verdiğini ise anılarında berberi Mehmet şöyle anlatmıştır:

“28 Ekim günüydü. Gazi kütüphaneye girdiğinde kendisini Nuri karşıladı. [Atatürk] yanında getirdiği bir gün sonra halkına sunacağı Cumhuriyet konuşmasını dinlemesini isteyerek hemen okumaya başladı. Nuri'nin nutku tutulmuştu. Karşısında dünyanın gıpta ile baktığı bir lider vardı. Canla başla savaşarak kurduğu bir ülkenin Onuncu Yıl nutkunu önce kendisine okuyordu. Gazi Nuri'nin yorumunu aldıktan sonra erkenden odasına çekildi.”⁶⁵⁵

Atatürk'ün neler okuduğunu kesin olarak bilemesek de yakın çevresinde bulunanlardan, kendi anılarından ve özellikle de bu konudaki en güvenilir kaynak olan “*Atatürk'ün Özel Kütüphanesi Kataloğu*”ndan bilgi edinmekteyiz.⁶⁵⁶ Kataloğun önsözünde Müjgan Cunbur kütüphane hakkında bilgi verdikten sonra kaç kitabı olduğuna dair şu bilgileri vermiştir:

“Kütüphane kataloğu hazırlanırken yine sayın profesörün [Afet İnan] varlığından bahsettiği ‘Kütüphane Defteri’nin bulunması mümkün olamamıştır. Bugün Çankaya’daki bölümde 1903’ü kitap, 159’u süreli yayın, Anıtkabir’deki vitrinlerde 2092’si kitap, 61’i

asker eğitiminden sonra köşkte görev yapacak.” demiştir. Birkaç günlük eğitimden sonra Rusuhi Bey’in talimatıyla Köşk’e gelmiş ve “*Yerin burası, Ata çok okur, çok titizdir, aman çok dikkatli ol.*” diye tembihlenerek köşkün kütüphanesinde görevlendirilmiştir. Bundan sonra her saati kütüphanede geçen Nuri Uluşu, kendisinden önceki kütüphane görevlisi Saip Bey’den her gün yeni bir şeyler öğrenmiş, yetişmiş, onun vefatından sonra da kütüphanecisi olmuştur. Nuri Uluşu Atatürk’ü o kadar çok sevmiştir ki oğlu olduğunda adını Mustafa Kemal koymuştur. Zaten bu anıları da oğlu kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uluşu, **a.g.e.**, s. 15-22.

⁶⁵⁴ **a.g.e.**, s. 86.

⁶⁵⁵ Yaşar Gürsoy, **Atatürk ve Berberi**, İnkılap, İstanbul, 2012, s. 270-272.

⁶⁵⁶ Şenalp, “*Atatürk'ün Kütüphanesi*”, s. 171.

sürelî yayın olmak üzere 4215 eser, 4289 bibliyografik künye mevcuttur. Cilt sayısı ise 10.000'in üstündedir.”⁶⁵⁷

Atatürk'ün kütüphanesindeki kitaplara baktığımızda hukuktan felsefeye, sözlüklere kadar her konuda kitabı vardır. Özellikle askerlikle ilgili koleksiyonun yanı sıra çok değerli nadir eserlere de sahiptir. Gürbüz Tüfekçi, Atatürk'ün kütüphanesindeki kitapları farklı kategorize etmiştir. Yazarı belli olmayan Fransızca kitaplarla yıllıklar, Atatürk'ün Harf Devrimi sırasında çalıştığı kitaplardan bazıları, Atatürk'ün kütüphanesindeki Türkçeye çevrilmiş kitaplar, Atatürk'ün kütüphanesindeki Türkçe ve Osmanlıca yayınlar olarak sınıflandırmıştır.⁶⁵⁸

Atatürk Cumhuriyet'in milli kültür politikasına uygun vatandaşlar yetiştirilmesi için okullarda okutulacak ders kitapları yazılırken de bizzat alakadar olmuştur. Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin kataloğunda 1408 sıra numarasında belirtilen Ahmet Refik (Altınay)'ın yazdığı “*Umumi Tarih*” ile 4136-4138 sıra numaralarında belirtilen Ahmet Hamit (Ongunsu) tarafından yazılan ve Atatürk'ün de okuduğu kitaplar arasında yer alan “*Türkiye Tarihi*” gibi ortaokul ve liselerde okutulan ders kitapları dahi kütüphanesinde yer almıştır.⁶⁵⁹

Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu'nda yer alan eserlerin çoğu tarih alanında olmasına rağmen iki adet de kütüphanecilikle ilgili kitap olduğu görülmektedir. Bunlar: Charles B.Shaw tarafından hazırlanan 1931 basımlı “*American Library Association*” kitabıdır. Kitapta Atatürk'ün yaptığı işaretler olduğu bilinmektedir. Diğer kitap ise Celal Esat Arseven'in daha önceki bölümde bahsettiğimiz kütüphanecilikle ilgili önemli bir kaynak olarak 1924 yılında yayımlanan ve ülkedeki kütüphanelere gönderilen “*Notlar ve Kütübhanelere Dair Usul-ü Tasnif*” kitabıdır.⁶⁶⁰

Katalog incelendiğinde Atatürk'ün kütüphanesinin dört farklı kaynaktan oluştuğu görülmektedir:

⁶⁵⁷ Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu, s. VIII.

⁶⁵⁸ Gürbüz D.Tüfekçi, Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Sosyal Antropolog, Ankara, 1981, s. 225-232.

⁶⁵⁹ Mesut Çapa, “*Ders Kitapları*”, Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938), Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 688-689.

⁶⁶⁰ Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu, s. 2.

1. Kütüphanenin çekirdeğini oluşturan ve İstanbul'daki saraylardan seçilip getirilen devlet yönetimine ilişkin eserler,
2. Bazı resmi kurumlardan ilgili kitaplar ve raporların derlenerek zenginleştirilen koleksiyon,⁶⁶¹
3. Gerekğinde bazı eserleri doğrudan almak veya aldirmek yoluyla koleksiyona kazandırılan eserler.⁶⁶²
4. Bazı yabancı devlet adamları, büyükelçiler ya da yakın arkadaşları gibi çevresindeki kişiler tarafından hediye edilen kitaplar.

Kitaplarına her an ulaşabilmek, istediği an istediği kitabı bulabilmek O'nun için çok önemli olduğundan kütüphanesindeki kitaplarının düzenli olmasına, istediği kitabı istediği yerde bulabilmesine önem vererek kütüphanesinin düzenlenmesinde gerekli titizliği ve duyarlılığı her zaman göstermiş ve kütüphanesinin günümüzde de kullanılan kütüphanecilik sınıflama sistemine (Dewey Onlu Sınıflama Sistemi- DOS) göre modern kütüphanecilik yöntemleriyle düzenlenmesini istemiştir. Kütüphanesindeki kitaplar buna göre tasnif edilmiş; ancak bu düzeni anlatan bir kılavuz olmadığından Atatürk istediği kitabı bulamayınca eski düzene geri dönmüştür.⁶⁶³ Oysa Atatürk'ün o zamanlarda kendi şahsi kütüphanesinin dahi modern kütüphanecilik sistemleriyle düzenlenmesini istemesi O'nun Batı kaynaklı yeniliklere her zaman açık olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Görülüyor ki Atatürk'ün kitaplara olan ilgisi belirli zamanlara bağlı olmayıp süreklidir. Çankaya'daki kütüphanesi ise, yoğun ve yorucu çalışmaların dinlenmeye dönüştüğü, okuma mutluluğunun yaşandığı, bir ulusu yeniden yaratan, yaratıcı fikirlerinin kaynağı olarak görülebilir.⁶⁶⁴

Hem asker hem de bir devlet adamı olmasının yanı sıra birçok kişi tarafından entelektüel olarak da kabul edilen Atatürk, birçok kitap okumasının yanı sıra pek çok

⁶⁶¹ Bu kapsamda 1924 yılında Adalet Bakanlığı yayınlarından Adli Kanunlar'ın 1., 2. ve 3. serileri ile Ceride-i Adliye'nin 22-28. nüshalar ile Temyiz Kararları'nın 1-5. cüzlerinin Cumhurbaşkanlığı kütüphanesine konulmak üzere gönderildiğine dair yazışmalar yapılmıştır. Bkz. BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 1.6.9, Tarih: 15.12.1924.

⁶⁶² Hikmet Özdemir, **Atatürk ve Kitap**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 2011, s. 17-18.

⁶⁶³ Sönmez, **a.g.e.**, s. 50-51.

⁶⁶⁴ Vurkaç, **a.g.e.**, s. 60.

eser de bırakmıştır. Bu kadar çok kitap okuyan birinin kitap yazması ya da kitap çevirilerinin olması da çok doğaldır.⁶⁶⁵ Eserlerini; anıları, özel mektupları, Çanakkale Savaşları raporları, söylev ve demeçleri, bildirileri, telgrafları, genelgeleri, askerlik mesleği ile ilgili çevirileri, Nutuk başta olmak üzere yazdığı ve yazdırdığı kitaplar, anekdotlarda söylediği sözleri olmak üzere sınıflandırmak mümkündür.⁶⁶⁶ 1908-1918 tarihleri arasında askerlikle ilgili yazdığı ya da çevirilerini yaptığı eserlerin sayısı 8'dir.⁶⁶⁷ Hayatının çeşitli döneminde tuttuğu günlükleri ve notları da kütüphanesinde muhafaza etmiş ve çoğunlukla Afet İnan tarafından kitap haline getirilmiştir. Örneğin Afet İnan Atatürk'ün Karslbad'da tedavisi esnasında beş defter halinde tuttuğu günlükleri Türkçe ve Fransızca olarak 1931'de Atatürk'ün kütüphanesinde bulmuş; ancak İsviçre'ye eğitim için gittiğinde bu notları bulamamıştır. "*Karslbad Hatıraları*" adlı kitabı, sonradan bulduğu bu notlardan oluşmuştur.⁶⁶⁸

Atatürk'ün Türk halkının gelişmesi için yaptığı çalışmaların arkasındaki gücün O'nun çok okuyan, araştıran, inceleyen biri olması söylenebilir. Bu kadar çok okuyan birinin kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri için aldığı kararlar, çıkardığı kanunlarda bizzat imzasının olması kitap ve kütüphanelere verdiği değerin bir yansıması olarak görülebilir.

3.1.3. Atatürk'ün Kütüphane Ziyaretleri

Atatürk, devrimlerini halka anlatmak ve bu devrimlerin halkta yansımaları görmek için çeşitli tarihlerde yurt gezilerine çıkmıştır. Çıktığı bu gezilerde

⁶⁶⁵ Kemal Arı, **Atatürk ve Aydınlanma**, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009, s. 247.

⁶⁶⁶ Sami N.Özerdim, "*Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri*", **A.Ü.SBF Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 3 (1973), s. 127-128.

⁶⁶⁷ "*Takımın Muharebe Talimi*" (1908), "*Cumali Ordugahı*" (1909), "*Beşinci Kolordu Erkanı Harbiye Tabiye Tatbik ve Seyahati*" (1911), "*Bölüğün Muharebe Talimi*" (1916), "*Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*" (1916), "*Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*" (1918), "*Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*", "*Arıburnu Muharebeleri Raporu*" (Bu son iki kitabın basımı ancak O'nun vefatından sonra gerçekleştirilebilmiştir.) Ayrıca "*Nutuk*" (1927), 17 Kasım 1930-26 Ocak 1931 yurt gezilerini içeren raporlar, Afet İnan, Recep Peker ve birçok kişinin katkısı olmakla beraber kitabın 1.bölümünü büyük oranda Atatürk'ün elyazısıyla yazdığı ya da Afet İnan'a yazdırdığı notlardan oluşan "*Vatandaş için Medeni Bilgiler*", "*Geometri*" adlı kitapları yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Uzun, "*Okuyan, Düşünen, Yazan Bir Asker ve Devlet Adamı: Atatürk ve Yazdığı Eserler*", **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 42 (2015), s. 36-46.

⁶⁶⁸ Afet İnan, **Kemal Atatürk'ü Anarken**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1956, s. 16.

kütüphanelere de uğramış, onların sorunlarıyla ilgilenmiş, kimi zaman da gittiği yerlerde okumak için kitaplar getirtmiştir.

Çıktığı bu gezilerde ilk olarak 22 Eylül 1924’de Samsun’daki kütüphane ziyaretini görmekteyiz. Atatürk, burada boş saatlerini geçirmek için Samsun Kütüphanesi’nden daha çok tarihle ilgili kitaplar getirterek okumuştur.⁶⁶⁹

Atatürk, 1938’de vefatına kadar, Çankaya Köşkü dışında, Dolmabahçe Sarayı, Florya ve Yalova Köşkları ile çeşitli illerde milleti tarafından kendisine armağan edilen ikametgâhlarında da kütüphaneler kurmaya özen göstermiştir. Buna en güzel örnek; 19 Mayıs 1919 günü Samsun’da misafir edildiği Mıntika Palas’ın, Samsun’a 1928 yılındaki ikinci gelişinde otelin sahipleri tarafından kendisine armağan edilmesidir. Atatürk, alt katın kütüphane yapılmasını istemiş ve bu önerisi Samsun’u ziyareti anısına “*Gazi Kütüphanesi*” olarak gerçekleştirilmiştir.⁶⁷⁰

Atatürk’ün Samsun’a 22-26 Kasım 1930 tarihlerinde dördüncü kez yaptığı ziyaretinde ise Afet İnan vasıtasıyla önceki gezisinde kendi adıyla kurulan Gazi Kütüphanesi’nden; “*Cihan Tarihi*”, “*Büyük Adamlar Serisi*” ve “*Tarihte Güzel Kadınlar*” isimli üç kitabı okumak için almıştır. Bunlardan Mehmet Enis Behiç’in yazdığı ve Fransız İhtilali’nde özgürlük için giyotinle idam edilen Madam Roland’ın özgürlük mücadelesini anlattığı⁶⁷¹ Tarihte Güzel Kadınlar isimli kitabın bazı sayfalarındaki cümleleri mor renkli bir kalemle çizerek o dönemde Gazi Kütüphanesi’nin Müdürü olan Emekli Binbaşı Şefik Alışık’a “*Bu kitabı okuttur.*” emrini vermiştir.⁶⁷² Şefik Alışık’ın, Gazi Mustafa Kemal’in Gazi Kütüphanesi’nden aldığı bu üç kitap hakkında CHP il yönetimine gönderdiği yazı EK-12’dedir.⁶⁷³ Atatürk’ün yaptığı bu geziden sonra kütüphanedeki kitap sayısını çoğaltmak için Samsun Defterdarlığı’nda bulunan yabancı dilde 359 kitabın, Gazi Kütüphanesi’ne düşük bir fiyatla verilmesi konusunda yazışmalar da yapılmıştır (EK-13).⁶⁷⁴

⁶⁶⁹ Vurkaç, **a.g.e.**, s. 89.

⁶⁷⁰ Hikmet Özdemir, **Atatürk ve Kitap**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 2011, s. 12.

⁶⁷¹ Atatürk’ün bu kitapta işaretlediği yerler için bkz. **Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar**, Cilt: 5, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 381-388.

⁶⁷² Baki Sarısakal, **Samsun’da Unutulmayan Olaylar**, Birinci Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun, 2008, s. 230.

⁶⁷³ TİTE Kutu No: 77, Belge No: 15, Tarih: 10.07.1946.

⁶⁷⁴ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 23.68.4, Tarih: 04.10.1931.

Harf Devrimi'nin vatandaşa anlatılması sürecinde de yurt gezilerine çıkan Atatürk öncelikle Ankara'da yapılmakta olan Türk Ocağı Merkez Binası'nda 24 Kasım 1929'da incelemelerde bulunmuş, bu binanın bütün dairelerini gezerek ilgililerden bilgi almıştır. Hamdullah Suphi Bey'e, eksikliklerin tamamlanarak binanın halkın hizmetine açılması, kütüphanenin yalnız Türkiyat'a ait eserlerle donatılması isteğini bildirmiştir.⁶⁷⁵

Bu gezilerden kitapla ilgili anlamlı bir başka örnek ise, Şapka Devrimi'ni başlatmak üzere Kastamonu'ya gittiğinde, çeşitli kurum ve kuruluşları ziyareti sırasında kentin kütüphanesini de ziyaret etmesidir. Vali Rafet Bey zamanında temeli atılan kütüphane binası 3 Ocak 1924'te bitirilmiş, Atatürk de yeni yapılan bu Memleket Kütüphanesi'ni 24 Ağustos 1925 tarihinde ziyaret etmiştir.⁶⁷⁶ Atatürk, buradaki kütüphaneciye birkaç kitap adı söylemiş; ancak kütüphaneci istediği kitapların olmadığını belirtince 500 lira vererek kütüphane memuruna: *"Bununla faydalı kitaplar alınız, kitap sayısını çoğaltınız."* demiştir.⁶⁷⁷ Atatürk, 1932 yılına gelindiğinde yaş haddinden emekliliği gelen Kastamonu Memleket Kütüphanesi memuru Hafız Nuri'nin bir yıl daha görevine devamı için kararnamesini onaylamıştır.⁶⁷⁸

1-19 Aralık 1930 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İstanbul'u ziyareti sırasında ise gittiği okulların kütüphanelerini gezen Atatürk, ziyaretinin ikinci günü Galatasaray Lisesi'ne geçmiş, okulun imla, dil ve resim derslerine girerek sınıflarını, laboratuvarlarını, konferans salonunu, hayvanat ve eşya müzesi ile kütüphanesini incelemiş, kütüphanede takdim edilen okulun hatıra defterini imzalamıştır.⁶⁷⁹ 18 Aralık'ta İstanbul'daki Türk Ocağına da giden Atatürk, Almanca ve Fransızca dersaneleri ile dispanser ve kütüphanesini gezmiştir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Nermin Kılıç, **Atatürk'ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 130.

⁶⁷⁶ Mustafa Eski, **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 20.

⁶⁷⁷ Mehmet Önder, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye**, Kültür Ofset, Ankara, 1984, s. 205.

⁶⁷⁸ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 32.78.7, Tarih: 19.12.1932.

⁶⁷⁹ Erdem Çanak, *"Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi"*, **ASOS Journal**, Sayı: 23 (2016), s. 140.

⁶⁸⁰ *a.g.m.*, s. 146.

27 Ocak-3 Şubat 1931 yılında İzmir'e yaptığı ziyaretinde de öncelikli olarak yine okul kütüphanelerine gitmiştir. 1 Şubat günü İzmir'deki Kız Lisesine gitmiş ve yatakhane, kimya laboratuvarını ve okul kütüphanesini gezerek kütüphanede bir saat kadar kalmıştır.⁶⁸¹ Bu sırada kütüphanede nöbetçi olan öğrencinin getirdiği okulun hatıra defterini de imzalamıştır. Aynı gün öğleden sonra ise Karşıyaka'ya giderek Kız Öğretmen Okulu'nu ziyaret etmiş, yine okulun kütüphanesini gezmiştir. 2 Şubat günü İzmir Eski Eserler Müzesi'ni gezdikten sonra İzmir Milli Kütüphane'sini ziyaret eden Atatürk, bir buçuk saat kaldığı kütüphanede çeşitli eserleri inceleyerek haklarında bilgi almış, Aydın ve Denizli'yi ziyaret etmek üzere 3 Şubat günü şehirden ayrılmıştır. 5 Şubat 1931'de yeniden İzmir'e döndüğü zaman İzmir milletvekili Vasıf, Sinop milletvekili Recep Zühtü, Kütahya milletvekili Recep, Bozok milletvekili Salih Bey'le birlikte bu defa Milli Kütüphane'nin sinemasına giderek Moris Şövalye'nin "*Aşk Resmi Geçidi*" adlı filmini izlemiştir.⁶⁸²

1933 yılında yeniden İzmir'e gidip Milli Kütüphane'yi gezmiştir. Bu konuyla ilgili 3 Şubat 1933 tarihinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün İzmir-Buca'da bir gezinti yaparak Milli Kütüphane'yi ziyaret ettiğini bildiren bir telgraf İsmet Paşa'ya gönderilmiştir. (EK-14).⁶⁸³

Atatürk yaptığı yurt gezilerinde yabancı devlet adamlarına da kütüphaneleri gezdirmiştir. 16 Haziran 1934 tarihinde Manisa Milletvekili Refik Şevket Bey'in önerisi üzerine İzmir Milli Kütüphanesi, 21 Haziran 1934 tarihinde Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun kabul edilmesi sonucu derleme kütüphanelerinden birisi olmuştur. Kanun'un kabul edilmesinden bir gün sonra yani 22-24 Haziran 1934 tarihleri arasında yaptığı İzmir'i üçüncü ziyaretine giderken İran Şahı Rıza Pehlevi'yi de yanında götürmüş ve 22 Haziran'da Pehlevi ile beraber İzmir Halkevini ve İzmir Milli Kütüphanesi'ni gezmişlerdir.⁶⁸⁴ Erkan Serçe, Milli Kütüphane'yi ziyaretinde gördüklerinden çok mutlu olarak dönen Atatürk, Türkiye'de basılan tüm yayınların Milli Kütüphane'ye gönderilmesi konusunda direktif verdiğini, bunun sonucu olarak İzmir Milli Kütüphanesi, 1934 yılında çıkarılan Basma Yazı ve Resimleri Derleme

⁶⁸¹ Hakan Tartan, *Atatürk'ün İzmir'i*, TÜLOV, 2003, s. 204.

⁶⁸² Çanak, *a.g.m.*, s. 158-162.

⁶⁸³ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 2.11.10, Tarih: 03.02.1933.

⁶⁸⁴ Tarık Saygı, *Atatürk ve Şah*, Parola Yayınları, İstanbul, 2016, s. 90.

Kanunu kapsamına alınarak o yıldan itibaren Türkiye’de çıkan tüm yayınların kütüphaneye gelmeye başladığını belirtmiştir.⁶⁸⁵ Ancak Kanun’un kabul ediliş (21 Haziran 1934) ve gezinin yapılış (22-24 Haziran 1934) tarihlerine bakıldığında bu direktifin verilmesinden önce İzmir Milli Kütüphane’sinin derleme kütüphaneleri kapsamına alındığı görülmektedir.

18 Şubat-1 Mart 1931 tarihleri arasında Konya’yı ziyaretinde de Atatürk, 21 Şubat günü Konya Müzesi’nin kütüphane kısmını ziyareti esnasında burada asılı bir levhayı Konya milletvekili Fuat Bey’e (Gökbudak) okutarak tercüme ettirmiştir.⁶⁸⁶ Yine 2 Mart 1931’de Afyon’a gittiğinde de buradaki kütüphaneyi ziyaret etmiştir.⁶⁸⁷

Atatürk’ün halkın durumunu yerinde incelemek, devrimlerini anlatmak için çeşitli zaman aralıklarında gerçekleştirdiği bu ziyaretler esnasında şehrin büyük kütüphanelerine ya da okullarındaki kütüphanelere gitmesi, oralarındaki sorunları tespit ederek çözümler üretmesi, kitap ödünç alması kütüphaneleri de sosyal devrimlerinin bir parçası olarak ihmal etmediğini göstermesi açısından önemlidir.

3.2. ATATÜRK DÖNEMİ’NDE KURULAN KÜTÜPHANELER

Cumhuriyet’in ilanından sonra Osmanlı Devleti’nden devralınan kütüphanelerin durumunu belirtmek amacıyla Hamit Zübeyir Koşay’ın, 1925 yılında hazırladığı ve önceki bölümde bahsettiğimiz “*Kütüphanelere Dair*” adlı raporunda, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni Türkiye Devleti’ndeki 74 ilin 45’inde kütüphane olmadığı ve İstanbul’daki kütüphanelerde yüz binlerce kitap varken Anadolu’daki tüm kütüphanelerde toplam kitap sayısının yüz bine dahi ulaşmadığının tespiti ile Osmanlı Dönemi’nde İstanbul kütüphanelerine önem verildiği kadar Anadolu kütüphanelerine önem verilmediği görülmektedir.

Atatürk Dönemi’nde kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri incelendiğinde yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde kütüphane kurma faaliyetlerinin genel olarak şu üç yöntem ile gerçekleştirildiği görülmektedir:

⁶⁸⁵ İzmir Milli Kütüphanesi’nin kuruluşundan beri kullanmakta olduğu “*Milli*” unvanı da 23 Eylül 1939 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile resmen onaylanmıştır. Bkz. Serçe, **a.g.e.**, s. 85.

⁶⁸⁶ Çanak, *a.g.m.*,

⁶⁸⁷ Vurkaç, **a.g.e.**, s. 90.

1. Devletin milli bilinci besleyici bilgi kaynaklarını içeren kütüphaneler,
2. Çeşitli eğitim-öğretim ve kamu kurumları bünyesinde kurulan⁶⁸⁸ veya eski Osmanlı vakıf ve saray kütüphanelerinin bu kurumlara özellikle de yükseköğretim kurumlarına devredilmesiyle oluşturulan kütüphaneler,⁶⁸⁹
3. Daha önce medrese, cami, tekke, zaviye, türbe gibi kanunlarla faaliyetleri yasaklanmış olan kurumların, mübadele ve göçlerle terk edilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bırakılmış bina veya arazilerin kütüphaneye dönüştürülmesi sonucu yeni inşa edilen kütüphanelerdir.⁶⁹⁰

Böylece devlet, özellikle yükseköğretim ve kamu kurumları bünyesinde ya da terk edilen ve boş arazilerin değerlendirilmesi sonucu bina temin ederek daha ilk adımda kütüphane kurma yöntemlerine gerçekçi, sağlam ve çağdaş bir yaklaşım sağlamaya çalışmıştır.

Koşay'ın Hars Müdürlüğü yaparken 9 Haziran 1925 tarihli yazısı, Atatürk Dönemi'nin ülkedeki kütüphaneleri denetim altına alma çalışmalarına nasıl başladığını göstermektedir:

“... Vilayet-i Âliyesine

Vilayetiniz içinde gerek merkez gerek kaza ve nahiyelerde resmi ve özel ne kadar kütüphane ve kütüphanelerde ne kadar kitap var ise bunların tespitine vekâletçe lüzum olduğu mâlûm-u âlîleridir...

Memlekette bulunan bütün kütüphanelerle bunların mevcudu ve kitaplar içinde nadir nüshalar olup olmadığını bilmek hususunda zatı âlîlerinden özel bilgi rica ediyorum.”⁶⁹¹

Böylece devlet tarafından ülkede o zamana kadar kurulan kütüphanelerde nadir eserler olup olmadığının tespiti sağlandıktan sonra kütüphanecilikle ilgili adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu tespitten sonra Atatürk Dönemi'nde eski kütüphanelerin başka kütüphanelere devredilerek yeniden düzenlemesi yapılmış, sonrasında ise özellikle yeni kurulan kurumların bünyesinde kütüphaneler oluşturulmaya başlanmıştır.

⁶⁸⁸ Anameriç, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından Çok Partili Döneme Kadar Olan Dönemde Siyasi Yapı ve Kütüphaneler”, s. 49.

⁶⁸⁹ Anameriç, “Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler”, s. 496.

⁶⁹⁰ Anameriç, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından Çok Partili Döneme Kadar Olan Dönemde Siyasi Yapı ve Kütüphaneler”, s. 49.

⁶⁹¹ Baysal, a.g.m., s. 1311-1312.

Arşiv araştırması esnasında çeşitli illere kütüphanelerin kurulması, bina yapımı, kadro tahsisi ve kitap temini gibi konularda değişik tarihlerde pek çok yazışmalar yapıldığına rastlanmıştır.⁶⁹² Yeni kurulan ya da eski kütüphanelerin devredilmesiyle oluşturulan kütüphanelerde çalıştırılan kütüphane memurlarıyla ilgili olarak da pek çok yazışma yapılmıştır (EK-15, EK-16, EK-17, EK-18).⁶⁹³ Bu yazışmaların Atatürk'ün imzasıyla çıkarılmış olması kütüphaneler ile ilgili yapılan çalışmalarda bizzat ilgilendiğini ve kararlar aldığını göstermesi açısından önemlidir.

Atatürk Dönemi'nde ülkenin her köşesinde pek çok türde kütüphane kurulmuştur. Özellikle Ankara ve İstanbul Üniversitesi olarak iki üniversite ve bunlara bağlı fakülteler, meslek yüksek okulları, enstitüler, kolej ve sanat okullarında kütüphanelerin kurulduğu görülmektedir. Osman Ersoy'un "*Türkiye Kütüphaneleri Rehberi*" adlı kitabında 1938 yılına kadar Türkiye'de kurulmuş olan üniversite,

⁶⁹² Kütüphanelerin kurulması, personel hareketi ve kitap temini ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0, Kutu No: 53.270.1, Tarih: 12.07.1925, Çeşitli illere kütüphaneler açılması, yayınlar hazırlanması, masraf ve maaşlarla ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0, Kutu No: 54.271.1, Tarih: 04.10.1925, Kütüphanelerin kurulması, personel hareketi ve kitap temini ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 53.270.1, Tarih: 12.07.1925, Kütüphanelere personel alımı ve yayınlarla ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 54.272.1, Tarih: 08.01.1926, Açılan kütüphanelerle ilgili yapılan çalışmalar için bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 54.273.1, Kütüphanelere kadro tahsisi ve kitap gönderilmesi ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 55.274.1, Tarih: 06.06.1926, Kütüphanelere kitap gönderilmesi ve yardımlarla ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 55.275.1, Tarih: 15.01.1928, Kütüphaneler açılması, tayinler ve kitap satın alma ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 55.276.1, Tarih: 12.05.1927.

⁶⁹³ İstanbul Beyazıt Kitapsaray Müdürü İsmail Saip ile Süleymaniye Kütüphanesi Memuru Mahmut Nedim Küçük Işık'ın yaş kaydından istisnaen birer yıl daha çalıştırılmaları hakkındaki yazışma için bkz. BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 84.67.13, Tarih: 20.07.1938, Harp Okulu Kütüphane memuru Kaymakam Selanikli Rafet'in emekliye sevk için bkz. BCA: Fon Kodu: 30.11.1.0., Kutu No: 55.12.17, Tarih: 14.05.1930, Kütüphanelerin tasnif ve nakil işlerinde çalıştırılacak memurlara ait 5 aylık kadronun tasdiki ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 61.6.20, Tarih: 29.01.1936, Kütüphanelerdeki eserlerin tasnifinde çalıştırılacak heyete ait kadronun onayı ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 50.83.9, Tarih: 06.12.1934. EK'lerde sunulan belgelerin haricinde de pek çok yazışma yapılmıştır. Bunlar: Mülga Mevlevi Dergahı'ndaki kütüphaneye ait fihristten bir adet çoğaltmak için görevlendirilen kütüphane memuru Mustafa'ya izin verilmesi hakkındaki yazışma için bkz. BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 12.100.42, Tarih: 20.05.1926, Yaş haddinden emekliliği gelen Kastamonu Memleket Kütüphanesi memuru Hafız Nuri'nin, bir yıl daha göreve devamı için bkz. BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 32.78.7, Tarih: 19.12.1932, Ankara'da kurulan kütüphane için temin edilmiş bulunan esasların tasnifi için kurulan komisyon üyelerine verilecek ücretlerle ilgili yazışma için bkz. BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 19.39.9, Tarih: 16.06.1926, Kütüphanelerin tasnifi işlerinde çalıştırılan 5 üyeden birinin bu heyete başkanlık yapması ve yevmiyesinin 5 liraya çıkarılması ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 53.25.20, Tarih: 09.04.1935, Kütüphanelerin tasnifi işlerinde çalıştırılacak memurlara ait kadronun tasdiki ile ilgili bkz. BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 56.52.15, Tarih: 19.06.1935.

fakülte, enstitü, seminer ve yüksekokul kütüphanelerinin sayısının 13 olduğu tespit edilmiştir.⁶⁹⁴

Yine bu dönemde çeşitli kurumlar bünyesinde de kütüphane oluşturulmasına önem verilmiştir. Özellikle Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda 1930'lardan sonra Türkiye'nin çok önem verdiği konular olan Türk Tarihi ve Türk Dili alanlarında yürütülecek araştırmalar için kaynak merkezleri oluşturulmuştur. Yine TBMM bünyesinde oluşturulan kütüphane de bir kurum kütüphanesi olarak önemlidir.

Ancak tezin bu bölümünde Atatürk Dönemi'nde kurulan kütüphanelerin hepsine tek tek değinilmeyerek sadece Ersoy'un kitabında belirttiği ve 50.000'in üzerinde dermesi olan enstitü ve fakülte kütüphanelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ne önceki bölümde ayrıntılarıyla yer verildiği için burada Ankara Üniversitesi'ne bağlı olan kütüphanelerden Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'nden bahsedilmiştir.

Ayrıca Cumhuriyet'in bilim ve kültür alanlarına yaklaşımını simgeleyen iki büyük araştırma kurumu olan ve tarih ve dil alanlarında tarihsel konum ve kimlik nedeniyle kendi ihtisas alanlarında başlıca merkezler olan TTK ve TDK Kütüphaneleri hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu kapsamda Osmanlı Dönemi'nde kurulan; ancak Cumhuriyet rejiminin değerlerini halka anlatmakta yardım eden bir kuruluş olan Türk Ocakları'nın kurmuş olduğu kütüphanelerin yanı sıra Atatürk Dönemi'nde kurulan kütüphanelerin en işlevsel, halk tabanına inen ve en çok önem verilen kütüphanesi olan Halkevi Kütüphaneleri hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

⁶⁹⁴ Üniversite Kütüphaneleri: A.Ü.Hukuk Fakültesi Kütüphanesi (1925), Ankara Üniversitesi Kütüphanesi (1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi adıyla kurulmuştur.), A.Ü.DTCF Kütüphanesi (1935 tarihinde Evkaf Apartmanında faaliyete başlamıştır.), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (Maarif Vekâleti'nin emri ile Edebiyat ve Hukuk Kütüphanesinden bir kısım kitaplarla, Yıldız, Halis Efendi, Sahip Molla, Rıza Paşa Kütüphaneleri birleştirilerek Darülfünun Kütüphanesi adı altında 1925-1926 tarihinde kurulmuş, daha sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi adını almıştır.), İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisi Seminer Kütüphanesi (1933), İ.Ü.Tıp Fakültesi Kütüphanesi (1934 yılında Tıp Fakültesinin Haydarpaşa'dan İstanbul'a nakli üzerine kurulmuştur.), İ.Ü.Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi (1934), İ.Ü.Fen Fakültesi Zooloji Enstitüsü Kütüphanesi (1938). Yüksekokul Kütüphaneleri ise: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Kütüphanesi (1919), Gazi Eğitim Enstitüsü Kütüphanesi (1929-1930), İstanbul Yüksek Denizcilik Okulu Kütüphanesi (1934), Ankara Devlet Konservatuvarı Kütüphanesi (1936), İstanbul Teknik Okulu Kütüphanesi (1937). Ayrıntılı bilgi için bkz. Ersoy, **a.g.e.**, s. 12-44.

3.2.1. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi

Yeni kurulan devletler, politika, toplum ve kültür alanlarında etkisini gösteren kapsamlı değişiklikleri de beraberinde getirmektedirler. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonucunda da 1923'ten sonra kentsel ve kırsal alanda köklü bir değişim süreci yaşanmıştır. Yeni devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün politikasının temel kavramları olarak savunduğu modernleşme ve Batılılaşmada öncelikli hedef, yeni Türkiye'nin mimari çehresi ve kent planlamasını değiştirmek olmuştur. Amaç, İslami geleneğe sahip Osmanlı Devleti'nin geride kaldığını mimari eser ve kent planlarıyla gözler önüne sermektir. Bu kapsamda İstanbul'un başkent olmaktan çıkması, eski taşra kenti Ankara'nın ülkenin idari merkezi ilan edilmesi ve Batı'daki örnekler doğrultusunda bir metropol yaratılması, Cumhuriyet'in mimari kültürünün kurulmasında yeni başkent Ankara bir model oluşturmuştur.⁶⁹⁵

1933'ten sonra Almanya'da iktidara gelen Nasyonal Sosyalist'in çok sayıda sanatçıyı mesleklerinden men ederek sürgün etmesi Türkiye'nin işine yaramış ve pek çok dünya çapında ünlü kişi üniversitelerde profesör, bakanlık ve idari kurumlarda yönetici olarak görevlendirilmişlerdir.⁶⁹⁶ Ayrıca okullar, üniversiteler, fabrikalar, hastaneler gibi yeni mimari projenin çoğu için de o dönemlerde zorunlu olarak uzmanlara başvurulması gerekmiştir.⁶⁹⁷

Bu kapsamda önceki bölümde de bahsettiğimiz Leipzig'deki Alman Kütüphanesi (Deutsche Bücherei) uzmanlarından Avusturyalı Joseph Stummvoll da Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'ni kurmak üzere Almanya'dan davet edilmiştir. Çünkü 1930'lu yıllarda başkentte, bir üniversite kütüphanesinin nasıl olması gerektiği konusu gündeme geldiğinde örnek olarak Cumhuriyet'in 10. yılında açılan Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü seçilmiştir. Üniversitenin kuruluşu sırasında

⁶⁹⁵ Burcu Doğramacı, "*Almanca Konuşan Mimar ve Heykeltıraşların Ankara'daki Mirası*", **Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002, s. 18.

⁶⁹⁶ Doğramacı, *a.g.m.*, s. 22.

⁶⁹⁷ Oya Atalay Franck, "*Erken Cumhuriyet Döneminde Almanca Konuşan Mimarlar*", **Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002, s. 48.

kütüphane müdürü olan Stummvoll, kütüphanenin planlanışında⁶⁹⁸ Leipzig'deki Alman Kütüphanesi'nin çalışma usullerini örnek alarak⁶⁹⁹ Alman kütüphanecilik tekniğine uygun, 1930'lar Ankara'sının en önemli, Türkiye'nin de çağdaş kütüphanelerinden biri olarak üniversitelere Alman kütüphane geleneğini yansıtan ilk oluşumu meydana getirmiştir.⁷⁰⁰ Kütüphanenin mimarı ise Ernst Egli'dir.⁷⁰¹

Bu kurulan yeni kütüphane Türkiye'nin ve Batı'nın ilmi eserlerini bir araya toplayan ilk yerli kütüphanedir.⁷⁰² Alman Hükümeti'nce bağışlanmış yaklaşık 20.000 cilt kitap ile oluşturulan kütüphanenin mevcudu 1930'ların sonunda 50.000'i aşmıştır. Kütüphaneye, enstitü öğrenci ve öğretim kadrosunun mesleki gereksinimlerinden başka, Ankara'da etkin bir halk kütüphanesinin olmamasından doğan boşluğu giderecek türden yayınlar da temin edilmiştir.⁷⁰³ Ayrıca Ziraat Enstitüsü ve şubeleri için Avrupa'ya sipariş edilmiş olan alet, makine, kitap ve kütüphane malzemesinin ülkeye getirilmesi için de yazışmalar yapılmıştır.⁷⁰⁴ Yine aynı yıl kütüphanede bir yıl müddetle Breitfeld'in çalıştırılması hakkında kararname yayınlanmıştır (EK-19).⁷⁰⁵

O sırada Tarım Bakanı olan Muhlis Erkmen'in gerek enstitü gerekse kütüphanenin kuruluşuna katkısı nedeniyle Erkmen Kütüphanesi olarak da anılan

⁶⁹⁸ Soysal, “Kütüphanecilik”, s. 1351.

⁶⁹⁹ Joris Vorstius, “*Handbuch der Bibliothekswissenschaft: Cilt: 3*”, (Çev.) Mefharet Derer, Türk Kütüphaneleri ve Türk Kütüphaneciliği içinde, **TKDB**, Cilt: 11, Sayı: 1-2 (1962), s. 45.

⁷⁰⁰ Yüksek Ziraat Fakültesi resmi örün sayfası, <http://agri.ankara.edu.tr/muhlis-erkmen-ogrenme-merkezi>, Erişim Tarihi: 20.02.2016.

⁷⁰¹ Ernst Arnold Egli, Atatürk tarafından Türkiye'ye getirtilen ilk uzman mimarlardan biridir. Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde Egli'ye Türk Hükümeti tarafından 1927 yılında Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)'nin Mimarlık Bölümü Başkanlığı ile İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde yöneticilik görevi verilmiştir. MEB'deki görevi sırasında başta Ankara'dakiler olmak üzere çok sayıda eğitim binası, kamu binaları ve konutların tasarımını gerçekleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: “*Ernst Egli*”, **Bir Başkentin Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002, s. 384. Tüm ülkedeki üniversite ve okul binalarının mimari yönetimini üstlenen Egli, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü de 1928-1933 yılları arasında yapmıştır. 1936'da her iki kurumdaki görevinden de ayrıldıktan sonra Türk Hava Kurumu'nda başmimar olarak çalışmıştır. 1927-1940 yılları arasında Türkiye'de en uzun süreli kalan yabancı uzmandır. Ülkede bulunduğu 13 yılda yaklaşık 50 projeye imza atmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Franck, *a.g.m.*, s. 51.

⁷⁰² Vorstius, *a.g.m.*, s. 45.

⁷⁰³ Yüksek Ziraat Fakültesi resmi örün sayfası, <http://agri.ankara.edu.tr/muhlis-erkmen-ogrenme-merkezi>, Erişim Tarihi: 20.02.2016.

⁷⁰⁴ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 39.65.17, Tarih: 18.09.1933.

⁷⁰⁵ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 40.80.16, Tarih: 12.11.1933.

kütüphane bugün, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Muhlis Erkmen Kütüphanesi adı altında hizmet vermektedir.⁷⁰⁶

Yeni kurulan bir devletin yeni başkentinde Batılı mimarisiyle, modern kütüphanecilik hizmetleriyle eski bir taşra kenti olan başkente modern bir hava verilmeye çalışılırken kendisinden sonra kurulacak üniversite kütüphanelerine de örnek olmuştur. Atatürk Dönemi'nde kurulan üniversite kütüphanelerinin en önemli özelliği Yahudi asıllı Alman mimarlar tarafından Alman mimarisi örnek alınarak yapılmasıdır. Örneğin Alman mimar Bruno Taut⁷⁰⁷ tarafından projesi yapılan DTCF Kütüphanesi de kendisinden sonra kurulan diğer üniversite kütüphanelerinin Batılı tarzda mimari özellikte oluşturulmasına öncülük etmişlerdir.

3.2.2. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

1923-1938 döneminde bankalardan hastanelere, vekâletlerden enstitülere kadar pek çok kurumun bünyesinde çeşitli ihtisas (araştırma) kütüphaneleri kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kurulan pek çok kütüphane de Atatürk

⁷⁰⁶ Yüksek Ziraat Enstitüsü 7.7.1948 tarih ve 5234 sayılı kanunla Ankara Üniversitesi bünyesine alınmıştır. Bu tarihten itibaren kütüphane, Ziraat ve Veterinerlik Fakülteleri altında Rektörlüğe bağlanmıştır. Ankara Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 29.7.1983 tarihli 445 sayılı Senato Kararı ile Ziraat ve Veterinerlik Fakülteleri kütüphaneleri birleştirilmiş ve yeniden düzenlenerek bugünkü yapısına kavuşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksek Ziraat Fakültesi resmi örün sayfası, <http://agri.ankara.edu.tr/muhlis-erkmen-ogrenme-merkezi>, Erişim Tarihi: 20.02.2016.

⁷⁰⁷ Bruno Taut, 1936'da Türkiye'ye davet edildikten sonra Ernst Egli'den boşalan MEB'in Mimarlık Bölümü Başkanlığı ile İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde yöneticilik görevi yapmıştır. DTCF'nin yeni yapısını tasarlayan mimar, kütüphane için de ayrıntılı bir plan tasarlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "*Bruno Taut*", **Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002, s. 399. Atatürk'ün naaşının konulduğu katafalkın yapımıyla görevlendirilen Taut, hayatının son eserini Atatürk için tamamlamıştır. 24 Aralık 1938'de İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilen ilk gayrimüslim olmuştur. Bkz. İlber Ortaylı, "*Ünlü Mimarın 75'inci Ölüm Yıldönümü*", **Milliyet**, 22.12.2013. DTCF'nin Türk Kütüphaneciliğine çok yönlü katkısı ise 1954-1955 öğretim yılında "*Kütüphanecilik Enstitüsü*"nün açılmasıyla birlikte başlamıştır. Kütüphanecilik eğitiminin resmi olarak üniversite düzeyinde verilmeye başlamasıyla kütüphaneciliğin Türkiye'de bir meslek olarak kabul edilmesi sağlanmış, mesleki çalışmalar bilimsel niteliğe kavuşmuştur. 1964 yılında "*Kütüphanecilik Bölümü*", 2002 yılından sonra da "*Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü*" adlarını alan bölüm, daha sonraki yıllarda diğer üniversitelerin bünyesinde açılan Kütüphanecilik Bölümlerine örnek olmuştur. Bkz. DTCF Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü resmi örün sayfası, <http://bilgibelge.humanity.ankara.edu.tr/hakkimizda/genel-bilgiler/>, Erişim Tarihi: 04.11.2016.

Dönemi'nde başka kütüphanelerin bünyesine alınarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁷⁰⁸

Kurulan ihtisas kütüphaneleri daha çok kendi kurumlarını ilgilendiren eserleri bünyelerinde toplayarak dermelerini geliştirmişlerdir. Atatürk Dönemi'nde üniversite kapsamında atılan önemli adımların yanı sıra Cumhuriyet'in bilim ve kültür alanlarına yaklaşımını simgeleyen iki büyük araştırma kurumu olan TTK ve TDK kütüphaneleri, kendi ihtisas alanlarında yürütülecek araştırmalar için başlıca kaynak merkezi olmuşlardır.

TTK'nın kuruluşu bilim ve kültür tarihi açısından önemlidir. Türkiye'deki düzenli tarih ve arkeoloji araştırmalarını yapacak olan bu kurum, ihmal edilmiş olan Türk ve Türkiye Tarihi ile ilgili çalışmaları Atatürk önderliğinde inceleyerek Türklerin medeniyete hizmetlerini araştırmak amacıyla kurulmuştur.⁷⁰⁹

⁷⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulup Cumhuriyet Dönemi'ne geçen ihtisas kütüphanelerinden bazıları; Rum Patrikhanesi Kütüphanesi (Aya Triada Manastırı Kütüphanesi 10. yy.dan beri, Rum Patrikhanesi Kütüphanesi ise 17. yy.dan beri mevcuttur.), Fatih Kütüphanesi (Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş, 1956 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir), Atıf Efendi Kütüphanesi (1741 yılında Abdülhamit devrinde kurulmuştur.), Hüsrev Paşa Kütüphanesi (1839 yılında Sadrazam Koca Hüsrev Paşa tarafından kurulmuş, 1957 yılında Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir.), Guraba Hastanesi Kütüphanesi (1912 yılında laboratuvar şefi Mehmet Kamil tarafından kurulmuştur.), T.C.Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Kitaplığı (Önceleri Haydarpaşa'da tahsis edilmiş olan kütüphane Bağdat Demiryolu Şirketinin kütüphanesinin de ilave edilmesiyle Eskişehir'e nakledilmiş, 1927 yılında ise Ankara'ya Umum Müdürlük binasına taşınmıştır.). Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan ihtisas kütüphaneleri ise; Divanı Muhasebat Reisliği Kütüphanesi (1923-1924), Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi (1924), Şer'iye ve Evkaf Vekâleti Kütüphanesi (Kütüphane hizmetlerinin, Başkanlığın 3 Mart 1924 yılında kuruluşuyla birlikte başladığı söylenebilir. Kütüphanede yapılacak olan bilimsel incelemeler için bir kütüphane kurulması ve bu kütüphaneye Avrupa ve Mısır'dan kitaplar getirilmesi istenmiştir. Bkz.: **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt 15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 175. Ayrıca Başkanlıkça, 1928 yılı bütçesinde bir adet "*Kütüphane Memuru*" kadrosu ihdas edilmek suretiyle de bu tarihten itibaren kütüphane hizmetleri başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi resmi örün sayfası, <https://kutuphane.diyanet.gov.tr/Tarihce.html>, Erişim Tarihi: 03.12.2016.), Nafia Vekâleti Kütüphanesi (1931 yılında kurulmuştur.), İstanbul Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi (1932), T.C.Merkez Bankası Umum Müdürlüğü Kütüphanesi (1932), Sümerbank Umum Müdürlüğü Kütüphanesi (1933), Refiksaydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Kütüphanesi (1934), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kütüphanesi (1935) Matbuat Umum Müdürlüğü Kütüphanesi (1935), İnhisarlar Enstitüleri Kütüphanesi (1936). Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Ersoy, **Türkiye Kütüphaneleri Rehberi**, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1957, s. 55-102.

⁷⁰⁹ Arzu Yüzer, **Atatürk Dönemi'nde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006, s. 45.

TTK kurulmadan önce Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra İstanbul Üniversitesi bünyesinde Türk Tarih Encümeni kurulmuştur. Bu encümen bir bakıma Tarih-i Osmani Encümeni'nin bir devamı niteliğindedir. Türk Tarih Encümeni, 1924 yılında resmen faaliyete geçmiş, ancak asıl çalışmalarını, Türk Ocakları bünyesinde faaliyet gösterecek olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC)'nin kuruluşuna kadar devam ettirmiştir. TTTC'nin bir numaralı kurucu üyesi Afet İnan'ın önderliğinde 16 üyeden oluşması kararlaştırılan Cemiyet, ilk toplantısını 4 Haziran 1930 tarihinde Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) başkanlığında yapmıştır.⁷¹⁰

Tarih-i Osmani Encümeni'nin devamı olarak, 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC) olarak değişen adı 1935'te Türk Tarih Kurumu (TTK) olarak son halini almıştır.⁷¹¹ Atatürk'ün 1936 yılında TTK ve TDK'nın kuruluşu, amacı ve gerekliliği konusunda yaptığı konuşmasında bu kurumların yeni kurulmuş bir devletin tarihi ve dili için ne kadar önemli olduğunun vurgulanması açısından önemlidir.⁷¹²

1909 yılında kurulan Tarih-i Osmani Encümeni'nin bünyesinde kütüphane de kurulmuştur. Bu kütüphaneye encümen geniş kapsamlı bir tarih araştırması yaptığı için, taşra ve Avrupa kütüphanelerindeki tarihi eserlerin isimlerinin bildirilmesi istenmiştir.⁷¹³ Yine Tarih-i Osmani Encümeni tarafından yayınlanmış mecmuaları ile bazı eserler başka kütüphanelere de gönderilmiştir. Bunlardan birisi de Milli Müze Kütüphanesi'dir.⁷¹⁴ Nisan 1931 yılında TTTC adıyla yeniden kurulduktan sonra kurum için tekrar bir kütüphane oluşturulmuştur. Böylece kurulduğu tarihten itibaren kendisine ait kütüphanesini de oluşturmak için adım atmıştır. Kurum, bir yandan Türk tarihine ilişkin araştırmalar yaparken, diğer yandan uygarlık tarihi ve maddi kültürü meydana çıkartacak arkeolojik araştırmaları desteklemiştir. Bu nedenle özellikle bilimsel yayınları, ulusal ve uluslararası kongrelerle desteklenen araştırmaları yapmak için tarihin çeşitli alanlarını kapsayan kütüphanesini geliştirmeye başlamıştır. Hatta

⁷¹⁰ Fahri Çoker, **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s. 1.

⁷¹¹ Türk Tarih Kurumu, 1983 yılından itibaren Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Bkz.Önal, *a.g.m.*, s. 13.

⁷¹² **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, (Haz.) Utkan Kocatürk, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984, s. 117.

⁷¹³ TİTE Kutu No: 2, Belge No: 82, Tarih: 22.11.1326.

⁷¹⁴ TİTE Kutu No: 1, Belge No: 3, Tarih: 09.10.1338.

yapılan arşiv çalışmalarında bu kütüphane için 1927 yılında kitap ve kitaplık rafı alımı ile sobasının tamiri için masraf yapıldığı (EK-20)⁷¹⁵ ve kütüphane için İngiltere’den etajer dahi satın alındığına dair bilgilere rastlanmıştır.⁷¹⁶

Türk tarihinin çok eski bir geçmişe sahip olması ve geniş sahalara yayılmış bulunması dolayısıyla kurumun kütüphanesi, zaman ve mekana göre sürekli gelişim göstermiştir. Kütüphanenin ilk çekirdeğini TBMM Kütüphanesi’nden geçici olarak alınan birkaç yüz kitap oluşturmuştur. TTK kurulduğu zaman henüz bir gelir kaynağı olmadığı için sınırlı devlet yardımının elverdiği ölçülerde satın alınan kitaplarla bu derme desteklenmiştir. Giderek kurum bütçesinden alınan kitaplarla gelişmeye başlayan TTK Kütüphanesi’nin,⁷¹⁷ gerçek boyutlarda bir kütüphaneye dönüşümünün ilk adımı 19. yüzyılda Rum Bilimler Akademisi olmak için Rum aydınlar tarafından kurulan Rum Cemiyet-i Edebiyyesi (Ellinikos Filologikos Sillogos-Elliniki Filologiki Eterya-Rum Cemiyet-i Edebiyyesi-Rum Edebiyat Topluluğu) 50.000 ciltlik zengin kütüphanesindeki⁷¹⁸ kitaplar 1925 yılında Beyoğlu’ndaki Rum Silloğu binası CHF’ye merkez olunca, Ankara Şehir Kütüphanesi’ne verilmek üzere İstanbul’dan Ankara’ya aktarılacak Maarif Vekâleti’ne tahsis edilmesiyle atılmıştır. (EK-21).⁷¹⁹ Sillogos Kütüphanesi’nden getirilerek Maarif Vekâleti’ne tahsis edilen bu kitaplardan özellikle tarih ve arkeoloji konularında yaklaşık 10.000 ciltlik bölümü 1933’te Atatürk’ün isteği üzerine TTK Kütüphanesi’ne devredilince⁷²⁰ kurum kütüphanesinin dermesi de önemli miktarda artmıştır.

Tarih-i Osmani Encümeni’nin kütüphanesindeki 3.000 cilde yakın kitap ve dergi dermesi de bu kütüphaneye devredilmiş,⁷²¹ Mülga Ayan Dairesi’nden Abdurrahman Şeref’e ait kitaplar da buraya bağışlanmıştır.⁷²² Ayrıca 1934’te Zayti Ferencz ve Dr.Reşit Galip, 1935’te ise Yusuf Akçura’dan satın alınan kitaplarla

⁷¹⁵ TİTE Kutu No: 2, Belge No: 50, Tarih: 11.02.1927.

⁷¹⁶ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.2., Kutu No: 29.47.4, Tarih: 19.06.1932.

⁷¹⁷ Yüzer, **a.g.t.**, s. 96.

⁷¹⁸ Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 102.

⁷¹⁹ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 14.35.2, Tarih: 03.06.1925.

⁷²⁰ Soysal, “*Kütüphanecilik*”, s. 1353.

⁷²¹ Yüzer, **a.g.t.**, s. 96.

⁷²² BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 198.355.15, Tarih: 26.03.1925.

kütüphanenin dermesi sürekli geliştirilmiştir.⁷²³ Kütüphanedeki kitap sayısı 1938 yılına gelindiğinde 20.000'i geçmiştir.⁷²⁴ Böylece Atatürk, Türk ve dünya tarihini yanlış yaklaşımlardan kurtarmak, Türklerin dünya medeniyetine katkılarını tespit etmek ve tarih ilminin modern metotlarla yapılmasını sağlamak için yerli ve yabancı kaynaklardan bir zengin bir kütüphane meydana getirmiştir.⁷²⁵

Görüldüğü üzere TTK Kütüphanesi, 1931 yılından beri parasıyla aldığı kitaplarla, hediye ve mübadele suretiyle gelen kitap, dergi ve diğer eserlerle kütüphanenin zenginliğini ve değerini arttırmış ve böylece geniş bir araştırmacı kitlesine hizmet veren bir kurum haline gelmiştir. Atatürk'ün bizzat önem vererek kurulmasına öncülük ettiği bu kurumun kütüphanesi O'nun istediği amaç doğrultusunda kendi döneminden itibaren tarih, arkeoloji, antropoloji gibi ilimlerle ilgilenen ilim adamlarının, üniversite mensuplarının ve öğrencilerinin yararlandığı bir kütüphane haline gelmiştir.

3.2.3. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi

TTK Kütüphanesi kadar olmasa da TDK Kütüphanesi de Atatürk Dönemi'nde TDK'nın amaçlarını gerçekleştirmek için kurulan önemli bir kütüphanedir. Dil, insanların düşüncelerini ve duygularını anlatmak, anlamak ve bilimsel çalışmalar yapmak için çok önemlidir. Milleti millet yapan unsurlardan birisi olarak tanımlanmaktadır. Bunun için dil çalışmaları daha Milli Mücadele yıllarında başlamıştır. Atatürk, Cumhuriyet'ten sonra bilimsel çalışmaların ancak sağlam bir dil ile yapılabileceğinden hareketle Türk dilinin gelişmesi için çalışmalara hız vermiştir. Bunun için öncelikle Harf Devrimi ile Türkçe'yi okuma-yazma ve konuşma dili haline getirmiş, sonrasında ise yabancı dillerin etkisinden kurtarıp arı bir dil haline getirmeye

⁷²³ 1935 yılında adı Türk Tarih Kurumu'na dönüştürüldükten yıllar sonra 1952 yılında TTK Ana Tüzüğü'nde çalışma alanının "*Türkiye Tarihi ve bunlarla ilgili konuları*" kapsayacak biçimde genişletilmesi kütüphanenin derme yapısından hizmet türlerine uzanan bir eksende gelişmelere yol açmıştır. Bkz. Soysal, "*Kütüphanecilik*", s. 1353. Atatürk'ten sonraki dönemde de kurumun kütüphanesi sadece satın alınan kitaplarla değil, kurum başkanı olan Şemseddin Günaltay ve kurum üyeleri Osman Ferit Sağlam, Tefik Bıyıklıoğlu, Halil Ethem Eldem, Faik Reşit Unat, Ali Galip Pekel ve Esat Fuat Tugay'ın bağışladıkları zengin kitaplarla zenginleştirilmeye devam etmiştir. Bkz. Ahmet Haşim Altınışık, *Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu*, Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 174.

⁷²⁴ Yüzer, *a.g.t.*, s. 97.

⁷²⁵ Uluskan, *a.g.e.*, s. 242.

özen göstermiştir. Bu kapsamda Atatürk, her konuda olduğu gibi Türk dilinin de zengin bir kültür dili haline gelerek çağdaş uygarlığın ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma gelmesi hedefi için kurduğu Dil Encümeni çalışmalarına, davet ettiği bilginlerle beraber çalışarak başkanlık etmiştir.⁷²⁶

1928-1932 yılları arasında Türk dili ile ilgili bazı işler Dil Heyeti adını taşıyan bir komisyona havale edilerek çalışmalar başlatılmış; ancak dil konusunun çizilen hedeflere ulaşabilmesi için başlı başına bir kuruluşa ihtiyaç duyulmuştur.⁷²⁷ Başlangıçta dil çalışmalarının, tarih çalışmalarıyla birlikte TTK çatısı altında yürütülmesi öngörülmüş; ancak 10 Mayıs 1931’de toplanan CHP’nin III. Büyük Kurultayı’nda düzenlenen programda Türk dili çalışmaları için şöyle bir madde kabul edilmiştir: “5. Türk dilinin milli, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi teşebbüse devam olunacaktır.”⁷²⁸ Dil sorununa bu kadar önem vermenin sonucunda çok geçmeden Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC) kurulmuştur. I. Türk Tarih Kongresi’nden sonra 12 Temmuz 1932 tarihinde TTTC’ye benzer şekilde çalışmalar için özel bir örgütlenmeye gidilerek Atatürk’ün himayesi altında TDTC kurulmuştur.⁷²⁹

TDTC’nin 1932 tarihli nizamnamesinin 4. maddesinde de amaçlarından birinin Türk dilini tetkik etmek için eski kitaplardan derleme yaptırmak olduğu belirtilmiştir.

“c) Türk dilini tetkike yarayacak vesaik ve malzemeyi elde etmek, eski kitaplardan ve memleketin her mıntikasındaki halk dilinden derlemeler yapmak ve yaptırmak,”⁷³⁰

Bu amaç doğrultusunda TDK Kütüphanesi, kurumun çalışmalarına yardımcı olmak için kurulmuş ve TDK’nın geçirdiği evrelerle birlikte gelişerek bugünkü haline gelmiştir.⁷³¹

Dil Encümeni’nin Türk dili ile ilgili çalışmaları sırasında gerek duyulan kitaplar, önceleri Maarif Vekâleti’ne bağlı olan çeşitli kütüphanelerden, özellikle Talim Terbiye Heyeti Kütüphanesi ve İstanbul’daki Darülfünun ve Türkiyat Enstitüsü

⁷²⁶ Kayadibi, *a.g.m.*, s. 14.

⁷²⁷ Altınışık, *a.g.t.*, s. 223.

⁷²⁸ Mete Tunçay, *T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 452.

⁷²⁹ Altınışık, *a.g.t.*, s. 227-228.

⁷³⁰ **Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s. 4.

⁷³¹ Türk Dil Kurumu Araştırma Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://tdkkitaplik.org.tr/hakkimizda?id=2>, Erişim Tarihi: 05.08.2016.

Kütüphanelerinden ödünç olarak getirilmiştir. Böylece aynı dönemde Dil Encümeni'nin çalışmaları için satın aldığı sözlükler ve bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkan eserlerle küçük bir kütüphanenin temeli atılmıştır. Bu kitaplar, daha sonra TDTC'ye devredilmiş ve 26 Eylül 1932'de toplanan I. Dil Kurultayından sonra Genel Merkez Heyeti bir kütüphane kurulmasına karar vermiştir. Böylece 200-250 kadar kitapla kurulan TDK Kütüphanesi, çalışmalar arttıkça genişletilmiş, çeşitli dillerden eserler, sözlükler, ansiklopediler, dergiler ve yabancı ülkelerden getirtilen kitaplarla zenginleştirilmiştir. Kurumun kurucusu ve koruyucu başkanı olan Atatürk de Avrupa'da satışa çıkarılan özel koleksiyonların satın alınabilmesi için kendi özel gelirinden yardım sağlamıştır.⁷³²

1934'te yapılan kurultayda Cemiyetin adı Türk Dili Araştırma Kurumu; 1936'daki kurultayda ise TDK olduktan sonra kütüphane hizmeti, biri genel ve özel konulu Türkçe ansiklopediler, tek ve çok dilde sözlükler, yabancı bilimsel ve konu ansiklopedilerinin toplandığı Kılavuz Kaynaklar Bölümü ile; diğeri, filolojik çalışmalar, Türkoloji dergileri, dil-edebiyat konularındaki yayınlar ve yazmaların bulunduğu uzmanlık bölümü olmak üzere iki yönde yapılandırılmıştır.⁷³³ Bu doğrultuda TTK ve TDK Kütüphaneleri Atatürk Dönemi'nden itibaren bağlı oldukları kurumların amaçlarına hizmet ederek gelişip Türkiye'nin önemli ve zengin kütüphaneleri haline gelmişlerdir.

3.2.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi

Osmanlı Parlamento tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Anayasa ve I. Meşrutiyeti takiben Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877 tarihinde Ayan ve Mebusan Meclislerinin iştiraki ile Dolmabahçe Saray'ında açılmıştır. Hemen kurulduktan sonra Meclis-i Mebusan'da bugünküne yakın esaslar içerisinde modern bir kütüphane oluşturulmuştur. 13 Mayıs 1877 tarihli "*Hey'et-i Meb'usan Nizamname-i Dahilisi*" meclis çalışmaları için gerekli kütüphane hizmetinin bir encümen gözetiminde yürütülmesi kuralını getirmiştir.⁷³⁴

⁷³² Türk Dil Kurumu Araştırma Kütüphanesi resmi örn sayfası, <http://tdkkitaplik.org.tr/hakkimizda?id=2>, Erişim Tarihi: 05.08.2016.

⁷³³ Soysal, "*Kütüphanecilik*", s. 1353.

⁷³⁴ Soysal, "*Kütüphanecilik*", s. 1352.

Ancak ilk Türk Parlamentosu uzun ömürlü olmamıştır. II. Abdülhamit, 14 Şubat 1878 tarihinde parlamentoyu “geçici olarak” diyerek ve fakat bir daha toplanmamak üzere kapatmıştır. Meclis çalışmaları için Darülfünun olarak inşa edilen bina 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyeti müteakip Osmanlı Meclislerine tekrar tahsis edilmiştir.⁷³⁵ Böylece II. Meşrutiyet Döneminde kütüphane Mebusan ve Ayan Meclislerinin toplanması ve çalışmalarını sürdürebilmesi için belirlenen Çırağan Sarayı’nda hizmet vermeye başlamıştır.⁷³⁶ Ancak Çırağan Sarayı’nda çıkan yangın esnasında sarayla beraber kütüphanedeki bazı kitaplar da yanmıştır.⁷³⁷

1916 yılındaki “*Meclisi Mebusan Nizamnamei Dahilisi*”nde Heyeti Umumiyece henüz müzakeresi icra edilmemiş olan hususlar arasında görülen kütüphaneyle ilgili maddeler bulunmaktadır. Bu maddelerde Meclis-i Mebusan Kütüphanesi’nde beş kişilik bir encümen olduğu ve bu encümenin kitap, ceride, harita gibi kütüphane malzemelerini seçip almaktan sorumlu tutulduğu belirtilmektedir. Kitapların ödünç verilmesi konusunda ise ilginç bir uygulama vardır. Mebuslar, kitapları bir ay süreyle ödünç alabilmekte, kitabı zamanında iade etmeyen mebusun adı kütüphaneye asılarak teşhir edilmektedir. Nizamname’nin 12. maddesinde de kütüphane memurunun yapması gereken işlerden bahsetmiştir.⁷³⁸

16 Mart 1920 yılında İstanbul’un işgali üzerine Meclis-i Mebusan, işgal güçlerinin baskısıyla 11 Nisan 1920’de resmen kapatılmıştır. Milli Mücadele Dönemi’nde, 1915 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne kulüp olarak yapılan ve bugün müze olarak kullanılan Ankara’daki ilk Meclis binası, 23 Nisan 1920 tarihinde Türk Milleti’nin kayıtsız şartsız egemenliğini temsil eden TBMM binası olmuştur.⁷³⁹ Bu ilk TBMM’de kütüphane, encümenlere ait toplantı odasında faaliyetine başlamıştır. Daha sonra dönemin İstiklâl Mahkemesi olan küçük bir odada çalışmalarına devam etmiş; sonrasında tekrar ilk Meclis binasındaki eski yerine taşınmıştır.

⁷³⁵ Melih Ege, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kitaplık Müdürlüğü Tarihçesi Özeti*, Ankara, 1979, s. 1.

⁷³⁶ Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, *TBMM Kütüphanesi’nin Kuruluş Süreci ve İlk Sınıflama Çalışmaları*, TBMM, Ankara, 2004, s. 3.

⁷³⁷ Ege, *a.g.e.*, s. 1.

⁷³⁸ *a.g.e.*, s. 2-4.

⁷³⁹ *a.g.e.*, s. 5.

Savaşlar içinde geçen TBMM'nin I. döneminde, yeni bir iç tüzük yapma fırsatı bulunamamış, Meşrutiyet Döneminde hazırlanan içtüzük olabildiğince günün koşullarına göre değiştirilerek uygulanmıştır.⁷⁴⁰ 26 Nisan 1920 tarihinde, TBMM hizmetlerini düzenlemek için, Osmanlı Meclislerinden intikal eden “*Nizamnamei Dahili*”nin TBMM’de tadil edilmek sureti ile kullanılması 7 sayılı kararla tespit edilmiştir.⁷⁴¹ Nizamname’de, Kütüphane Encümeni’nin oluşum, yetki ve çalışma biçimini düzenleyen maddeler aynen korunmuştur.

TBMM’nin açılmasından hemen sonra 25 Eylül 1920 tarihinde Aydın Mebusu Dr.Mazhar (Germen) Bey; “*Meclisin hem bütün çalışması ilmi ve fenni incelemeye muhtaç ancak kendi kitapları ile bu ihtiyacı karşılamaları mümkün olamayacağından bir kütüphane kurulması için dört bin liranın ayrılmasını teklif*”⁷⁴² ederek TBMM bünyesinde bir kütüphane kurulması ve bu kütüphaneye Meclis bütçesinden 4000 lira ödenek ayrılması ile ilgili bir önerge vermiştir. Bu önergeden dört gün sonra 29 Eylül 1920 tarihinde Kütüphane Encümeni kurulması kararı alınmıştır.⁷⁴³

Encümen’in, İstanbul’daki Mebusan Meclisi’nden getirilecek kitaplar ve kitap satın almada çıkan güçlükler yüzünden, III. toplantı yılına kadar çalışmaya geçemediği gözlenmektedir. Beklenen kitaplar ise ancak 8 Mart 1922’de yola çıkarılabildiğiştir.⁷⁴⁴ Satın alınan kitapların yanı sıra Meclis Kütüphanesi’ne pek çok kitap bağışı da yapılmıştır. Ocak 1922’de Atatürk’ün yazdığı bir mektupta; Buhara Şura Hükümeti tarafından Meclis Kütüphanesi’ne gönderilen Kur’an-ı Kerim’in kütüphanede halkın istifadesine sunulacağı belirtilmektedir.⁷⁴⁵

II. Kütüphane Encümeni 15 Şubat 1923’te yaptığı ilk toplantıda önemli bir karar alarak Nizamnamei Dahilinin 162. maddesini şu şekilde değiştirmiştir:

“Madde:2 Nizamnamei Dahilinin 162 nci maddesinin fıkrai ulasındaki ‘Meclisi Meb’usan Kütüphanesi’ tabirinin ‘Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi’ şekline tahvilini... karar verdi.”⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM-II.Dönem (1923-1927)**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 121.

⁷⁴¹ Ege, **a.g.e.**, s. 6.

⁷⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, D: I, C: 4, 72.İçtima, 25.09.1336.

⁷⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: I, C: 4, 75.İçtima, 29.09.1336.

⁷⁴⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s.108.

⁷⁴⁵ **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt: 12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 215.

⁷⁴⁶ Ege, **a.g.e.**, s. 6/B.

Böylece 1923 yılında Meclis-i Mebusan Kütüphanesi adı “*Büyük Millet Meclisi (BMM) Kütüphanesi*” olarak değiştirilmiştir.

Kütüphane Encümeni’nin çalışma döneminde gerçekleştirdiği işlerden birisi de “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Talimatnamesi*”nin hazırlamasıdır.⁷⁴⁷ 5 fasıl, 53 maddeden oluşan Talimatname, 21 Ocak 1926 tarihinde kabul edilmiştir. Birinci Fasl’da “*Kütüphane Encümeni ve Kütüphane Memurları*” başlığı altında BMM Kütüphanesi’nin Kütüphane Encümeni idaresinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁸ 1926 yılının sonlarında da Kütüphane Encümeni’ne aza seçimi hakkında “*BMM Riyaseti Tezkeresi*” kabul edilerek 5 kişiden oluşacak komisyon üyelerinin üçünün heyeti umumiye, ikisinin de idare memurları tarafından seçileceği kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁹ Kütüphane Encümen azaları olarak Mazhar Bey (Aydın), Hamdi Bey (Canik) ve Hüsrev Bey (Trabzon) kabul edilmiştir.⁷⁵⁰ Dahili Nizamname 2 Mayıs 1927 tarihinde son şeklini alarak Meclis Kütüphanesi encümenlerinin kaç kişiden oluştuğu ve bunların görevlerinden bahsetmiştir.⁷⁵¹ Talimatname’nin 23. bölümünde, kütüphanenin görev ve iş tanımlaması yapılmış, mebusların ancak makbuz karşılığında kitap ödünç alabilecekleri, bir hafta içinde iade edilmeyen kitapların ücretlerinin mebuslar tarafından yapılacağı gibi ödünç verme şartları belirlenmiştir.⁷⁵²

Aynı süreçte yayınına başlanan Kütüphane Kataloğu ise sadece meclis değil meclis dışı kullanıcılar için de önemli bir kaynak olmuştur. Bu kataloğun bir özelliği de, TBMM Kütüphanesi Müdürü Nebil Emirbuhari Olgun’un kataloglama ve sınıflama konusunu bibliyografik bağlamda inceleyen giriş bölümüdür. 1922’de Mebusan Meclisi’nden getirilen kitaplarla başlayıp 1930’larda Ankara’nın en zengin kütüphanesi konumuna gelen TBMM Kütüphanesi, sonraki yıllarda parlamenter sistemdeki değişiklikler, işlevsel bir mekânda tekrar örgütlenme, kütüphane

⁷⁴⁷ Soysal, “*Kütüphanecilik*”, s. 1352.

⁷⁴⁸ TBMM Kütüphane Talimatnamesi, [TBMM], [Ankara], 1926, s. 1.

⁷⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: II, C: 27, 8.İçtima, 22.11.1926.

⁷⁵⁰ Ege, a.g.e., s. 6.

⁷⁵¹ Öztürk, a.g.e., s. 143.

⁷⁵² a.g.e., s. 169.

memurlarının kadrolarının uzmanlaşması ve hizmet türlerindeki farklılaşma gibi nedenlerle yeni bir sürece girmiştir.⁷⁵³

TBMM Kütüphanesi 1976 yılında derleme kütüphanelerinden birisi olmadan önce Türkiye’de yayımlanan yayınların kütüphaneye gönderilmesi isteğini dile getirmiştir. Bu kapsamda daha Cumhuriyet ilan edilmeden bakanlıklar ve merkezi idareler tarafından yayınlanan, proje, talimat, dergi gibi eserlerden birer nüshasının Meclis Kütüphanesi’ne gönderilmesine dair yazışmalar yapılmıştır.⁷⁵⁴ Yine bakanlıklar tarafından basılan ve meclis üyelerine dağıtılan kitaplardan ikişer adedinin Meclis Kütüphanesi’ne gönderilmesi bütün bakanlıklara tamim edilerek⁷⁵⁵ her geçen gün kütüphanenin dermesi arttırılma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Dönemi’nden itibaren bir kurumun bünyesinde açılıp Atatürk Dönemi’nde de devam eden bu kütüphane ihtisas kütüphaneleri için güzel bir örnektir. Kütüphanelerle ilgili kararların, talimatname ve düzenlemelerin yapıldığı merci olarak hükümetin merkezi olan TBMM’de kurulduğu zamandan beri kanun, tüzük, resmi gazete gibi kendi ihtisasına özgü eserleri bulunduran bir kütüphanenin varlığı önemlidir. Bu sayede ülkedeki kütüphane ve kütüphanecilik faaliyetleri ile ilgili sorunları, bunların yeterli olup olmadıklarını, alanlarında uzman kütüphanecilere olan ihtiyacı yerinde görüp kararların bu doğrultuda daha hızlı alındığı söylenebilir.

3.2.5. Türk Ocakları Kütüphaneleri

Atatürk, Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine yükseltme konusundaki inancını ve ısrarını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Örgün ve yaygın eğitimdeki kütüphanelerin yanı sıra ülkede birer sivil toplum örgütü vazifesi gören Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde kurulup 1931 yılına kadar varlığını sürdüren Türk Ocakları, 1932’den sonra da Halkevleri, Türk halkının yetiştirilmesinde büyük bir misyon üstlenmişlerdir. Bu kurumlarda kurulan ve büyük önem verilen kütüphaneler Atatürk’ün halkı bilinçlendirmek, eğitmek, çağdaş bir toplum haline getirmek amacı için büyük rol oynamışlardır.

⁷⁵³ Soysal, “Kütüphanecilik”, s. 1352-1353.

⁷⁵⁴ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 11.66.11, Tarih: 09.10.1923.

⁷⁵⁵ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 11.66.17, Tarih: 06.01.1926.

Türk Ocakları Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Meşrutiyet Döneminin Türkçü ideologlarınca Türklerin tarih, dil, kültür birliği görüşünü savunmak için oluşturdukları sivil bir kuruluştur.⁷⁵⁶ 1912 yılında, Türkçülük akımına bağlı milliyetçi bir kültür derneği olarak, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura ve arkadaşları tarafından kurulan Türk Ocakları, II. Meşrutiyet'ten sonra yönetimde ve toplum hayatında etkili olmuş bir kültür ve siyaset hareketi olmuştur. Türkçülük ve Turancılık akımlarının savunucusu olan milliyetçilerin bir araya gelmesiyle, yayın organları olan Türk Yurdu dergisinin yayınlarıyla ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde açtıkları şubeleri aracılığıyla görüşlerini yaymaya çalışmışlardır.⁷⁵⁷

Türk Ocaklarının kuruluşunda askeri tıbbiyeli öğrencilerin yaptıkları gizli toplantılarla milliyet esasına dayanan bir cemiyet kurma düşüncesinin olgunlaşması yatmaktadır. Bu öğrenciler, “190 Tıbbiyeli Türk Evladı” adına bir bildiri yayımlayarak; 1908 siyasi reformunun ardından Türklerin her yönüyle geliştirilmesi için sosyal bir reform yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir.⁷⁵⁸ Tıbbiyeli öğrenciler bildiriye verdikten sonra Türk Ocakları 3 Temmuz 1911 (20 Haziran 1327) tarihinde fiilen, 25 Mart 1912'de (12 Mart 1328) ise resmen kurulmuştur.⁷⁵⁹ Bu tarihten itibaren çok uluslu imparatorluk yapısından milli devlete dönüşüm sürecinde kültürel, sosyal ve fikir hayatına damgasını vurmuş en etkili Türkçü cemiyet olan⁷⁶⁰ Türk Ocakları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde doğrudan siyasal etkinliklerde bulunmasa da siyasal hedeflerin gelişmesine ortam hazırlayan etkinliklerde bulunmuştur. Türk Ocakları, özellikle Balkan Savaşlarındaki yenilgiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ocaklar ile kaynaşmaya başlaması ile Padişah Mehmet Reşad, Veliahd Abdülmecid Efendi, Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Dr. Nazım gibi kişilerin maddi ve manevi desteklerinin sonucunda gerçek anlamda güçlenmiş ve kısa sürede de herkes tarafından tanınarak kabul görmüştür.⁷⁶¹

⁷⁵⁶ Kenan Akyüz, “Türk Ocakları”, **Belleten**, Cilt: L, Sayı: 196 (1986), s. 201.

⁷⁵⁷ **Cumhuriyetin 75 Yılı**, s. 111.

⁷⁵⁸ Yusuf Sarıay, “İmparatorluktan Milli Devlete Dönüşüm Sürecinde Türk Ocakları”, **Osmanlı Devleti'nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, (Yay.Haz.) Özlem Bayram (vd.), Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999, s. 211.

⁷⁵⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 432.

⁷⁶⁰ Sarıay, **a.g.m.**, s. 209.

⁷⁶¹ Uluskan, **a.g.e.**, s. 29.

Türk Ocaklarının kuruluş amacı, 1912 tarihli nizamnamesinde “*Cemiyetin maksadı İslam kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin, milli terbiye ve ilmi, içtimai iktisadi seviyelerini terakki ve itilası ile, Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak...*”⁷⁶² şeklinde ifade edilirken, 1918 yılı nizamnamesinde dönemin değişen şartlarına göre değişiklik yapılarak “*Ocağın maksadı Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır.*” denilmiştir.⁷⁶³ Bu amaç doğrultusunda özellikle Ocağın başta İstanbul olmak üzere yürüttüğü faaliyetler çerçevesinde yapılan konferanslar, sohbetler, müsamereler, konser ve serbest derslerle bir halk üniversitesi gibi çalışmıştır.⁷⁶⁴ Osmanlı Dönemi’nde Türk Ocaklarının modernleşme çabalarına katkısı önemli düzeydedir. Örneğin; önceleri sadece Ermeni ve Rum asıllı kadınlar tiyatro oyunları sergilerken 1913 yılındayken Türk Ocağı, Türk kadınına sahneye çıkarmaya karar vererek Halide Edip’in “*Yeni Turan*” adlı eserinde Hamdullah Suphi ile birlikte Halide Edip’in de sahneye çıkmasını kararlaştırmıştır.⁷⁶⁵ Sonuç istenildiği gibi olmasa da o dönemlerde Türk kadınlarının sahneye çıkması gibi radikal gelişmelere imza atan Türk Ocaklarının Türkçülerin çağdaşlaşma, kadın hakları, din işleri ile devlet işlerinin ayrılması konusundaki fikirleri Batıcılar kadar radikal özellik göstermese de, Türk toplumunun imparatorluktan millete, Doğu medeniyetlerinden Batı medeniyetine, dini hayattan laikliğe geçiş sürecinde önemli bir dönemeç teşkil etmiştir.⁷⁶⁶

Kültürel faaliyetlere bu derece önem veren Türkçüler kütüphanecilik sahasındaki faaliyetleri ve gelişmeleri de yakından izlemişlerdir. Türk Ocakları bünyesinde kurulan kütüphaneler o dönemdeki kütüphanecilik faaliyetleri açısından önemli olmuştur. Türk Ocağı Kongrelerinin çalışmalarında ocak faaliyetlerinin yanı sıra kütüphanelerle ilgili de bilgiler verilmiştir. Örneğin; 1913 yılında toplanan İstanbul Türk Ocağı Kongresi’nde sunulan idare heyet raporunda “...seleflerimizin

⁷⁶² Tevfik Çavdar, “*Halkevleri*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 879.

⁷⁶³ Yusuf Bayraktutan, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme (1912-1931)**, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s. 189.

⁷⁶⁴ Sarıay, *a.g.m.*, s. 212.

⁷⁶⁵ Bu tartışmaların ardından Şeyhülislam’ın müdahalesiyle Müslüman kadınların sahneye çıkması yasaklanmış, tiyatrolardaki kadın rollerine Ermeni ve Rum asıllı kadınlar çıkmaya devam etmiştir. Bkz. Müşerref Avcı, “*Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 55 (2016), s. 241.

⁷⁶⁶ Sarıay, *a.g.m.*, s. 219.

*bıraktığı kütüphaneyi doldurduk ve yeni bir kütüphane vücuda getirmek için kıymetli birçok kitaplar elde ettik... Kitap odamıza dahili harici bazı ceride ve mecmuaların gelmesi temin edildi.” denilmiştir.*⁷⁶⁷

1918 yılında toplanan kongrede sunulan idare heyet raporunda da kütüphane faaliyetlerine şu şekilde değinilmiştir:

“İlmin yayılmasına çalışmak fikrinden doğmuş olan bir iş de vücuda getirdiğimiz kütüphanedir. Dışarıdan kitap getirmenin çok müşkül ve burada tedarik etmenin gayet masrafa muhtaç olduğu senelerde 1.250 ciltlik bir kütüphane meydana getirdik. Fihristlerinden bizzat anlayabileceğiniz üzere bunlar gelişigüzel toplanmış olmaktan uzaktır. Büyük Ansiklopedi, Büyük Larus, tarih ve coğrafya kamusları ve atlasları dahil bu kitaplar, tarih, felsefe,... gibi bahislere ait en ciddi eserlerdir... Bir taraftan kütüphanemizi günden güne tevsi’e çalıştığımız gibi...bir de fotoğrafa koleksiyonu yapmaya başladık...”

Rapora göre Türk Ocağında basım-yayın işlerinin çok yaygın olmadığı; ancak kitap sansürünün çokça yapıldığı yıllarda önemli miktarda ve fotoğraf koleksiyonuna kadar her çeşit esere sahip bir kütüphanenin olması söz konusudur. 1918 kongresinde Türk Ocakları reisi Hamdullah Suphi bu kurumun kütüphanecilik faaliyetlerini şu başlıklar altında toplamaktadır: İçinde rahat çalışılabilecek bir köşe, halk ile münasebete girmek, milliyet fikirlerini şiirlerle, hitabe ve yazı ile neşretmek, uzak yakın nereden gelirse gelsin Türk çocuklarına her surette yardım etmek, bir kütüphane vücuda getirmek, Ocak’ta okuma odası olabilecek bir yer ayırarak oraya gazete ve mecmuaların gelmesini temin etmek, Türkleri birbiri ile tanıştırmak.⁷⁶⁸

I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler karşısında Türk Ocakları zor koşullarda çalışmalarını sürdürmüştür. Türk Ocağı’nın Milli Mücadele’yi desteklemesi, Ankara ile irtibat halinde olması, üyelerinin yapılan protesto mitinglerine katılması ve Anadolu’ya geçmesi başta İngilizler olmak üzere işgal kuvvetlerini rahatsız etmiştir. Özellikle Mondros Mütarekesi sonrasında halkı Milli Mücadele’ye davet etmek için yapılan toplantı ve konuşmalardan dolayı merkez iki kez basılmış, üç kez de yer değiştirmek zorunda kalmıştır.⁷⁶⁹ Bu baskınlar sonucunda

⁷⁶⁷ İbrahim Karaer, “Türk Ocağı Kütüphaneleri (1911-1931)”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 4, Sayı: 2 (1990), s. 55.

⁷⁶⁸ Sarımay, **a.g.e.**, s. 162-163.

⁷⁶⁹ Uluskan, **a.g.e.**, s. 29.

Türk Ocakları'nın evrakları, kütüphane ve koleksiyonları dağıtılmış, üyeleri ve yöneticilerinden birçoğu ise Malta'ya sürülmüştür.⁷⁷⁰

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Türk Ocakları yeni bir örgütlenme çabası içine girmiştir. Bir kültür örgütü olarak Türk Ocakları, kurulduğu günden feshedildiği tarihe kadar olan süreçte özellikle halk eğitime ve terbiyesine yönelik çalışmalarına devam etmiştir. Bu süre zarfında örgüt çatısı altında çok sayıda yazar, Darülfünun hocası ve gazeteci düzenli konferanslar vermişler, ücretle tutulan öğretmenler tarafından okuma-yazma kursları verilmiş, Ocak kütüphaneleri ve okuma salonlarındaki kitap ve günlük gazeteler halkın hizmetine sunulmuştur.⁷⁷¹ Türk dilinin gelişmesi, sadeleşmesi ve yaygınlaşması konusunda da çaba göstermiştir. Yaptığı bu çalışmaları ile Cumhuriyet rejiminin ideolojisi paralellik gösterince Atatürk Dönemi'nde önemli sosyal ve kültürel bir kuruluş haline gelmiştir.

Türk Ocaklarının bu yeniden oluşum sürecinde de önceki dönemde olduğu gibi kütüphanelere büyük önem verilmiştir. Bu nedenle Türk Ocağı yasalarında kütüphaneler kurulması ve bu kütüphanelerin görevleriyle ilgili bilgiler verilmiştir.

1924 yılında kabul edilen Türk Ocağı yasasının 44. maddesinde: “*Ocak müzeleri, kıraat salonları ve kütüphanelerinin kurulması görevinin Merkez Heyetine verildiği...*”, 1925 yılında değiştirilerek kabul edilen Türk Ocakları yasasının 10. maddesinde; “*Ocaklı olmayan her Türk'ün, idare heyetinin tasvibiyle Ocağın kütüphane ve salonuna devam edebilecekleri...*”, aynı yasanın 58. maddesinde ise “*Hars Heyeti umumi katibinin hariçte dahilde Türklüğü ilgilendiren bütün ilmi neşriyatı takip ile gereken eserleri Merkez Kütüphanesine sağlamakla görevli olduğu...*” belirtilmektedir.⁷⁷²

Dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, 1927 yılında bütçe münasebetiyle TBMM'de yaptığı konuşmada, Bakanlığa bağlı kütüphaneler arasında modern kütüphane olarak nitelendirilebilecek iki kütüphaneden birinin Türk Ocağı kütüphanesi olduğunu söylemiştir. Gerçekten de 1928 yılında toplanan Türk Ocakları

⁷⁷⁰ Levent Eraslan, “*Türk Ocaklarından Halk Evlerine*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 1, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 79.

⁷⁷¹ Uluskan, **a.g.e.**, s. 31.

⁷⁷² Karaer, **a.g.m.**, s. 57.

5. Kurultayında; “*Her ocağın bir kütüphaneye sahip olduğu, her sınıf halkın kitap ve gazetelerden yararlandığı, Ocak kütüphanelerinin gün geçtikçe geliştiği, merkezden ocaklara kitap gönderme işleminin devam ettiği, şahıslar tarafından kitap bağışı yapıldığı*”ndan bahsedilmiş, 1930 yılında toplanan kurultayda yine kütüphane koleksiyonlarının günden güne arttığı tekrarlanarak “*Türkiyat hakkında yazılmış eserler için bir katalog tertibinin kararlaştırıldığı*” belirtilmiştir. Böylece Türk Ocağı Merkez Heyeti’nin bir taraftan taşradaki Ocak kütüphanelerine kitap göndererek onları desteklediği, diğer taraftan merkez Ankara’da Türkiye ve Türklüğü ilgilendiren yurt içi ve yurt dışında yapılan bilimsel yayınları toplayarak bir ihtisas kütüphanesi kurmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.⁷⁷³

Türk Ocaklarının bütün bu girişimleri sayesinde en başarılı olduğu faaliyetler içinde kütüphaneciliğin geldiği söylenebilir. Hemen hemen bütün Türk Ocakları şubelerinde bir kütüphane ve okuma salonu oluşturulmuştur. Türk Ocağında biri Türkçe, diğeri Fransızca olmak üzere iki kütüphane tesis edilmiştir.⁷⁷⁴ Türkçe ve yabancı dillerdeki eserlerden oluşan 1250 kitap ile başlayan kütüphane dermesi merkez heyeti şubelerinin devamlı olarak gönderdiği kitap ve dergilerle gittikçe zenginleşmiştir. Türkiye, Avrupa ve Türk dünyasının diğer bölgelerinde yayınlanan bazı gazete ve dergilerin de devamlı gelmesi sağlanarak kütüphane daha da zenginleştirilmiştir. Ayrıca Milli Eğitim, Adliye ve Sağlık Bakanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı’nın yayınları da ocak kütüphanelerine ücretsiz olarak gönderilmiştir. Bunlardan başka bu kütüphaneye Fransız hükümeti 1.600, Yunanistan Başbakanı Venizelos 5.000 kitap hediye etmiştir. Türk Ocağı Merkez Heyeti de Türklüğü ilgilendiren birçok kitabı gerek ülke içinden gerekse dışından satın alarak bu kütüphanenin 40.000 ciltlik bir İhtisas Kütüphanesi haline gelmesini sağlamıştır.⁷⁷⁵ O dönem göz önüne alındığında bir ihtisas kütüphanesi için bu kadar çok kitaba sahip olunması Türk Ocakları’nın kütüphaneye verdiği önemi göstermektedir.

1930 yılı Merkez Heyeti Raporu’na göre tüm ocakların bir kütüphanesi bulunması gereği sonucu ülkenin çeşitli şehirlerinde kurulan ocaklarda da kütüphaneler açılmıştır. Örneğin eğitim ve öğretimde etkili olabilecek nitelikte hizmet

⁷⁷³ a.g.m., s. 58-59.

⁷⁷⁴ Eraslan, a.g.m., s. 79.

⁷⁷⁵ Sarıay, a.g.e., s. 171-352.

verme isteğiyle Atatürk Dönemi'nde okul ve çocuk kütüphanelerinin kurulmasının gerekli olduğu düşünülerek çocuk kütüphanesi kurulması fikri Türk Ocaklarında doğmuştur. Böylece Türkiye'deki ilk çocuk kütüphanesi 1925 yılında Akhisar'daki Türk Ocağı'nda kurulmuştur.⁷⁷⁶

Yine Ordu ilinde açılan ilk kütüphane de Ordu Türk Ocağı'nda 1926 yılında Maarif Müdürü Vehbi Bey ile Valilik arasındaki işbirliği sayesinde “*Gazi Mustafa Kemal Paşa Kütüphanesi*” adı altında kurulmuştur.⁷⁷⁷ Oluşturulan zengin kütüphane, önce Türk Ocağı olan, sonraları Muallimler Birliğini de içine alan Halkevi Sinema Salonu yerindeki binada 30 Ağustos 1927 yılında açılışı yapılarak hizmet vermeye başlamıştır.⁷⁷⁸

Elmalı Türk Ocağı binasında ise kütüphane iki kısma ayrılmış olup bir kısmı genel okuma ve diğer kısmı ise mütalaa salonu ve kütüphaneye ayrılmıştır. İstanbul ve Ilgın Türk Ocağı kütüphaneleri gibi bazı kütüphanelerde de kütüphane hizmetlerinin daha verimli yürütülebilmesi için ücretli bir kütüphane memuru görevlendirmiştir.⁷⁷⁹ Diyarbakır Türk Ocağı'nın, Türk kültürüne hizmet amacıyla kurduğu kütüphanesine kitap gönderilmesi isteğine dair yazışmalar da yapılmıştır.⁷⁸⁰

Ocak kütüphaneleri halka açık hizmet vermişlerdir. Koleksiyon seçiminde basılı kaynakların yanı sıra görsel-işitsel malzemeler tercih edilmiş, gerektiğinde süreli yayınlarda çıkan makaleler Türkçeye çevrilmiş ve talep edenlere sağlanmıştır. Her kesimden ihtiyaçları göz önünde bulundurularak dermesini zenginleştiren Türk Ocağı kütüphanelerinin bu uygulaması ile halk kütüphanesi hizmeti verdiği söylenebilir.⁷⁸¹ Bununla beraber ödünç verme işlemlerinin belli esaslara bağlanması, kütüphaneye alınacak kitapların seçiminde bibliyografya ve yayın kataloglarından yararlanılması,

⁷⁷⁶ Akhisar Türk Ocağı'nda kurulan ilk çocuk kütüphanesini 1937 yılında İstanbul'da Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından kurulan kütüphane izlemiştir. Bkz.Önal, *a.g.m.*, s. 14. Ayrıca 1937-1938 yıllarında da Halkevleri tarafından Manisa'da çocuk kütüphanesi kurulmuştur. Bkz. Hasan S.Keseroğlu, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneciliği*”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 373.

⁷⁷⁷ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 144.30.15, Tarih: 11.10.1926.

⁷⁷⁸ Ordu Gazi İl Halk Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://www.ordukutup.gov.tr/TR,108907/tarihce.html>, Erişim Tarihi: 04.10.2016.

⁷⁷⁹ Karaer, *a.g.m.*, s. 57.

⁷⁸⁰ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 117.816.13, Tarih: 04.05.1926.

⁷⁸¹ Oğuz, **a.g.t.**, s. 137.

Türkiye’de mevcut olduğu bilinen yabancı dildeki bir kitabın bulunduğu kütüphaneden aranması Ocak kütüphanelerinin modern kütüphanecilik anlayışına sahip olduklarını göstermektedir.⁷⁸²

Görüldüğü üzere Türk Ocakları, Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk fikir ve toplum hayatında önemli roller oynamış gönüllü bir kültür kuruluşu olarak kurulduğu 1912 yılından kendisini fethettiği 1931 yılına kadar geçen süre içinde yurt alanında yayılmış şubelerinde gösterdiği sosyal ve kültürel faaliyetler, açtığı kütüphaneler ve yaptığı yayınlar ile Türk toplumunun aydınlatılmasına yardımcı olmuştur. Türk Ocakları, yaptığı sosyal ve kültürel faaliyetlerini halkın milli birlik altında toplanması, ulusal kimliğin gelişmesi, Batılılaşma sürecinde öz değerlerin korunması yolunda kullanmıştır.

Bütün bu olumlu gelişmelerin yanında Türk Ocakları için hazırlanan yönetmelikte Türk olmayanların Ocakların faaliyetlerinden yararlanmasında getirilen kısıtlamalar ülkenin kalkınmasında benimsenen topyekûn seferberlik anlayışıyla çelişmiştir. Aynı şekilde hizmet verdiği kesimi ocağın fikirleriyle çelişmeyen, meslek sahibi kişilerle sınırlamış olması zaman içinde Türk Ocağı kütüphanelerini kitapların korunduğu yerler haline getirmiştir.⁷⁸³

Türk Ocaklarında zamanla yaşanan bu olumsuz değişimler, İttihat ve Terakki’nin kurduğu ulusçu Türk Ocaklarından giderek ayrılan ve ulusçuluğu ırkçılık biçiminde yorumlayan anlayışı giderek halktan kendisini koparmıştır. Atatürk ve arkadaşları ülkeyi devrimler doğrultusunda yeniden düzenlerken, gün geçtikçe ayak bağı olarak Türk Ocakları karşılına dikilmeye başlamıştır. Bu kuruluşun yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde de açıkça laikliğin, dil ve giyim devrimlerinin aleyhine yazılar çıkmaya başlamış ve halk bu tür yeniliklere karşı çıkmaya çağırılmıştır.⁷⁸⁴ Kemalizme karşı düşüncelerle Türk Ocakları, kısa zamanda Atatürk ve devrimlerinin karşıtlarının Türkiye’deki temsilcisi durumuna gelmiş, Atatürk

⁷⁸² Karaer, *a.g.m.*, s. 56-58.

⁷⁸³ Oğuz, *a.g.m.*, s. 138.

⁷⁸⁴ Anıl Çeçen, **Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s. 86.

devrimleri ve genç Cumhuriyet rejiminin geleceği açısından önemli bir tehlike oluşturmaya başlamıştır.⁷⁸⁵

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra ülkede yaşanan gerilimler, kapatıldıktan sonra ise yaşanan Menemen Olayı, halktaki hoşnutsuzluğu ve CHF'nin yönetimdeki başarısızlığını ortaya çıkarmakla birlikte Cumhuriyet rejiminin de tehlikede olduğuna dair endişeler yaratmıştır. Bu olaylardan dersler çıkarılarak sorunlara yeni anlayış ve kurumlarla çözüm aranmaya başlanmıştır.⁷⁸⁶ Atatürk, 24 Mart 1931 günü açıkladığı bir genelge ile ülkedeki tüm ulusçu ve cumhuriyetçi güçleri birleştirmek üzere Türk Ocaklarının tüzel kişiliğine son vererek bunları CHF ile birleştirmiştir. Ayrıca Türk Ocakları ile beraber, Mason dernekleri gibi kuruluşlar da kapatılarak, halkın Halkevlerinde kaynaşması amaçlanmıştır.⁷⁸⁷ Böylece Türk Ocakları'ndaki kütüphaneler de yeni bir misyon kazanmıştır.

3.2.6. Halkevleri Kütüphaneleri

Cumhuriyet'in ilanından sonra kültürel alanda pek çok inkılâp yapılmıştır. Ancak başarısız bir Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin ve Menemen Olayı'nın getirdiği bir takım siyasi ve sosyal sorunlar, yapılan inkılâpların halka yeterince inemediğini, halk tarafından tam olarak benimsenmediğini, halk ve bürokratlar arasındaki kopukluğun arttığını göstermiştir.⁷⁸⁸

Atatürk, ülkede yaşanan hızlı ve radikal değişimle ulaşılmak istenen amacın ne olduğu konusunda halkın henüz tam olarak aydınlatılmadığı ve yaşanan değişimin halka benimsetilerek inkılâbın ideolojisinin yayılmasını sağlamak için üç aylık yurt gezisine çıkarak⁷⁸⁹ Cumhuriyet'in ve demokrasinin ana ilkelerini halka anlatmış, bunun gereklerinin yerine getirilmesi amacıyla 1930 ve sonrasında ülke çapında yeni bir örgütlenmeye gitmiştir. İnkılâbı yapan kadronun halka karışması, aydın ile halk arasındaki kopukluğun giderilmesi, inkılâpların hızına halkın yetiştirilmesi ve bunun

⁷⁸⁵ a.g.e., s. 88.

⁷⁸⁶ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, s. 9-14.

⁷⁸⁷ Çeçen, a.g.e., s. 89.

⁷⁸⁸ Mustafa Şanal, "Türk Kültür Tarihi İçerisinde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1950)", **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 161 (2004).

⁷⁸⁹ Ertan, a.g.e., s. 15.

için de halkın inkılâp ilkeleri doğrultusunda eğitilmesi için⁷⁹⁰ herkesin rahatlıkla çalışmalarına katılabileceği yaygın bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. 1929'da halka yeni harflerle okuma-yazma öğretmek amacıyla bir yaygın eğitim kurumu olarak açılan Millet Mektepleri, istenilen verimi gösteremeyince yeni formüller aranmaya başlanmıştır.⁷⁹¹

Bu kapsamda demokratik ülkelerin demokrasiyi tabana yayma konusunda halk eğitimine ağırlık veren denemeleri Türkiye için yol gösterici olmuştur.⁷⁹² Bu nedenle yönetim, o dönemde dünyanın birçok yerinde uygulanan ve ülkelerin yerel koşullarına göre değişiklik gösteren halk eğitimi formülünü denemeye karar vermiştir.⁷⁹³

Türk Ocakları kapatıldıktan iki ay sonra 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan CHF'nin III. Büyük Kurultayı'nda onaylanan parti tüzüğüne göre altı ilke tüzüğe alındığında halkçılık ilkesini halka ulaştırmak için; Cumhuriyet'in temel ilkelerini ve partinin ana görüşlerini halka yaymak, bu ilke ve görüşleri benimsemiş yurttaşlar yetiştirmek amacıyla Halkevlerinin açılması kararlaştırılmış⁷⁹⁴ ve 19 Şubat 1932 tarihinde ise resmi olarak kurulmuştur. Eski Türk Ocağı binası da Halkevlerinin genel merkezi olmuştur.⁷⁹⁵

Dönemin CHF Genel Sekreteri Recep Peker açılış konuşmasında, partinin son genel kurulunda milli kültür alanında yeniden teşkilatlanma kararı alındığını, bu amaçla Halkevlerinin kurulmasına karar verildiğini belirtmiş, medeniyet seviyesine gelmiş milletlerin okul eğitimini yeterli bulmadıklarını, milletleşme sürecinin

⁷⁹⁰ Uluskan, **a.g.e.**, s. 27.

⁷⁹¹ Mustafa Özşarı, "Halkevleri", <http://w3.balikesir.edu.tr/~mozsari/index.html>, Erişim Tarihi: 28.08.2016.

⁷⁹² Çeçen, **a.g.e.**, s. 81.

⁷⁹³ Mustafa Erol, "Halkevi Kütüphaneleri", **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 14, Sayı: 4 (2000), s. 472. Halkevlerinin Macaristan'daki Milli Kültür Cemiyeti, Çekoslovakya'daki Mozaik Halk Terbiye Müessesesi, İtalya'daki Dopolavoro, Almanya'daki Nazi Partisi örgütleri ile İngiltere'deki Halk Terbiye Cemiyeti ve Radiyo dersleri dinleme kulüpleri gibi örnekler incelenmiştir. Bkz. Tunçay, **a.g.e.**, s. 320-321. Özellikle İsveç deneyi bu açıdan Türkiye'de ilgi çekmiştir. Bu amaçla Cumhuriyet yönetimi halk eğitimi çalışmalarını yerinde incelemek için Selim Sırrı Tarcan'ı İsveç'e, Vildan Aşır Savaşır'ı da Çekoslovakya gibi Orta Avrupa ülkelerine göndermiştir. Böylece onların çalışmaları ile Halkevlerine giden yol açılmıştır. Bkz. Çeçen, **a.g.e.**, s. 81-82.

⁷⁹⁴ Nail Tan, **Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 52-53.

⁷⁹⁵ Çeçen, **a.g.e.**, s. 95.

tamamlanabilmesi için okuldaki eğitimin yanında ve sonrasında mutlaka bir halk eğitimi ve terbiyesine ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁶

Halkevlerinin amacı; CHF'nin, yurt içinde inkılâp ve sosyal ilerleme hamlelerini ve hareketlerini daimi surette ayakta tutmak ve geliştirme olarak belirlenmiş⁷⁹⁷ ve bu nedenle de CHF ile organik bir bağa sahip olmuştur.⁷⁹⁸ Bu nedenle de parti, gerek merkez ve gerek vilâyetlerdeki teşkilâtı ile bu müesseselerin maddi ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiş, imkânları doğrultusunda binalarını yapmış, maddi ve manevi olarak hiçbir yardım ve teşviki esirgememiştir.⁷⁹⁹

Halkevleri, 19 yıl milli kültür sahasında çalışmış olan Türk Ocaklarının tecrübelerinden de yararlanarak genç, dinamik ve teşkilatı oturmuş bir kuruluşun parti ile bütünleşip gücünden istifade etmiştir. Böylece Türk Ocakları Halkevlerinin insan kaynağını temin etmişlerdir. Her iki kurumun sosyal yardımlaşma, halk terbiyesi, köycülük, özellikle de sanat ve kültür çalışmalarına önem vermesi onların ortak yönlerini oluşturmuştur. Bu iki kültür kurumunu birbirinden ayıran en büyük özellik ise milliyetçilik anlayışındaki farklılıklarıdır. Türk Ocakları ilk günlerden itibaren var olan, ancak gün geçtikçe azalan Pantürkist fikirleri savunmuşlardır. Halkevleri ise daha çok halkçılık ve hatta köycülük prensipleri çerçevesinde bir milliyetçilik fikri ile örgütlenmişlerdir.⁸⁰⁰

1930-1932 yılları arasında Ocaklarda gerçekleştirilen konferans, film gösterimi gibi faaliyetlerin, Halkevlerinin kültür düşüncesinin zeminini hazırladığı söylenebilir. Türk Ocaklarında yapılan bu çalışmalarla Halkevlerinin kurulması için, en azından düşünce planında belirli bir ortam hazırlanmıştır.⁸⁰¹ Görüldüğü üzere Atatürkçülüğün toplumsal kalesi olarak nitelendirilen Halkevleri çağdaş dünya birikimini Türk

⁷⁹⁶ Ali Ata Yiğit, **Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası 1923-1938**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü, 1996, s. 158.

⁷⁹⁷ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara, [1942], s. 3.

⁷⁹⁸ Çeçen, **a.g.e.**, s. 98.

⁷⁹⁹ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 3.

⁸⁰⁰ Uluskan, **a.g.e.**, s. 42.

⁸⁰¹ Mustafa Özşarı, "*Halkevleri*", <http://w3.balikesir.edu.tr/~mozşari/index.html>, Erişim Tarihi: 28.08.2016.

toplumuna aktarmaya çalışırken eskiyi yıkmayarak geleneksel kültürü korumuş ve yeni değerlerle sentez yapmıştır.⁸⁰²

Halkevlerinin kuruluş şartları, amacı, demirbaş durumu, istatistiksel veriler için tutulması gereken defterler gibi pek çok kural “*CHF Halkevleri Talimnamesi*”nde ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Bu Talimatname’ye göre Halkevlerinin çalışmaları dokuz şube çevresinde düzenlenmiştir. Reşit Galip, açılış günü yapmış olduğu konuşmada, “*Türklerde eski zamanlardan beri dokuz sayısı kutlu bilinir. Bizim şubelerimizin sayısı da bir tesadüf eseri dokuz oldu.*” demiştir.⁸⁰³ Bu dokuz şube şunlardır:

1. Dil ve Edebiyat,
2. Güzel Sanatlar,
3. Temsil,
4. Spor,
5. Sosyal Yardım,
6. Halk Dershaneleri ve Kurslar,
7. Kütüphane ve Neşriyat (Yayın),
8. Köycülük,
9. Tarih ve Müze.⁸⁰⁴

Bütün yöneticileri CHF üyesi olmakla birlikte Halkevlerinin 9 şubede yaptığı faaliyetler, fırkaya kayıtlı olmasa da bütün vatandaşlara açık tutulmuştur.⁸⁰⁵

Halkevleri Talimatnamesi’nde 7. Şube olan Kütüphane ve Neşriyat Şubesi’nin 53. maddesine göre her Halkevi’nde bir kütüphane ve okuma salonunun Halkevi’nin ilk kuruluş şartı olduğunun belirtilmesi konumuz açısından önemlidir.

“7. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi.

53) Kütüphaneler halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca âmillerdir; bu sebeple her Halkevinin bulunduğu yerde bir kütüphane, bir okuma odası bulunmak Halkevinin ilk tesis şartlarından sayılır ve kendi binası müsait oldukça burada bir kütüphane, bir okuma

⁸⁰² Hüseyin Yıldırım, “*Atatürkçülüğün Toplumsal Kaleleri Halkevleri (1932-1950)*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 24 (1997), s. 17.

⁸⁰³ Çavdar, *a.g.m.*, s. 880.

⁸⁰⁴ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 3.

⁸⁰⁵ Tunçay, *a.g.e.*, s. 321.

odası ayrılır. Binası müsait olmıyan veya mevcudu ve tesisatı kâfi gelmiyen yerlerde bir kitap dolabı veya rafi olsun bulundurulur.”⁸⁰⁶

Böylece en az üç şubesi olan bir Halkevinin bu şubelerinden birinin mutlaka Kütüphane ve Yayın Şubesi olması zorunluluğu⁸⁰⁷ ile kütüphanenin Halkevi amaçlarını gerçekleştirmek için ne kadar önemli olduğu daha kuruluş aşamasında görülmüştür. Sonraki yıllarda da Halkevlerinin açılma şartlarını gösteren tamim yayımlanarak ilk şart olarak Kütüphane ve Yayın Şubesi’nin açılmasının önemli olduğu pekiştirilmiştir (EK-22).⁸⁰⁸ Bu yüzden kütüphanelere özel önem verilmiş, her Halkevinde bir kütüphane yapılmış, şehrin değişik mahallelerine, hatta köylere okuma odaları açılmış ve hapisanelere kitaplar hediye edilmiştir.⁸⁰⁹ Buna istinaden şube tarafından üç adet gezici kütüphane kurulmuş, Zincidere Köyü ve Kayseri Cezaevinde ise okuma odaları açılmıştır.⁸¹⁰

1932 yılında Kütüphane ve Neşriyat Şubesi adıyla kurulan, ancak 1935 yılında Türkçenin özleşmesi akımıyla “*Kitapsaray ve Yayın Şubesi*” adını alan şube, daha sonraki yıllarda “*Kütüphane ve Yayın Şubesi*”, “*Kitaplık ve Yayın Kolu*” şeklinde isim değiştirdikten sonra en son olarak “*Halkevleri Kütüphane ve Yayın Şubesi*” isimlerini kullanmıştır.⁸¹¹ Kütüphane ve Yayın Şubesi’nin kuruluşunda Başkan olarak Belediye Başkatibi Seyfi Bey, üyeler ise Nafi Başkatibi Sahir Bey ile Öğretmen A.Hilmi Bey görev almışlardır.⁸¹²

1942 yılında yayımlanan ve CHP Halkevleri ve Halkodalarının 10 yıllık çalışmalarını anlatan kitapta Halkevi Kütüphaneleri’nin amaçları: “*Neşriyat işlerini Dil ve Edebiyat Şubesi ile veya neşredilen eserin mevzuuna göre diğer şubelerin el birliğiyle yapan bu şubelerin asıl vazifesi kütüphanelerin tanzimi ile kitapların her*

⁸⁰⁶ **Ankara Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 3. Halkevi kurulma koşullarından sayılan kütüphane açma kuralı her zaman uygulanmamıştır. İstatistiklere göre kütüphane sayısı, halkevi sayısından devamlı eksik olmuştur. Bazı halkevlerinde de kütüphane şubesi çok sonraları açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol, *a.g.m.*, s. 478.

⁸⁰⁷ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 12.

⁸⁰⁸ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 3.14.6, Tarih: 10.11.1936.

⁸⁰⁹ Mustafa Özşarı, “*Halkevleri*”, <http://w3.balikesir.edu.tr/~mozsari/index.html>, Erişim Tarihi: 28.08.2016.

⁸¹⁰ Şanal, *a.g.m.*,

⁸¹¹ Oğuz, *a.g.m.*, s. 140.

⁸¹² Şanal, *a.g.m.*,

zaman iyi muhafazasına, arttırılmasına ve daha çok okutulmasına gayret ve hizmet etmektir.” diye kısaca özetlenmiştir.⁸¹³

Halkevi Kütüphane Şubesi’nin faaliyet planı ise CHF Halkevi Talimatnamesi’nde şöyle belirtilmiştir:

- “1- Halkevinin [Halkevinin] kütüphane şubesi: Gençliği, Halkevinin gayelerine uygun olan kıymetli kitaplarla temasa getirmek,
- 2- Gençlerde kıymetli eserleri okumağa karşı daimi bir alaka uyandırmak,
- 3- Gençlere [Gençlere] kıymetli eserlerden nasıl istifade edileceğini öğretmek,
- 4- Gençlerde iyi okuma itiyatlarını husule getirmek, gayelerini temin etmeği iş edinecektir.”⁸¹⁴

Bu şubenin görevleri arasında halkevi dergisi çıkarmak, kitap yayını yapmak, okuma günleri⁸¹⁵ ve gençler arasında kitap özetleme yarışmaları düzenlemek,⁸¹⁶ halk kütüphanesi olmayan bölgelerin ihtiyacına cevap vermek, okul kütüphaneleriyle görüşerek ihtiyacı olan öğrencilere ders kitabı sağlamak, araştırmacılara yönelik derme oluşturmak sayılabilir.⁸¹⁷ Ayrıca kitap sergileri açmak, gezici kütüphanelerle halkın ayağına kitap götürmek, okuma-yazma odaları oluşturmak, halkın her saat kütüphaneden yararlanmasını sağlamak, gazete ve dergileri okuma odasında bulundurmak, belirli ve önemli konularda arşivler kurarak halkın yararlanmasına açmak da Şube’nin görevleri arasındadır.⁸¹⁸

Halkevleri, Atatürk Dönemi’nde ülke düzeyinde en önemli kültür merkezleri durumuna gelmişlerdir. Kapatılmadan önce, 50 civarında dergi yayımlanmıştır. Ankara Halkevi’nce yayımlanan “*Ülkü*”, bu dergiler arasında en bilinenidir. Küçük taşra kentlerinde ise, Halkevi dergileri kendi yöresinin kültürüne öncelik vererek halkın kendi kültürünün bilincine varmasına çalışmıştır. Halkevi yayınları kütüphanelerdeki rafları doldurmuş, bu yayınların derli toplu bulunabilmesi için de bir bibliyografya hazırlanmıştır.⁸¹⁹

⁸¹³ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 12.

⁸¹⁴ **Ankara Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 7.

⁸¹⁵ Erol, *a.g.m.*, s. 474.

⁸¹⁶ Çeçen, **a.g.e.**, s. 325.

⁸¹⁷ Erol, *a.g.m.*, s. 474.

⁸¹⁸ Çeçen, **a.g.e.**, s. 107-108.

⁸¹⁹ **a.g.e.**, s. 325-326.

Halkevleri, bütçesinin büyük kısmını CHF aracılığıyla hazineden olmak üzere, belediyeler, özel idareler ve kişilerin bağışlarıyla sağlamıştır. Kütüphane Şubesi'ne yayın sorumluluğu da olduğu için fazladan para ayrılmıştır. Kütüphane bütçesi, şube bütçesi ile karşılaştırıldığında her zaman en büyük paya sahip olmuştur.⁸²⁰ Bu kapsamda her Halkevi'nin, kendi kütüphanesi için tahsisat ayrımları gerektiği özellikle belirtilmiştir.⁸²¹

Cumhuriyet'in çağdaş uygarlık idealini yansıtan kurum olan Halkevleri binaları, alınan imar kararlarına göre ilkokul, belediye binası ve hükümet konağının da bulunduğu ana caddelerde veya şehir meydanlarında konumlandırılmıştır. Kütüphane ve Yayın Şubesi de bu binalarda Halkevi üyelerinin yanı sıra çevre halkının da yararlanabilmesi için büyük kütüphaneler kurmuştur.⁸²² Bu kütüphanelerin en büyüğü ve önemlisi Ankara Halkevi Kütüphanesi'dir. Namazgahtepe'de eski Türk Ocağı binasında (bugün Devlet Resim, Heykel Müzesi) 1932 yılında hizmet vermeye başlayan ve Ankara'nın canlı kültürel yaşamının önemli bir merkezi haline gelen Ankara Halkevi'nde tiyatro gösterileri, konferanslar, balolar vb. etkinliklerin yanı sıra çok zengin bir kütüphane de oluşturulmuştur.⁸²³

Atatürk'ün Halkevlerinin çalışmalarını yakından takip etmek için büyük illerdeki Halkevlerini ziyaretinde Ankara Halkevi en önde gelmiştir. Ankara Halkevinin gösteri ve çalışmalarını yakından izlemiş, başkente konuk olarak gelen yabancı devlet adamlarını Halkevine götürerek Türk kültürünü yabancılara da göstermiştir.⁸²⁴ Bu kütüphaneye kütüphane müdürü olarak atanan Niyazi Berkes anılarını anlattığı kitabında, Atatürk'ün Ankara Halkevi'nin kütüphanesinin Cumhuriyet'in 10. yılına yetiştirilmesini ve herkese açık bir kütüphane olmasını istediğini söylemiştir.⁸²⁵ Böylece 1933 yılında Türkiye'nin en zengin ve büyük

⁸²⁰ Erol, *a.g.m.*, s. 477.

⁸²¹ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 4.17.19, Tarih: 25.06.1938.

⁸²² Ayşe Durukan, **Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Düşüncesinin Yaşama ve Mekana Yansımaları: Halkevi Binaları Örneği**, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006.

⁸²³ Tülin Sağlamtunç, *"Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Yıllarındaki Kültür Politikası ve Başkent Ankara"*, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 19, Sayı: 2 (2005), s. 245.

⁸²⁴ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 17.

⁸²⁵ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 99.

kütüphanesi haline gelen Ankara Halkevi Kütüphanesi'nde çalışan sayısı 1199'u bulmuştur.⁸²⁶

Ankara Halkevinin yanı sıra İstanbul'daki Eminönü Halkevi'nde de zengin bir kütüphane kurulmuştur. Eminönü Halkevi Kütüphanesi salonunda kullanıcılara ait fotoğraf EK-23'dedir.⁸²⁷

Halkevleri Kütüphanelerinde halkın gereksinim duyduğu konularda çok sayıda kitap sağlanmıştır. Öncelikle 1934 yılında Halkevleri Kütüphanesi'nde hangi kitapların bulunduğu bildirilmesinin istenmiş,⁸²⁸ daha sonra da Halkevleri için faydalı görülen eserlerin isimlerinin bildirildiği ve Halkevlerine gönderilen kitapların alındığı görülmüştür.⁸²⁹ Halkevi Kütüphaneleri, CHP Genel Sekreterliği'nden yapılan yardımlarla⁸³⁰ ve çevresindeki Maarif Vekâleti gibi birçok kurumlardan gönderilen, mahallindeki eski kütüphanelerden ya da şahsi koleksiyon ve kütüphanelerin devrinden gelen, Halkevlerince beğenilip satın alınan kitaplarla ve Halkevlerinin çıkardıkları eserlerden birbirlerine göndermeleri⁸³¹ suretiyle her gün biraz daha zenginleşmiştir. Ayrıca kitap, gazete, mecmua, fotoğraf, albüm gibi koleksiyonları olanların kütüphaneye bağışlarının teşviki ile okutulması yararlı kitapların kiralanması kanalıyla da kitap temini yapılmıştır.⁸³²

Bu kütüphaneler gün geçtikçe çevresinin ihtiyacına, irfan seviyesine, halkın okuma merakına göre beslenmiştir. Yalnız kitap sayısı değil, kullanıcı sayısı da artmıştır. Merkez Halkevleri, iyi, güzel ve faydalı kitapları alıp dağıtmak suretiyle taşradaki Halkevlerinin kütüphanelerini zenginleştirmiştir. Diğer kurumlar da halka yaymak istedikleri kitapların en uygun yerinin Halkevi olduğunu düşünerek bu kütüphanelere kendi yayınlarından göndermişlerdir.⁸³³ Yapılan arşiv araştırması

⁸²⁶ Uluskan, **a.g.e.**, s. 50-51.

⁸²⁷ TİTE Fotoğraf Arşivi Kutu No: 19, Belge No: 71.

⁸²⁸ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 2.9.8, Tarih: 29.04.1934. Sonraki yıllarda da Halkevlerindeki kitap sayısının ve kütüphanenin durumunun bildirilmesine ihtiyaç duyularak bu raporlar halkevlerinden istenmeye devam etmiştir. BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 3.15.16, Tarih: 08.03.1937.

⁸²⁹ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 3.11.19, Tarih: 31.12.1935.

⁸³⁰ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 927.607.1, Tarih: 12.08.1935.

⁸³¹ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 3.15.36, Tarih: 18.10.1937.

⁸³² **Ankara Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi**, s. 4-5.

⁸³³ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 13.

sonucu Halkevleri Kütüphaneleri'nde bulundurulması tavsiye edilen eserler ve temsil şubelerine gönderilen piyesler hakkında da pek çok yazışma yapıldığı görülmüştür.⁸³⁴

1933 yılında Halkevi faaliyetlerinin cetvel halinde tanzim edilerek gönderilmesi⁸³⁵ istendikten sonra Halkevleri Kütüphanelerinin düzenlenmesi ile ilgili olarak değişik yıllarda tamimler yayımlanmış ve Halkevlerine gönderilmiştir. 12 dersten oluşan kütüphane tanziminde, rafların boylarından demirbaş defterlerinin nasıl tutulması gerektiğine kadar ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁸³⁶ Halkevleri Kütüphaneleri'nin kurulması ve düzeltilmesinde yapılması gerekenlere ve kütüphanelerin nasıl olması gerektiğine dair ders notları sonraki yıllarda da yayımlanmaya devam etmiştir.⁸³⁷ Bu notlara göre Halkevleri Kütüphaneleri'nin nasıl tasnif edilmesi gerektiği ayrıntılarıyla belirtilerek Halkevlerine gönderilmiştir.⁸³⁸

Halkevi Kütüphanelerinin çalışma saatleri ise her bölgenin özelliğine göre değişiklik göstermiştir. Uluğ İğdemir'in "*Halkevi Kütüphaneleri İçin Rehber*" adlı kitabında; "*Halkevi kütüphaneleri mümkün olursa sabah saat dokuzdan gece 21, 22'ye kadar açık bulundurulmalıdır. Cumartesi ve Pazar günleri de açık olması lazımdır.*"⁸³⁹ önerisine uyulmaya çalışılmıştır. Ancak "*Kütüphaneye mal olan bir şey dışarıya çıkarılmaz.*"⁸⁴⁰ denilerek kütüphanelerde ödünç verme politikası uygulanmamış, halkın kütüphanelerdeki okuma odalarında okumaları istenmiş, bilimsel araştırma yapanlar için ise özel odalar ayrılmıştır.⁸⁴¹

⁸³⁴ Bunlardan sadece bir örnek seçilerek tezde verilmiştir. BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 850.361.1, Tarih: 29.12.1936.

⁸³⁵ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 2.8.11, Tarih: 09.11.1933.

⁸³⁶ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 2.9.4, Tarih: 12.04.1934, BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 3.12.26, Tarih: 21.04.1936, BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 4.19.22, Tarih: 06.12.1938.

⁸³⁷ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 3.15.23, Tarih: 28.05.1937, BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 63.241.2.

⁸³⁸ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 4.17.11, Tarih: 30.04.1938.

⁸³⁹ Uluğ İğdemir, *Halkevi Kütüphaneleri İçin Rehber*, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1939, s. 61.

⁸⁴⁰ *Ankara Halkevi Kütüphanesi ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi*, s. 6.

⁸⁴¹ Erol, *a.g.m.*, s. 477.

Tablo-3: Halkevleri Kütüphanelerine Dair İstatistiksel Bilgiler⁸⁴²

Yıllar	Halkevi Kütüphanesi Sayısı	Kitap Sayısı	Kullanıcı Sayısı
1932	34	210	
1933	55	59.444	149.949
1934	80	87.177	428.274
1935	103	106.551	624.727
1936	136	122.809	874.656
1937	167	129.362	1.580.000
1938	209	185.752	1.909.910

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 210 kitap ile başlayan serüven 1938 yılına gelindiğinde altı yıllık kısa bir zamanda yaklaşık bin katına, kullanıcı sayısı ise 13 katına çıkmıştır. Bu oranlar altı yıl içinde çok sayıda kitap basımının yapıldığını ve kütüphaneyi kullananların her yıl artış gösterdiğini görmekteyiz. İstatistik verilerin bu denli yüksek oluşundan hükümet yetkilileri son derece memnun olmuşlar ve planlanan hedeflere ulaşıldığını, insanların boş vakitlerini Halkevlerinde kendilerini geliştirilerek geçirdiklerini, bu nedenle Halkevlerinin Atatürk devrimlerinin kültür kurumları olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁴³ Gerçekten de pek çok eğitim ve kültür aktivitelerinin yanı sıra 209 Halkevinde zengin kütüphaneler oluşturularak halka ve gençlere okuma zevki aşılanmıştır.⁸⁴⁴ Bu kütüphanelerde çeşitli etkinlikler de düzenlenmiştir. Örneğin, çocuk kütüphanesinde verilen bir konferansa ait fotoğraf EK-24'te sunulmuştur.⁸⁴⁵

Halkevlerinin, bulundukları yerlerde halk kütüphanesi bulunsa dahi, kendi kütüphanelerini kurma zorunluluğu olduğundan Halkevleri Kütüphaneleri ile halk

⁸⁴² **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, kaynak gösterilerek tablo tarafımdan oluşturulmuştur. Anıl Çeçen'in *"Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri"* adlı kitabındaki verilerle yukarıdaki veriler uyum gösterirken (s. 121-139) İstatistiksel Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılan Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri, 1944-1945 adlı kitapta ise bu bilgiler farklı verilmiştir. 1938-1939 yıllarındaki bilgilere bakıldığında toplam halkevi kütüphanesi sayısını 207, kitap sayısını 278.985, kullanıcı sayısını 1.294.626 olarak göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **İstatistik Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri, 1944-1945**, Biricik Matbaa, Ankara, 1947, s. ii.

⁸⁴³ Çeçen, **a.g.e.**, s. 139-140.

⁸⁴⁴ Tan, **a.g.e.**, s. 55.

⁸⁴⁵ TİTE Fotoğraf Arşivi Kutu No: 1, Belge No: 82.

kütüphanesi hizmeti daha etkin olarak verilmeye başlanmıştır. CHF Halkevi Talimatnamesi'nin yine 53. maddesinde bu durum şu şekilde açıklanmıştır:

“Bulunduğu şehir ve kasabada umuma açık bir kütüphane bulunsa bile Halkevi gene kendi kütüphanesinin esasını kurar veya kuruncaya kadar elde bir başka kütüphane veya oda varsa onu himaye eder. Herhalde kütüphaneyi bir ihtiyaç bilir ve bunu herkes için bir ihtiyaç haline getirir.”⁸⁴⁶

Bu kapsamında birçok yerde halk kütüphanesi görevini yapmış; hatta bazı yerlerde derme sayıları halk kütüphanelerini dahi geçmiştir. 1930'lu yıllarda halk kütüphanelerinde yeni yazıyla basılmış 234.688 kitaba karşılık, Halkevleri Kütüphanelerinde 564.122 kitap bulunduğu bilinmektedir.⁸⁴⁷

Atatürk Dönemi'nde Halkevi Kütüphanelerine çok önem verildiği, bu nedenle halk kütüphanelerinin geri planda kaldığı görüşlerine yer vermek için bu dönemde halk kütüphanelerinin durumu hakkında bilgi verilecektir. Halk kütüphaneleri, kadın-erkek her yaşta, her meslekten kullanıcının çeşitli konulardaki fikir ürünlerinden ücretsiz yararlanmasını sağlayarak, bölgesinin kültürel, sosyal ve teknik kalkınmasına yardımcı olan kurumlardır.⁸⁴⁸ Halk kütüphanelerinin amaç ve işlevleri IFLA'nın yapmış olduğu tanımdan daha iyi anlaşılabilir. Bu tanıma göre; *“halk kütüphanesi, insanlığın bilgi ve kültürdeki başarısını değerlendirmede sürekli ve ömür boyu süren bir işlem olan evrensel eğitime demokrasinin duyduğu inancın uygulamalı bir göstergesidir.”*⁸⁴⁹ Bu tanım doğrultusunda halk kütüphanelerin en önemli görevi eserler toplamak ve kullanıcıya hizmete sunmaktır. Bu görevi yaparken de yetişmiş kütüphane personelinin, elverişli binanın, yeterli bütçenin, eserlerin katalog ve sınıflamalarının düzenli olmasının ve bilinçli kullanıcının olması önemlidir.⁸⁵⁰

Bu tanımın kapsamı içine giren kütüphaneler, umumi, genel, halk, şehir, kütüphaneleri gibi değişik adlar taşımaktadır. Amaçları çevre halkına hizmet vermek olduğuna göre aslında hepsi halk kütüphanesi adı altında toplanabilir. Çünkü diğer kütüphanelerin amaçları ve çalışma alanları sınırlı olduğundan sadece bulundukları

⁸⁴⁶ Ankara Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi, s. 3-4.

⁸⁴⁷ Osman Ersoy, *Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma*, Güven Matbaası, Ankara, 1966, s. 10.

⁸⁴⁸ a.g.e., s. 1.

⁸⁴⁹ *Guidelines for Public Libraries, prepared for the IFLA Section of Public Libraries*, IFLA, München-New York, 1986, s. 57.

⁸⁵⁰ B.Landheer, *Social Functions of Libraries*, The Scarecrow Press, New York, 1957, s. 131-150.

kurumun amaçlarına uygun hizmet verirlerken, halk kütüphaneleri yediden yetmişe her sınıf halka hiçbir ayrılık gözetmeden hizmet vermek durumundadır.⁸⁵¹

Toplumun kültür verilerinden herkesin yararlanması amacıyla kurulan halk kütüphaneleri, 19. yüzyılın başında, demokrasi anlayışı çerçevesinde ortaya çıkmış bir kütüphane türüdür.⁸⁵² Halk kütüphaneleri yapıları gereği, demokrasi ile yönetilen ülkelerde toplumun vazgeçilmez eğitim ve kültür kuruluşlarından biri haline gelmiştir.⁸⁵³ Türklerde uzun bir kütüphane kurma geleneği olmasına rağmen Selçuklu ve Osmanlılarda kütüphanelerden halk değil çoğunlukla imtiyazlı elit yararlanmıştır. Kütüphanelerden halkın da yararlanması ancak Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşmiştir. Bu nedenle halk kütüphanelerinin başlangıç noktası olarak Cumhuriyet temel alınabilir.⁸⁵⁴ Halk kütüphanelerinde her tür görüşten kültür ürünüyle tanışan halkın okuma alışkanlığı kazanarak düşünce özgürlüğünün bilincine varması, kendisini yönetecekleri insanları bilinçli olarak seçmesi nedeniyle özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra halk kütüphanelerinin gelişim süreci ile ilgili düzenli çalışmaların başladığı görülmektedir.⁸⁵⁵

1924 yılında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kurulmaya başlayan ve adları “*milli*” veya “*memleket*” kütüphaneleri diye geçen, aslında daha önce temelleri İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından atılan milli bilincin kurulması ve toplumu bu bilince erdirmeye çabalarının birer devamı niteliği taşıyan düşünce Atatürk Dönemi'nde biraz daha yumuşatılmış ve özellikle Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kurulması ile kurumsallaştırılarak devam ettirilmiştir.

Bu anlamda ilk olarak Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara ve İstanbul Umumi kütüphanelerinde bulunan çeşitli dillerde mevcut eserlerin tasnifinde çalıştırılacak memurlara ait kadroların tasdik edilmesi işlemleri yapılmıştır.⁸⁵⁶ Bu kadro işlerinden sonra umuma açık kaç kütüphane olduğunun isimleriyle birlikte

⁸⁵¹ Ersoy, **a.g.e.**, s. 2.

⁸⁵² Baysal, *a.g.m.*, s. 1307.

⁸⁵³ Mustafa Akbulut, “*Halk Kütüphanesi Politikası*”, **TKDB**, Cilt: 29, Sayı: 3 (1980), s. 173.

⁸⁵⁴ Umut Al ve Sinan Akıllı, “*Pulic Libraries in Turkey: A Retrospective Look and The Present State*”, **Journal of Librarianship and Information Science**, 7 (2015), s. 1.

⁸⁵⁵ Tülin Sağlamtunç, “*Cumhuriyetimizin 70.Yılında Halk Kütüphaneciliğimiz*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 9, Sayı: 2 (1995), s. 136.

⁸⁵⁶ BCA: Fon Kodu: 30.18.1.1., Kutu No: 30.48.9, Tarih: 29.07.1928.

bildirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.⁸⁵⁷ Bu tespit yapıldıktan sonra da milli ya da memleket kütüphanelerinin tamamına yakını 1932 yılından itibaren Halkevleri, Halk Odaları ve Köy Enstitülerinin kurulması ile birlikte “*umumi*” ya da “*genel*” kütüphane isimlerini taşımışlardır.⁸⁵⁸

Atatürk Dönemi’nde, geçmişten geleceğe doğru gelişen düşün ve bilgi ürünlerini toplayıp topluma ulaştıran, toplumla bütünleşip ulusal ve evrensel değerleri insanlar arasında paylaştıran demokratik kuruluşlar olan halk kütüphanelerinin hizmet alanını genişletmek amacıyla yurt çapında sayıları artırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 1933 yılına gelindiğinde halk kütüphanesi sayısı 85 olmuştur.⁸⁵⁹ 1933 ve sonrası kütüphanelerin durumunu gösteren liste aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo-4: Halk Kütüphanelerinin 1932-1938 Yılları Arasındaki Durumunu Gösteren Liste⁸⁶⁰

Yıllar	Kütüphanesi Sayısı	Kitap Sayısı	Kullanıcı Sayısı			Nüfus* (milyon)	Nüfusa Göre Kullanıcı Oranı	Bütçe
			Erkek	Kadın	Toplam			
1932-33	85	386.582	640.002	34.984	674.986	15.062*	%4,48	7.850
1933-34	102	419.056	933.549	46.151	979.700	15.383*	%6,36	12.850
1934-35	113	459.746	853.651	51.924	905.575	15.711*	%5,76	7.000
1935-36	90	435.885	777.040	49.019	826.059	16.158	%5,11	6.720
1936-37	89	453.001	719.089	53.466	772.555	16.352*	%4,72	15.178
1937-38	89	477.426	650.707	44.923	695.630	16.637*	%4,18	15.178
1938-39	87	487.221	700.835	48.413	749.248	16.926	%4,42	14.180

⁸⁵⁷ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 2.7.18, Tarih: 29.11.1928.

⁸⁵⁸ Anameriç, “Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler”, s. 494. Atatürk Dönemi’nde, “Maarif Kütüphanesi”, “Gazi Kütüphanesi”, “Umumi Kütüphane”, “Vatan Kütüphanesi”, “Halk Kitaplığı” gibi değişik adlar taşıyan ve Maarif Vekâleti Kütüphaneler Genel Müdürlüğü içinde yer alan kütüphaneler, 1960 yılında tekrar Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Kütüphaneler Genel Müdürlüğü’ne bağlanmış ve “Halk Kütüphanesi” adını almışlardır. Önal, a.g.m., s. 12.

⁸⁵⁹ Sağlamtunç, a.g.m., s. 138.

⁸⁶⁰ Nüfus sayımları o dönemlerde her yıl yapılmadığı için nüfus sayımı yapılmayan yıllarda TÜİK’in tahmini nüfus bilgileri esas alınmıştır. “Genel Nüfus Sayımları”, Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 15.05.2017. Kaynak olarak; Osman Ersoy, **Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma**, Güven Matbaası, Ankara, 1966, s. 59. kitabı esas alınarak tablo tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo incelendiğinde kütüphane sayısının 1935 yılına gelindiğinde oldukça artmış olduğunu görmekteyiz. Ancak sonraki yıllarda halk kütüphaneleri ile aynı işlevi paylaşan ve Halkevleri bünyesinde kurulan kütüphaneler ve okuma odalarına daha çok önem verildiği ve 1935’lerden sonra kütüphanelerin birleştirilmesi söz konusu olduğu için halk kütüphanelerinin sayısı gittikçe azalmıştır. Yine de Atatürk Dönemi’nde özellikle üniversite ve Halkevi Kütüphanelerine önem verilmesine rağmen halk kütüphanelerinin ve kullanıcılarının sayısı da döneme göre azımsanmayacak düzeydedir.

Bu tabloyu günümüzde halk kütüphanelerinin kullanımı ile değerlendirdiğimizde ise çok daha ilginç bir durumla karşılaşmaktayız.

Tablo-5: Atatürk Dönemi ile Günümüzdeki Kütüphanelerin Kullanımlarının Karşılaştırması⁸⁶¹

Yıl	Nüfus	Okur-Yazar Sayısı	Nüfusa Göre Okur-Yazar Oranı	Halk Kütüphanelerine Üye Olan Kişi Sayısı	Nüfusa Göre Kullanıcı Oranı
1938	16.926.000	3.000.000	%17,72	2.659.158	%15,71
2015	78.741.053	67.255.997	%96,13	1.367.000	%1,73

2015 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistikleri esas alındığında; 78.741.053 olan Türkiye nüfusunun %96,13’ü okur-yazardır. 1130 halk kütüphanesinden yararlanan kullanıcı sayısı 23.529.000 olup, kütüphanelere üye olan kişi sayısı ise sadece 1.367.000’dir. Halkının tamamına yakını okur-yazar olan bir toplumun %33’ünün kütüphaneyi kullanması ve sadece %1,73’ünün kütüphaneye üye olması günümüzdeki halk kütüphanelerinin kullanımının ne boyutta olduğunu açıkça göstermektedir. 1938 yılında ise sadece %17,72’sinin okur-yazar olduğu düşünülürse okur-yazar nüfusun o dönemlerde kütüphaneleri günümüzden daha fazla kullandıklarını göstermektedir. Bu tabloya göre Atatürk Dönemi’ndeki kütüphanecilik faaliyetleri değerlendirildiğinde istenilen amaca ulaşıldığını göstermektedir.

Halk kütüphanelerinin halka okuma zevki aşılması gerektiği için kütüphanelerde faydalı kitapların bulundurulması gerekmektedir. O dönemde

⁸⁶¹ Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1086, Erişim Tarihi: 10.05.2017.

çıkarılan gazetelerde halk kütüphanelerinin eksiklerini, bunların nasıl düzeltilmesi gerekliliği gibi pek çok konu yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Asım Us, kitapların bir hazine gibi saklanması değil halkın okuması için kolay istifade edebilecek hale getirilmesi gerektiğini yazılarında sıklıkla yazmış,⁸⁶² halk kütüphanelerinin kurulması için sadece Kültür Bakanlığı değil belediyelerin de görev alması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁶³

Yazılan diğer yazılarda da özellikle büyük şehirlerde mükemmel kütüphaneler kurulması için halk kütüphanelerinin ıslahata ihtiyacı olduğu ve daha iyi kütüphaneler kurulması gerektiği anlatılmıştır: “*Maarif Vekâleti, umumi kütüphanelerdeki eserlerin sıkı bir tasniften geçirilmesine karar vermiş. Çok memnun olduk. Temenni ederiz ki, bu, bütün kalabalık merkezlerimizde mükemmel ve muntazam kütüphanelerin kurulmasına doğru ilk adım olsun.*”⁸⁶⁴

1932 yılında Halkevi Kütüphanelerinin kurulması ve ülkede özellikle bu kütüphanelere önem verilmesi sonucu Halkevi Kütüphanelerinin sayısı her yıl artarken halk kütüphanelerinin sayısının çok olmasa da azalmasına neden olmuştur. Böylece Atatürk Dönemi’nde yaygın kütüphane hizmetleri Halkevleri Kütüphaneleri aracılığıyla daha da önem kazanmıştır. Ancak Halkevlerinin 1951 yılında kapatılmasının ardından örgütsel yapılanma halk kütüphanelerine doğru dönüşmeye başlamıştır.

Türkiye genelinde faydalı çalışmalar yapmasına rağmen, tek parti dönemi kuruluşu olan Halkevlerinin durumu II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte sarsılmaya başlamıştır. 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP)’nin faaliyete başlaması, Halkevi çalışmalarında önemli bir gerilemeye yol açmıştır. Belli bir partinin yan kuruluşu görüntüsünden kurtulamaması yüzünden halk, zamanla Halkevlerinden uzaklaşmaya başlamıştır. DP ödenek yokluğu gerekçesiyle 18 Haziran 1950’de ilk olarak Londra Halkevi’nin faaliyetlerini durdurmuştur. Nitekim DP milletvekilleri tarafından TBMM’ye sunulan “*Halkevlerinin ve Bazı Halk Partisi Gayri Menkullerinin Hazineye İadesi Hakkındaki Kanun Lâyihası*” mecliste onaylandıktan

⁸⁶² Asım Us, “*Kütüphanelerimizin Acıklı Hali*”, **Kurun**, 24 Mart 1937.

⁸⁶³ Asım Us, “*Kütüphanelerimiz*”, **Kurun**, 28 Mart 1937.

⁸⁶⁴ “*Kütüphanelerimizde Islahat*”, **Akşam**, 13 Temmuz 1937.

sonra 11 Ağustos 1951 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren yasa sonucunda Halkevleri binalarına ve binalardaki mallara resmen el konulmuş, Halkevleri de fiilen kapanmıştır.⁸⁶⁵ Böylece Türk Ocakları gibi Halkevleri de 19 yıl hizmet verdikten sonra bir siyasi parti tarafından kapatılmıştır.

Halkevleri Kütüphaneleri'nin bir bölümü Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne bağlı kütüphanelerle birleştirilmiş, bir bölümü ise kapatılmıştır. Oysa modern anlamda kütüphanecilik hizmeti veren ve sayıları o dönem itibariyle fazla olan bu kütüphaneler kapatılmak yerine halk kütüphaneleri ile birleştirilebilse veya halk kütüphanelerine dönüştürülebilse daha faydalı olabilirdi.⁸⁶⁶ Oysa Halkevleri kapatıldığında adeta bir yağma politikası izlenmiş ve bundan Kütüphane Şubesi de payını almıştır. Halkevleri kapatıldıktan sonra binalarının bir kısmı yeniden açılan Türk Ocaklarına verilmiş, diğerleri ise hazineye devredildikten sonra halkevlerine ait taşınır malların özellikle de kütüphane, arşiv, belge, fotoğraf gibi malzemenin korunması kapsamında hiçbir önlem alınmadığı için büyük bir kültürel birikim savrulmuştur.⁸⁶⁷

Yasanın Resmi Gazete'de yayınlanmasından sonra bir ay süre verileceği belirtilmesine rağmen, bu sürenin geçmesi beklenilmemiş ve Halkevleri kapatılır kapatılmaz kütüphanelerin dermesi dağıtılmıştır.⁸⁶⁸ Halkevi Kütüphaneleri'nin yayınlarından da rahatsız olanlar, Halkevi binalarına girerek kütüphaneleri yağma etmişler, buralardaki kitapları ve dergileri yakıp çöplüğe atmış, derelere ve nehirlere götürüp yok etmiş ya da kâğıt toptancılarına satarak kese kâğıdı yaptırmışlardır.⁸⁶⁹ Boşaltılan kütüphaneler başka amaçlı kullanıma açılmış ve içindekiler depolara kaldırılarak halkın okuması engellenmiştir.⁸⁷⁰ Ancak birkaç yerde kütüphaneye saygı ve sevgisi olan kişilerin çabalarıyla Halkevi Kütüphaneleri'ndeki dermelerin bir kısmı kurtarılabilmektedir.⁸⁷¹

⁸⁶⁵ Mustafa Özsarı, "Halkevleri", <http://w3.balikesir.edu.tr/~mozsari/index.html>, Erişim Tarihi: 28.08.2016.

⁸⁶⁶ Şenalp, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", 1991, s. 516.

⁸⁶⁷ Dilek Çavuş, "Cumhuriyet Dönemi Halk Eğitim Kurumları: Halkevleri", **Atatürk Haftası Armağanı**, ATASE, Ankara, 2008, s. 271.

⁸⁶⁸ Erol, *a.g.m.*, s. 478.

⁸⁶⁹ Çeçen, *a.g.e.*, s. 326.

⁸⁷⁰ *a.g.e.*, s. 213.

⁸⁷¹ Erol, *a.g.m.*, s. 478.

Köy ile kent arasındaki derin uçurum, okur-yazar oranının düşüklüğü, toplumun kültürel yönden kalkındırılması çabaları sonucu açılan Halkevleri, bu açıdan; özellikle de dönemin koşulları göz önüne alınınca çok önemli bir işlevi üstlenmiştir. Halkevleri Atatürk Dönemi'nde çağdaş halk kütüphanesi işlevini üstlenerek yeni bir tür kütüphane olarak karşımıza çıkmıştır. İçinde bulunduğu çevrenin yerel özelliklerine bağlı olarak dermesini geliştirmiş, bu yönde araştırma ve yayınlar yapıp karşılıksız herkesin bilgi, eğitim ve kültür gereksinimlerini karşılamak için çalışmıştır. Halkevi özellikleri taşıyamayan yerlerde ise Halk Odaları açılmıştır.⁸⁷²

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi'nde, Kütüphane ve Yayın Şubesi'nin geniş çalışma konuları arasına “*Okuma Odaları açılması ve Seyyar Kütüphaneler tertibi*” gibi iki unsur daha vardır.⁸⁷³ Ancak bu konu tezin kapsamı olan 1923-1938 yılları arasında gerçekleşmediği için kısaca değinilecektir.

1934 yılında Halkevlerinin talimatnamesi hükümlerine uyarak kendi binaları içindeki okuma odaları ve salonlarından ayrı olarak Halkevine uzak mahalle, çarşı, cezaevleri ve özellikle gidip gelinmesi kolay olmayan köylerde Halkevinin ulaşamadığı yerlere oraların ihtiyaç ve şartlarına uygun bir teşkilat olarak 1940 yılında Halk Odaları doğmuştur.⁸⁷⁴

Halk Odaları daha kurulmadan önce böyle bir teşekküle ihtiyaç olduğu gazetelerde çıkan yazılarda dile getirilmiştir:

“Millet Mekteplerinde beş yıl içinde bir milyon dört yüz bin kişi okuyup yazdı...Acaba bunların kaç okumayı unuttu, kaç ilerledi?...Sanıyorum ki üçte biri unuttu, üçte biri unutmak üzeredir ve kalan üçte birinin yüzde ellisi de unutacak. Bilhassa bu neticeleri köylerde gördüm. Okuyor, öğreniyor ve unutuyor. Çünkü bilgisini besleyecek şeyleri henüz veremiyoruz. Mühim bir teşkilata ihtiyacı olan bu meseleyi de başaracağımız şüphesizdir...bir teşekküle ihtiyaç var, bu teşekkül köy ve halk kitapları hazırlasın...bundan sonra da azdan başlayarak köy kitap odaları kurmalıyız.”⁸⁷⁵

Bu odalar, kendilerini açan Halkevlerine bağlı olarak yönetilmişlerdir. Halkevi Kütüphaneleri'nin seçtikleri kitaplar, dergi ve gazeteler evlerde okunduktan sonra

⁸⁷² Hasan S.Keseroğlu, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneciliği Zihniyeti*”, **Eski Eserler ve Müzecilik, Kütüphanecilik, Arşiv Dokümantasyon, V.Türk Kültürü Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği**, Cilt: 9, AKM Yayınları, Ankara, 2005, s. 24.

⁸⁷³ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 13.

⁸⁷⁴ **a.g.e.**, s. 17.

⁸⁷⁵ Aka Gündüz, “*Köy Kitapları, Köy Kitap Odaları*”, **Hakimiyeti Milliye**, 12 Mart 1934.

Halk Odaları'na gönderilmiştir. 1940 istatistiklerine göre 31 Halkevinde 116 Halk Odası açılmıştır. Bunlardan 19'u şehir ve kasaba içinde, 5'i cezaevlerinde, 2'si nahiye merkezinde ve 90'ı köylerdedir.⁸⁷⁶

Halk Odaları'ndan başka, 1933 yılında CHF Halkevleri Talimatnamesi'nin 22. maddesinde; *“Kazalara, nahiyelere ve köylere kitap göndererek okutmak için seyyar kütüphane teşkili.”*⁸⁷⁷ olarak gezici kütüphanelerin kurulması gerektiği söylenmesine rağmen Atatürk Dönemi'nde bu uygulama gerçekleşmemiştir. 1942 yılında çıkarılan *“CHP Halkevleri ve Halkodaları”* adlı çalışma talimatnamesinin Kütüphane ve Yayın Şube'sinin çalışma konuları arasında yer alan gezici kütüphanelerin açılmasından bahsederken 1942 yılında gezici kütüphanelerin hala hazırlık aşamasında olup henüz açılmadığını; ancak bunun yerine köylere kitap dolapları götürüldüğünü anlamaktayız.⁸⁷⁸

Atatürk Dönemi'nde her geçen yıl sayıları artan Halkevlerinin 9 şubesinin kendi alanlarında yaptıkları çalışmalar, onları etkin birer eğitim, kültür ve sosyal dayanışma kurumu düzeyine yükseltmiştir.⁸⁷⁹ Cumhuriyet'in kuruluş ve yayılışında halkı bilinçlendirmek ve Cumhuriyet idealleri doğrultusunda yönlendirmek amacıyla görevlendirilmiş aydınların bu işlevlerini yerine getirebilmeleri için teşkil edilen Halkevleri, Atatürk'ün başlattığı modernleşme düşüncesinin işlendiği, halkın algılama düzeyine göre bunları halka aktaran eğitim merkezleri olarak önemli bir misyon üstlenmiştir.⁸⁸⁰

Halkevleri Kütüphaneleri ve Halk Odaları halkın fikri seviyesini yükseltmek ve genel bilgisini genişletmek konusunda önemli bir araç olmuştur. Bu kütüphanelerin halkı ve özellikle gençliği Türk inkılâp ve rejiminin esasları dahilinde yetiştirmek ve inkılâp inancını halkın ruhunda pekiştirmek işinde etkileri ve faydaları yadsınamaz.⁸⁸¹ Böylece toplumun kültür ihtiyacını giderirken Kemalist ideolojinin politikası

⁸⁷⁶ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 12-13.

⁸⁷⁷ **Ankara Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi**, s. 9.

⁸⁷⁸ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, s. 14.

⁸⁷⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 86.

⁸⁸⁰ Zekeriya Türkmen, *“XX. Yüzyıl Türkiye'sinin Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Önderi Atatürk'ün Liderlik Uygulamaları”*, **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 41 (2014), s. 35.

⁸⁸¹ **Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943**, Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 145.

doğrultusunda da hizmetler sunmuşlardır. Bilimsel kütüphanecilik kuralları çerçevesinde hizmet veren, kataloglama kuralları uygulayan, kurslar düzenleyen, süreli yayınlar ve bibliyografyalar çıkaran, zengin dermesiyle halka hizmet veren bir kütüphanenin nasıl olması gerektiğini gösteren Halkevi Kütüphaneleri, yüklendiği halkı bilinçlendirerek kültür düzeyini yükseltme misyonuyla çağdaş bir kütüphane görevi görerek Atatürk Dönemi'ndeki en önemli kütüphane türü olmuştur.

3.2.7. Atatürk Dönemi'nde Milli Kütüphane Kurma Girişimleri

Tezin birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milli kütüphane kurulması ile ilgili çalışmalarından bahsetmiştik. Bu bölümde ise Atatürk Dönemi'nde milli kütüphane ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

Görüldüğü üzere Atatürk Dönemi'nde üniversite, ihtisas, halkevi kütüphanelerinin kurulması faaliyetlerine önem verilmiş, bu uygulamalar bizzat Atatürk tarafından takip edilmiştir. Bu dönemde bu kütüphanelerin yanı sıra ülkede bir milli kütüphane kurulması gereği Cumhuriyet'ten önce gündeme gelmesine rağmen bu girişimler, İstanbul'daki terk edilmiş vakıf kütüphaneleri, cami, mescit, medrese gibi farklı yerlerde yıpranmaya terk edilmiş yazma eserlerin bir çatı altında toplanması çalışmaları ile sınırlı kalmıştır.⁸⁸² Cumhuriyet'in ilanından sonra ise bu fikir daha da güçlenmiş, “*bir milli kütüphane kurma*” hedefi doğrultusunda eğitim, kültür ve yayıncılıkla ilgili çalışmalarda hazırlanan raporlarda, sık sık gündeme getirilmiştir.⁸⁸³

Dönemin Hars Müdürü Hamit Zübeyr Koşay tarafından hazırlanan ve önceki bölümde bahsedilen 1926 tarihli “*Kütüphanelerde Yapılacak Tedricî Islahat*” adlı raporunda da ülkenin bir devlet (milli) kütüphanesine olan gereksinimi belirtilmiş; Ankara'da kurulacak bu devlet kütüphanesinin Doğu ve Batı'daki en önemli eserlere sahip olması gerektiği öngörülmüştür.⁸⁸⁴ Bu öneri doğrultusunda hükümet, diğer kültür projeleriyle birlikte Ankara'da bir devlet kütüphanesi kurulması için Ulus'ta

⁸⁸² Leman Şenalp, “*Türkiye Milli Kütüphanesi*”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 405.

⁸⁸³ Candan, **Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphanecilik Etkileşimi**, s. 102.

⁸⁸⁴ Hamit Zübeyir, “*Kütüphanelerde Yapılacak Tedricî Islahat - Bu Islahat Raporu Maarif Vekâleti Hars Müdiriyesi Tarafından Yazılmıştır*”, **Muallimler Birliği**, Kanunisanı 1926.

kütüphane binasının planlarını Mimar Kemalettin Bey'e çizdirmiştir.⁸⁸⁵ Ancak yapım ihalesine gelindiğinde ödenek bulmadaki zorluk ve Bakanlıktaki değişiklik yüzünden proje gerçekleştirilememiştir.⁸⁸⁶ Hatta yeni yapılacak milli kütüphaneye nakledilecek olan Halil Hamid Paşa Kütüphanesi'ndeki kitaplar ile yeni kitapları koyacak büyük bir odanın geçici olarak boşaltılması ile ilgili yazışma yapılması milli kütüphane fikrinin o dönemde gündeme geldiğini göstermektedir.⁸⁸⁷

Atatürk Dönemi'nde 1927 yılı milli kütüphane kurulması fikrinin en çok konuşulduğu yıllardan biri olmuştur. Gazetelerde pek çok yazar tarafından ülkenin bir milli kütüphaneye olan büyük ihtiyacından sıklıkla bahsedilmiştir. O dönemde pek çok yazar tarafından öncelikle Avrupa şehirlerindeki özellikle devlet kütüphanelerin büyüklüğü ve zenginliği anlatılarak Türklerde çok eski bir kütüphane kültürü ve değerli eserler olmasına rağmen neden bir devlet kütüphanesinin olmayışı hep sorgulanmıştır.⁸⁸⁸

Başkent Ankara'da neden bir milli kütüphane kuruması gerektiği, 1927 yılında siyasiler tarafından da dile getirilmiştir. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, 1927 yılında çıktığı Avrupa seyahatinden edindiği izlenimlerde; Avrupa'da gezdikleri şehirlerde milletleri temsil eden kurumlar arasında kütüphanelerin de olduğunu belirtmiş ve eğer parti ve Başbakan İnönü önereceği programı kabul ederse beş yılda Türkiye'nin de o ülkelerin seviyesine ulaşabileceğini söyleyerek beş yıl içinde büyük bir kütüphanenin kurulmasını istediğinden bahsetmiştir.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ Atatürk Dönemi'nde milli kütüphane binası yapılması için mimari bir proje hazırlatıldığı bilinse de bu proje bugüne kadar yapılan araştırmalara rağmen bulunamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Leman Şenalp, "Türkiye Milli Kütüphanesinin Kuruluş Yılları 1944-1955", **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 19, Sayı: 2 (2005), s. 220-221.

⁸⁸⁶ Hamit Zübeyr Koşay, "Yazı, Kitap ve Kütüphane Üzerine Düşünceler", **TKDB**, Cilt: 26, Sayı: 1 (1977), s. 5.

⁸⁸⁷ BCA: Fon Kodu: 51.0.0.0., Kutu No: 4.28.18, Tarih: 02.05.1926.

⁸⁸⁸ Atatürk Dönemi'nde aydınlar, özellikle Avrupa gözlemlerinden edindikleri devlet kütüphanesi izlenimlerini yazılarında dile getirmişlerdir: "Avrupa Kütüphaneleri", **Mecmua-yı Ebuziyya**, Sayı: 17, Cilt: 2.; "Avrupa'da Mevcut Kütüphaneler", **Mecmua-yı Ebuziyya**, Sayı: 34, Cilt: 3.; "Paris Kütüphaneleriyle Avrupa'nın Bazı Şehirlerinde Kütüphaneler", **Kırkanbar**, Sayı: 4, Cilt: 1. Bu izlenimlerin ardından Ankara ya da İstanbul'da bir milli kütüphanenin mutlaka olması gerektiği konusunu dile getiren yazılar yayımlanmıştır. Bu makalelerden bazıları şunlardır: "Milli Bir Kütüphaneye Olan İhtiyacımız", **Hakayık-ı Tarihiye ve Siyasiye**, Sayı: 1, Cilt: 1.

⁸⁸⁹ Ortak, a.g.m.,

1933 yılına gelindiğinde zamanın Maarif Vekili olan Dr.Reşit Galip de milli kütüphane eksikliği üzerinde durarak Ankara’da Cumhuriyet’in 10. yıldönümünde bir Milli Kütüphane, Milli Müze ve Milli Akademi kurulacağına dair bilgi vermiştir. Bu konudaki demeçler gazetelerde yayımlanarak halka duyurulmuştur. Hatta bu oluşumun ön projesi Prof.Egly’e hazırlattırılmış, inşaat için kaynak tespiti yapılmış, mimar uygulama projesini hazırlamak ve benzerlerini incelemek üzere Avrupa’ya gönderilmiştir. Ancak Atatürk Dönemi’nde planlanan bu uygulama projeden öteye geçememiştir.⁸⁹⁰

Ancak önceki bölümde bahsedildiği üzere 1934 yılında çıkarılan Basma-Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu’nun 8. maddesinde; “a) *Bir nüsha millî kütüphaneye (bu kütüphane teşkil olununcuya [olununcaya] kadar derlenen basma yazı ve resimler Maarif Vekilliğinin bu işe memur edilen teşkilatı tarafından hıfzolunur)*”⁸⁹¹ denilerek ülkede yayımlanacak bütün yayınların bir nüshasının milli kütüphaneye verilmesi gerektiğinin belirtilmesi de o yıllarda bir milli kütüphane kurulacağının bir işareti sayılabilir.

Aslında 1935 yılında tekrar gündeme gelen bu önemli ihtiyaç ile Maarif Vekâleti’nin bizzat ilgileneceği belirtilmiştir:

“Ankara’nın ihtiyaçlarından biri de umumi bir kütüphanedir. Bir ay evvel, maarif vekâletinin alt katındaki umumi kütüphane, yangın tehlikesine karşı, belediye tarafından kapatılmıştı, buradaki kitapların bir kısmı Gazi enstitüsüne bir kısmı da diğer mekteblere verilmektedir. Maarif kütüphanesi, şehrin tam orta yerinde olduğu için, kitab okumağa müsaid bir yerd...Bundan başka Halkevi kütüphanesi bulunmaktadır. Fakat bu kütüphane Ankara için kafi değildir. Maarif Vekâletinin diğer şehirlere numune olmak üzere, büyük bir kütüphane binası yaptırmayı lazımdır. Bu, Ankara için büyük bir ihtiyaçtır. Gelecek sene Ankarada tarih ve coğrafya fakültesi, tıp fakültesi açılacağı için burası aynı zamanda bir üniversite şehri de olacaktır... Maarif Vekâleti...Ankara’nın ihtiyaçlarından biri olan bu umumi kütüphane meselesile de alakadar olacaktır.”⁸⁹²

Ancak Atatürk Dönemi kapanırken hala bir milli kütüphane kurulmaması yazılarda bu konunun sürekli olarak dile getirilmesine neden olmuştur. Akşam gazetesinde yayımlanan bir yazıda milli kütüphanenin olmamasının ülkeye gelen

⁸⁹⁰ “Ankara’da Milli Kitaphane, Müze ve Akademi”, **Hakimiyeti Milliye**, 12 Ocak 1933; “Ankara’da Üç Büyük İrfan Müessesesi”, **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1933.

⁸⁹¹ Kanunlar Dergisi, C: 13, Kanun No: 2527, Sayı: 2741, Kabul Tarihi: 21.06.1934, RG Yayın Tarihi: 02.07.1934.

⁸⁹² “Ankara’da Umumi Kütüphane. Maarif Vekâleti Bu Mühim İhtiyaçla Alakadar Olacak”, **Akşam**, 14 Şubat 1935.

yabancılar tarafından şikayet haline getirildiği, bu durumun her geçen gün telafisi olmayan zararlara sebep olacağı belirtilmiştir:

“Bir ecnebiye sormuştum: ‘Ankara’yı nasıl buldunuz?’ ‘İnsan aradığı kitabı tedarik edemiyor.’ diye ilk şikayet olarak umumi ve mükemmel bir kütüphane noksanına dikkati celbetmişti...Şanımıza layık bir asri kütüphane kursak artık! Biliyorum ki bu temenniye şimdi şuracıkta ilk ileri süren ben değilim. Hatta kendim bile, daha evvelleri, buna yakın yazılar yazmışımdır...Eski ve yeni, ecnebi ve yerli, kitap, mecmua ve gazete bütün matbuaların müstakbel ‘İstanbul Büyük Kütüphanesi’nde mevcut olması için tekml tedbirleri alalım. Zira her geçen gün telafisi imkânsız zararlara sebebiyet veriyor.”⁸⁹³

Fuad Köprülü de 1938 yılında Ülkü dergisinde çıkan “*Büyük Bir Eksikimiz*” adlı yazısında milli kütüphanenin olmayışının ülke için büyük bir eksiklik olduğunu söylemiş ve kütüphanenin Atatürk Kitapsarayı adıyla kurulması gerektiğini yazmıştır.⁸⁹⁴ Yine 1938 yılına gelmesine rağmen Ankara’nın en büyük ihtiyacının bir milli kütüphane olduğuna dair Akşam gazetesinde yer alan haberde şöyle denilmektedir:

“Size Ankaranın şu eksikliğini haber verirken, muhakkak ki biraz hayret hissedeceksiniz. Nüfusunün [nüfusunun] yüzde 61.8 okuma yazma bilen başşehirde bir umumi kitabhane yoktur. Bir de Ankaranın bir taraftan, münevver sayısı itibarile Türkiye’nin en ileri gelen bir şehri, diğer taraftan en çok talebe bulunan şehri olduğunu düşünürseniz, bu hayret hissi, muhakkak ki çoğalacaktır... Ankaraya gelen yabancıların nerede olduğunu sorduğu tesisler arasında ‘Kitabhaneniz nerede’ suali baştafta yer alıyor...Ankara için sorulacak böyle bir suali cevabsız bırakmak, başşehirililere çok acı gelmelidir.”⁸⁹⁵

Milli Kütüphane’nin kurucusu olan Adnan Ötügen bu yazıların dile getirildiği zamanlarda Almanya’da kütüphanecilik öğrenimi görmektedir. 1936 yılından itibaren, milli kütüphane düşüncesini yurt dışında kütüphanecilik eğitimi aldığı sırada edindiği izlenimler sonrasında yurda döner dönmez “*Devlet Kütüphanesi*” bağlamında açıklamaya başlayan Adnan Ötügen de özellikle 1938-1943 yılları arasında yayımladığı pek çok yazıda bu konuyu ele almış ve ısrarla savunmuştur. Ötügen, milli kütüphaneyi, nesillerin fikir ve kültür miraslarını birbirlerine devredeceği bir kurum olarak gelecek nesillere bırakılacak en değerli eserlerden biri olarak görmüştür.⁸⁹⁶

Türkiye’ye döndükten sonra ayrıntıları önceki bölümde verilen Türk Milli Kütüphanesi’nin kuruluşu bütün bu isteklerin sonucunda daha önce de bahsettiğimiz üzere 16 Ağustos 1948’de gerçekleştirilmiş, 23 Mart 1950 tarih ve 5632 sayılı “*Milli*

⁸⁹³ “*Kütüphane Yokluğu: Hele Bir Tetebbüe Çıkm, Müşkülü Anlarsınız!*”, **Akşam**, 16 Mart 1938.

⁸⁹⁴ Fuad Köprülü, “*Büyük Bir Eksikimiz*”, **TKDB**, Cilt: 4, Sayı: 1 (1955), s. 41-42.

⁸⁹⁵ “*Ankaranın En Büyük İhtiyaçlarından Biri: Bir Umumi Kitaphane...*”, **Akşam**, 25 Ekim 1938.

⁸⁹⁶ Adnan Ötügen, “*Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu*”, **TKDB**, Cilt: 4, Sayı: 1 (1955), s.16-17.

Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun” ile de resmîyet kazanmıştır.⁸⁹⁷ Bu kanun aynı zamanda Türkiye’nin ilk “*Kütüphane Kanunu*” olarak da kabul edilmektedir.⁸⁹⁸

Osmanlı Dönemi’nden itibaren dile getirilen Cumhuriyet’in ilanından sonra ise ihtiyacı her geçen gün daha fazla hissedilerek gerek yazılarda gerek projelerde gerekse kanunlarda bahsedilen bir millî kütüphanenin Atatürk Dönemi’nde kurulamaması bu dönemde gerçekleştirilen kütüphanecilik faaliyetleri arasındaki en büyük eksiklik olarak görülebilir.

3.3. KÜTÜPHANECİLİK ALANINDA FAALİYETTE BULUNAN KURUMLAR

Atatürk Dönemi’nde yukarıda ayrıntılarıyla verilen kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetlerinin gerçekleşmesinde çeşitli kurumlar önemli roller oynamıştır. Tezin bu bölümünde bu kurumlar ve kütüphanecilik alanında yaptıkları işler anlatılacaktır.

3.3.1. Maarif Vekâleti Hars (Kültür) Dairesi Müdürlüğü

23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasından hemen sonra, 2 Mayıs 1920 ve 3 sayılı kanunla kurulan ve on bir vekâletten oluşan İcra Vekilleri Heyeti’nde (Bakanlar Kurulu) Maarif Vekâleti de bulunmaktadır. Böylece Milli Mücadele yıllarında, İstanbul’da Osmanlı Hükümeti’nin Maarif-i Umumiye Nezareti, Ankara’da ise TBMM Hükümeti’nin Maarif Vekâleti olmak üzere iki eğitim bakanlığının görev yaptığı görülmektedir.⁸⁹⁹

Maarif Vekâleti’nin görevleri Afet İnan’ın “*Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk’ün El Yazıları*” kitabında şöyle belirtilmiştir:

“Maarif Vekâleti uzun ve itinalı programlarla esas hatları çizilen umumi talim ve terbiye işlerinin resmi salâhiyetli merciidir. Vekâlet, tahsil derecelerine göre muhtelif kademelerde bilgili ve amil vatandaşlar yetiştirmekle mükelleftir. Bütün vatandaşların ana dili ile okur-yazar olmaları Maarif Vekâletinin idealidir.”⁹⁰⁰

⁸⁹⁷ Kanun No: 5632, Sayı: 7469, Kabul Tarihi: 23.03.1950, RG Yayın Tarihi: 29.03.1950.

⁸⁹⁸ Atılğan, “*Türkiye’de Kütüphaneciliğin Gelişimi*”, s. 16.

⁸⁹⁹ Milli Eğitim Bakanlığı resmi örün sayfası, <http://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852>, Erişim Tarihi: 25.03.2016.

⁹⁰⁰ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, TTK, Ankara, 1988, s. 294.

Ayrıca milli kültür için önemli kurumlardan birisi olan kütüphanelerin Maarif Vekâleti'ne bağlı olduğunu da yine şu şekilde belirtmiştir:

“Mektep çağını geçirmiş vatandaşlar için halk mektepleri, kurslar vardır. Meslek kursları ayrıca faydeli olurlar. **Kütüphaneler** ve müzeler milli kültür için büyük kıymette müesseselerdir. Maarif bunlar üzerinde esaslı vazife sahibidir.”⁹⁰¹

Eğitim ve kültürün temel kurumları arasında okul kadar kütüphanelerin de yeri büyüktür. Kütüphanelerin, eğitim ve kültür için önem ve değeri nedeniyle Maarif Vekâleti bünyesinde milli kültür üzerinde gerekli incelemeleri yapmak, kültür eserlerinin müze, kütüphane ve arşiv gibi yerlerde korunmasını sağlamak için, müze ve kütüphane gibi hem kültürle ilgili hem de yaygın eğitim hizmeti verilecek kurumları açıp yönetmek amacıyla Hars (Kültür) Dairesi Müdürlüğü kurulmuştur.⁹⁰² Aslında Maarif Vekâleti'nin alt birimlerinden “*Türk Asar-ı Atıkası Müdürlüğü*” olarak kurulan Kültür İşleri, 1922 yılında “*Hars Müdürlüğü*”ne dönüştürülmüştür.⁹⁰³

Hars Müdürlüğü'nün görevi şu şekilde açıklanmıştır: “*Her türlü kültür eserlerinin, belgelerinin toplattırılması, müze, kütüphane ve arşivlerde korunmaya alınması, onların bilimsel yönden değerlendirilmesi, depolanmış arkeolojik eserler için yeni müzelerin açılması, eski müzelerin çağdaştırılması idi.*”⁹⁰⁴

1922 yılı sonlarında İstanbul'daki tüm nezaretlerle birlikte Maarif Nezareti de kaldırılınca Ankara'daki vekâletler tek yetkili olmuştur.⁹⁰⁵ Böylece maarif işleriyle ilgili tek yetkili kurum olan Maarif Vekâleti'nin yaptığı ilk işlerden birisi de Milli Eğitim Şuraları'nın başlangıcı olarak kabul edilen Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısını düzenlemek olmuştur. İlmi teşkilatlar içinde yer alan Heyet-i İlmiyeler,⁹⁰⁶ yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim politikalarının belirlendiği, eğitim meselelerinin tanınmış eğitimcilerin fikir, düşünce ve tecrübelerinden yararlanarak

⁹⁰¹ Aynı yer.

⁹⁰² Mustafa Balçık, **Kültür Bakanlığı'nın Cumhuriyet Dönemi Teşkilatlanma Tarihi**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2005, s. 61.

⁹⁰³ “*Kültür Bakanlığının Zikzaklı Tarihi*”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/210476.asp>. Erişim Tarihi: 12.08.2016.

⁹⁰⁴ Uluskan, **a.g.e.**, s. 279-280.

⁹⁰⁵ Balçık, **a.g.t.**, s. 33.

⁹⁰⁶ Heyet-i İlmiye, Cumhuriyet'in ilanından bir kaç ay öncesinden başlamak üzere 1926 yılına kadar üç defa toplanmıştır. “*Cumhuriyetin İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926) Telif ve Tercüme Heyeti*”, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/06022003_heyeti_ilmiye.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2016.

tartışılıp karara bağlandığı ve belli bir uygulama gücü olan ilmi toplantılardır.⁹⁰⁷ 15 Temmuz - 15 Ağustos 1923 tarihleri arasında dönemin Maarif Vekili İsmail Safa Özler'in başkanlığında,⁹⁰⁸ maarif işlerini bütün yönleriyle ele alıp sorunları tanınmış eğitimci ve aydınların fikir, düşünce ve tecrübelerinden yararlanarak planlamak ve bir programa bağlamak amacıyla Ankara'da toplanmıştır.⁹⁰⁹

Eğitim işlerinin bütün yönleri ile ele alındığı, sorunların tartışıldığı ilk ciddi çalışma olarak nitelendirilen bu toplantıda görüşülen konular arasında milli olması gereken kurumlar tek tek belirtilmiştir. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Milli Eğitim Yürütme Programı, Milli Hars, Üstün Değerde Müracaat Kitaplarının Dilimize Çevrilmesinde Takip Olunacak Esaslar, İstatistik Genel Müdürlüğü Teşkilatı, Milli Büyük Sözlük, Milli Müzik, Milli Dil ve Edebiyat, Milli Hazine Evrakı, Milli Tarih ve Coğrafya Enstitüleri, Etnografya Müzesi, Milli Müze, Okul Müzesi ile birlikte Milli Tarih Kitaplığı'nın kurulması da gündeme gelmiştir.⁹¹⁰ Bu ilk toplantıda, Milli Tarih Kitaplığı'nın açılması, üstün nitelikli danışma kaynaklarının dilimize çevrilmesi kütüphanecilik alanı için önemli çalışmalardır. Türk Ocaklarının Hars Heyeti üyesi Ziya Gökalp tarafından yapılan öneri o yıllarda hükümetin ve Türk Ocaklarının kütüphane kurumuna verdiği önemin de göstergesidir.⁹¹¹

Sonraki yıllarda Maarif Vekâleti'nin merkez teşkilatı tanımlanırken “*İdari vazifelere bakan bu umum müdürlüklerinden başka Vekâlette kütüphaneler, müzeler müdürlükleri vardır.*” denmiştir.⁹¹²

⁹⁰⁷ “Cumhuriyetin İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926) Telif ve Tercüme Heyeti”, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/06022003_heyeti_ilmiye.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2016.

⁹⁰⁸ Oğuz, a.g.t., s. 81.

⁹⁰⁹ Balçık, a.g.t., s. 34.

⁹¹⁰ “Cumhuriyetin İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926) Telif ve Tercüme Heyeti”, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/06022003_heyeti_ilmiye.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2016. Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı'nda yukarıdaki ana başlıklar halinde verilen konuları görüşmek üzere ilgili komisyonlar kurulmuş ve bu komisyonlarda çeşitli kararlar alınmış, Atatürk Dönemi eğitim anlayışına bir yön verilmeye çalışılmıştır. Ancak toplantıda alınan kararların hepsi hayata geçirilememiştir. Bu konular bütçe, personel ve altyapı gerektirdiğinden bir kısmı uzun yıllar gerçekleşme imkânı bulamamıştır. Ancak ele alınan konuların çözümü ile ilgili olarak ilk adımların atılması anlamında önemlidir. Bkz. Mustafa Şanal, “Yasalar ve Yönetmelikler: 1.Birinci Heyet-i İlmiye”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 694-696.

⁹¹¹ Oğuz, a.g.t., s. 137.

⁹¹² Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, s. 295.

Birinci bölümde ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere Selçuklular ve Osmanlılar zamanında vakıf esasına dayanan kütüphaneler, bir çeşit sosyal yardımlaşma ve dayanışma tarzını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde vakıfların bütün sosyal kurumları içine alan veya bütün sosyal kurumların çalıştığı, kullandığı bir hukuki organizasyon olarak dini, eğitim, sağlık, şehircilik, bayındırlık ve sosyal hizmetler başta olmak üzere pek çok alanda gösterdiği bu faaliyetleri yürütmek üzere Evkaf Nezareti kurulmuştur. TBMM, 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen “*BMM İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*”da 11 kişilik İcra Vekilleri Heyetine Şer’iye ve Evkaf Vekâleti dahil edilmiş olup vakıf işleri Atatürk Dönemi’nde bu vekâlet tarafından yürütülmüştür.⁹¹³

Osmanlı Dönemi’nde vakıf yoluyla kurulan kütüphanelerden çok azı 1920 yılında Maarif Nezareti bünyesine alınabilmiştir. Büyük kısmı ise vakıf işlerine de bakmakla yükümlü olan Umur-ı Şer’iye Vekâleti’ne bağlıdır.⁹¹⁴ 1921 Anayasasının 11. maddesinde de TBMM’nin koyacağı kanunlar çerçevesinde evkaf işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi işi her il sınırları içinde, mahalli idare organı olan Vilayet Şurası’na bırakmıştır.⁹¹⁵ Cumhuriyet’in ilanından sonra da vakıflar bir müddet daha eski esaslara göre idare edilmiştir. Anılan Vekâlet 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılarak görevleri Başbakanlığa bağlı özerk, özel bütçeli Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir.⁹¹⁶

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Maarif Vekâleti ve diğer bakanlıklar dışında çok az sayıda belediye ve şehir meclislerince yönetilen kütüphaneler de vardır. Bu ikiliğin

⁹¹³ Levent Gümen, *Türkiye’de Vakıfların Dünü Bugünü*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 130.

⁹¹⁴ Balçık, *a.g.t.*, s. 62.

⁹¹⁵ Haşim Yadiğar, *Vakıf Kültürüne Uygun Sosyal Politika Stratejileri Geliştirmede Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 40.

⁹¹⁶ Gümen, *a.g.t.*, s. 130. 27 Şubat 2008 tarihinde yürürlüğe giren 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu’nun 36. maddesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün görevleri arasında; “g) *Vakıf kültür varlıklarından oluşan koleksiyonlar meydana getirmek; müze, kütüphane ve kültür merkezleri kurmak*” da sıralanmıştır. “Madde 56: c) *Devlet arşiv, kütüphane ve müzeleri ile gerçek ve tüzel kişilerin elinde bulunan vakfiye ve benzeri belgeleri tespit ederek bunların Genel Müdürlük arşivine intikalini sağlamak*” ve “h) *Vakıf müze, kütüphane ve kültür merkezlerini açmak, denetlemek.*” de bu müdürlüğün görevleri arasında yer almasına rağmen kütüphaneler kurumsal olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde yer almaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü ise vakıf yoluyla kurulan kütüphanelerin işleyişinden sorumludur. Bkz. Kanun No: 5737, Sayı: 26800, Kabul Tarihi: 20.02.2008, RG Yayın Tarihi: 27.02.2008.

ortadan kalkması için Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile pek çok vakıf kütüphanesi Maarif Vekâleti'ne devredilmiş; kalan vakıf kütüphanelerinden bir kısmı da Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu sonrasında Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu tarihlerde Maarif Vekâleti'ne bağlı kütüphaneler şu türlere ayrılmıştır: Umumi Kütüphaneler (Yazma eser kütüphaneleri de dahil), İhtisas Kütüphaneleri ile Okul, Yüksek Okul, Üniversite (Darülfünun) Kütüphaneleri.⁹¹⁷ Maarif Vekâleti'ne bağlı okul kütüphanelerinin ve görevlilerin teftişi⁹¹⁸ kütüphanelere ait bütçeler de Maarif Vekâleti tarafından düzenlenmiştir. Kütüphanelerde çalışan tasnif heyetine ödenecek tahsisat gibi bazı nedenlerle 1926 yılı bütçesinin düzeltilme isteği yapılmıştır.⁹¹⁹ Bundan sonra da Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden kütüphaneler faslına aktarma yapılmıştır (EK-25).⁹²⁰

Hars Müdürlüğü kurulduktan sonra Hars Müdürü olarak; Besim Atalay (12 Haziran-14 Eylül 1920), Ahmet Hilmi Yolaç (1 Ekim 1920-18 Haziran 1921), Galip Eldem (19 Haziran 1921-1 Haziran 1925) ve Hamit Zübeyr Koşay (1 Haziran 1925-17 Mayıs 1926) görev yapmışlardır.⁹²¹ 30 Mayıs 1925'te Hamit Zübeyir Koşay'ın bu göreve tayin olmasına dair belge EK-26'da sunulmuştur.⁹²²

Önceki bölümde de bahsettiğimiz 20 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatına Dair Kanun, Kültür Bakanlığı'nın asıl kuruluş kanunu olarak kabul edilmektedir. Bu kanun sonrasında bakanlığın merkez teşkilatı Hars Müdürlüğü ve Asar-ı Atika Müdürlüğü (Eski Eserler ve Müzeler ile Kütüphaneler Müdürlükleri) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁹²³ Bu tarihten sonra Hars Müdürlüğü'ne kimse atanmayarak, altında kurulan Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü ile Kütüphaneler Müdürlüğü ayrı ayrı çalışmaya başlamıştır.⁹²⁴ Müzeler Müdürlüğü görevini Hamit Zübeyr Koşay yaparken Kütüphaneler Müdürlüğü'ne de Hasan Fehmi Turgal getirilmiştir.⁹²⁵ Ayrıca bu üç ayrı

⁹¹⁷ Cunbur, **a.g.e.**, s. 549-550.

⁹¹⁸ BCA: Fon Kodu: 180.9.0.0., Kutu No: 62.308.1, Tarih: 20.02.1924.

⁹¹⁹ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 143.25.19, Tarih: 08.06.1926.

⁹²⁰ BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0., Kutu No: 20.115.7, Tarih: 20.01.1927.

⁹²¹ Ersoy, **Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma**, s. 17.

⁹²² BCA: Fon Kodu: 30.11.1.0., Kutu No: 14.24.1, Tarih: 30.05.1925.

⁹²³ İsmet Parmaksızoğlu, "*Milli Eğitim Bakanlığı*", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 24, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976, s. 171.

⁹²⁴ Ersoy, **Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma**, s. 17.

⁹²⁵ Balçık, **a.g.t.**, s. 38.

müdürlüğün kurulmasından sonra 1882 yılında kurulan Kütüphaneler Müfettişliği de kaldırılmıştır.⁹²⁶ Bu müfettişliğin yerine Cumhuriyet'in 10. yılında önceki bölümde ayrıntılı olarak bahsedilen 22 Haziran 1933 tarihli kanun ile Maarif Teşkilatı'nın ihtiyacını karşılamak üzere merkez teşkilat müdürlüğü genişletilerek Kütüphaneler Müdürlüğü yeniden düzenlenmiş ve altında bulunan Teftiş Kurulu bünyesindeki Merkez Müfettişleri eğitim-öğretim, yönetim ve kütüphane ve müze müfettişlikleri olarak üç gruba ayrılmıştır.⁹²⁷

1935 yılında da Eski Eserler ve Müzeler ile Kütüphaneler Müdürlüklerine ilaveten Güzel Sanatlar Müdürlüğü de kurularak bakanlık üç müdürlükten oluşmuştur.⁹²⁸ 9 Haziran 1937 tarihli ve 3225 sayılı “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun*” ile son şekli verilerek 21 birimden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır.⁹²⁹

En son 2003 yılında Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü adını alan müdürlüğün kuruluş kanununda görevleri şu şekilde belirlenmiştir: Vatandaşların kütüphanelerden yararlanması için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak; yeni kütüphaneler kurulmasını teklif etmek; kütüphanecilik hizmetleriyle ilgili kural, ilke ve standartları belirlemek; yurt içi ve yurt dışında basılmış yayınları, Türk kültürü ile ilgili yazma eser ve belgeleri temin etmek; kütüphanelerin koleksiyonlarını zenginleştirmek; kıymetli yazma eserleri ilgili kütüphanelerde toplayarak araştırmacıların hizmetine sunmak; diğer kamu kurum ve kuruluşlarınca idare olunan kütüphanelerle birlikte gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan umuma açık kütüphanelerin idari, ilmi ve teknik faaliyetlerin düzenlenmesi ve geliştirilmesine yardımcı olmak ve rehberlik etmektir.⁹³⁰

Görüldüğü gibi müdürlük bu görevleri yaparken aslında; Türk toplumunun yaratıcı gücünü artırmasına, yaşam seviyesini yükseltmesine ve çağdaş medeniyet

⁹²⁶ **a.g.t.**, s. 310.

⁹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: IV, C: 16, 68.İnikat, 10.06.1933.

⁹²⁸ Selçuk Kantarcıoğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 19-20.

⁹²⁹ Kübra Ata Ögüt, **Cumhuriyet'ten Günümüze Kültür ve Turizm Bakanlığının Kültür Politikasının Bir Parçası Olarak Yayın Politikaları**, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2009, s. 34.

⁹³⁰ Balçık, **a.g.t.**, s. 309-310.

düzeyine ulaşmasına yardımcı olmak; halkın kültürlü, pozitif bilimlere vakıf insanlar olarak yetişmesine hizmet etmek; ülkede mevcut halk ve çocuk kütüphanelerinin düzenli bir şekilde çalışmasını ve halka faydalı olmasını sağlamaya çalışmıştır.⁹³¹

Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1920’de Maarif Vekâleti adıyla kurulan bakanlık, 1935 yılına kadar bu isimle hem eğitim hem de kültür işlerini bir arada yürütmüştür. 1935 yılından sonra ise 1941 tarihine kadar Kültür Bakanlığı adını almıştır. Bunun nedeni ise vekâletin giderek müzeler, sanat eserleri, kütüphaneler gibi kültür işlerinden sorumlu hale gelmesidir.⁹³²

Atatürk Dönemi’nde zamanla dilde yapılan değişiklikler Maarif Vekâleti bünyesindeki birimlerin isimlerinin sürekli olarak değişiklik göstermesine neden olmuştur. Özellikle 1932 yılında Türk yazı dilindeki yabancı kelimelerin atılması, aydın dili ile halk dilinin, konuşma dili ile yazı dilinin birleştirilmesi ile kullanılan kelimelerin öz Türkçe olmasına dikkat edilmiştir. “*Kütüphaneler Dayresi*” olarak kurulan birim sonraki yıllarda “*Kütüphaneler Müdürlüğü*”, “*Kitapsaraylar*

⁹³¹ Bahir Sorguç, **1920’den 1981’e Milli Eğitim Bakanlığı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 601.

⁹³² Milli Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne kadar şu isimler altında çalışmalarını sürdürmüştür: 1923-1935 “*Maarif Vekâleti*”, 1935-1941 “*Kültür Bakanlığı*”, 1941-1946 “*Maarif Vekilliği*”, 1946-1950 “*Millî Eğitim Bakanlığı*”, 1950-1960 “*Maarif Vekâleti*”, 1960-1983 “*Millî Eğitim Bakanlığı*”, 1983-1989 “*Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı*”, 1989 yılından günümüze kadar da “*Millî Eğitim Bakanlığı*” adıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı resmi örün sayfası, <http://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852>, Erişim Tarihi: 25.03.2016. Kültür Bakanlığı ise 1935-1941 yılları arasında Maarif Vekâleti, Kültür Bakanlığı adıyla hizmet vermesine rağmen 1965’te Milli Eğitim Bakanlığı’nın bünyesinde kültürle ilgili birimlerin artması üzerine, Kültür Müsteşarlığı kurulması ile Maarif Vekâleti’nden ayrılmıştır. Arşiv, Güzel Sanatlar, Kütüphaneler, Milli Kütüphane, Eski Eserler ve Müzeler, Devlet Tiyatroları ve Yayınlar genel müdürlükleri bu müsteşarlığa bağlanmıştır. 1971 yılında Kültür Bakanlığı adı ile ayrı bir kurum oluşturulmuş, ancak 1976’da çok kısa bir süre Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile birleştirilmiştir. Aynı yıl Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’ndan ayrılarak bu kez de Milli Eğitim Bakanlığı ile birleştirilen Kültür Bakanlığı’nın adı, “*Kültür ve Milli Eğitim Bakanlığı*” olarak anılmıştır. Ancak bu birleşmeden de sonuç alınamaması üzerine Milli Eğitim Bakanlığı’ndan da ayrılan Kültür Bakanlığı, 1983 yılına kadar müstakil bir bakanlık olarak çalışmıştır. 1983 yılında Turizm Bakanlığı ile bir kez daha birleştirildikten sonra, 1989’da tekrar ayrılarak müstakil bir bakanlık olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 16 Nisan 2003 tarihinden itibaren ise Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak hizmet vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: “*Kültür Bakanlığının Zikzaklı Tarihi*”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/210476.asp>, Erişim Tarihi: 12.08.2016.

Direktörlüğü”, “Kitaphklar Direktörlüğü”, ve “Kütüphaneler Umum Müdürlüğü” gibi isimler almıştır.⁹³³

Atatürk Dönemi’nde 1926 yılında Hars Müdürlüğü bünyesi altında kurulan Kütüphaneler Şube Müdürlüğü bugünkü Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü’nün çekirdeğini oluşturmuştur. Böylece Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile vakıf tüzel kişiliğinden çıkarılıp devlet kurumu altına alınan kütüphaneler, kütüphanelerin işlevsel anlamda yönetilmesinin sağlanması için Maarif Vekâleti altında sadece kütüphanelerin yönetimi için kurulan Kütüphaneler Şube Müdürlüğü aracılığıyla daha Cumhuriyet’in ilk yıllarında bir devlet kurumu altında sistemli ve planlı olarak yönetilmeye başlamıştır.

3.3.2. Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü

Önceki bölümde ayrıntılarıyla anlatılan 1934 yılında çıkarılan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra Maarif Vekâleti’ne bağlı olarak Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kurum, Derleme Kanunu gereğince Türkiye’de her türlü baskı usulüyle basılıp çoğaltılan kitap, dergi, gazete, broşür, ajans bülteni, afiş vb. yayınları derleyip gerekli işlemleri yaptıktan sonra ilgili kütüphanelere göndermekle görevlidir.⁹³⁴ Böylece ulusal kültür birikiminin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak amacıyla Türkiye’nin en büyük kültür merkezi olduğundan hareketle İstanbul’da kurulmuştur.⁹³⁵ Bu müdürlükte ilk müdür olarak Selim Nüzhet Gerçek, 1934-1945 yılları arasında görev yapmıştır.⁹³⁶

⁹³³ Balçık, **a.g.t.**, s. 55-58. 1960 tarihinde “*Kütüphaneler Genel Müdürlüğü*” 1982 yılında “*Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü*” adını alan kurum 1989’da “*Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü*” adını yeniden almış ve 2003 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanınca son olarak “*Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü*” adını almıştır. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü resmi örün sayfası, <http://www.kygm.gov.tr/TR,3/kurulus-ve-gorevler.html>, Erişim Tarihi: 25.03.2016.

⁹³⁴ Müdürlük ve derleme hizmetleri 13 Ekim 1978 tarihinde yapılan bir protokolle Kültür Bakanlığına devredilmiştir. Halen Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğünün bir kısmı olup; İstanbul İl Kültür Müdürlüğüne bağlı olarak hizmetini yürütmektedir. Bkz. Tan, **a.g.e.**, s. 113.

⁹³⁵ “*Kütüphanecilik*”, **Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973**, Cilt: 3, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1973, s. 983.

⁹³⁶ Cunbur, **a.g.e.**, s. 556.

Derleme Kanunu, Resmi Gazetede 2 Temmuz 1934 tarihinde yayımlandıktan hemen üç gün sonra 5 Temmuz 1934 tarihinde Maarif Vekâleti tarafından valiliklere genelge gönderilerek kanunun hangi kurumlarca uygulanacağı ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Genelgede, derlenecek eserler için İstanbul'da bu müdürlük adres gösterilmiştir.⁹³⁷

Genelgenin valiliklere gönderilmesinin ardından da 16 Temmuz 1934 tarihinde “*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Talimatname*” yayımlanmıştır. Talimatnamede, derleme işlerini yürütmek üzere kurulan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nün teşkilat yapısı, görevleri, nerede görev yapacağı gibi bilgiler ayrıntılarıyla verilmiştir. Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan bu kurumun işleyişinden Milli Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın sorumlu olduğu bildirilmektedir.

“Madde 2: Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğünün vazifeleri şunlardır:

- a) 2527 numaralar kanun mucibince derlenen basma yazı ve resimleri tesellüm ederek alakadar kütüphanelere dağıtmak.
- b) Derlenen eserlerden Milli kütüphaneye verilecek nüshaları muvakkaten saklamak.
- c) Derlenen eserlerin 6 ayda bir resmi ve umumi bibliyoğrafyasını bir mecmua halinde neşretmek.
- d) Yeni derlenen eserlerin ve memlekette bugüne kadar çıkmış olan eski eserlerin türlü bakımdan ayrı ayrı bilgi kollarına ve muhtelif dillere göre bibliyoğrafya fihristlerini tanzim ve neşretmek.
- e) Yabancı memleketlerdeki mümasil teşekküllerle temas ederek memleketimizden istenilen sırf bibliyoğrafya malumatını vermek ve memleketimize lüzumu olan malumat ve vesikaları toplamak.
- f) Maarif Vekâletince yapılması kendisine havale olunan bu kabilden diğer işleri görmek.

Madde 3: Basma yazı ve resimleri derleme müdürlüğü ve memurları İstanbul'da vazife görür. Yalnız bu kadroya dahil memurlardan biri Vekâletçe Ankarada tanzif olunur. Bu memurun işlerini Vekâlet Neşriyat Müdürü murakaba eder.”⁹³⁸

Burada dikkat çeken bir unsur da o tarihlerde bir milli kütüphane olmadığı için orada derlenmesi gereken yayınları vekâleten Derleme Müdürlüğü'nün muhafaza edeceğidir.

⁹³⁷ “*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında İlbaylıklara Yazılan İlk Genelge*”, **Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimatname içinde**, Kültür Bakanlığı, [Ankara], 1935, s. 13-14.

⁹³⁸ **Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimatname**, Kültür Bakanlığı, [Ankara], 1935, s. 8-9.

1935 tarihinde Maarif Vekâleti'nin adı Kültür Bakanlığı olarak değiştirildiğinden 10 Haziran 1935 tarihli ve 2773 sayılı “*Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddeler Eklenmesine İlişkin Kanun*” ile Bakanlık teşkilat yapısında değişikliğe gidilerek kanunun 4. maddesinde “*E) Basmayazı ve resimlerin bakanlıkça görülecek işleri*” Yayın Direktörlüğü'nün görevleri arasında sayılmıştır.⁹³⁹ 1937 yılında ise basma yazı ve resimlerin Kültür Bakanlığı'na bağlı Derleme Müdürlüklerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁴⁰

Derleme konusundaki gerekli mevzuatın hazırlanması ve uygulamaya konmasıyla birlikte Türkiye Bibliyografyası'nın yayınlanması konusunda çalışmalara başlanmıştır. İlk sayısı, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü tarafından 1934 yılının ilk iki fasikülünü kapsayacak şekilde 1936 yılında yayınlanmıştır. Talimatnamenin on birinci maddesine uygun olarak 1934 yılından 1938 yılına kadar beş yıl süresince altışar aylık dönemler halinde, yılda iki sayı çıkarılabilmektedir. Türkiye Bibliyografyası'nın 1928-1938 yılı yayınlarını kapsayan ilk toplu sayısı ise 1939 yılında iki cilt halinde yayınlanmıştır.

Atatürk'ün Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun çıkarılmasını istediği tarihten sonra kanunun ve bu kanunu uygulayacak Müdürlüğün kurulması sonucu ülkede yayımlanan bütün eserler derlenerek gelecek kuşaklar için bir kültür birikimi oluşturulmuştur. Ayrıca bu birikimin gelecek kuşaklara aktarılması için yine Müdürlük tarafından çıkarılan Türkiye Bibliyografyası ile de 1928'den itibaren ülkede çıkarılan yayınların neler olduğuna dair bilgi edinebilmekteyiz. Görüldüğü üzere Atatürk Dönemi'nde atılan bu adımın Türk Kütüphaneciliği'ne katkısı büyüktür.

3.4. ATATÜRK DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK FAALİYETLERİNİN TÜRK TOPLUMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

⁹³⁹ Kanun No: 2773, Sayı: 3029, Kabul Tarihi: 10.06.1935, RG Yayın Tarihi: 15.06.1935.

⁹⁴⁰ BCA: Fon Kodu: 490.1.0.0., Kutu No: 3.15.22, Tarih: 27.05.1937.

*“Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, gereken uyarıyı almak, düşünmek ve zekayı eğitmektir.”*⁹⁴¹ diyen Atatürk için kitap, milli kültürümüzün gelişmesini sağlayan yararlı ve temel araçlardan biridir. Bu aracın toplumu eğitmek ve Türk milletini yüceltmek amacı içinde yerinin hep en önde tutulmasını sağlamak için yapılanlar da, Atatürk’ün kitaba ve okumaya verdiği değerin bir başka yönüdür. Yeni kitapların yazılmasının yanında önemli kitapların Türkçeye çevrilmesi çalışmalarını başlatmak, parasız kitap dağıtmak, yeni kütüphaneler kurmak ve bunları geliştirmek, yurdun her köşesinde basımevleri kurulmasını sağlamak, bu yöndeki çalışmaların örnekleridir. Bu çalışmaların amacı, daha çok kitap yayınlanması ve okunmasına yöneliktir.⁹⁴²

Cumhuriyet’in ilk yıllarında halkın kitap okuma alışkanlığının olmaması üzerinde durularak bunun nedenleri tartışılmaya başlanmıştır. Hayat Mecmuası’nda yayımlanan bir yazıda: *“En az yüksek tahsil geçirmiş münevverlerimizden kaçının evinde kitap sayısı 100’ü geçen birer kütüphane vardır?...medeniyet seviyeleri nispetinde milletlerde kitaplar, kütüphaneler, okuyanlar, yazıcılar çoğalır, şehirler hatta köyler kütüphanelerle iftihar ederler.”*⁹⁴³ diyerek okumuş kişilerin bile evlerinde kütüphanelerinin olmayışından oysa medeniyet seviyesini yükselten bir milletin kitap ve kütüphaneleriyle övünmelerinden bahsetmiştir.

Halkın okumama sebepleri olarak neşriyat yokluğundan ve okuma organizasyonlarının yani kütüphanelerin olmayışından bahseden bir diğer yazıda Maarif Vekâleti, Türk Ocakları ve CHF merkezleri gibi kurumların okumayı teşvik ve takviye için kütüphaneler açmaları gerektiği belirtilmiştir:

*“Halkımız arasında müşterek kütüphane ve kıraathane hayatı yok gibidir...Umumi hatta hususi kütüphaneler en büyük maksadı eski kitapları cemetmede buluyorlar. Zaten umumi kitaphanelerin adedi pek azdır. Hasılı bizde okuma ihtiyacı içtimai surette dahi son derece ihmal olunmuş bir haldedir. Maarif Vekâletimiz, Türk Ocakları, fırka merkezleri, mümkün olduğu kadar okuma organizasyonları yaratmalı ve hususi teşebbüslerle teşekküllerini takviye etmelidir.”*⁹⁴⁴

Okuma organizasyonları için; *“...15-20 bin kadar okuma organizasyonu vücuda getirilebilir. Tahsisata hükümet, fırka, ocaklar, belediyeler, idareihususiyetler*

⁹⁴¹ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s. 262.

⁹⁴² Vurkaç, **a.g.e.**, s. 106.

⁹⁴³ *“Kitap İhtiyacı”*, **Hayat**, 1929, 5 (122)

⁹⁴⁴ *“Okuma İhtiyacı Bizde Niçin İnkişaf Etmiyor?”*, **Muhit**, 1929, 1 (8)

ve bizzat halk iştirak etmelidir.”⁹⁴⁵ diye bu iş için çeşitli kurumların ilgilenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yine halkın okumasını teşvik için her şey yapılmalı, yayınların gerekirse kahvehanelerden çıkmayıp kütüphaneye gelmeyen insanların ayağına götürülmesi gerektiği gibi fikirler de ileri sürülmüştür: “*Madem ki halkı kahvelerden çekmek mümkün olmuyor, bunları...tavla ve iskambil furyasından kurtararak, yavaş yavaş birer kütüphane haline ifrağa karar vermeli, yani bütün kahveler tek mil gazete ve mecmuaları...tedarike mecbur tutulmalıdır.*”⁹⁴⁶

Halkın okuması ve kültür devrimlerinin halka anlatılması için özellikle halk kütüphanelerinin büyük rolü olduğu gerçeğine dikkat çekilen bir yazıda da halk kütüphanelerinin amacından şöyle bahsedilmiştir: “*Halk kütüphanelerinin birinci gayesi köylüyü okutmak, ikincisi de köylüye aşılacak istenilen fikirleri vermektir.*”⁹⁴⁷

Cumhuriyet’in ilanı ile başlatılan kültür devrimlerinin halka tanıtılması, devrimlerin getirdiği yeniliklerin idrak edilebilmesinde okuma-yazma seferberliği ve halk eğitimi gibi girişimlerin esas olduğunu gören Cumhuriyet yönetimi, halk ile aydınlar arasında eğitim ve kültür düzeylerinde oluşabilecek boşluk ve mesafenin kapatılması gerektiğini görmüştür.⁹⁴⁸

Cumhuriyet’in ilanından sonra okuma-yazma oranının artırılması için kütüphanelerin öneminden bahseden bu yazıların ardından hükümetin eğitim işleriyle birlikte, Türk Kütüphaneciliği’ni de aynı ciddiyetle ele aldığı görülmektedir. Okuldan sonra en etkin eğitim kurumlarından olan kütüphanelerin ıslahı ve yeniden örgütlenmesi konularında önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin tam anlamıyla sonuç veremeyerek kütüphanelerin arzu edilen etkinlikleri gösterememiş olmasında, bina, koleksiyon, bütçe ve personel gibi ana öğelerin, yüzyılların ihmalıyla çağın gerisinde kalması yanında, halkın büyük bir kesiminin okuma-yazma bilmemesidir.⁹⁴⁹

⁹⁴⁵ “Okuma Odaları. Maarif Vekâletinin İki Mühim Teşebbüsü”, **Muhit**, 1930, 2 (16)

⁹⁴⁶ “Neşriyat Hayatında”, **Hayat**, 1929, 5 (124)

⁹⁴⁷ Hikmet Şevki, “İsveç Tetkikleri: Halk Kütüphaneleri”, **Ayın Tarihi**, 1929, 20 (66)

⁹⁴⁸ Oğuz, **a.g.t.**, s. 141.

⁹⁴⁹ Şenalp, “Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri”, 1994, s. 450.

1927 yılında yapılan Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında 13.648.270 olan ülke nüfusunun okur-yazar oranı yalnızca %10'dur.⁹⁵⁰ Bu rakama bakıldığında bilinçlenme sürecindeki Türk toplumunun kendi devletini çağdaş bir yapıda kurmasının ardından ülkenin kalkınması, yeni devlet düzeninin halka anlatılması ve böylece toplumun bilinçlenme düzeyinin yükseltilmesi gerekmiştir. Ülkelerin kalkınma dereceleri ile okur-yazarlık ve kültür oranları arasında doğrudan bağlantı olduğu istatistiklerce kanıtlanmıştır. Okuma-yazma bilmeyenlerin öncelikle kendilerini geliştiremedikleri gibi ülkelerinin kalkınmasında da aktif rol oynayamadıkları görülmüştür. Oysa okuma-yazma öğrenimi insanların çeşitli alanlarda yeni uğraşlar edinmelerini ve dış dünyayı kavrayarak bilinçlenmelerini sağlamaktadır.⁹⁵¹ Bu bilinçten hareketle halkının %90'ının okur-yazar olmaması kültür devrimlerinde önceliği halka okuma-yazma öğretmeye gerekli kılmıştır. Bunun da öğrenmesi zor olan Arap harfleriyle yapılabilmesi uzun zamana ihtiyaç gösterdiğinden 1928 yılında Harf Devrimi yapılmıştır.

Harf Devrimi'nin en önemli amacı, Türkçeye uygun, kolay bir okuma-yazma sağlayabilecek alfabenin saptanması ve bu suretle büyük bir bölümü okuma-yazma bilmeyen Türk halkını kısa sürede okur-yazar yapmaktır. Bu nedenle, okuma-yazma seferberliği başlatılarak Atatürk'ün emriyle Millet Mektepleri açılmıştır. Bu okullarda öğretmenler görev alarak yeni Türk harflerinin, ayırım gözetilmeksizin bütün yurttaşlara en kısa zamanda öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Harf Devrimi'nin ilk yılında devletin resmi okullarının yanı sıra, Millet Mektepleri'nde 600.000 kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. Ancak her beceri gibi okuma-yazma da devam edilmediği takdirde unutulmaya mahkûmdur. Bu bilinçle okuma-yazmayı öğrenenlerin, okumayı pekiştirmeleri, öğrendiklerini unutmamaları ve ilgi duydukları alanlarda bilgi sahibi olabilmeleri için başka kültürel etkinlikleri de kapsayan kurumlara gereksinim duyulmuştur.⁹⁵² Bu amaçla yaygın eğitim kuruluşları devreye girmiştir.

⁹⁵⁰ "Okuma Yazma Bilen Nüfus", Türkiye İstatistik Kurumu resmi ürün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 02.12.2016.

⁹⁵¹ Çeçen, a.g.e., s. 81.

⁹⁵² Şenalp, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", 1994, s. 451.

Yaygın eğitim kuruluşları, Selçuklularda Ahi birlikleri ile başlayan süreçte Tanzimat Döneminde Osmanlı ilmi ve mesleki cemiyetleri ve II. Meşrutiyet'te Türk Ocakları örneklerinde devam etmiş; Atatürk Dönemi'nde ise Millet Mektepleri ve Halkevleri örneklerine yönelmiştir. Türk Ocaklarının “*Turan Ülküsü*” olan ideallerinin aksine Halkevleri “*Misak-ı Milli*” sınırları içinde ulus-devlet ülküsüne hizmet etmeyi amaç edinmiştir. Ulus kültürünün oluşturulmasında özellikle Halkevleri yaygın eğitim çerçevesinde önemli etkinlikler gerçekleştirmiştir. Bu etkinliklere toplumun bütün kesimlerinden insanlar gönüllü olarak katılmıştır. Kentli ve köylü ayrımı yapılmadan herkes kendi ilgi istek ve gereksinimlerine göre çeşitli şubelerce yapılan etkinliklere katılmışlar; tarih, dil, edebiyat, güzel sanatlar, temel beceri kursları ve spor gibi farklı alanlarda eğitim almışlardır. Bu çalışma alanları ile birlikte Halkevleri, Cumhuriyet tarihinin en geniş ve sistemli yaygın eğitim çalışması özelliği taşımıştır.⁹⁵³ Önceki bölümde ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere bu kurumlar o dönemin birer halk kütüphanesi ve kültür merkezi olmuşlar, geniş halk kitlelerinin bilgisini ve kültürünü artırmada büyük etkinlikler göstermişlerdir.

Atatürk'ün yanından ayrılmayan kişilerden biri olan Sabiha Gökçen anılarında:

“Son yüzyılın değil, belki de tarihin en mucizevi savaşlarını başarı ile vermiş, yepyeni bir ölümsüz Türk Devleti kurmuş olan Büyük Önder Atatürk, Halkevlerine çok inanıyordu. Ulusun, fakir olan ulusun burada geleceğe umutla bakan çocuklarla ve gençlerle karşılaştığında yüzü mutluluk ışığı ile dolardı. Halkevleri O'nun indinde karanlığı boğacak en önemli yuvalarımızdan biriydi.”⁹⁵⁴

diyerek Atatürk'ün Halkevleri sayesinde Türk halkının aydınlanmasının gerçekleşeceğine olan büyük inancını gözler önüne sermiştir.

Osmanlı Devleti zamanında modern halk kütüphanesi anlayışı henüz yaygın olmadığı için, kütüphaneciler kitapların okumasından ziyade bu değerli yazma ve nadir eserleri korumuş olmayı birinci planda tutmuşlardır. Bunun için bu dönemde daha çok kitapları koruyup saklayarak okuma-yazma bilen belirli bir kesim için kütüphaneler kurulmuşken Atatürk Dönemi'ndeki kütüphaneler özellikle Halkevi

⁹⁵³ Levent Eraslan, “*Yaygın Eğitim ve Halkevleri Uygulaması*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 735.

⁹⁵⁴ Sabiha Gökçen, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, (anıları kaleme alan) Oktay Verel, THK, İstanbul, 1982, s. 432.

Kütüphaneleri ile birlikte toplumun eğitilmesi, okur-yazar oranının artırılması için bir araç olarak kullanılmıştır.⁹⁵⁵

Atatürk, hayatı boyunca okuma-yazma bilmeyen tek vatandaş kalmasını istemiştir. Halkevleri Kütüphanelerinin başarısından memnun olduğu görülmekle beraber yine de okuma-yazma için daha çok çalışılması gerektiğini her fırsatta dile getirmiş ve 1 Kasım 1937’de TBMM açış konuşmasında bu konuyu kesin bir dille açıklamıştır: “...okuyup-yazma bilmeyen tek yurttaş bırakmamalıdır. Kalkınma savaşının gerektirdiği teknik işgücü yetiştirilmelidir. Ülke sorunlarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, kuşaktan kuşağa yaşatacak birey ve kurumlar yaratılmalıdır.”⁹⁵⁶

Ancak Halkevleri daha çok okul eğitimi görmemiş vatandaşları ön planda tutarak kurulduğu halde, onlara tam anlamıyla yararlı olabilecek çalışmaları yapma konusunda bazı çıkmazlarla karşılaşmıştır. Halkevinin üyeleri ve Halkevi çalışmalarına katılanlar eğitim görmemiş vatandaşlar olacağına, bazı yörelerde bunun tersi olmuş ve özellikle öğrenciler, öğretmenler ve devlet görevlileri Halkevleri çalışmalarına katılmışlardır. Parti örgütü bu konuda öncü rol oynadığından Halkevleri’nde partililer ve parti yandaşları öne çıkmışlar ve yöneticilerin çoğunluğu partili kişiler arasından seçilmişlerdir.⁹⁵⁷ Bununla beraber Okuma-yazma oranının çok düşük olduğu bir toplumda önemli kitaplar üzerinde konferanslar ve oturumlar düzenlenerek halkın ilgisi okumaya çekilmiş, halk okumaya özendirilerek mahalle kahvesinden Halkevleri Kütüphanelerine yönlendirilmiştir. Böylece okuma-yazma kursları ile geliştirilen okuma-yazma oranı kütüphanelerle beslenmiştir.⁹⁵⁸ Bunun sonucu olarak da istatistiklere bakıldığında okuma oranı ve kitap sayısının çok olması, okuma-yazma oranının Halkevleri kurulduktan sonra artış göstermesi Halkevlerinin bu misyonunu gerçekleştirmede başarılı olduğunu göstermektedir.

1935 yılında okur-yazar oranı %19,25 olarak tespit edilmiştir.⁹⁵⁹ 1927 yılında %10 olan okur-yazar sayısının 1932’de Halkevlerinin kurulmasından üç yıl sonra

⁹⁵⁵ Ersoy, **Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma**, s. 10-11.

⁹⁵⁶ Şenalp, “Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri”, 1994, s. 451.

⁹⁵⁷ Çeçen, **a.g.e.**, s. 326.

⁹⁵⁸ **a.g.e.**, s. 134.

⁹⁵⁹ “Okuma Yazma Bilen Nüfus”, Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 02.12.2016.

%20'lere çıkması, 1940'ta ise %24,55'e yükselmesi büyük başarıdır. Bu verilere göre 1927 yılında 1,3 milyon civarında olan okur-yazar sayısının 13 yıl sonra 1940'da 3,6 milyon seviyesinde olması ulaşılmak istenen sonucun kısmen alındığını göstermektedir. Yine istatistiklere bakıldığında Halkevlerinin kurulduğu ilk altı yılda 1.909.910 kişi kütüphanelerden yararlanmıştır ki, bu rakam ülkede %17 olan tüm okur-yazar halkın %15,71'ine denk gelmektedir. 1938 yılında ders, kurs, konferans gibi etkinlikler için Halkevlerine gelenlerin sayısı yaklaşık 8 milyon kişidir.⁹⁶⁰ Bir yıl içinde bu kadar insanın bilimle, sanatla, sporla ve kültürle ilgilenmesi Halkevlerinin büyük başarısıdır. Bu rakamlar, Cumhuriyet'in çok kısa bir zamanda halk üzerinde nasıl bir etki yarattığını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Böylece Atatürk Dönemi'nde özellikle bir kültür yuvası olarak görülen Halkevleri Kütüphanelerinin amacının, halka yeni harflerle okuma-yazma öğretmek, kitap okumaya ve kütüphaneyi kullanmaya alıştırmak ve böylece okuyan ve düşünen bir toplum yaratmak olduğundan bu amacını gerçekleştirdiği, kütüphanelerin o dönemde üstlendiği misyonu yerine getirdiği görülmektedir.

⁹⁶⁰ Çeçen, a.g.e., s. 150.

SONUÇ

Yaşam boyu öğrenme sürecinin gereği olarak cehaleti yenme, aydınlanma, yaratıcı olma, yenilikleri izleme, değişim ve gelişim sürecine aktif olarak katılmanın gerçekleşmesinde büyük bir araç olan kütüphaneler her çağda bilginin, araştırmanın, akıl yürütmenin, öğrenmenin ve öğretmenin, iletişimin, geçmişe ait birikimin ve geleceğe yönelik bilgi politikalarının merkezinde hizmet veren önemli kurumlar olmuşturlardır.

Türk toplumunda köklü bir geçmişe sahip olan kütüphane kurma geleneği ilk olarak Uygurlarda görülmeye başlamış, Selçuklu sultanları ve Osmanlı padişahlarının kişisel olarak oluşturdıkları saray kütüphanelerinin yanı sıra cami, türbe ve tekke gibi hayır kurumları içinde vakıflar yoluyla gelişerek devam etmiş; ancak İmparatorluğun son dönemlerinde kütüphaneler de özellikle işleyiş ve içerik olarak yetersiz kalmışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla hukuki, kültürel, bilimsel ve siyasi kurumlar yeniden yapılandırılmaya başlanarak çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak hedeflenmiştir. Doğal olarak, bu değişim/dönüşüm sürecinden kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri de kendine düşen payı almıştır.

Tezin hazırlanması esnasında, Atatürk Dönemi'nde Türk kütüphanelerinin ve kütüphaneciliğinin gelişimi için büyük çaba sarf edildiği tespit edilmiş olup, bu gayretler kısaca şöyle değerlendirilmiştir:

Atatürk Dönemi'nde Türk Kütüphaneciliği adına yapılan çalışmalar, dönemin siyasi gücünün eğitim ve kültür politikaları ile hükümet programlarında yer almıştır. Özellikle milli, laik ve çağdaş bir eğitim politikası ile okur-yazarlığın geliştirilmesi amacıyla oluşturulan ulusal politikalar sonucunda, ülke genelinde şehirlerden en ücra köylere kadar kütüphaneler kurulması, uzman kütüphane personeli yetiştirilmesi, gerekli bütçenin ayrılması, dermelerinin zenginleştirilmesi ile bilinçli kullanıcılarla araştıran ve kendini geliştiren nesiller yetiştirilerek ülkenin çağdaş uygarlık düzeyine çıkarılması hedeflenmiştir.

Atatürk, kültür hareketlerinin hedefine ulaşabilmesi için gerekli tedbirlerin Millileşme ve Batılılaşma yönünde değişimi temsil eden devrimler aracılığıyla alınabileceğine inanmıştır. Bu amaçla kütüphaneleri doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren kanun ve yönetmelikler çıkarılarak, kütüphaneler eğitim ve kültür politikaları kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu kanunların ilki Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra 1924 yılında eğitim alanında yapılan bir çalışma olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Bu kanun ile eğitim-öğretimin birleştirilerek ikili öğretimin kaldırılması amaçlanmıştır. Bu kanunun Türk Kütüphaneciliği'ni etkileyen yönü ise tüm eğitim ve öğretim kurumlarıyla birlikte Şeriyeye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olan kütüphanelerin Maarif Vekâleti'ne bağlanarak kurumsal yapısının yeni bir nitelik kazanmış olmasıdır. Böylece yüzyıllardır vakıf tüzel kişiliğinin malı olan kütüphaneler devlet malı haline gelerek düzenli bütçe, personel ve yasal desteğe kavuşmuşlardır.

1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile tekke ve zaviye kütüphanelerinde bulunan değerli İslam yazmalarının korunması hedeflenerek dağınık halde bulunan bu eserler, yeni kurulan ya da ıslah edilerek Batı normlarında düzenlenen üniversitelere devredilmiştir. Ayrıca Osmanlı Dönemi'nde tekke, zaviye, türbe ve cami gibi hayır kurumlarının içinde yer alan kütüphanelerde bulunan kıymetli eserlerin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde toplanması sağlanarak bu eserler koruma altına alınmıştır.

Bu dönemde çıkarılan kanunlardan bir başkası da 1926 yılında çıkarılan Maarif Teşkilatına Dair Kanun'dur. Bu kanunun yayımlanmasından sonra sadece eğitim kurumlarının değil, eğitimin bir parçası olarak görülen kütüphanelerin de bina ve teşkilat yönünden Maarif Vekâleti'nin hazırladığı projeler uyarınca yapılması hükme bağlanmıştır. Böylece kütüphane binalarının modern mimari anlayışa göre inşa edilerek çağdaş bir görünüme kavuşması sağlanmıştır.

1928 yılında yapılan Harf Devrimi ile halkın yeni harfleri öğrenmesi ve bu reformun halk tabanında yaygınlaştırılması aşamasında da kütüphanelere önemli görevler düşmüştür. Harf Devrimi'ne kadar daha ziyade eldeki değerli yazma ve nadir eserlerin korunduğu bir yer olan ve belli kullanıcılar tarafından istifade edilen kütüphaneler, Harf Devrimi sonrasında dermelerini yeniden oluşturma zorunluluğu ile

eğitim, bilim ve kültür hayatına katkı sağlayacak tarzda modern anlamda yeniden düzenlenmiştir. Kütüphaneler o yıla kadar Arap harfli eserlerden oluşan koleksiyonlarını belirlenen kurumlara devretmişler, koleksiyon oluşturmak için Latin harfleriyle basılan eserleri temin etme yoluna gitmişler, okuma-yazma seferberlikleri ile halkın yeni harflere uyum sağlamasına yardımcı olmuşlardır.

Atatürk Dönemi’nde kütüphanecilik alanı ile doğrudan ilgili en önemli kanun kuşkusuz 1934 yılında ıkarılan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu’dur. Kanunun yayımlanmasının ardından ülkede çıkan yerli eserlerin kütüphanelere gönderilmesi ile bir kültür birikimi sağlanmış, sonrasında da Türkiye Bibliyografyası hazırlanarak bibliyografik denetim gerçekleştirilmiştir. Çıkarılan bu kanunla milli kültürün korunması ve gelecek nesillere aktarılması hedeflenmiştir.

Görüldüğü gibi bu dönemde eğitim ve kültür politikaları kapsamında ele alınan karar ve uygulamalar, Türkiye’de kütüphane hizmetlerinin ve kütüphaneciliğin yasal altyapısının oluşturulması, kütüphanelerin yaygınlaşması, halk ile kitabın buluşturulması ve kütüphane hizmetlerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. O dönemde tek parti durumunda olan CHF’nin 1931 ve 1935 yıllarındaki parti programlarında; kütüphane kurma işlerine önem verecekleri ve köylere kadar kütüphaneler açacakları belirtilmiş, özellikle 1932 yılından itibaren Halkevleri Kütüphaneleri ve 1940’ta ise Halk Odaları ile parti programlarındaki hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Atatürk Dönemi’nde bir taraftan kütüphanecilikle ilgili bu önemli yasalar çıkarılırken diğer taraftan kütüphaneciliğin gelişimi ve Türk eğitim sisteminin modernleşmesi amacıyla eğitim uzmanlarından istifade edilme yoluna gidilmiş, Amerika ve Avrupa’dan akademisyen ve eğitimciler Türkiye’ye davet edilmiş ve yabancı uzmanların gözüyle Türk kütüphanelerinin durumu hakkında raporlar hazırlatılarak bu raporlar doğrultusunda reform çalışmaları yapılmıştır.

Yabancı bilim adamlarının yanı sıra Türk uzmanların kütüphanecilik alanındaki görüşleri ve yaptıkları çalışmalar da Türk Kütüphaneciliği açısından önemli yer tutmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk Kütüphaneciliği’nin ne durumda olduğu, eksikliklerin neler olduğu ve bu eksikliklerin giderilmesi için neler yapılması gerektiğini tespit etmeye alışan Türk uzmanlar, yabancı meslektaşları gibi raporlar

hazırlayıp kitaplar çıkararak kütüphanecilik alanında önemli bilgiler verip, öneriler sunmuşlardır. Bu raporlar o dönemde ülkenin nasıl bir kütüphane hizmetine gereksinim duyduğunu ve modern bir örgütlenmeye gidilmesi yollarını göstermesi bakımından Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kütüphane politikasına başlangıç niteliği taşıdıklarından bu raporlar son derece kıymetlidir.

Modern Batı bilimini kaynağında müşahade etme ve yurda döndükten sonra da öğrendiklerini uygulama vasıtalarından biri olarak görülen öğrenim için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi uygulamasına Osmanlı Dönemi'nden sonra Atatürk Dönemi'nde de devam edilmiştir. Bu dönemde yurt dışına kütüphanecilik eğitimi için gönderilen ilk öğrencilerden biri olan Hasan Fehmi Ethem Karatay, yurda döndükten sonra kütüphanecilik kursları açarak modern anlayışa sahip kütüphaneciler yetiştirilmesine öncülük etmiş, böylece Türk Kütüphaneciliği'nin gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Bu çalışmalar neticesinde, Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından kütüphanecilik bir meslek ve bilim dalı olarak gelişme göstermeye başlamıştır.

Yine Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti programlarında yer alan milli kütüphane kurulması girişimleri, Türk kültürü, tarihi, edebiyatı, bilim ve sanatına ait eserlerin toplanarak gelecek nesillere aktarılması düşüncesinin sonucu olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu dönemde yurt dışına gönderilen öğrencilerden olan Adnan Ötügen yurda döndükten sonra, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren hep hazırlık aşamasında kalan Milli Kütüphane'yi -Atatürk Dönemi'nden sonraya kalsa da- kurarak Türk Kütüphaneciliği'nin en büyük eksiklerinden birini tamamlamıştır.

Osmanlı Dönemi'nde genel itibariyle kitaplar daha ziyade hat sanatı ile süslü ve çok değerli eserler olarak belirli bir kesime hitap edip, onlar tarafından koruma amaçlı olarak çeşitli kütüphanelerde dağınık halde bulunurken Atatürk Dönemi'nde ise bina, personel, kullanıcı, derme gibi yönlerden pek çok değişim yaşayan kütüphanelerdeki bu çok değerli eserler saklandıkları yerlerden çıkarılarak halkın istifadesine sunulmuştur.

Halk kütüphaneleri de bu dönemde ıslah edilmeye çalışılmış, eski üniversitelerin kütüphaneleri devir işlemleriyle zenginleştirilirken yeni kurulan üniversitelerin inşa aşamasında da kütüphaneler ihmal edilmemiştir. Ayrıca

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kütüphane sayısının artırılması için daha önce başka amaçlarla kullanılan ya da atıl durumdaki boş yapılar kütüphane binası olarak yeniden düzenlenmiş ya da boş arsalar üzerine yeni kütüphane binaları inşa edilmiştir.

Atatürk Dönemi'nde, ıslah çalışmalarıyla yetinilmemiş, çeşitli kurumların bünyesinde yeni özel ihtisas kütüphanelerinin de açılmasına gayret edilmiştir. TBMM Kütüphanesinin yanı sıra özellikle TTK ve TDK Kütüphaneleri Atatürk'ün önem verdiği kütüphaneler arasında yer almıştır.

Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de kütüphanelerin Osmanlı Devleti'ndeki vakıflar gibi bireysel anlamda ve dine dayalı değil, doğrudan devlete bağlı kurumlar aracılığıyla kurumsal olarak örgütlenmesidir. Bu kurumlardan Maarif Vekâleti bünyesinde oluşturulan Hars Dairesi Müdürlüğü ile Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü kütüphanecilik faaliyetlerini yürüten önemli kurumlar olmuştur. Bu kurumlarla birlikte, kütüphanelerin yönetiminde geleneksel oluşum yerini akılcı, laik, çağdaş yönetim ve işleyişe bırakmıştır.

Atatürk'ün kitap ve kütüphanelere bu kadar değer vererek kütüphanecilik faaliyetlerini bizzat desteklemesinin ardındaki dürtülerden biri de kişisel okuma sevgisi, araştırma ve öğrenme tutkusudur. O'nun yaptığı reformların kaynağını da yine bu kitaplarda aramak gerekir. Hemen hemen her alanda çok okuyan birinin şahsi kütüphanesinin olması da doğaldır. Çok değerli kitaplardan oluşan kütüphanesi, özel kütüphanecisi tarafından düzenlenmiş ve gittiği her yere kitaplarını ve kütüphanecisini de mutlaka götürmüştür. Yanına aldığı kitapların yanı sıra gittiği yerlerin kütüphanelerini de ziyaret ederek ödünç kitaplar alması, bu kütüphanelerde eksiklikler görmesine ve vermiş olduğu talimatlarla düzeltilmesine vesile olmuş, O'nun kitap tutkusunu bilenler şehirlerinde Atatürk'ün adıyla kütüphaneler açmışlardır.

Atatürk Dönemi olarak tanımladığımız 1923-1938 yılları arasında modern kütüphanecilik konusunda atılmış önemli adımlar, Osmanlı Dönemi'nden kalma Türk Ocakları ve Atatürk Dönemi'nde yeni bir tür kütüphane olarak karşımıza çıkan Halkevi Kütüphaneleri ile gerçekleşmiştir.

Türk Ocaklarının, Atatürk Dönemi'ndeki en dikkat çeken çalışmaları Akhisar'daki Türk Ocağı'nda açılan Türkiye'nin ilk çocuk kütüphanesidir. Türk

Ocakları'nda kazanılan kütüphanecilik deneyimi Ocaklar kapandıktan sonra Halkevleri Kütüphanelerine devredilmiştir.

Atatürk Dönemi'nin en önemli kütüphanecilik faaliyetlerinden birisi olarak görülen adım ise kuşkusuz bizzat Atatürk tarafından özel önem gösterilen ve geliştirilen Halkevleri Kütüphaneleridir. Halkevi açılma şartlarından birisinin bina ve diğerinin de kütüphane olması kararı bile bu kurumun kütüphaneye ne kadar önem verdiğinin bir kanıtıdır. Yine Halkevlerinin kütüphanelerine yüklenen misyonun gerçekleştirilmesi amacıyla bir Halkevi kurulması için üç şubeden birinin mutlaka Kütüphane ve Neşriyat Şubesi olması kararı önemlidir. Ayrıca Atatürk'ün Halkevleri Kütüphaneleri ile ilgili alınan pek çok kararda imzasının olması da O'nun bu kütüphanelere verdiği değeri göstermesi açısından değerlidir.

Atatürk Dönemi'nde milli kütüphanenin kurulamaması dönemin kütüphanecilik faaliyetleri arasındaki en büyük eksiklik olarak görülmektedir. Okul kütüphanelerinin önemine özellikle yabancıların hazırladıkları raporlarda değinilmesine rağmen çağdaş bilimin yapıldığı yerler olarak daha çok üniversite kütüphanelerine önem verilmesi de yeterli olmamıştır.

Bu dönemde özellikle Türk dili ve tarihi konusundaki çalışmalara önem verildiği için ihtisas kütüphanelerine üzerinde çok durulmuştur. Ancak en önem verilen kütüphane türü Halkevleri Kütüphaneleri olmuştur. Bu kütüphanelere büyük önem verilmesinin sebebi; kütüphanelerin toplumun geniş kesimlerini eğitmek ve milli bilinci yaygınlaştırmak için aracı bir kurum olarak görülmeleridir. Halkevi Kütüphanelerinin en büyük amacı; toplumun okur-yazar oranını yükseltmek, okuma-yazma bilmeyen halka okuma-yazma öğretmek, yaşam boyu öğrenme ve okuma alışkanlığı kazandırarak bir kültür devrimi yaratmak ve Atatürk Dönemi'nde yapılan devrimlerin gayesini halka anlatmak olmuştur.

Atatürk Dönemi'nde okur-yazar kesimini artırmak ve milli bilinci halka yaymak amacı ile kütüphanelere bir misyon yüklendiği göz önüne alındığında yapılan kültürel reformlar sayesinde 1927'de %10 olan okur-yazar oranının 11 yıl gibi kısa bir süre içerisinde %20'lere yükselmesi o dönemin şartları itibarıyla kütüphanelerin yüklendiği misyonun kısmen gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bugün ise kütüphanelerin kullanımlarına bakıldığında Atatürk Dönemi'nde kütüphanelerin daha

çok kullanıldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. 2015 yılında Türkiye nüfusunun neredeyse tamamının okur-yazar olmasına rağmen %33'ünün kütüphaneyi kullanması ve sadece %1,73'ünün kütüphaneye üye olması günümüzdeki halk kütüphanesi kullanımının ne boyutta olduğunu açıkça göstermektedir. 1938 yılında ise halkın yaklaşık %20'sinin okur-yazar olduğu düşünülürse okur-yazar nüfusun neredeyse tamamının kütüphaneyi kullanması günümüzdeki kütüphane kullanımının ne boyutta olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu da Atatürk Dönemi'ndeki kütüphanecilik faaliyetlerinin aslında istenilen amaca ulaştığını göstermesi anlamına gelmektedir.

İstatistiklere bakıldığında en dikkat çeken rakam, 1938 yılında 3 milyon olan okur-yazar nüfusun 2 milyonu halk kütüphanelerine üye iken 2015 yılına gelindiğinde 67 milyon okur-yazar nüfusun sadece 1 milyonunun kütüphaneye üye olmasıdır. Bu sayının nüfusa oranına bakıldığında 1938 yılında %15,71, 2015 yılında ise %1,73'e tekabül etmektedir. Tabi ki sayıların böyle düşük olmasında günümüzdeki teknolojik gelişmelerin sayesinde kütüphaneye gitmeden bilgiye erişimin gerçekleştirilmesinin etkisi yadsınamaz. Ancak teknolojik anlamda Türkiye'den daha ilerideki ülkelerden biri olan İngiltere'de kütüphaneye üye olanların sayısının nüfusa oranı %18,5, Finlandiya'da %39,53 ve İzlanda'da ise %40,96⁹⁶¹ olması ülke olarak kütüphane kullanma alışkanlığının çok kötü olduğunu göstermektedir. Bu oranlar 1938 yılındaki oranlarla kıyaslandığında ise Atatürk Dönemi'nde kütüphane kullanımının gelişmiş ülkelerle yarışabilecek düzeyde olduğunu ve kütüphanecilik faaliyetlerinin istenilen o dönemdeki amaca hizmet ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Bu kapsamda sadece okuma-yazma yüzdesinin artırılması değil, okumanın alışkanlık haline getirilmesi için de kütüphanelere büyük görevler düşmüştür. Kütüphaneler, insanların yerleşik düzene geçmelerinin sonucunda ortaya çıkan eğitim ve okur-yazarlık kavramları ile doğru orantılı olarak ortaya çıktığı için toplumsallaşmıştır.⁹⁶² Bu kapsamda Atatürk Dönemi'nde kütüphanelerin, Türk milletinin Harf Devrimi'nden önceki zengin ve çok değerli İslam yazmalarının

⁹⁶¹ www.eblida.org/activities/kic/public-libraries-statistics.html, Erişim Tarihi: 05.08.2017.

⁹⁶² Zeynep Onat Öz, **Toplumsal Değişme Sürecinde Halk Kütüphanelerinin Yeri ve Yeniden Organizasyonu İçin Bir Model Önerisi**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 42.

denetim altına alınarak korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında, Harf Devrimi'nden sonraki Latin harfleriyle basılan eserlerin de halkın bilinçlenmesi, aydınlanması ve kültürlenmesiyle bilginin toplumsallaşmasına katkıda bulunmasındaki önemi büyüktür.

Tez çalışması sonucu elde edilen belgeler, Atatürk'ün kitaba ve kütüphaneye yönelik birçok olumlu girişimlerin gerçekleşmesine önderlik ettiğini göstermektedir. Çıkarılan yasalar, kütüphanelerin yeniden örgütlenmesi ve kütüphanecilik alanında atılan çağdaş adımlar o dönemde kütüphanecilik alanında yapılan çalışmaların hiç de küçümsenemeyecek boyutta olduğunu kanıtlamaktadır. Atatürk Dönemi'nde Türkiye, kalkınan, özgün ve çağdaş bir ülke olma yolunda çok önemli adımlar atmıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde kendi içine kapanmış olan devlet, Cumhuriyet ile dışa açılarak, evrensel değerleri bilime dayandırma uğraşı içine girmiş, din ve devlet işlerini, dogmatik bilgi ile bilimsel bilgiyi, karma dil ile milli dili, geri kalmış kurumlar yerine çağdaş kurumlar oluşturarak büyük bir aydınlanma devrimi başlatılmıştır. Bu dönemde kütüphaneler de binası, personeli, kullanıcı profili, dermesi ile önemli değişim göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde kütüphaneler Türk-Müslüman topluluğunun vakıf kütüphane geleneğine bağlı kalırken, Atatürk Dönemi'nde modern ve evrensel bir kimlik kazanmıştır.

Atatürk Dönemi'nde kütüphaneler ve kütüphanecilik faaliyetleri ile ilgili çalışmaların temelinde, Türk milletinin kültür düzeyini yükselterek, ülkeyi Atatürk'ün hedeflediği gibi ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız, yeni bir Türkiye Devleti olarak çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak yatmaktadır. Bu amaçla kütüphanelerden de faydalanılmıştır. Yine Atatürk'ün sağlam temellere dayanan bu kültür siyasetinin ardında Cumhuriyet ilan edildikten sonraki ilk 7-8 yıl içerisinde yaptığı devrimlerin 1930'lardan itibaren halkın bilincinde yer etmesi, bu devrimlerin daha iyi anlaşılması ve kavranması bulunmaktadır. Bunun sonucunda Atatürk Dönemi'nde kütüphane ve kütüphanecilik alanında yapılan bu çalışmaların halkın kültürel düzeyini yükseltmedeki etkileri de yadsınamaz.

Sonuç olarak Atatürk Dönemi'nde kütüphanelerin okur-yazarlığın artırılması ve yapılan devrimlerin pekiştirilmesinde önemli bir aracı kurum olduğu, bu dönemde Türk kültür hayatını etkileyen yeni kütüphane türlerinin ortaya çıktığı ve bu

kütüphanelerin de destekleriyle halkın kültür seviyesinin azımsanmayacak oranda yükseldiği görülmüştür. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Atatürk Dönemi'nde kültür politikaları bağlamında ele alınan karar ve uygulamaların, Türkiye'de kütüphane hizmetlerinin ve kütüphaneciliğin yasal altyapısının oluşmasında, kütüphanelerin yaygınlaşmasında ve kütüphane hizmetlerinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etütler) Arşivi
BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)
TİTE (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü) Arşivi
TİTE (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü) Fotoğraf Arşivi
TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Arşivi
TTK (Türk Tarih Kurumu) Arşivi

RESMÎ YAYINLAR

TBMM Zabıt Cerideleri.

SALNAMELER

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye, 1898-1903 [1316-1321].

SÖZLÜKLER

Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü, (Haz.) H.Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011.

Glossary of Library Terms, American Library Association, Chicago, 1943.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât, (Haz.) Ferit Devellioğlu, Doğu Matbaası, Ankara, 1962.

Webster's Third International Dictionary, Merriam Company, Massachusetts, USA, 1965.

KİTAPLAR

1341 Senesi 15 Eylülünde İstanbul'da Süleymaniye Medresesinde İlk Defa Olarak Açılacak Kütüphane Kursunun Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.

Adivar, A.Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Alpay, Meral, **Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976.

Amerikan Heyeti Raporundan: Maarif İşleri, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939.

Ankara Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

Arı, Kemal, **Atatürk ve Aydınlanma**, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009.

[Arseven], Celal Esad, **Notlar ve Kütübhanelere Dair Usul Tasnif**, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1340-1341.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, (Yay.Haz.) Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, Cilt: 1, TTK, Ankara, 1961.

-----, **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, (Haz.) Nuran Tezcan, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III, ATASE Başkanlığı, Ankara, 1994.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, (Haz.) Utkan Kocatürk, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Cilt: 5, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 24 Cilt, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri), Başbakanlık, Ankara, 1973.

Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimatname, Kültür Bakanlığı, [Ankara], 1935.

Bayraktutan, Yusuf, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme (1912-1931),** Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.

Baysal, Jale, **Cumhuriyetin 50.Yılına Armağan: Cumhuriyet Döneminde Türk Kütüphaneciliğinin Gelişmesi,** Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1973.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

-----, **Unutulan Yıllar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Beydilli, Kemal, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826),** Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Blanck, Horst, **Antikçağda Kitap,** Dost Kitabevi, Ankara, 2000.

Borak, Sadi, **Atatürk'ün Özel Mektupları,** Kaynak Yayınları, İstanbul, 1961.

Browne, E.G., **Literary History of Persia,** T.F.Unvin, London, 1902.

CHF Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara, [1942].

CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Conner, Clifford D., **Halkın Bilim Tarihi,** (Çev.) Zeynep Çiftçi Kanburoğlu, TÜBİTAK, Ankara, 2012.

Cumhuriyetin 75 Yılı: 1923-1953, Cilt: 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Cunbur, Müjgan, **Atatürk ve Milli Kültür,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi,** Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

Çeçen, Anıl, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

Çoker, Fahri, **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1983.

Dewey, John, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939.

Ege, Melih, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Kitaplık Müdürlüğü Tarihçesi Özeti**, Ankara, 1979.

Ersoy, Osman, **Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma**, Güven Matbaası, Ankara, 1966.

-----, **Türkiye Kütüphaneleri Rehberi**, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1957.

Ertan, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.

Ertuna, Hamdi, **1911 1912 Osmanlı İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, 1984.

Erünsal, İsmail E., **Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

-----, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988.

Eski, Mustafa, **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Matbaacılığı I, Müteferrika Matbaası**, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1939.

Gökçen, Sabiha, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, (anıları kaleme alan) Oktay Verel, THK, İstanbul, 1982.

Guidelines for Public Libraries, prepared for the IFLA Section of Public Libraries, IFLA, München-New York, 1986.

Güler, Ali, **Karamanlı Sarı Paşa**, Karaman Belediyesi Kültür Yayını, Karaman, 2008.

Gürsoy, Yaşar, **Atatürk ve Berberi**, İnkılap, İstanbul, 2012.

Hamilton, J.R., **Alexander the Great**, University of Pittsburgh Press, 1974.

Hammer, Joseph von, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Cilt: 1, ( ev.) Mehmed Ata, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1966.

Hirsch, Ernest E., **Anılarım**, T B TAK, Ankara, 1997.

İ demir, Ulu , **Halkevi Kütüphaneleri İçin Rehber**, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1939.

İlter, Erdal, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, Milli İstihbarat Teşkilatı M ste arlı ı, Ankara, 2002.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1968.

-----, **Kemal Atatürk'  Anarken**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1956.

-----, **Mustafa Kemal Atatürk' n Karlsbad Hatıraları**, TTK, Ankara, 1991.

-----, **M.Kemal Atatürk'ten Yazdıkları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

-----, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk' n El Yazıları**, TTK, Ankara, 1988.

İstanbul Darülfünun Kütüphanesi Talimatnamesi, Yeni Matbaa, İstanbul, 1926.

İstatistik Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri, 1944-1945, Biricik Matbaa, Ankara, 1947.

Kantarcıo lu, Selçuk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

Kapr, Albert, **Johann Gutenberg: The Man and His Invention**, Scolar Press, England, 1996.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 5, TTK, Ankara, 1994.

-----, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 7, TTK, Ankara, 1995.

Kültür İstatistiği 1935-1936, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara, 1937.

Landheer, B., **Social Functions of Libraries**, The Scarecrow Press, New York, 1957.

Lewis, Bernard, **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, (Çev.) Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975.

Maarif İstatistikleri 1923-1932, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

Maarif İstatistikleri 1932-1933, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.

Maarif Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği 1933-1934, Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

Maarif İstatistikleri 1937-1938, Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, Sûhulet Basımevi, İstanbul, 1939.

Maarif Vekâleti 1926-1927 İstatistik Yıllığı, Cilt: 4, Devlet Matbaası, 1929.

Macleod, Roy, **İskenderiye Kütüphanesi: Antik Dünya'nın Öğrenim Merkezi**, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

Mahmud, Cevat, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1338.

Malche, Albert, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939.

Necefzade, Yakub Kenan, **1908-1918 Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihad-ü-Terakki**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1967.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı Sarayında Hayat**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008.

Öcal, Orhan, **Kitabın Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.

Önder, Mehmet, **Atatürk Evleri, Atatürk Müzeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988.

-----, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye**, Kültür Ofset, Ankara, 1984.

Özata, Metin, **Atatürk, Bilim ve  niversite**, T B TAK, Ankara, 2007.

 zdemir, Hikmet, **Atatürk ve Kitap**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 2011.

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM-I.Dönem (1919-1923)**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

-----, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM-II.Dönem (1923-1927)**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Parker, Beryl, **Türkiye'de İlk Tahsil Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939.

Price, Derek J.de Solla, **Science since Babylon**, Yale University Press, New Haven, CT, 1962.

Rukancı, Fatih ve Hakan Anameriç, **TBMM Kütüphanesi'nin Kuruluş Süreci ve İlk Sınıflama  alışmaları**, TBMM, Ankara, 2004.

Safa, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Sarınay, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

Sarısakal, Baki, **Samsun'da Unutulmayan Olaylar**, Birinci Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun, 2008.

Saygı, Tarık, **Atatürk ve şah**, Parola Yayınları, İstanbul, 2016.

Sayılı, Aydın, **Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Sefercioğlu, Necmeddin, **Arayış: Kütüphanecilik ve Kütüphaneler  zerine Görüşler ve Düşünceler**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999.

Serçe, Erkan, **İzmir'de Kitapçılık 1839-1928**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.

Sevük, İsmail Habib, **Atatürk İçin**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Sorgu , Bahir, **1920'den 1981'e Milli Eğitim Bakanlığı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

- Sönmez, Cemil, **Atatürk ve Okuma Sevgisi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.
- Şarman, Kansu, **Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Tan, Nail, **Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Tartan, Hakan, **Atatürk'ün İzmir'i**, TÜLOV, 2003.
- Tekeli, İlhan ve Sevim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK, Ankara, 1993.
- Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK, Ankara, 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- TBMM Kütüphane Talimatnamesi**, [TBMM], [Ankara], 1926.
- Tunçay, Mete, **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Turan, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK, Ankara, 2006.
- , **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- Tüfekçi, Gürbüz D., **Atatürk'ün Düşünce Yapısı**, Sosyal Antropolog, Ankara, 1981.
- Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943**, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.
- Uluskan, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Ulus, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulus'un Hatıraları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, TTK, Ankara, 1988.

Vurkaç, Yılmaz, **Atatürk ve Kitap**, Milliyet Yayınları, [Yay.Yeri yok], 1985.

Yurdakul, Yurdakul, **Mustafa Kemal'den Atatürk'e**, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.

MAKALELER

Acaroğlu, Türker, “*Türkiye’de XIX.Yüzyılda Derleme İşleriyle İlgili Yeni Belgeler Bulundu*”, **TKDB**, Cilt: 28, Sayı: 1-2 (1979)

-----, “*Dünyada ve Bizde Derleme İşleri: I*”, **TKDB**, Cilt: 15, Sayı: 4 (1966).

-----, “*Kütüphaneciliğimizin Elli Yılı*”, **TKDB**, Cilt: 24, Sayı: 1 (1975).

“*Adnan Ötügen’in Biyografisi*”, **TKDB**, Cilt: 21, Sayı: 2 (1972)

Akbulut, Mustafa, “*Halk Kütüphanesi Politikası*”, **TKDB**, Cilt: 29, Sayı: 3 (1980)

-----, “*İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Akgündüz, Ahmet, “*Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Aktepe, M.Münir, “*Cumhuriyet Devrinde Kurulan Kitablıklar: Tarih Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi ve Burada Bulunan Belgelerle Yazma Eserler*”, **Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk’e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1981.

Akyüz, Kenan, “*Türk Ocakları*”, **Bellekten**, Cilt: L, Sayı: 196 (1986)

Al, Umut ve Sinan Akıllı, “*Pulic Libraries in Turkey: A Retrospective Look and The Present State*”, **Journal of Librarianship and Information Science**, 7 (2015).

Alar, Halis, “*Kütüphaneciliğin Tarihçesi ve İlk Kütüphaneler*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16 (2001)

Alp, Hayrünisa, “1926 Maarif Eminlikleri Talimatnamesi”, **Türkoloji Kültürü**, Cilt: 3, No: 5 (2010)

-----, “Yüksek Muallim Mektebi Talimatnamesi”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt: 12, Sayı: 23 (2013)

Alpay, Meral, “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi”, **Bilge**, Sayı:7 (1995)

-----, “Yazının İşlevi ve Harf Devrimi”, **Dilbilim**, Sayı: 1 (2012).

Anameriç, Hakan, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, **OTAM Dergisi**, No: 19 (2006)

-----, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından  ok Partili Döneme Kadar Olan Dönemde Siyasi Yapı ve Kütüphaneler”, **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika  alışmaları Kongresi Bildiriler: Müzeler, Arşivler, Kütüphaneler, Yayınevleri, Telif Hakları ICANAS38 10-15 Eylül 2007**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2009.

-----, “Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 71 (2008).

Artuko lu, Adil, “Türkiye’de Kütüphanecilik Eğitimine Genel Bakış”, **TKDB**, Cilt: 28, Sayı: 1-2 (1979)

Atılgan, Doğan, “Türkiye’de K t phanecili in Gelişimi”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 9, Sayı: 1 (1995)

Atik, Kayhan, “XVIII.Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki     lmeye İlişkin Tespitler ve Teklifler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Avcı, Müşerref, “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden  nc  Kadınlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 55 (2016).

Aygün, Cengiz, “Sultanların Kütüphaneleri, Kütüphanelerin Sultanları”, **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Sayı: 24 (2016).

Aytepe, Oğuz, “85. Yılında Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’ya Gelişi”, **A. . TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 29-30 (2002)

Baltacı, Cahit, “*Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

“*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında İlbaylıklara Yazılan İlk Genelge*”, **Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimatname içinde**, Kültür Bakanlığı, [Ankara], 1935.

Bayraktar, M.Sami, “*Türk Kütüphane Mimarisi*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Bayraktar, Nail, “*19.Yüzyılda Vakıf Kütüphane Geleneğinden Örnekler*”, **Osmanlı Devleti’nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999.

Baysal, Jale, “*Kütüphanecilik*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Berktaş, Fatmagül, “*Kadın Kütüphaneleri: Kadın Hareketinin Kalıcı Belleği*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 184 (2009).

Beydilli, Kemal, “*Matbaa*”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 28, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2003.

Binark, İsmet, “*VI. Kütüphane Haftası Münasebetiyle: Eğitim ve Kültür Politikamız ve Eğitimimizde Kitap ve Kütüphanenin Yeri*”, **TKDB**, Cilt: 18, Sayı: 4 (1969).

Borak, Sadi, “*Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 25 (1992).

“*Bruno Taut*”, **Bir Başkentin Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara’daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002.

Can, Ali, “*Kütüphaneler Genel Müdürlüğü’nün Tarihçesi*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 12, Sayı: 1 (1998)

Candan, Buket, “*Türk Kültüründe Kütüphaneler ve Eğitim Hayatımıza Etkileri: Cumhuriyet Öncesi Dönem*”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2.

Candemir, Murat, “*Cumhuriyetin Başlangıcında Kaleme Alınan İstanbul Darülfünunu Kütüphanesine Ait Bir Dahili Nizamname Layihası*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 18, Sayı: 4 (2004)

“*Celal Esat Arseven*”, **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Cihan, Ahmet, “*Medreselerdeki Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Cunbur, Müjgan, “*Batı’ya Kaçırılan Kitaplarımız*”, **TKDB**, Cilt: 8, Sayı: 1 (1959)

-----, “*Fatih Devri Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği*”, **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 4 (1957)

-----, “*Fehmi Ethem Karatay’a ve Aziz Berker’e Saygı*”, **TKDB**, Cilt 17, Sayı 1 (1968)

-----, “*Kanunî Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi*”, **TKDB**, Cilt: 17, Sayı: 3 (1968)

-----, “*Onsekizinci Yüzyılda Bir Okul Kütüphanesinin Açılışı*”, **TKDB**, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (1960)

-----, “*Tanzimat’ın Kütüphaneciliğimize Etkileri*”, **Belleten**, Cilt: 28, Sayı: 112 (1964)

-----, “*Tarihimizde Anadolu’da Kütüphane Kurma Çabaları-1*”, **TKDB**, Cilt: 15, Sayı: 3 (1966)

-----, “*Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri*”, **TKDB**, Cilt: 12, Sayı: 3-4 (1963)

-----, “*Yazma Kütüphanelerimiz: Bugünkü Durumları ve Meseleleri*”, **TKDB**, Cilt: 15, Sayı: 3 (1966)

Çakın, İrfan, “*Kütüphanenin Toplumsal Konumu ve İşlevleri*”, **TKDB**, Cilt: 35, Sayı: 1 (1986)

-----, “*Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Kütüphanecilik Eğitimi*”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013.

Çanak, Erdem, “Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, **ASOS Journal**, Sayı: 23 (2016)

Çapa, Mesut, “*Ders Kitapları*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

Çavdar, Tefik, “*Halkevleri*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Çavuş, Dilek, “*Cumhuriyet Dönemi Halk Eğitim Kurumları: Halkevleri*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, ATASE, Ankara, 2008.

Çelik, Hilmi, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphanesi*”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013.

Demir, Mustafa, “*Türkiye Selçuklu Vakıfları*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Doğan, İsmail, “*Atatürk’ün Eğitim Bakanları ve Eğitim Uygulamaları: 2, Bir İcraat Adamı: Mustafa Necati (1925-1929)*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

-----, “*Cumhuriyetin Erken Döneminde Yabancı Uzmanların Dönem Eğitimine Katkıları*”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22 (2010)

Doğaner, Yasemin ve Tuncer Yılmaz, “*Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

Doğramacı, Burcu, “*Almanca Konuşan Mimar ve Heykeltıraşların Ankara’daki Mirası*”, **Bir Başkent’in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara’daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002.

Downs, Robert Bingham, “*Türkiye’de Kütüphanecilik*”, (Çev.) Leman Çankaya, **TKDB**, Cilt: 5, Sayı: 3 (1956)

Duman, Hasan, “Kuruluşunun 100.Yılında Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, **TKDB**, Cilt: 31, Sayı: 4 (1982)

“Ernst Egli”, **Bir Başkentin Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara’daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002.

“Eğitim ve Bilim”, **Anadolu’da İslam ve Kültür Medeniyeti**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011

Emsen, Şemim, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi-II”, **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 3-4 (1960)

Eraslan, Levent, “Türk Ocaklarından Halk Evlerine”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)** Cilt: 1, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

-----, “Yaygın Eğitim ve Halkevleri Uygulaması”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

Eren, Hasan, “Hellmuth Ritter”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 27, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

Erol, Mustafa, “Halkevi Kütüphaneleri”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 14, Sayı: 4 (2000).

Ersoy, Osman, “Cumhuriyet Döneminde Kütüphanecilik”, **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılgan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998.

-----, “İbrahim Müteferrika”, **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılgan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998.

-----, “İslam Kütüphaneleri”, **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılgan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998.

-----, “Kütüphaneciliğimizle İlgili Belgeler”, **TKDB**, Cilt: 11, Sayı: 1-2 (1962).

-----, “Türkiye’ye Matbaanın Girişi”, **Kütüphaneciliğimizde 40 Yıl**, (Yay.Haz.) Doğan Atılgan, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998.

Erünsal, İsmail E., “*Katalog*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2002.

-----, “*Kütüphane*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 27, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2003.

-----, “*Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi*”, **Osmanlı Devleti’nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999.

-----, “*Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Eyice, Semavi, “*Fehmi Ethem Karatay*”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001.

Franck, Oya Atalay, “*Erken Cumhuriyet Döneminde Almanca Konuşan Mimarlar*”, **Bir Başkentin Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara’daki İzleri**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2002.

Gerçek, Selim Nüzhet, “*Yazma Kitap, Basma Kitap*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt: 2, Sayı: 11 (1965)

Gökdoğan, Melek Dosay, “*Osman Gazi’den Mehmed Vahideddin’e Osmanlı Bilim ve Kültürü*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Gökman, Muzaffer, “*Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk’e Ait Bir Hâtıra*”, **TKDB**, Cilt: 1, Sayı: 2 (1952)

-----, “*Bayezit Umumi Kütüphanesi*”, **TKDB**, Cilt: 5, Sayı: 2 (1956).

-----, “*Prof.Helmut Ritter’in İstanbul Kütüphaneleri Hakkında 22 Yıl Evvel Hazırlamış Olduğu Rapor ve Bugünkü İstanbul Kütüphaneleri*”, **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 3 (1957).

Gündüz, İrfan, “*Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi*”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1996.

Hayta, Necdet, “*Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye ve Mecmua-i Fünun*”, **Türk Kültürü**, Cilt: 36, Sayı: 428 (1998)

Hayta, Necdet ve Uğur Ünal, “*Maarif Salnamelerine Göre Denizli’de Eğitim Öğretim (1898-1903)*”, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu**, Denizli, 2006.

Hızlı, Mefail, “*Osmanlı Klasik Döneminde Medrese*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “*Darülfünun Tarihçesine Giriş (I): İlk İki Teşebbüs*”, **Belleten**, Cilt: 51, Sayı: 210 (1990).

-----, “*Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı*”, **150.Yılında Tanzimat**, (Yay.Haz.) Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1992.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, Salim Ayduz, “*Yenileşme Döneminde Osmanlı Bilim ve Eğitimi*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

İnan, Afet, “*Atatürk’ün Dil Bayramı*”, **Atatürk’e Saygı**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1969.

Kahya, Esin, “*Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Karacson, Imre, “*İbrahim Müteferrika*”, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, 3 (1326) [1910].

Karaer, İbrahim, “*Türk Ocağı Kütüphaneleri (1911-1931)*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt 4, Sayı 2 (1990)

Karatay, Fehmi Ethem, “*Hayatımdan Parçalar*”, **TKDB**, Cilt: 17, Sayı: 2 (1968)

Karatepe, Tuba Çavdar, “*Yıldız Sarayı Kütüphanesi*”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2013.

Karavelioğlu, Murat A., “*İbnülemin’in Divan Neşirleri*”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4 (2010)

Kavcar, Cahit, “*Kütüphane*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 22, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1975.

Kayadibi, Fahri, “Atatürk Dönemi’nde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13 (2006)

Kayaoğlu, Hülya Dilek, “Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Karşılaştırmalı Bir Çalışma: 1982-2003”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 18, Sayı: 3 (2004)

-----, “Süleymaniye Umumi Kütüphanesi’nden Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’ne”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013.

Kaynardağ, Arslan, “Yayın Dünyası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Keseroğlu, Hasan S., “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

-----, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneciliği”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013.

-----, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneciliği Zihniyeti”, **Eski Eserler ve Müzecilik, Kütüphanecilik, Arşiv Dokümantasyon, V.Türk Kültürü Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği**, Cilt: 9, AKM Yayınları, Ankara, 2005.

-----, “Süleymaniye Kütüphanesi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Krenkow, F., “Kütüphane”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.

Koşay, Hamit Zübeyr, “Kütüphanelere Dair (I)”, **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 1-2 (1960).

-----, “Kütüphanelerimizin Umumi Durumu Hakkında Rapor”, **TKDB**, Cilt: 19, Sayı: 2 (1970)

-----, “Yazı, Kitap ve Kütüphane Üzerine Düşünceler”, **TKDB**, Cilt: 26, Sayı: 1 (1977)

Köprülü, Fuad, “Büyük Bir Eksikimiz”, **TKDB**, Cilt: 4, Sayı: 1 (1955)

“*Kütüphanecilik*”, **Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973**, Cilt: 3, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1973.

Levent, Zeynel, “*20’nci Yüzyıldan Günümüze Türklerde İstihbarat Eğitim Süreci*”, **Teşkilat-ı Mahsusa’nın 100.Yılında Türk İstihbaratı**, (Ed.) Ümit Özdağ ve Merve Önenli Güven, Kripto Yayınları, Ankara, 2015.

Lewis, Bernard, “*The Arab Destruction of the Library of Alexandria: Anatomy of a Myth*”, **What happened to the ancient Library of Alexandria?**, (Ed.) Mostafa El-Abbadi and Omnia Mounir Fathallah, Brill Academic Publishers, Leiden, 2008.

Müller, Hildegard, “*German Librarians in Exile in Turkey, 1933-1945*”, **Libraries & Culture**, Vol: 33, No: 3 (1998).

Oğuz, Esin Sultan, “*Türk Devriminin Kültür Politikaları ve Türkiye’de Kütüphane Kurumu*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12 (2010)

Oktay, Hidayet, “*Atatürkçü Düşüncede Kültür ve Kütüphane Olgusu*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 15, Sayı: 3 (2001).

Ortak, Şaban, “*Maarif Vekili Mustafa Necati Bey’in Avrupa Gezisi (1927)*”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22 (2010)

Öğütmen, Filiz, “*Topkapı Sarayı Kütüphane*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt: 2, Sayı: 12 (1966)

Önal, İnci, “*Türkiye’de Basımcılık ve Yayıncılığın Bilgi Hizmetlerine Etkisi: Tarihsel Araştırma*”, **Bilgi Dünyası**, Cilt: 7, Sayı: 1 (2006)

Ötüken, Adnan, “*Prof. Hellmuth Ritter’in İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Mühîm Bir Raporu*”, **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 1-2 (1957).

-----, “*Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu*”, **TKDB**, Cilt: 4, Sayı: 1 (1955)

-----, “*Türkiye’de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi*”, **TKDB**, Cilt: 6, Sayı: 1-2 (1957).

Özdemir, Nurullah, “*Atatürk’te Okuma Tutkusu ve Kitap Sevgisi*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2 (1999).

Özerdim, Sami N., “Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk’ün Yazıları, Sözleri”, **A.Ü.SBF Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 3 (1973)

Öztürk, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Padover, S.K., “Muslim Libraries”, **The Medieval Library**, (Ed.) J.W.Thompson, University of Chicago Press, New York, Hafner, 1957.

Parmaksızoğlu, İsmet, “Milli Eğitim Bakanlığı”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 24, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976.

-----, “Millet Kütüphanesi”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 24, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976.

Parsons, Edward A., “The Alexandrian Library”, **Cambridge Journals**, Vol:3, Issue: 3-4 (1953).

Sağlamtunç, Tülin, “Cumhuriyetimizin 70.Yılında Halk Kütüphaneciliğimiz”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 9, Sayı: 2 (1995).

-----, “Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Yıllarındaki Kültür Politikası ve Başkent Ankara”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 19, Sayı: 2 (2005).

San, Aysel, “Sansür ve Kütüphaneler”, **TKDB**, Cilt: 18, Sayı: 4 (1969)

Sarınay, Yusuf, “İmparatorluktan Milli Devlete Dönüşüm Sürecinde Türk Ocakları”, **Osmanlı Devleti’nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, (Yay.Haz.) Özlem Bayram vd., Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999.

Say, Yağmur, “Türk Tıp Kurumları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Saylam, Abdullah, “Namık Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006.

Sefercioğlu, Necmeddin, “Yazma ve Nadir Eserlerimizin Durumu”, **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 3-4 (1960)

Sernikli, Altınay, “*Elyazması Eserlerimizin Dünü Bugünü Yarını*”, **Eski Eserler ve Müzecilik, Kütüphanecilik, Arşiv Dokümantasyon, V.Türk Kültürü Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği**, Cilt: 9, AKM Yayınları, Ankara, 2005.

Soysal, Özer, “*XIX.Yüzyıl Sonlarında Türk Ulusal Kütüphanesini Kurma Girişimi*”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 1, Sayı: 1 (1987)

-----, “*Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923’ten 1963’e*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi**, Sayı: 1’den ayrı basım, (1987).

-----, “*İzmir Milli Kütüphanesi: Kuruluşunun 85.Yılında*”, **Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü 25.Yıl’a Armağan**, (Yay.Haz.) Bülent Yılmaz, H.Ü.Kütüphanecilik Bölümü, Ankara, 1997.

-----, “*Kütüphanecilik*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 3, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

Stummvoll, Joseph, “*Yeni Türkiye’de Kütüphanecilik*”, **Ayın Tarihi**, 23 (1935).

“*Süleymaniye Kütüphanesi*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 30, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1981.

Şanal, Mustafa, “*Türk Kültür Tarihi İçerisinde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1950)*”, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 161 (2004)

-----, “*Yasalar ve Yönetmelikler: 1.Birinci Heyet-i İlmiye*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 2, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., “*Tarihte ve Bizde Kütüphane*”, **TKDB**, Cilt: 27, Sayı:1 (1978)

Şenalp, Leman, “*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 21 (1991).

-----, “*Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri*”, **Birinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1994.

-----, “Atatürk’ün Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 16, Sayı: 2 (2002)

-----, “Atatürk’ün Okuduğu Uygarlık Tarihleri”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 19, Sayı: 3 (2005)

-----, “Milli Kütüphanelerin Ekonomik-Sosyal ve Kültürel Kalkınmadaki Önemi”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 16, Sayı: 4 (2002)

-----, “Türkiye Milli Kütüphanesi”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013.

-----, “Türkiye Milli Kütüphanesinin Kuruluş Yılları 1944-1955”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 19, Sayı: 2 (2005)

Şenöz, Meral, “İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013.

Şıvgın, Hale, “Atatürk Dönemi Kültür Kurumları”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Cilt: 1, (Ed.) Osman Horata (vd.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2009.

Şirin, Mustafa Ruhi, “Kitap Kültürüne Dair”, **Kütüphaneciliğimiz Üzerine Görüşler**, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987.

Tangülü, Zafer, Oğuzhan Karadeniz ve Sinan Ateş, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları (1924-1960)”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol: 9/5 (2014).

Taşkın, Zehra, “İlkçağ Uygarlıklarında Kitap ve Kütüphane: Efes Celsus Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 25, Sayı: 1 (2011)

Tonta, Yaşar, “Kütüphanecilik ve Bilgibilim Eğitiminde Gelişmeler ve Program Değişiklikleri”, **Türk Kütüphaneciliği**, Cilt: 26, Sayı: 2 (2012)

Tunay, Mehmet İ., “Efes Celsus Kütüphanesi”, **TKDB**, Cilt: 19, Sayı: 3 (1970)

Tuncer, Harun, “Bir Kütüphanenin Hazin Hikayesi: Asar-ı Müfide Kütüphanesi”, **Yedikıta**, Sayı: 97 (2016).

Tutsak, Sadiye, “*Atatürk Dönemi Eğitim, Bilim ve Kültür Alanındaki Kazanımlar*”, **Cumhuriyet’in İlanının 90’ıncı Yılında Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu 23-24 Ekim 2013**, ATASE, Ankara, 2014.

Türkmen, Zekeriya, “*XX. Yüzyıl Türkiye’sinin Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Önderi Atatürk’ün Liderlik Uygulamaları*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 41 (2014)

Ulu, Cafer, “*1416 Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları*”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Sayı: 27, (2014).

-----, “*Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal’in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği*”, **A.Ü. DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: 55 (2014).

Uzun, Hakan, “*Okuyan, Düşünen, Yazan Bir Asker ve Devlet Adamı: Atatürk ve Yazdığı Eserler*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 42 (2015)

“*Üniversite*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1984.

Ünver, A.Süheyl, “*Fatih’in Tugrasiyle Bir Kitap Vakfı Hakkında*”, **TKDB**, Cilt: 9, Sayı: 1-2 (1960)

Üstün, Ayşe, “*Üniversite Kütüphaneleri*”, **TKDB**, Cilt: 26, Sayı: 4 (1977).

Vorstius, Joris, “*Handbuch der Bibliothekswissenschaft: Cilt: 3*”, (Çev.) Mefharet Derer, Türk Kütüphaneleri ve Türk Kütüphaneciliği içinde, **TKDB**, Cilt: 11, Sayı: 1-2 (1962)

Yıldırım, Hüseyin, “*Atatürkçülüğün Toplumsal Kaleleri Halkevleri (1932-1950)*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 24 (1997).

Yıldız, M.Cengiz, “*Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Yılmaz, Erol, “*Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi*”, **Anadolu Kütüphaneleri**, (Ed.) Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2013.

SÜRELİ YAYINLAR (GAZETELER ve DERGİLER)

Ahenk
Akşam
Ayın Tarihi
Cumhuriyet
Hakayık-ı Tarihiye ve Siyasiyye
Hakimiyeti Milliye
Hayat
Kırkanbar
Kurun
Maarif Vekâleti Mecmuası
Mecmua-yı Ebuziyya
Milliyet
Muallimler Birliği
Muhit
Son Posta
Tanin
Tercüman-ı Hakikat
Türk Yurdu
Ulus
Yücel

TEZLER

Alp, Hayrünisa, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği (1923-1950)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003.

Altınışik, Ahmet Haşim, **Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu**, Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Aslan, Cengiz, **Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)**, Doktora Tezi, A.Ü.Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

Balçık, Mustafa, **Kültür Bakanlığı'nın Cumhuriyet Dönemi Teşkilatlanma Tarihi**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2005.

Candan, Buket, **Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphanecilik Etkileşimi**, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2006.

-----, **Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphaneciliğin Gelişiminde Telif Hakkı ve Derleme Yasalarının Etkileri**, Doktora Tezi, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Çavdar, R.Tûba, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi**, Doktora Tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Durukan, Ayşe, **Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Düşüncesinin Yaşama ve Mekana Yansımaları: Halkevi Binaları Örneği**, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006.

Gümen, Levent, **Türkiye'de Vakıfların Dünü Bugünü**, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014

Kılıç, Nermin, **Atatürk'ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Oğuz, Esin Sultan, **Türkiye'de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler (1923-1980)**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Öğüt, Kübra Ata, **Cumhuriyet'ten Günümüze Kültür ve Turizm Bakanlığının Kültür Politikasının Bir Parçası Olarak Yayın Politikaları**, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2009.

Öz, Zeynep Onat, **Toplumsal Değişme Sürecinde Halk Kütüphanelerinin Yeri ve Yeniden Organizasyonu İçin Bir Model Önerisi**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Polat, Coşkun, **Başlangıcından Günümüze Ülkemizde Derleme Çalışmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Süzmetaş, Selçuk, **Atatürk Dönemi'nde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (1924-1938)**, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998.

Türkmen, Hüseyin, **Türkiye’de Yazma Eser Kataloglarının Tarihsel Gelişimi ve Analizi (1923-2006)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

Yadiğar, Haşim, **Vakıf Kültürüne Uygun Sosyal Politika Stratejileri Geliştirmede Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

Yiğit, Ali Ata, **Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası 1923-1938**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 1996.

Yüzer, Arzu, **Atatürk Dönemi’nde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

İNTERNET KAYNAKLARI

Afandi, Esmâ Saeb, “*Dursun Gürlek ile Sohbet*”, **Kedili Kütüphane**, 1.Bölüm, TRT Haber Kanalı, 11 Şubat 2015.

Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://www.adnanotukenkutup.gov.tr/TR,84551/hakkimizda.html>, Erişim Tarihi: 10.01.2016.

Altan, Saadet İkesus, “*Alman İmparatorluğu’nda Türk Öğrenciler*”, <http://www.annefrank.de/mensch/tr>, Erişim Tarihi: 10.01.2016.

“*Cumhuriyetin İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926) Telif ve Tercüme Heyeti*” http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/06022003_heyeti_ilmiye.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2016.

DTCF Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü resmi örün sayfası, <http://bilgibelge.humanity.ankara.edu.tr/hakkimizda/genel-bilgiler/>, Erişim Tarihi: 04.11.2016.

“*Genel Nüfus Sayımları*”, Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 15.05.2017.

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://kutuphane.istanbul.edu.tr/?p=7135>, Erişim Tarihi: 21.05.2016.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü resmi örün sayfası, http://edebiyat.istanbul.edu.tr/sosyoloji/?page_id=7028, Erişim Tarihi: 04.11.2016.

Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü resmi örün sayfası, <http://www.kygm.gov.tr/TR,3/kurulus-ve-gorevler.html>, Erişim Tarihi: 25.03.2016.

“Kültür Bakanlığının Zikzaklı Tarihi”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/210476.asp>, Erişim Tarihi: 12.08.2016.

“Kültür İstatistikleri”, Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1086, Erişim Tarihi: 15.05.2017.

Milli Eğitim Bakanlığı resmi örün sayfası, <http://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852>, Erişim Tarihi: 25.03.2016.

“Okuma Yazma Bilen Nüfus”, Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 02.12.2016.

Ordu Gazi İl Halk Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://www.ordukutup.gov.tr/TR,108907/tarihce.html>, Erişim Tarihi: 04.10.2016.

Özsarı, Mustafa, “Halkevleri”, <http://w3.balikesir.edu.tr/~mozsari/index.html>, Erişim Tarihi: 28.08.2016.

Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1086, Erişim Tarihi: 10.05.2017.

Türkiye İstatistik Kurumu resmi örün sayfası, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 15.05.2017.

Türk Dil Kurumu Araştırma Kütüphanesi resmi örün sayfası, <http://tdkkitaplik.org.tr/hakkimizda?id=2>, Erişim Tarihi: 05.08.2016.

<http://www.gsl.gsu.edu.tr/tr/tarihce/1868-1923>, Erişim Tarihi: 27.05.2016.

Yüksek Ziraat Fakültesi resmi örün sayfası, <http://agri.ankara.edu.tr/muhlis-erkmen-ogrenme-merkezi>, Erişim Tarihi: 20.02.2016.

www.eblida.org/activities/kic/public-libraries-statistics.html, Erişim Tarihi: 05.08.2017.